

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільське відділення Київського фінансово-
економічного коледжу Національного університету
Державної податкової служби України

О.Б. Комарніцький

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

(XX ст. – 2014 р.)

*Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
України I-II рівнів акредитації*

Кам'янець-Подільський

2014

УДК 94(477)(075.8) “19/20”

ББК 63.3(4Укр)Я73

К 63

Друкується згідно з рішенням вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол № 4 від 27 березня 2014 р.

Рецензенти:

Брицький П.П., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Завальнюк О.М., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік АН вищої освіти України;

Романюк І.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Комарніцький О.Б.

К 63 Історія України (XX ст. – 2014 р.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. України I-II рівн. акредит. / Олександр Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – 328 с.

Навчальний посібник призначений студентам вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, абітурієнтам, старшокласникам, вчителям історії загальноосвітніх шкіл, студентам історичних та неісторичних факультетів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, усім, хто цікавиться проблемами історії України. Він висвітлює певну проблему на різних етапах історичного минулого, містить матеріал довідникового спрямування, що торкається біографій визначних осіб, найважливіших подій, історичних термінів і понять.

УДК 94(477)(075.8) “19/20”

ББК 63.3(4Укр)Я73

© Комарніцький О.Б., 2014

ВСТУП

Глибокі суспільно-політичні та соціально-економічні зміни, які відбулися в житті українського народу впродовж останніх 22 років, зокрема, здобуття Україною незалежності, процеси демократизації громадського життя призвели до посилення в суспільстві інтересу до історії, відкрили сприятливі можливості для розширення проблематики історичних досліджень, творчого переосмислення досвіду державотворення. За цей час видано масу найрізноманітніших історичних праць, науково-популярних, публіцистичних, художніх творів історичного спрямування, навчальних підручників, посібників, довідників з історії України.

Курс «Історія України» відноситься до дисциплін гуманітарного циклу. Історія України ХХ – початку ХХІ ст. досліджується в наукових установах України, викладачами вищих навчальних закладів, її вивчають студенти, учні шкіл, намагаються вникнути у суть багатьох проблем української політики, публіцисти. Така увага до недалекого історичного минулого практично усіх верств населення цілком закономірна. В цьому тривалому історичному періоді відбулись доленосні для нас події: Українська революція 1917-1920 рр. і відродження державності у формі УНР, ЗУНР і УСРР; бурхливий розвиток промисловості і науки в 1930-ті роки; перемога над німецькими загарбниками та їхніми союзниками у роки Великої Вітчизняної війни; стрімка відбудова промисловості і сільського господарства у повоєнні роки. В цей же період український народ пережив велику трагедію і поніс величезні втрати внаслідок Голодоморів 1921-1923 рр., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр.; сталінських репресій 1930-1950-х рр. Перебудова, проголошення незалежності України, Помаранчева революція, Євромайдан – це ті історичні явища, які започаткували кардинальні зміни в геополітичному становищі України і незаперечно будуть мати значний вплив на подальшу перспективу.

Пропонований навчальний посібник за структурою і змістом відрізняється від інших. Він складається з 6 тем, які охоплюють період від 1900 р. до 2014 р. Кожний розділ, який висвітлює певну проблему на різних етапах історичного минулого, містить матеріал довідникового спрямування, що торкається біографій визначних осіб, найважливіших подій, історичних термінів і понять. Крім того, подано робочу програму дисципліни, методичні рекомендації до семінарських занять, до тем, які винесені на самостійне опрацювання, питання до рубіжної контрольної роботи та екзамену, список рекомендованої літератури. Для перевірки знань з історії України прислужаться запропоновані нами тестові завдання.

Посібник призначений студентам вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації. Він може прислужитися абітурієнтам, старшокласникам, вчителям історії загальноосвітніх шкіл, студентам історичних та неісторичних факультетів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації при підготовці до семінарських занять, до екзамену з історії України.

Це видання підготовлене відповідно до програмних завдань Міністерства освіти і науки України. Воно покликане допомогти студентській та учнівській молоді, широкому загалу читачів глибше опанувати фактичний матеріал з історії України,

усвідомити суть сучасних поглядів на минуле і закономірність перегляду колишніх стереотипних оцінок та характеристик економічних, соціально-політичних процесів, історичних подій і явищ.

У посібнику вміщено дані про державні утворення на теренах України, головні події української політичної та соціально-економічної історії, різноманітні суспільно-політичні течії, національно-визвольний рух, політичні партії, громадські, культурні об'єднання, події воєнної історії, зовнішню політику України, українську культуру.

Не претендуючи на вичерпне тлумачення тих чи інших фактів, монопольні характеристики діячів і подій з історії України, ми прагнули подати загальноприйнятні умотивування, виходячи із сучасних принципів наукової об'єктивності, суворо дотримуючись історичної правди.

Сподіваємося, що цей посібник буде корисним у вивченні та осмисленні складного, насиченого подіями, але цікавого і повчального історичного минулого нашої держави.

Автор складає глибоку вдячність колегам за цінні поради при підготовці посібника, рецензентам – за аналіз тексту та схвальні відгуки про його зміст.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ З КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

ВСТУП ДО КУРСУ

Предметом історії України XX – початку XXI ст. є розвиток суспільства та зміна його форм на українських землях у цей період. Предмет історії України включає: історію території, титульного етносу, державотворення, матеріальну і духовну культуру, роль і значення окремих державних, релігійних, культурних діячів.

Метою викладання навчальної дисципліни «Історія України» є навчити студентів розумінню ходу історичного розвитку українського народу та формування Української держави, надати їм розгорнуту інформацію про окремі періоди в її розвитку.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Історія України» є

- надати студентам конкретний історичний матеріал з історії України;
- узагальнити досвід національного державотворення, традиції української державності;
- розкрити історію соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в Україні, основні етапи українського національно-визвольного руху;
- визначити роль і місце в українській історії видатних історичних осіб;
- висвітлити зміст і особливості розвитку матеріальної і духовної культури України;
- показати найважливіші події та явища української історії в контексті світової історії, роль України в системі міжнародних відносин.

Курс історії України XX – початку XXI ст. **хронологічно поділяється на такі періоди:**

1. Україна на початку XX ст. та в роки Першої світової війни.
2. Українська революція 1917-1920 рр.
3. Україна в роки нової економічної політики (1921-1928 рр.) та радянської модернізації (1928-1939 рр).
4. Українські землі в роки Другої світової війни.
5. Україна в роки повоєнної відбудови (1946-1953 рр.).
6. УРСР в період політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964 рр.).
7. УРСР в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – перша половина 80-х рр. XX ст.).
8. Україна в перебудовчий період.
9. Україна в роки незалежності.

Драматичні події історії України XX ст. – 2014 р. стали предметом розгляду ряду істориків. Зокрема, у центрі уваги дослідників історії України **початку XX ст.** – питання розвитку економіки, монополізації промисловості, стану і особливостей функціонування основних галузей господарства, соціальних змін, викликаних економічними процесами тощо. Ці проблеми висвітлені у робо-

тах радянських істориків Г.Бакулаєва, В.Голобуцького, Ф.Лося, О.Нестеренка, Б.Орловського, В.Спицького та ін. Сучасні українські історики значну увагу приділяють суспільно-політичному розвитку (праці В.Борисенка, В.Сарбея, О.Реєнта, В.Колесника, О.Рафальського, П.Шморгуна, О.Федькова, О.Висоцького, А.Голуба, С.Наумова, О.Тимошенко, С.Телешуна, В.Головченка). Цінними є праці безпосередніх учасників і провідників українського руху – Ю.Бачинського, Б.Грінченка, М.Грушевського, Д.Донцова, В.Дорошенка, М.Залізняка, С.Єфремова, С.Петлори, М.Порша, О.Скоропис-Йолтуховського та ін. **Події Української революції 1917-1920 рр.** знайшли відображення у дослідженнях радянських істориків А.Лихолата, І.Рибалки, М.Супруненка, сучасних українських – В.Солдатенка, В.Верстюка, Р.Пирога, С.Кульницького, О.Реєнта, В.Потульницького, О.Завальнюка, М.Литвина, В.Волковинського, А.Буравченкова, П.Захарченка, істориків діаспори – Р.Млиновецького, І.Нагаєвського, Я.Пеленського, спогадах М.Грушевського, В.Винниченка, Д.Дорошенка, П.Христюка, І.Мазепи, М.Міхновського, Д.Донцова, М.Стахіва, О.Шульгіна, М.Шаповала та ін. Оцінки соціально-економічних і культурних перетворень **20-30-х рр. XX ст.** подано в працях радянських дослідників О.Кучера, К.Шияна, Г.Діденка, П.Денисовця, Б.Мигалья, С.Ляха, В.Калініченка, А.Слуцького, І.Слинька, Г.Шевчука, Л.Ткачової. У пострадянську добу істориків притягувала доля людей інтелектуальної праці, які стали жертвою сталінських репресій (праці Г.Касьянова, С.Кульницького, В.Даниленка, Р.Пирога, Ю.Шаповала, І.Біласа та ін.). Декілька десятків тисяч праць присвячено подіям **Великої Вітчизняної війни**. Це роботи радянських істориків В.Клокова, В.Ковалья, В.Нем'ятова, Л.Кондратенка, А.Красюка – про боротьбу в тилу німецьких окупантів; А.Вербилю, А.Мінгазутдінова, М.Буцька – про події на фронтах; М.Данилюка, М.Буцька, В.Дрожжина, Н.Лавриновича, В.Томека – про трудовий вклад трудящих республіки. У 1956 р. вийшла узагальнююча праця М.Супруненка. Серед сучасних дослідників воєнних подій – М.Коваль, В.Косик, В.Сергійчук, І.Білас, В.Кучер, О.Бойко, А.Трубійчук та ін. Відомими є праці зарубіжних авторів Д.Трейголда, М.Флорінського, Д.Уорнса, Б.Бейлі, А.Тойнбі, М.Дункана, Д.Армстронга та ін. Певну цінність становлять спогади М.Лебеда, Я.Стецька, С.Бандери, Т.Бульби-Боровця, радянських військовоначальників, високопосадовців та ін. Над дослідженням **проблем повоєнної історії** працювали радянські історики І.Богодист, О.Зубань, І.Кожукало, Б.Корольов, О.Кудлай, В.Романцов, П.Снитко, М.Хорошайлов, В.Юрчук та ін. У 1990-2000-ті рр. були опубліковані праці М.Бугая, О.Веселової, С.Кульницького, І.Маковійчука, П.Панченка, Ю.Пилявця, А.Перковського, С.Пирожкова, які узагальнили та ввели до наукового обігу великий фактичний матеріал з історії України 1946-1953 рр. **«Хрущовській добі»** присвячені праці англійських істориків Д.Берча і К.Фармера, дослідника діаспори І.Лисяка-Рудницького, сучасного українського історика В.Барана. Цінним джерелом для дослідження вітчизняної історії є спогади М.Хрушова. **Два десятиліття «застою»** залишаються в історіографії найбільш загадковим історичним періодом. Серед праць, виданих на Заході, привертають увагу книги Р.Потічного, Б.Левицького, О.Зінкевича. У сучасній Україні з'явилися праці В.Барана, В.Даниленка, Ю.Курносова, Г.Касьянова, А.Русначенка, Т.Батенка, Ю.Зайцева. Велике значення для характеристики цього періоду мають спогади

П.Шелеста. **Період перебудови** досліджували Г.Касьянов, В.Литвин, П.Панченко, О.Гарань, А.Слюсаренко, М.Томенко, Г.Гончарук. Цікавим є збірник матеріалів А.Камінського «На прехідному етапі». **Сучасний період історії України** представлено у працях В.Литвина, М.Михальченка, В.Андрушенка, П.Панченка, В.Полохала, О.Дергачова та ін., спогадах Президентів України Л.Кравчука, Л.Кучми, В.Ющенка.

Тема I. УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX СТ.

1. Соціально-економічний розвиток і суспільно-політичний рух в Україні на початку XX ст.

1.1. Населення, площа і адміністративно-політичний статус українських земель

На початку XX ст. українські землі входили до складу двох імперій – Російської і Австро-Угорської. Території, які були у складі Росії **поділялися на губернії і повіти**. Так, на Лівобережній Україні існували Харківська, Чернігівська, Полтавська губернії, на Правобережжі – Київська, Подільська (губернський центр – м. Кам'янець-Подільський), Волинська (центр – м. Житомир), на Півдні – Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії. **На чолі губерній стояли губернатори, яких призначав і звільняв цар. Губернії склалися з повітів**, де керували справники. **Повіти поділялися на волості**. Українські землі, які перебували у складі Російської імперії, одержали умовну назву **Наддніпрянська Україна**. Для позначення Наддніпрянської України використовували терміни: «Південно-Західна Росія» (іноді – «Малоросія») і «Новоросія» (територія Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній).

На західноукраїнських землях зберігалася попередня політико-адміністративна роздробленість. Закарпаття перебувало у складі Угорщини і підпорядковувалося Братиславському намісництву, складаючи чотири його округи (комітати, згодом – жупи). Галичину разом з частиною польських земель, які дісталися Австрії після поділу Речі Посполитої, виділили в окремих коронний край – «Королівство Галиції і Лодомерії» (центр – м. Львів). Східна частина краю, населена українцями, була поділена на 12 округів (дистриктів), один із яких складала Буковина з центром у Чернівцях.

На початку XX ст. **85% площ, заселених українцями, знаходилися у складі Російської імперії**. Загальна площа суцільного масиву земель, заселених переважно українцями (українських етнічних теренів), становила понад 739 тис. км². Кількість населення на цих територіях у 1914 р. сягала 46 млн осіб, у т.ч. 32,6 млн становили українці.

На території Наддніпрянщини **швидко почала збільшуватися кількість росіян** (на початок XX ст. вони становили близько 12%). Найбільше їх було серед чиновників, купців і робітників Лівобережжя та Півдня України. **На Правобережжі**

найбільш чисельною національною меншиною були поляки, які переважали серед місцевого дворянства. Внаслідок прийняття у 1791 р. т. зв. «смуги осідлості» більшість єврейського населення скупчилося у містах та містечках Правобережної України. Євреї становили понад 10% населення краю. Переважно вони були підприємцями. У австрійській Галичині поляки складали 40%, євреї 10% населення, у Східній Галичині – відповідно 20% і 10%.

Австрійський уряд **заохочував переселення** німецьких колоністів до Східної Галичини, німецьких та румунських – до Буковини, угорських – до Закарпаття. Уряд Росії Південну Україну заселяв німцями, сербами, болгарами, греками, росіянами. **Такі заходи, у поєднанні з політикою придушення української освіти і культури, мали на меті денационалізацію та асиміляцію українського населення.**

1.2. Особливості світової економічної кризи 1900-1903 рр. в Україні

Світова економічна криза 1900-1903 рр. насамперед вразила провідні галузі важкої промисловості України – металургійну і кам'яновугільну.

Швидко знижувалися ціни на залізо, чавун, вугілля. Багато підприємств припинило роботу. У самий розпал кризи з 56 доменних печей Півдня працювало лише 23, а з 79 рудників Криворіжжя – тільки 41. Випуск паровозів на Харківському паровозобудівному заводі скоротився з 185 до 120, на Луганському – з 151 до 107. **Криза позначилася і на харчовій промисловості.** На складах цукрових заводів України, які давали не менше 60% цукру-рафінаду загальноросійського виробництва, накопичилося понад 6 млн пудів нереалізованої продукції. **Понад 100 тис. робітників стали безробітними.**

Загалом, **криза 1900-1903 рр. в українських губерніях, порівняно з російською і загальносвітовою, була глибшою і тривалішою.** Це пояснюється тим, що важка промисловість тут залежала від залізничного будівництва, а цукроваріння відносилося до галузі, на якій трималася економіка України.

1.3. Характерні риси та особливості промислового розвитку Надніпрянської України

На початку XX ст. Україна посіла одне з провідних місць в економіці Російської імперії. На її території вироблялося 51% загальноросійського виробництва чавуну, близько 50% прокату сталі, 76% рейок, добувалося 57,2% залізної руди і 67,7% вугілля. Україна давала 99,5% коксу, 100% ртуті, 63% соди, 71% цукру. Їй належало 47,5% усього збору озимої і ярової пшениці у європейській Росії.

Україна домінувала у Російській імперії за рівнем концентрації промислового виробництва в основних галузях. У 1902 р. 40 великих підприємств давали 86% видобутку вугілля. 5 найбільших південних металургійних заводів виплавили майже 25% загальноросійського чавуну. В Україні **виникла величезна кількість великих акціонерних товариств**, яким на початку XX ст. належала вся металургійна і гірничо-хімічна промисловість. У АТ капітал поділявся на паї (ак-

ції) і власники паїв (акціонери) відповідали за справи цих об'єднань та отримували частку прибутку у відповідності до свого паю.

Концентрація промислового виробництва сприяла процесу монополізації. **Утворення монополій почалося у найбільш концентрованих галузях – металургійній, кам'яновугільній, залізорудній. Найпоширенішою формою монополій у цей період були синдикати – «Продвагон» (1901 р.), «Продамет» (1902 р.), «Трубопродажа» (1902 р.), «Гвоздь» (1903 р.) та ін.** Це були досить могутні об'єднання. Наприклад, синдикат «Продвугілля» (1904 р.), до якого входили 18 окремих акціонерних товариств контролював 75% видобутку кам'яного вугілля на Донбасі. Монополії, приносячи буржуазії надприбутки, водночас гальмували господарський розвиток, заважали технічному процесу, звужували сферу регулюючої дії ринкових відносин. Виникали банківські монополії, посилювався процес зрощування промислового та банківського капіталу, з'явився фінансовий капітал. Про це свідчить діяльність Азовсько-Чорноморського монопольного банку.

Монополістичні об'єднання були тісно пов'язані з **іноземним капіталом**. Понад 25% іноземних інвестицій у промисловість Російської імперії припадало на Україну.

Особливістю промислового розвитку України був **нерівномірний розвиток її регіонів**. Якщо південь України досить швидко перейшов на капіталістичні рейки і бурхливо розвивав промислове виробництво, то правобережний регіон орієнтувався на аграрний сектор (тут домінував дрібнобуржуазний уклад). Лівобережжя, де зберігалися залишки кріпацтва, помітно відставало.

В Україні складалася певна **спеціалізація промислових районів**. Донбас став центром вугільної промисловості, Нікопольський басейн – марганцевої, Кривий Ріг – залізорудної. Правобережжя і, певною мірою, Лівобережжя – цукрової.

Все ж **Україна залишалася колоніальним придатком Росії**. Українські губернії у період з 1909 р. давали 20% прибутків у всеросійській бюджет, а отримували лише 12%.

1.4. Стан сільського господарства України

В аграрному секторі України на початку ХХ ст. налічувалося понад 32 тис. поміщицьких господарств. Частина з них, переважно великі земельні латифундії, **перейшла на капіталістичні рейки, створивши ефективні, багатогалузеві господарства**. Решта ж поміщиків, не пристосовавшись до буржуазних відносин, були змушені **продавати свої землі** (виродовж 1877-1905 рр. вони розпродали 3,2 млн дес. землі).

Перетворення землі на товар кардинально змінило життя не тільки дворянства, а й селянства. **У пореформений період розгорнувся процес його майнової диференціації**. На 1917 р. частка заможних господарств (понад 15 дес.) становила 5,1%, а відсоток безземельних та малоземельних селян в Україні сягнув 80,5%. Останні змушені були сплачувати викупні платежі, численні податки, виконувати натуральні повинності.

На початку ХХ ст. Україна вже була одним із головних районів капіталістичного землеробства у європейській Росії з чітко вираженою спеціалізацією

на виробництві товарного зерна. Лише у 1904 р. в Україні було вироблено 47,5% усієї кількості озимої і ярової пшениці європейської Росії. У великих господарствах поміщиків і заможних селян стали ширше використовувати **вдосконалені знаряддя праці і машини** (віялки, сортувальні і зерноочисні машини, зерносушилки, льоном'ялки та ін.). Впроваджувалися більш **прогресивні агротехнічні системи**, зокрема відбувався перехід від трипільного до багатопільного землеробства.

1.5. Стан економіки Західної України

Па початку XX ст. західноукраїнські землі продовжували перебувати під владою Австро-Угорщини. Тут проживало 4,6 млн українців, у т.ч. у Галичині – 3,8 млн, на Буковині – 305,1 тис., на Закарпатті – 503,3 тис.

Близько 80-90% населення займалося **сільським господарством**, яке давало 70% національного доходу. В аграрних відносинах зберігаюся багато кріпосницьких пережитків. Селянські двори з ділянками до 2 га становили: в Галичині – 42,7%, на Буковині – 56%, на Закарпатті – 51%. У середньому на одне бідняцьке господарство припадало: в Галичині – 1 га, на Буковині – 1,5 га, на Закарпатті – 0,73 га землі. **Поглиблювалося соціальне розшарування селянства.** У Галичині в 1902 р. куркулі становили 9,7% загальної кількості господарств і володіли 20,7% усіх земель, на Буковині – відповідно 8 і 23%, на Закарпатті – 9,93 і 23%.

У 1905 р. в Галичині і в 1909 р. на Буковині було **видано закон про «рентові загороди»**, який сприяв розвитку господарств фермерського типу. На Закарпатті була проведена т.зв. **верховинська акція**: держава орендувала у поміщиків землю і давала її в суборенду заможним селянам. **Ці заходи сприяли розвитку капіталізму в сільському господарстві.**

Початок XX ст. позначений **розвитком фабрично-заводської промисловості** у Східній Галичині. Найшвидше розвивалася **гірничодобувна промисловість**. Так, у Прикарпатті на початку 90-х років XIX ст. видобувалося нафти 91-96 тис. т на рік, а в 1909 р. – 2053,2 тис. т. **Нафтова промисловість** Прикарпаття цілком перебувала в руках іноземного капіталу. На другому місці стояла **деревообробна промисловість**, розвивалася металообробка та машинобудування (виготовлення залізничних і трамвайних вагонів, парокотлового, насосного устаткування, сільськогосподарських машин тощо). Швейна, взуттєва, килимарська промисловість, а також виробництво фарб, мила, соди, паперу були представлені, головним чином, дрібними підприємствами ремісничого типу.

1.6. Поширення робітничого і селянського руху в Україні

Погіршення економічної ситуації у країні на початку XX ст. призвело до **посилення соціальних рухів**. Малоземелля та безземелля значної частини селянства і пов'язані з цим злидні викликали **антипоміщицькі виступи**. У 1900-1901 рр. сталося понад 80 селянських виступів, що супроводжувалися потравами поміщицьких посівів та порубками приватних і казенних лісів, підпалами поміщицьких маєтків. Навесні 1902 р. у Полтавській і Харківській губерніях було розгромлено 105 поміщицьких економій. Тоді ж масовий страйк селян і сільськогосподарських робіт-

ників охопив десятки повітів Львівщини, Тернопільщини, Станіславщини. У 1903-1904 рр. у Наддніпрянській Україні сталося 400 виступів, які охопили 440 сіл.

Економічна криза 1900-1903 рр. відчутно погіршила становище робітничого класу. Цим скористалися ліворадикальні сили, які спрямували зусилля для посилення свого впливу серед пролетарських мас. Під керівництвом марксистів 1 травня 1900 р. у Харкові відбулися масовий робітничий страйк і 10-тисячна демонстрація. Подібні страйки відбулися у Києві, Луганську, Катеринославі, Миколаєві. **Поряд з економічними робітники висували і політичні вимоги.** У 1903 р. в Україні відбулося 35 політичних і економічних страйків, 12 політичних демонстрацій, у яких взяли участь 29 тис. робітників.

1.7. Виникнення перших українських політичних партій у Наддніпрянській Україні

У 1900 р. група представників студентських українофільських гуртків у Харкові створили першу у Наддніпрянській Україні українську політичну організацію – **Революційну українську партію (РУП)**. Її засновниками і організаторами були Д. Антонович, М.Русов, Б.Камінський, Л.Мацієвич, Б.Мартош та ін. Першим програмним документом цієї організації стала брошура «**Самостійна Україна**» (1900 р.), автором якої був харківський адвокат М.Міхновський. Базовими принципами цього твору були патріотизм, радикалізм та безкомпромісність. **Брошура вперше у Наддніпрянській Україні проголосила завдання боротьби за власну незалежну державу.**

У 1902 р. РУП складалася з 6 організацій: у Києві, Харкові, Полтаві, Лубнах, Прилуках і Катеринославі. Партія мала свою нелегальну пресу: газету «Селянин» і журнал «Гасло».

На початку 1902 р. від РУП відкололося її національно-радикальне крило, яке утворило окрему **Українську народну партію** на чолі з М.Міхновським, що відстоювала ідею повної української державної самостійності.

У 1904 р. частина рупівців на чолі з М.Меленевським та О.Скоропис-Йолтуховським віддала перевагу соціал-демократичним гаслам і **створила Український соціал-демократичний союз («Спілку»)**, яка на початку 1905 р. на правах регіональної організації вступила до РСДРП (меншовиків). У 1905 р. частина РУП, що залишилася, була перейменована на **Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП)**. Лідери партії – В.Винниченко, М.Порш, Д.Антонович і С.Петлюра.

У 1904 р. була утворена **Українська демократична партія**. Невдовзі від неї відкололася **Українська радикальна партія**, але у 1905 р. вони об'єдналися в **Українську радикально-демократичну партію (УРДП)** на чолі з Б.Грінченком, С.Єфремовим, Є.Чикаленком, які виступали за надання автономії Україні у складі перетвореної на конституційну монархію Росії.

Майже всі політичні українські партії виступали за автономію України у складі майбутньої федеративної Росії, лише УНП – за самостійність України.

1.8. Діяльність загальноросійських політичних партій у Наддніпрянській Україні

В Україні активно діяли загальноросійські політичні партії. РСДРП, яка виникла у 1898 р., у 1903 р. на своєму II з'їзді розкололася на дві фракції – меншовиків і більшовиків. Меншовики орієнтувалися на парламентську боротьбу, реформи, демократичні свободи. Більшовики прагнули до соціалістичної революції і диктатури. РСДРП діяла серед пролетаріату великих промислових центрів України (Київ, Харків, Одеса, Катеринослав, Луганськ). **Лідерами партії в Україні були Г.Петровський і Ф.Сергєєв (Артем).** У 1905 р. РСДРП в Україні нараховувала близько 15 тис. членів, у т.ч. 4,5 тис. більшовиків. Близькою до РСДРП була єврейська соціалістична партія «БУНД».

На рубежі 1899-1900 рр. було створено **партію російських соціалістів-революціонерів (есерів)**, яка успадкувала традиції революційного народництва. Її лідерами були В.Чернов, М.Авксентьєв, Б.Савінков, в Україні – В.Дорошенко, В.Зензінов. Своєю основною опорою вважали селянство. Основні зусилля есери спрямували на терористичну діяльність. Наприкінці 1901 р. Г.Гершуні організував «Бойову організацію», члени якої у 1902-1914 рр. вбили понад 1200 представників режиму.

У 1905 р. було створено **Конституційно-демократичну партію (кадети).** Метою партії було досягнення конституційно-парламентської монархії з двопалатним парламентом. У національному питанні проголошувалася свобода культурного розвитку для всіх національностей у рамках Російської держави. В Україні серед відомих членів КДП були І.Лучицький, В.Науменко, Д.Григорович-Барський, М.Василенко.

Ці партії національному питанню особливої уваги не приділяли. На їх переконання, національно-культурні запити пригнічених народів мали бути автоматично задоволені після повалення самодержавства.

Наприкінці 1905 р. виник **шовіністичний «Союз 17 жовтня» (октябристи).** Октябристи виступали за збереження царської влади, єдиної і неподільної Росії, встановлення конституційної монархії. Тоді ж виникла російська **шовіністична організація «Союз Русского народа»,** яка за мету ставила боротьбу з євреями, поляками, українцями та іншими нацменшинами, які проголошувалися «зрадниками» і внутрішніми ворогами держави.

Найважливіші події

1 травня 1900 р. – у Харкові, Києві, Луганську, Катеринославі, Миколаєві відбулися масові робітничі страйки.

1900-1903 рр. – економічна криза в Україні.

1900 р. – видано брошуру М.Міхновського «Самостійна Україна».

1900 р. – заснування Революційної української партії.

1902 р. – утворення Української народної партії.

1904 р. – заснування Української демократичної партії.

1905 р. – утворення Української соціал-демократичної робітничої партії.

1905 р. – об'єднання УДП і УРП в Українську радикально-демократичну партію.

Персоналії

Василенко Микола Прокопович (1.04.1867 – 1935) – український громадсько-політичний і державний діяч, історик держави і права, академік ВУАН (з 1918 р.), член НТШ (з 1911 р.). З 1890 р. займався викладацькою та науковою діяльністю, був учасником революційного руху, з 1909 р. – викладач Київського університету. Належав до партії кадетів. З травня 1918 р. – міністр освіти і т.в.о. міністра закордонних справ Української держави, з липня 1918 р. – президент Державного сенату Української держави. У липні 1921 – лютому 1922 р. – президент ВУАН. Досліджував питання соціально-економічної історії та історіографії України, розвитку правових структур та інституцій. Найвідоміші праці: «К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя» (1894), «Очерки по истории Западной Руси и Украинны» (1916) та ін.

Лучицький Іван Васильович (2(14).06.1845 – 22.08.1918) – український історик, член–кореспондент Петербурзької АН (з 1908 р.). З 1877 р. – професор Київського, з 1908 р. – Петербурзького університетів. Належав до партії кадетів. Був депутатом III Державної Думи (1907 р.). Один із засновників УНТ у м. Києві. Досліджував аграрні відносини в країнах Західної Європи та в Україні. Найважливіші праці: «Католицька ліга і кальвіністи у Франції» (1877), «Общинне землеволодіння в Малоросії» (1882), «Селянське землеволодіння у Франції напередодні революції» (1900) та ін.

Меленевський Маркіян Мар'янович (1878 – р.см. невід.) – український політичний діяч. 1900-1904 рр. – член РУП, у 1905-1911 рр. – один із керівників Українського соціал-демократичного союзу («Спілки»). У роки Першої світової війни був членом Президії СВУ та її представником у Константинополі. З травня 1915 р. входив до складу Загальної української ради у Відні. У 1920-х рр. переїхав до УСРР. Подальша його доля невідома.

Петровський Григорій Іванович (23.01 (4.02).1878 – 9.01.1958) – державний і партійний діяч. З 1897 р. – учасник революційного руху, зазнав переслідувань як член РСДРП. Депутат IV Державної Думи. У 1915 р. засуджений на довічне поселення у Туруханському краї. Під час Лютневої революції 1917 р. – комісар Якутської області. У листопаді 1917 – березні 1919 р. – нарком внутрішніх справ РСФРР. У 1919 р. – голова Всеукрревкому, у 1919-1938 рр. – голова ВУЦВК. 1920-1938 рр. – член Політбюро ЦК КП(б)У. З 1940 р. – заступник директора Музею революції СРСР у Москві.

Порш Микола Володимирович (19.10.1879 – 16.04.1944) – відомий український політичний і державний діяч, вчений-економіст. Один із ініціаторів створення РУП, згодом – член УСДРП. Сприяв розгортанню кооперативного руху в Україні. У листопаді 1917 р. призначений генеральним секретарем праці УНР, з грудня – генеральний секретар військових справ. У 1919-1920 рр. – посол УНР в Німеччині. Залишившись в еміграції, відійшов від політичного життя. У своїх працях намагався з'ясувати ступінь колоніального визиску економіки України царським урядом. Висловлювався за політичну незалежність України.

Скоропис-Йолтуховський Олександр Філаретович (1880-1950) – відомий український громадсько-політичний діяч. Член української студентської громади

Київського університету. З 1902 р. – член РУП, з якої вийшов у 1904 р. З січня 1905 р. – один з керівників Українського соціал-демократичного союзу «Співка». Активний учасник революції 1905-1907 рр. З 1907 р. – в еміграції. 1914-1918 рр. – член Президії СВУ. Член Президії ЗУР у Відні. За гетьманату був старостою на окупованих австро-німецькими військами Холмщині, Підляшші й Західній Волині. З 1920 р. жив у Берліні, був одним із керівників Союзу українських хліборобів-державників. У 1945 р. схоплений радянськими спецслужбами. Помер на засланні.

Чикаленко Євген Харлампійович (9.12.1861 – 20.06.1929) – визначний український громадський і культурний діяч, меценат, теоретик і практик сільського господарства. Член української студентської громади Харківського університету. Один із провідних членів «Старої громади» (з 1900 р.), Української радикально-демократичної партії (з 1905 р.), заступник і фактичний голова Товариства українських поступовців. У 1897 р. опублікував працю «Розмови про сільське господарство». Був видавцем газети «Громадська думка» (згодом – «Рада»). Член Центральної Ради. З 1925 р. – голова Термінологічної комісії Української сільськогосподарської академії у Подєбрадах (Чехословаччина). Автор «Спогадів» (1925-1926) та «Щоденника» (1931).

Основні терміни та поняття

Акція – цінний папір, що свідчить про участь його власника у капіталі акціонерного товариства і надає право на одержання певної частини щорічного прибутку.

Інвестиція – довгострокове вкладання капіталу у промислові, сільськогосподарські, транспортні та інші підприємства з метою отримання прибутку.

Концентрація виробництва – зосередження виробництва в одному місці: на певній площі, в певному районі.

Криза – періодичне перевиробництво товарів, що призводить до різкого загострення всіх суперечностей економіки країни: до скорочення виробництва, розладу кредитних і грошових відносин, банкрутства фірм, масового безробіття і зубожіння мас.

Страйк – колективне, добровільне припинення роботи, до якого вдаються наймані працівники, аби змусити прийняти їхні вимоги у галузях: економічній, соціальній, захисту свободи.

2. Революційні події в Україні 1905-1907 рр.

Українські землі напередодні Першої світової війни

2.1. Причини першої російської революції 1905-1907 рр.

Початок XX ст. ознаменувався гострою кризою російського самодержавства. До економічної кризи 1900-1903 рр. додалася поразка у російсько-японській війні 1904-1905 рр. Країну охопили заворушення, які вилилися у демонстрації, страйки, що носили здебільшого політичний характер. **Причинами революції були: 1) не вирішеність аграрного питання; 2) самодержавство, відсутність демократичних свобод; 3) колоніальна політика по відношенню до неросійських народів.**

Початком революції стали події 9 січня 1905 р. у Петербурзі, відомі під назвою «Кривава неділя». Цього дня була розстріляна за наказом уряду 150-тисячна мирна робітничая демонстрація, учасники якої намагалися подати цареві петицію про свої потреби. Тоді загинуло 1200 робітників, а 5 тис. осіб було поранено. Петербурзький розстріл викликав обурення трудящих всієї країни.

2.2. Революційні виступи в Україні у січні-серпні 1905 р.

Розстріл мирної маніфестації у Петербурзі сколихнув всю імперію, у т. ч. Україну. 12 січня оголосили страйк 600 робітників Південноросійського машинобудівного заводу у Києві. Страйки почалися також у Харкові, Катеринославі, Одесі, Миколаєві. На початку січня-березні 1905 р. страйкувало 170 тис. робітників. Впродовж квітня-серпня в Україні відбулося 300 страйків, в яких взяло участь більше 100 тис. робітників. **Скрізь робітничі страйки супроводжувалися мітингами та демонстраціями протесту проти самодержавства.** Водночас висувалися економічні вимоги.

Масовий робітничий рух сприяв **активізації боротьби селянства.** Впродовж січня-березня сталося 80 селянських виступів. Тоді селянський рух проявився головним чином у формі вирубок лісу і захватів в поміщицьких маєтках корму для худоби. Часто **селянські виступи набували характеру масового погрому маєтків.** Так, навесні 1905 р. селяни розгромили маєток поміщика Терещенка у Сумському повіті, вивізши все майно, хліб, інвентар, а цукровий завод зруйнувати і спалили. У травні-червні **селянські виступи почали охоплювати цілі райони.** У червні селянський рух охопив 64 із 94 повітів українських губерній. **За масштабами виступів селян Україна займала одне з перших місць у Російській імперії.**

Свої вимоги висувала демократична частина української інтелігенції та студентства. Зокрема, учасники мітингу у Харкові 17 січня 1905 р. висунули вимогу скликати Установчі збори, закликали до загального страйку. Студенти Київського університету, політехнічного інституту вирішили створити академічний легіон і приєднатися до страйкарів. Припинило заняття студентство Катеринославського вищого гірничого училища. **Студенти-українці Петербургу утворили Тимчасовий український революційний комітет,** який 2 березня 1905 р. розповсюдив відозву «До українського громадянства, студентства, робітництва і українських офіцерів у Петербурзі», у якій йшлося про національні права, культурний розвиток українського народу, висувалися вимоги загальногромадянських прав. Ці пункти підтримали студентські громади Києва, Харкова, Одеси й Москви.

Революційний рух перекинувся і в армію. **14 червня 1905 р. спалахнуло повстання на флагмані Чорноморського флоту броненосці «Князь Потьомкін-Таврійський»,** яке очолили більшовики С.Вакуленчук і анархіст О.Матюшенко. Не дійшовши згоди зі страйкарями Одеси про спільні дії, керівники вивели судно у відкрите море. Чорноморська ескадра відмовилася стріляти по бунтівному кораблю. Через нестачу вугілля, їжі і прісної води потьомкінці 25 червня здали броненосець румунській владі у порту Констанца. У багатонаціональному екіпажі броненосця переважали українці.

2.3. Участь українських робітників, селян та службовців у Всеросійському жовтневому політичному страйку

У жовтні 1905 р. відбувся Всеросійський політичний страйк, у якому взяла участь 120 тис. українських робітників, селян, службовців. **В Україні страйк розпочався 7 жовтня 1905 р. виступом залізничників Катеринослава, Харкова, Кисва, робітників Харкова, Полтави та Одеси.** Страйкуючі виступали за зміну політичного режиму у країні, реформування суспільства.

Страйкові комітети й депутатські збори (займалися вирішенням конфліктів між робітниками і роботодавцями) стали перетворюватися у **ради робітничих депутатів**. Перша рада виникла у Катеринославі. Її очолив Г.Петровський. У листопаді-грудні подібні органи виникли у Києві, Луганську, Горлівці, Одесі, Миколаєві, Єнакієвому, Маріуполі, Юзівці, Кременчуці. Ради запроваджували 8-годинний робочий день на підприємствах, встановлювали ціни на продукти у заводських крамницях, організували охорону населення від погромників. Поряд з радами **створювалися профспілки робітників та службовців**. За роки революції було створено 280 профспілок.

2.4. Царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. та його вплив на подальший розвиток революційного руху

Наслідком широкомасштабного жовтневого політичного страйку стало підписання **17 жовтня 1905 р. Миколею II Маніфесту**, у якому народові обіцялися **громадянські свободи** (недоторканість особи, свободу совісті, друку, зборів, спілок), декларувалося скликання російського парламенту – законодавчої **Державної Думи** із залученням до виборів усіх верств населення.

Частину суспільства ці поступки задовольнили. Це, головним чином, ліберально налаштовані верстви населення. Вони створили політичні партії (кадетів і «октябристів») і були готові до співробітництва з режимом, сподіваючись на його демократичну еволюцію.

Не задоволені Маніфестом основну масу населення – селянство, яке прийняло цей документ як дозвіл на захоплення поміщицьких земель. Новими формами селянської боротьби восени 1905 – зимою 1906 р. були **напади на поміщицькі маєтки** бойових дружин (загонів), збройна відсіч поліції і козакам, побиття та вбивства поміщиків. В ході антипоміщицької боротьби під впливом есерів **почали виникати місцеві організації Всеросійської селянської спілки**. Найбільшого поширення вони набули на Лівобережжі та Півдні. Всього в Україні було створено 120 селянських і волосних організацій спілки, 12 повітових і 7 губернських комітетів.

Революційну активність виявили моряки. 15-16 листопада у Севастополі повстали моряки 12 кораблів. **Очолив повстання лейтенант П.Шмідт.** Матросів підтримали робітники порту та частина солдатів місцевого гарнізону. Було створено раду матроських, солдатських і робітничих депутатів. Повсталі зажадали від царя скликати Установчі збори. Після 13-годинного бою повстання було придушено.

18 листопада відбувся **виступ саперів Київського гарнізону на чолі з поручиком Б.Жаданівським.** До них приєдналися 4 тис. робітників. У сутичках з урядовими військами було вбито і поранено з обох сторін 250 осіб.

Революція досягла найвищого піднесення в ході грудневого повстання робітників великих промислових центрів (Харків, Олександрівськ, Горлівка, Єнакієво, Луганськ). Виступами керували більшовики, частково меншовики та есери, які через робітничий рух спробували захопити владу. Повстання зазнало поразки.

Надалі революційний рух пішов на спад. У страйковому русі в Україні у 1906 р. взяло участь близько 100 тис. осіб, у 1907 р. – 55 тис. Це ж стосується і селянського руху. Якщо у 1905 р. відбулося 3697 селянських виступів, то вже у 1906 р. – 1382, а в 1907 р. – 510.

2.5. Здобутки українського національного руху в роки першої російської революції

Революція сприяла посиленню українського національного руху і дещо послабила національне гноблення. Після видання 17 жовтня 1905 р. царського Маніфесту практично були відмінені Валуєвський циркуляр та Емський указ. Окремі вчителі початкових класів стали переходити на українську мову навчання, курс української літератури було введено в університетах Києва, Харкова, Одеси.

Почали виходити українські газети, журнали та інші видання. У 1905 р. у Лубнах, за ініціативи В.Шемета виникає перша в Російській імперії україномовна газета «Хлібороб». Засновуються перші українські суспільно-політичні журнали – «Дзвін», «Українська хата», «Рідний край», «Посів», «Село», «Літературно-науковий вісник», «Сяйво» і т. д. Загалом впродовж 1905-1907 рр. виходило 24 україномовних видання. Почала створюватися мережа «Просвіт». **Перша організація «Просвіти» на Наддніпрянщині виникла 8 жовтня 1905 р. у Катеринославі**, а 25 листопада така ж організація була закладена в Одесі. До середини 1907 р. налічувалося 35 «Просвіт». Неофіційним центром просвітянського руху став Київ, де виходила єдина в Україні щоденна газета «Рада» (1906-1914 рр.). «Просвіти» вели активну культурно-освітню роботу – засновували бібліотеки, проводили вечори, видавали українською мовою літературу.

2.6. Боротьба у I і II Державних Думах за автономію України та українізацію освіти

У I Державній Думі, що розпочала свою діяльність навесні 1906 р., Україна була представлена 102 депутатами із 497. 45 з них об'єдналися в **Українську парламентську громаду**, яку очолив адвокат із Чернігова І.Шраг. Громада випускала свій орган – журнал «Украинский вестник», ідейним натхненником якого був М. Грушевський. **Основними вимогами депутатської групи були надання політичної автономії Україні в її етнічних межах, запровадження української мови в школах, судах, місцевих адміністративних органах. Селянська частина фракції домагалася націоналізації всієї землі і конфіскації поміщицьких земельних володінь.** 8 липня 1906 р. I Дума було розпущено.

До II Державної Думи, обраній у січні 1907 р., від України було обрано 102 депутати, серед яких переважали селяни – 59 осіб. 47 депутатів об'єдналися в **Українську думську громаду**, що видавала часопис «Рідна справа – Вісті з думи». Громада домагалася автономії України, амністії для політичних в'язнів, свободи

слова, преси, українізації школи і державного управління, утворення кафедр української мови, літератури й історії в університетах, запровадження української мови у вчительських семінаріях. 3 червня 1907 р. II Державну Думу розпустили.

2.7. Вплив революційних подій 1905-1907 рр. на розгортання національного руху у західноукраїнських землях

Події першої російської революції 1905-1907 рр. відчутно вплинули на населення Західної України. У 1905-1907 рр. у Львові, Дрогобичі, Станіславі, Чернівцях проходили **першотравневі маніфестації**, у ході яких висувалася вимога загального виборчого права. Посилився **страйковий рух**. У Галичині кількість підприємств, охоплених страйками, з 1900 до 1905 р. зросла у 4 рази, а на Буковині – у 20 разів. У Галичині у 1906 р. селянські страйки охопили 384 села. Селяни вимагали передачі їм землі, запровадження загального виборчого права, відмовлялися збирати урожай на поміщицьких землях. **Посилився національний рух**. Висувалися вимоги про відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання, створення українського університету, про возз'єднання всіх українських земель у єдиній суверенній демократичній державі. **Уряд змушений був поступитися, ухваливши у 1907 р. нове положення про вибори до парламенту на основі загального голосування**. Це збільшило українське представництво у парламенті до 27 депутатів (1907 р.) та Галицькому сеймі до 32 депутатів (1913 р.).

2.8. «Третьочервнева монархія» і Україна. Період реакції

3 червня 1907 р. цар Микола II розпустив II Державну Думу і підписав повний виборчий закон, який значно обмежував виборчі права робітників, селян, неросійських народів. Виборчими правами користувалися лише 15% населення країни. Внаслідок цього у III Державній Думі з 442 депутатів 252 були поміщиками. Від українських губерній було обрано 111 депутатів, серед яких 64 поміщики, 13 священників і 26 селян. **Події 3 червня 1907 р. вважають державним переворотом («третьочервнева монархія») і закінченням першої російської революції**.

Отримавши опору у Державній Думі, царат зосередився на придушенні революційних сил. У багатьох районах Російської імперії було введено воєнний стан. Катеринославська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Чернігівська та Херсонська губернії тривалий час перебували у стані посиленої охорони. У цих регіонах заборонялися **будь-які збори, наради**. Зросла кількість **арештів**, посилювалося свавілля воєнних судів зі спрощеною формою судочинства, збільшилася кількість масових заслань без суду і слідства, погромів профспілок, заборони демократичних видань. За звинуваченням у «політичних злочинах» за період 1907-1909 рр. було засуджено 26 тис. осіб, з яких 5 тис. винесено смертні вироки. У в'язницях країни у 1909 р. перебувало майже 180 тис. осіб.

Збільшувався робочий день, зарплата зменшувалася, на підприємствах складалися «чорні списки», у які записували революційно налаштованих робітників. Були відмінені свободи слова, друку, зборів, організацій. Студентам заборонялося брати участь у будь-яких зібраннях, ліквідовувалася автономія вищих навчальних закладів.

2.9. Український національний рух у період реакції

Після поразки першої російської революції самодержавство посилило репресії проти українського національного руху. **Було заборонено викладання українською мовою** в тих школах, де її ввели під час революції 1905-1907 рр. Цензура заборонила вживання в публікаціях слів «Україна», «український народ». За наказом царя **закривалися «Просвіти», українські клуби, наукові товариства**. Не залишила влада поза своєю «увагою» **українську пресу**. У 1907 р. з 18 періодичних видань лишилося лише 9. У наступні роки їх кількість ще зменшилася. **Забороняли продаж українських видань**, зокрема Біблії українською мовою, проведення вечорів, концертів з використанням української мови, збирання коштів населення для спорудження пам'ятника Т.Шевченку у Каневі. У 1908 р. парламентська більшість III Державної Думи відхилила запропонований депутатами з України законопроект про введення в початкових школах викладання українською мовою.

20 січня 1910 р. голова Ради міністрів **П.Столипін підписав циркуляр про заборону ресструвати будь-які «інородні» (не російські) товариства і видавництва**, у т.ч. українські.

У цих умовах **активізували свою діяльність російські шовіністичні організації** «Клуб російських націоналістів», «Союз Михаїла Архангела», «Союз Русского народа», які виступали проти будь-яких домагань українців, захищали «єдину і неподільну Росію».

2.10. Столипінська аграрна реформа та її вплив на соціально-економічне життя України

Революція 1905-1907 рр. довела, що аграрне питання з економічного почало переростати у політичне. Самодержавство тривалий час консервувало свою опору поміщицьке землеволодіння і селянську общину, які були головним гальмом у розвитку сільського господарства. Саме тому ще у ході революції головою Ради міністрів П.Столипіним було проголошено курс на реформування аграрного сектора. **Реформа була започаткована указом від 9 листопада 1906 р. і завершена законами 14 червня 1910 р. і 29 травня 1911 р.** За нею селяни отримували **право виходу з общини, земля передавалася з общинної у приватну власність. Селянин одержав можливість заснувати окреме індивідуальне господарство – хутір чи відруб**. Держава скуповувала землю в поміщиків і продавала її селянам, надаючи останнім через Селянський поземельний банк позику на 55 років. Якщо орної землі у місця проживання не вистачало, уряд **заохочував переселення селян на Далекий Схід, у Сибір, Казахстан, Середню Азію**.

Метою цих перетворень було підняття ефективності сільськогосподарського виробництва, підвищення товарності селянського господарства, зміцнення соціальної опори самодержавства на селі, вирішення проблеми аграрного перенаселення.

Столипінська реформа дала найвагоміші результати в українських губерніях. Це пояснюється особливостями української ментальності, сильнішим, ніж у росіян, потягом до індивідуального господарювання, меншою поширеністю на території України селянських общин. Впродовж 1907-1915 рр. на Правобережжі вийшли з общини 48% селян, на Півдні – 42%, на Лівобережжі – 16,5%. На 1916 р.

утворилося 440 тис. хуторів, що становило 14%. Для порівняння, у європейській Росії з общини виділилося 24% селянських господарств, а переселилось на хутори 10,3%.

На нові землі впродовж 1906-1912 рр. виїхало з України близько 1 млн осіб. На жаль, погана організація процесу переселення призвела до того, що лише у 1911 р. повернулося назад 68,5% переселенців.

Реформа мала лише частковий успіх. Вона відкрила широкі можливості для підприємливих селян. Однак при цьому зростало й число бідняків. Збереження великого поміщицького землеволодіння не дозволило розв'язати проблему мало-земелля та безземелля.

2.11. Початок промислового піднесення в Україні

Починаючи з 1910 р., на зміну економічній депресії прийшло промислове піднесення, викликане розширенням внутрішнього ринку в зв'язку з проведенням століпінської реформи, відносно високими врожайми і зростанням вивозу хліба на зовнішній ринок, надходженням у промисловість нових капіталів, а також проведенням у життя царським урядом програм переозброєння армії і флоту.

Піднесення охопило кам'яновугільну, залізорудну, металургійну та інші галузі важкої індустрії. Особливо швидко зростала промисловість Донбасу. Видобуток вугілля досяг 74% загальноросійського, залізної руди на Криворіжжі зріс у 2 рази, марганцю – у 4 рази, виробництво заліза і сталі – у 1,5 рази.

Пожилося проникнення в промисловість іноземного капіталу. Іноземні компанії зосереджували у своїх руках 70% видобутку вугілля і руди, 90% виробництва чавуну і коксу, 80% виробництва машин.

Зростала внутрішня та зовнішня торгівля. Особливу роль відігравали ярмарки, в 1913 р. їх було понад 11 тис. Перед Першою світовою війною українська пшениця становила майже 40%, ячмінь – до 50%, жито – понад 50% загальноросійського вивозу цих товарів на зовнішній ринок.

Водночас залишалось велике поміщицьке землеволодіння. Наприклад, Потоцькі мали 170 тис. дес., Браницькі – 167 тис. дес. Такі ж латифундії мали Терещенки, Харитоненки, Уварови, графи Бобринські, Кочубеї, Лизогуби, Родзянки, Скоропадські, князь Сангушко та ін.

2.12. Українські політичні партії після третьочервневого державного перевороту. Виникнення Товариства українських поступовців

Всі українські партії після поразки першої російської революції зазнали жорстокого переслідування властей. **Восени 1907 р. був заарештований Головний комітет Українського соціал-демократичного союзу («Спілка»)**, її лідери М.Меленевський, І.Барановський, М.Русов виїхали за кордон, де у 1908 р. у Відні створили закордонну групу «Спілки», яка вступила у тісні зв'язки з Л.Троцьким.

УСДРП під час наступу реакції фактично опинилася у стані розпаду. Відродження її діяльності почалося з літа 1909 р., коли у Львові було скликано конференцію частини українських соціал-демократів. Органом цієї групи став часопис

«Праця». Їй протистояла ортодоксальна течія УСДРП, яка видавала газету «Робітник». У 1910-1911 рр. почав виходити «Наш голос», який намагався об'єднати обидві групи УСДРП.

УНП у 1907-1910 рр. завмерла, а в 1910-1914 рр. активізувалася. У 1912 р. **М. Міхновський видавав у Харкові журнал «Сніп».**

УРДП була змушена повністю припинити свою роботу, оскільки вона орієнтувалася на легальні методи боротьби, а в умовах післяреволюційних переслідувань, відсутності думської фракції вона просто не могла діяти. У зв'язку з цим члени Ради УРДП Б.Грінченко, С.Єфремов, Є.Чикаленко та ін. вирішили на основі місцевих партійних осередків відновити колишню Загальну безпартійну організацію. На з'їзді УРДП у 1908 р. ідея була підтримана, і за пропозицією О.Лотоцького нова організація отримала назву «Товариство українських поступовців» (ТУП). До тупівців приєдналася частина українських соціал-демократів і членів УНП. **Організація виступала за федеративний переустрій Російської імперії і за надання Україні автономії, за впровадження української мови в школах, відкриття у Київському та Одеському університетах українських кафедр.**

Найважливіші події

9 січня 1905 р. – «Кривава неділя» у Петербурзі. Початок першої російської революції.

12 січня 1905 р. – страйк робітників Південноросійського машинобудівного заводу у Києві. Початок страйкової боротьби в Україні.

14-25 червня 1905 р. – повстання на броненосці «Князь Потьомкін-Таврійський».

Жовтень 1905 р. – Всеросійський політичний страйк.

17 жовтня 1905 р. – Маніфест царя Миколи II про конституційні свободи.

8 жовтня 1905 р. – у Катеринославі виникла перша на Наддніпрянщині організація «Просвіти».

Листопад 1905 р. – у Лубнах виникла перша у Російській імперії україномовна газета «Хлібороб».

15-16 листопада 1905 р. – повстання моряків Севастополя на чолі з П.Шмідтом.

1 листопада 1905 р. – повстання саперів Київського гарнізону на чолі з Б.Жаданівським.

Грудень 1905 р. – збройні повстання робітників Харкова, Олександрівська, Горлівки, Єнакієво, Луганська.

8 липня 1906 р. – розпуск I Державної Думи.

1906-1911 рр. – проведення в Україні століпінської аграрної реформи.

1907 р. – ухвалення урядом Австро-Угорщини демократичного положення про вибори.

3 червня 1907 р. – розпуск II Державної Думи. Третьочервневий державний переворот, який ознаменував закінчення першої російської революції.

1908 р. – утворення Товариства українських поступовців

1910 р. – початок нового промислового піднесення.

20 січня 1910 р. – столипінським циркуляром заборонена реєстрація «інородних» товариств і видавництв.

1913 р. – судовий процес над М.Бейлісом у Києві.

1913 р. – Всеукраїнський з'їзд студентів у Львові.

1914 р. – заборона російським царизмом відзначення 100-річчя від дня народження Т.Шевченка.

Персоналії

Антонович Дмитро Володимирович (2(14).11.1877 – 1945) – український громадсько-політичний і державний діяч, історик мистецтва. Один із засновників РУПу. У добу Центральної Ради був морським міністром, а в період Директорії – міністр мистецтва, голова української дипломатичної місії у Римі. Один із ініціаторів створення Українського Вільного університету, директор Музею визвольної боротьби України у Празі та голова Українського історично-філологічного товариства. Найважливіші праці: «Українське мистецтво» (1923), «300 років українського театру» (1925) та ін.

Бачинський Юліан Олександрович (1870 – після 1934) – український громадський діяч, публіцист. Член Української радикальної партії, а з 1899 р. – Української соціал-демократичної партії. У 1895 р. видав книжку «Ukraina ingredenta» («Україна уярмлена»), в якій обґрунтовував необхідність політичної самостійності та соборності України. 1918р. – член Української Національної Ради у Галичині; 1919 р. – представник ЗУНР у Вашингтоні; 1921-1929 рр. – жив у Німеччині, згодом у Львові. Повернувся в СРСР, працював у редакції УРЕ. Репресований, помер у таборах ГУЛАГу.

Грінченко Борис Дмитрович (27.11(9.12).1863 – 23.04(6.05).1910) – видатний український письменник, громадсько-політичний діяч, фольклорист, мовознавець і педагог. Один із засновників «Братства тарасівців», Української радикальної партії на Наддніпрянщині. 1906-1909 рр. – голова київської «Просвіти». Упорядкував і видав «Словарь української мови» у 4 томах (1907-1909). Автор поетичних збірок, п'єс, повістей на побутову тематику.

Лотоцький Олександр Гнатович (22.03.1870 – 22.10.1939) – визначний український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, професор церковного права, член НТШ, УНТ в Києві. 1900-1917 рр. – урядовець державного контролю в Києві і Петербурзі. Активний член ТУПу. З березня 1917 р. очолював Українську Національну Раду у Петербурзі. У вересні-листопаді 1917 р. – генеральний писар Генерального секретаріату УНР. Міністр віросповідань Української держави та УНР періоду Директорії. Ініціатор проголошення автокефалії УПЦ (1 січня 1919 р.). У 1920 р. емігрував. З 1922 р. викладав в Українському вільному університеті, згодом у Варшавському університеті. 1930-1939 рр. – засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві. Автор праць «Автокефалія» (1935, 1938), «Церковна справа в Україні» (1923) та ін., мемуарів «Сторінки минулого» (1932-1933).

Никола II (6(18).05.1868 – 17.07.1918) – останній російський імператор. Син Олександра III. Проводив реакційну внутрішню та зовнішню політику, спрямова-

ну на зміцнення самодержавства. Не визнавав існування українського народу, його мови, культури, зневажливо ставився до визначних діячів України. На правління Миколи II припали російсько-японська війна 1904-1905 рр., перша російська революція 1905-1907 рр., Перша світова війна, Лютнева революція 1917 р. 2 березня 1917 р. він зрікся престолу. У ніч з 16 на 17 липня 1918 р. Микола II і члени його сім'ї були розстріляні більшовиками.

Міхновський Микола Іванович (1873 – 23.05.1924) – визначний український громадсько-політичний діяч, ідеолог державної незалежності України, засновник і перший ідеолог українського націоналізму. Один із ініціаторів створення «Братства тарасівців». Працюючи адвокатом, виступав на політичних процесах, брав активну участь в українському русі. Ідеолог Революційної української партії, автор твору «Самостійна Україна» (1900), організатор і керівник Української народної партії, активний учасник революційних подій 1917 р. (ініціатор створення українського національного війська). Після встановлення радянської влади зазнав переслідувань. 23 травня 1924 р. був розстріляний, за іншими даними – повісився у власному саду.

Столипін Петро Аркадійович (2(14).04.1862 – 5(18).09.1911) – російський державний діяч, реформатор. 1902-1903 рр. – гродненський губернатор, 1903-1906 рр. – губернатор Саратовської губернії. У квітні 1906 р. призначений міністром внутрішніх справ, а в липні 1906 р. – головою Ради міністрів. Вершиною діяльності стала аграрна реформа. Негативно ставився до українців, вважаючи їх «іногородцями», підтримував діяльність великоросійських шовіністів в Україні. У вересні 1911 р. був убитий у Київському оперному театрі агентом охоронки есером Д.Богровим.

Основні терміни та поняття

Амністія – часткове або повне звільнення від судового покарання, здійснюване актом верховної влади.

Броненосець – великий військовий корабель, покритий сталевими плитами і озброєний далекобійними гарматами.

Відруб – у 1906-1916 рр. – ділянка з громадських земель, яку виділяли селянинові в особисту власність, коли він виходив з громади.

Еволюція – форма розвитку, що полягає у безперервній, поступовій кількісній зміні, яка підготовляє якісну зміну; процес зміни кого-, чого-небудь, розвиток (поступовий), процес (поступових) перетворень; не революція.

Еміграція – переселення із своєї батьківщини до іншої країни; перебування в іншій країні після такого переселення.

Зелений клин – землі Далекого Сходу загальною площею 2,1 млн км², в основному сучасні Приморський та Хабаровський краї Росії, місця компактного розселення українців.

Легион – назва особливих військових частин; військо, полчище.

Община – форма виробничого і громадського об'єднання людей у докласовому і як пережиток у класовому суспільстві, що характеризується спільною власністю на засоби виробництва і повним або частковим самоврядуванням.

Петиція – письмове, переважно колективне прохання, клопотання, звернення до державних керівних установ або до голови уряду.

Профспілки – форми об'єднань найманих робітників з метою захисту економічних інтересів.

Рада – колегіальний орган якої-небудь організації, установи чи сама організація, установа, що розпоряджається, керує ким-, чим-небудь або радить у чомусь.

Репресія – каральний захід, покарання з боку державних або адміністративних органів.

Хутір – відокремлене селянське господарство разом з садибою власника.

3. Культура України на початку XX ст.

3.1. Освітні процеси у Наддніпрянщині і Західній Україні

Правлячі кола Росії і Австро-Угорщини не були зацікавлені у розвитку української освіти, побоюючись пов'язаного з цим ростом політичної і національної самосвідомості. Напередодні Першої світової війни **письменність на українських землях у складі Російської імперії не досягала навіть середнього по всій країні показника – 30%**. На кожну тисячу осіб тут навчалось 67 учнів. На відміну від Австро-Угорщини у цих землях **не існувало обов'язкового початкового навчання**. Працювало лише 452 середні школи, в яких навчалось 140 тис. учнів. У 19 вищих навчальних закладах налічувалось близько 27 тис. студентів. На всій території України **не було жодного ВНЗ з українською мовою навчання**, жодної української школи на державному утриманні.

До позитивних змін у системі освіти слід віднести розширення мережі спеціальних навчальних закладів (ремісничих, гірничих, комерційних тощо), інститутів (у т.ч. 8 учительських), ріст кількості чоловічих і жіночих гімназій, реальних училищ.

На українських землях, що перебували у складі Австро-Угорщини, рівень освіти був найнижчим серед усіх провінцій імперії. На початку XX ст. з 6240 сіл Галичини 2214 не мали нормальних, а 981 – будь-яких шкіл. Середніх шкіл у краї налічувалось 49, у т.ч. з українською мовою викладання лише 4. На Буковині існувала тільки 1 українська гімназія. У Закарпатті навчання велося угорською мовою.

3.2. Розвиток науки і техніки в Україні

У 1907 р. у Києві почало діяти Українське наукове товариство, яке очолив М.Грушевський. УНТ видавало «Записки» і «Українські наукові збірники».

Значний крок уперед зробили **вчені-природознавці**. Так, Д.Заболотий першим у світовій науці відкрив шляхи поширення чуми і запропонував ефективні способи боротьби з цією хворобою. В.Вернадський першим науково обгрунтував цілісність Всесвіту, розробив учення про ноосферу.

Світовою популярністю користувалися праці з теоретичної механіки С.Тимошенка, географів П.Тутковського, В.Линського, геолога Г.Медведького, фізиків М.Пильчикова, Д.Рожанського. Видатний фізик І.Пулюй вперше знайшов випромінювання, назване пізніше рентгенівськими променями, а В.Грабовський став одним із засновників теорії і практики телебачення. Хімік І.Горбачевський видав курс хімії українською мовою.

Інженер М.Курако побудував у Донбасі за власними проектами доменні печі, які не поступалися західноєвропейським. Л.Лутугін створив географічну карту Донецького басейну.

Новий напрям в економічній науці розробляв М.Туган-Барановський. І.Сікорський у 1912 р. заснував у Києві перший у світі інститут дитячої психології.

На початку ХХ ст. Україна **вийшла на передові рубежі у розвитку повітроплавання**. У 1908 р. в Одесі був створений перший у Росії аероклуб. Його члени С.Уточкін і М.Єфімов у 1910 р. зробили перші у Росії польоти на аероплані, а у 1913 р. російський льотчик П.Нестеров у Києві вперше продемонстрував «мертву нетлю». Першим українським пілотом був Л.Мацієвич. У Києві Д.Григорович сконструював у 1912 р. перший у світі гідролітак, а І.Сікорський є конструктором перших багатомоторних літаків («Русский витязь», «Илья Муромец») і вертолітів.

Плідно працювали українські історики. У 1904 р. М.Грушевський у Петербурзі видав російською мовою «Нарис історії українського народу», а в 1911 р. – україномовну «Ілюстровану історію України». У 1906 р. російською мовою вийшла «История украинского народа» О.Єфіменко. Вона була першою в Росії і Україні жінкою, якій у 1910 р. було присуджено ступінь доктора історичних наук. Історичному минулому Слобідської України присвячені ґрунтовні праці Д.Багалія. М.Довнар-Запольський досліджував історію народного господарства Великого князівства Литовського і руських земель, започаткував декабристознавство. У 1908 р. у Петербурзі вийшла перша історична праця українською мовою – «Історія України-Руси» М. Аркаса.

Першорядну роль у розвитку українських гуманітарних наук і національної свідомості зіграли чотиритомний «Словарь української мови» (1902-1909 рр.), складений Б.Грінченком і тритомна «Українська граматика» (1905-1908 рр.) А.Кримського. Визначним українським антропологом, етнографом і археологом був Ф.Вовк.

3.3. Провідні теми в українській літературі

Українська література цього періоду розвивалася під впливом посилення національного і соціального рухів. Чільним у ній був **революційно-демократичний напрямок**. Демократичним пафосом, патріотично-революційним спрямуванням позначена поезія **Олександра Олеся (Кандиби)**. У 1907-1917 рр. він видав 4 збірки віршів. Антиукраїнську політику самодержавства засуджував у циклі віршів **М.Чернявський**.

М.Коцюбинський у повісті «Фата моргана» показав соціальну боротьбу в українському селі напередодні і під час революції. Психологічний стан людини, її переживання спостерігаються у його новелах «Поєдинок», «Цвіт яблуні», «На камені». Близькою до Коцюбинського є буковинська письменниця **О.Кобилянська**. У її доробку новели імпресіоністичного стилю, повісті «Царівна», «Земля», «У неділю рано зілля копала», «Апостол черні». У цих творах розкрито психологію селян, їхнє непереможне прагнення працювати на власній землі.

Неперевшений в українській літературі майстер психологічної новели **В.Стефаник** надрукував 5 збірок своїх творів («Синя книжечка», «Камінний

хрест», «Кленові листки», «Моє слово», «Земля»), Поряд з ним плідно працювати галицькі прозаїки М.Черемшина і Л.Мартович.

Новаторські й майстерно написані твори **В.Винниченка** сповнені внутрішньої напруги, насичені різноплановими героями (романи «Чесність з собою», «Рівновага», «Заповіти батьків», п'єси «Щаблі життя», «Дисгармонія», оповідання і повісті «Біля машини», «Федько-халамидник», «Голота», «Солдатики» та ін.).

Продовжувала активно творити **Леся Українка**. Вона гостро реагувала на явища навколишнього життя («Пісні про волю», «Казка про Оха-чудотвора»), талановито висвітлювала загальнолюдські, філософські, релігійні й історичні теми («На руїнах», «Камінний господар», «У пущі» «Бояриня»), була тонким, проникливим ліриком («Лісова пісня»). У цей час в українській літературі заявили про себе модерністи: А.Тесленко, Б.Лепкий, С.Васильченко. Серед поетів нового покоління виокремлювалися А.Кримський, В.Самійленко, М.Вороний, Г.Чупринка.

3.4. Розвиток українського мистецтва

У 1907 р. М.Садовський у Києві заснував перший в Україні стаціонарний театр. Тут здійснено постановку опер «Запорожець за Дунаєм», «Наталка-Полтавка», «Утоплена», «Енеїда», «Роксолана» та ін. У театрі працювали актори М.Заньковецька, Г.Борисоглібська. Катеринославський аматор-кінооператор Д.Сахненко екранізував вистави театру «Наталку-Полтавку» і «Наймичку», чим започаткував історію українського художнього кінематографа.

Провідне місце у музичній культурі в Україні належало М.Лисенку. Він писав пісні на вірші Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, зробив сотні обробок народних пісень. **У 1904 р. заснував у Києві музично-драматичну школу,** яка готувала диригентів, хормейстерів і виконавців на народних українських інструментах, співаків і режисерів. Продовжувачем традицій М.Лисенка є **К.Стеценко**, який все своє життя віддав збиранню, вивченню і пропаганді української народної пісні. Він є автором ряду музично-вокальних творів, які вивчалися у керованих ним самодіяльних народних хорах. Серед них – релігійний гімн «Боже єдиний великий, нам Україну храни». Вагомий внесок у розвиток мистецтва у Наддніпрянській Україні зробили М.Леонтович, Я.Степовий, Ф.Кошиць, у Галичині – С.Людкевич, Ф.Колесса, Д.Січинський, О.Нижаківський. Зіркою світового масштабу стала співачка С.Крушельницька.

Новий крок вперед на початку ХХ ст. зробив український **живопис**. Живописець М.Самокиш досяг високої майстерності у зображенні батальних сцен. Разом з С.Васильківським створив у 1900 р. альбом «Українська старовина», а в 1912 р. – «Мотиви українського орнаменту». Він є автором батальних альбомів «Війна 1904-1905 років». Визначний художник К.Костанді є автором відомих **картин** – «В люди», «Старенькі», «З пташиного польоту» та ін. Живописець І.Труш створив серію портретів діячів української культури. У 1905 р. у Львові він організував першу всеукраїнську художню виставку. Талановитими художниками були М.Пимоненко («Жертва фанатизму»), «Конокрад», «Проводи рекрутів»), «На Далекий Схід» та ін.), К.Трутовський, К.Устиянович, Ф.Красицький, О.Сластьон та ін.

У розвитку архітектури панував стиль модерну, у якому використовувалися українські мотиви. Чудовими зразками українського модерну були будинок Полтавського земства (архітектори В.Кричевський, К.Жуков, розписи С.Васильківського, М.Самокиша, М.Беркоса, М.Уварова), будинок товариства «Дністер» у Львові (І.Левицький), перший в Україні критий ринок – Бессарабський (Г.Гай), меморіальний храм під Берестечком (В.Максимов), «Народний дім» у Дрогобичі (О.Лушпанський).

Найважливіші події

1902-1909 рр. – видання чотиритомника «Словарь української мови» Б.Грінченка.

1904 р. – відкриття музично-драматичної школи у Києві.

1904 р. – видання у Петербурзі науково-популярної праці М.Грушевського «Очерк истории украинского народа».

1904 р. – відкриття музичного інституту у Львові.

1905 р. – у Львові організовано першу всеукраїнську художню виставку.

1907 р. – заснування Українського наукового товариства в Києві.

1907 р. – створення у Києві першого стаціонарного професійного театру.

1908 р. – вихід у світ «Історії України-Руси» М.Аркаса.

1908 р. – створення в Одесі першого у Росії аероклубу.

1911 р. – перше видання «Ілюстрованої історії України» М.Грушевського.

1912 р. – відкриття у Києві першого у світі Інституту дитячої психології.

Персоналії

Аркас Микола Миколайович (26.12.1852(7.01.1853)–13(16).03.1909) – український культурно-освітній діяч, історик, композитор і письменник. У 1875-1898 рр. служив у морському відомстві у Миколаєві. Засновник товариства «Просвіта» у Миколаєві (1907). Автор праці «Історія України-Руси» (1908), опери «Катерина» (1891), історичної поеми «Гетьман Пилип Орлик» (1907).

Багалій Дмитро Іванович (7.11.1857 – 9.02.1932) – визначний український історик, архівознавець і громадський діяч. Закінчив Харківський університет, займався викладанням, науковою, громадською діяльністю. З 1918 р. – голова історико-філологічного товариства, член Президії УАН. Досліджував історію Слобідської, Лівобережної, Південної України XV- XVIII ст. Автор понад 600 наукових праць: «Опыт истории Харьковского университета» (2 т.) (1893-1904), «Історія Слобідської України» (1918), «Нарис української історіографії» (2 вип.) (1923-1925).

Васильківський Сергій Іванович (7(19).10.1854 – 24.09(7.10).1917) – видатний український живописець. Навчався у Петербурзькій академії мистецтв, з 1886 р. – вдосконалював свою майстерність у Франції, Італії, Великобританії. З 1888 р. жив у Харкові. Автор полотен «Сутичка запорожців з татарами» (1892), «Козак в степу» (1905), «Похід козаків» (1917), «Дніпровські плавні» (1896), «Ярмарок у Полтаві» (1912) та ін.

Вернадський Володимир Іванович (28.02(12.03). 1863 – 6.01.1945) – видатний український і російський природознавець, мінералог і кристалограф, осново-

положник геохімії, біогеохімії, вчень про ноосферу і біосферу, академік Російської АН (з 1909 р.), академік УАН (з 1918 р.). Закінчив Петербурзький університет. 1890-1911 рр. – викладав у Московському університеті. У 1917-1920 рр. жив і працював в Україні, брав активну участь у створенні УАН, був її першим президентом (1918-1921). У 1922 р. переїхав до Петрограда. 1922-1939 рр. – директор створеного ним Державного радієвого інституту та ряду інших наукових установ. Ідеї Вернадського стали основою нових напрямів сучасних геології, мінералогії, гідрогеології. Автор близько 400 праць, серед яких «Очерки геохимии» (1924, 1927), «Биохимические очерки» (1922-1932, 1940) та ін.

Грушевський Михайло Сергійович (17(29).11.1866 – 25.11.1934) – визначний український історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист; письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч, дійсний член ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Засновник Української Народної Республіки. Закінчив Київський університет. З 1890 р. проводив дослідницьку роботу у наукових установах Львова і Києва. 1893-1913 рр. – голова НТШ. Разом з І.Франком започаткував видання «Літературно-наукового вісника». У 1907 р. заснував Українське історичне товариство. Брав участь у громадському житті: один із організаторів Української національно-демократичної партії у Галичині (1899 р.), один із засновників ТУПу (1908 р.). У 1914 р. був заарештований і засланий до Сибірська. У березні 1917 р. обраний Головою Центральної Ради. За гетьманату перебував у підпіллі, з 1919 р. – у еміграції. У 1923 р. заочно був обраний академіком ВУАН. У 1924 р. повернувся в Україну. Очолював кафедру історії України, історичний відділ ВУАН. З 1931 по 1934 р. був примушений працювати у Москві. Помер у Кисловодську. Автор маже 2 тис. праць, серед них «Історія України-Руси» у 10 т. і 13 кн, (1898-1936), «Нарис історії українського народу» (1904), «Ілюстрована історія України» (1911), «Історія української літератури» у 5 т. (1923-1927).

Заболотний Данило Кирилович (16(28).12.1866 – 15.12.1929) – мікробіолог, епідеміолог, академік ВУАН (з 1922 р.), академік АН СРСР (з 1929 р.). 1889-1891 рр. – працював на Одеській бактеріологічній станції. У 1894-1895 рр. працював лікарем у Подільській губернії, у 1895-1897 рр. – у Київському військовому госпіталі, у 1898-1928 рр. – професор жіночого медичного інституту у Петербурзі. Водночас у 1919-1923 рр. – ректор Одеського медичного інституту, де організував першу в світі кафедру епідеміології (1920 р.) 1928-1929 рр. – президент ВУАН, заснував Інститут мікробіології і епідеміології у Києві.

Єфіменко Олександра Яківна (18(30).04.1848 – 18.12.1918) – історик, етнограф, педагог. Вчителювала у Холмогорах (нині – с. Ломоносове). У 1877 р. переїхала до Чернігова, а у 1879 р. – до Харкова. Активна діячка Історико-філологічного товариства при Харківському університеті. З 1907 р. очолила кафедру історії України Бестужевських вищих жіночих курсів у Петербурзі. У 1910 р. Харківський університет присудив їй науковий ступінь почесного доктора історії. Автор багатьох наукових праць, у т.ч. «Історія українського народу» (1906 р.).

Заньковецька Марія Костянтинівна (23.07 (4.08).1854 – 4.10.1934) видатна акторка, театральний діяч. З юних літ виступала в аматорських виставах. На професійній сцені яскраво дебютувала 27 жовтня 1882 р. у ролі Наталки

(«Наталка-Полтавка») у Єлисаветграді. Виступала у трупах М.Кропивницького, М.Старицького, М.Садовського та ін. Востаннє з'явилася на сцені 15 грудня 1922 р.

Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович (17(29).09.1845–2(15).09.1907) – видатний український драматург, актор, режисер. Служив дрібним чиновником (писар). Підтримував контакти з українськими революціонерами, за що у 1884 р. був засланий на 3 роки до Новочеркаська. Літературну діяльність розпочав наприкінці 70-х рр., драматургічну – з початку 80-х рр. З 1889 р. працював на сцені як актор і один з керівників трупи П.Саксаганського. Написав комедії «Мартин Боруля» (1886), «Сто тисяч» (1890), «Хазяїн» (1902), драми «Наймичка» (1885), «Безгаланна» (1886), п'єси «Бондарівна» (1884), «Чумаки» (1897), трагедію «Сава Чалий» (1899) та ін.

Кобилянська Ольга Юліанівна (27.11.1863 – 21.03.1942) – видатна українська письменниця. Вихована на німецькій літературі. Під впливом творчості Т.Шевченка, І.Франка в ній збуджується національна свідомість. Основні проблеми творчості – емансипація жінки, обстоювання її права на працю і повноцінне духовне життя («Людина», «Він і вона», «Царівна», «Нюба» та ін.), сільське життя («У св. Івана», «Банк рустикальний», «Земля»).

Коцюбинський Михайло Михайлович (5(17).09.1864 – 12(25).04.1913) – видатний український письменник і громадський діяч. Закінчив Шаргородське духовне училище (1880). У 1880 р. переїхав до Кам'яця-Подільського, де зблизився з народовольцями. Постійно переслідувався поліцією. У 1890 р. переїхав до Львова, де розпочав літературну діяльність. У 90-ті рр. працював вчителем, діловодом, статистиком. З 1898 р. жив у Чернігові, де й помер. Найвідоміші твори: «Харитя» (1891), «Маленький грішник» (1893), «Лялечка» (1901), «Fatamorqana» (1903-1910), «Гіні забутих предків» (1911), «Хвала життю!» (1913) та ін.

Кримський Агатангел Юхимович (3(15).01.1871 – 25.01.1942) – визначний український вчений, письменник, сходознавець, історик української мови і літератури, академік УАН (з 1918 р.). Закінчив Колегію ім.П.Галагана у Києві, Лазаревський інститут східних мов, Московський університет. У 1896-1898 рр. був у науковому відрядженні в Сирії та Лівані. 1898-1918 рр. – викладав у Лазаревському інституті, з 1918 р. – у закладах Кисва. Один із фундаторів УАН і до 1928 р. її секретар. Досліджував історію та літературу Персії, Туреччини, арабських країн переважно доби середньовіччя. Творчий доробок складає близько 1000 праць.

Крушельницька Соломія Амвросіївна (23.09.1872 – 16.11.1952) – видатна українська співачка, педагог. У 1893 р. закінчила Львівську консерваторію, дебютувала у Львівській опері. Вокальну майстерність вдосконалювала в Мілані та Відні. З триумфом виступала на багатьох оперних сценах світу. У 1923 р. у зеніті слави залишила оперну сцену і присвятила себе концертній діяльності.

Куйнджі Архип Іванович (04.1841 – 11(24).07.1910) – видатний український живописець-пейзажист, педагог. З 1882 р. – професор, керівник художньої майстерності Петербурзької Академії мистецтв. З 1897 р. звільнений за підтримку студентських виступів. Ініціатор створення Товариства художників (1909). Найвизначніші

твори: «Степ» (1875), «Чумацький шлях» (1875), «Українська ніч» (1876), «Березо-вий газ» (1879) та ін.

Лисенко Микола Віталійович (10(22).03.1842 – 24.10(6.11).1912) – видатний український композитор, етнограф, диригент, піаніст, громадський діяч. Навчався у Лейпцизькій консерваторії (1867-1869), у Петербурзі у М.Римського-Корсака (1874-1876). Своєю композиторською працею, зокрема операми «Різдвяна ніч» (1876), «Утоплена» (1884), «Тарас Бульба» (1890), «Енеїда» (1911), вокальними та інструментальними творами заклав основи національного класичного мистецтва.

Мирний Панас (Рудченко Панас Якович) (1(13).05.1849 – 28.01.1920) – письменник. 14 років служив у канцеляріях. З 1871 р. мешкав у Полтаві, працюючи у губернському казначействі й казенній палаті. Після 1917 р. трудився у Полтавському губфінвідділі. Основні твори: «Лихі люди» (1877), «Хіба ревуть, як ясла повні?» (1872-1875), «Повія» (опубл. у 1928 р.) та ін.

Нечуй-Левицький Іван Семенович (13(25).11.1838 – 2(15).04.1918) – письменник. Закінчив Київську духовну академію. 1865-1885 рр. – викладач Полтавської духовної семінарії та гімназій інших міст. Відомий повістями «Микола Держя» (1878), «Кайдашева сім'я» (1879), історичними творами «Запорожці» (1873), «Гетьман Іван Виговський» (1899), науково-популярними працями «Український гетьман Богдан Хмельницький» (1878), «Історія Русі» (1879), драмою «Маруся-Богуславка» (1875).

Садовський (Тобілевич) Микола Карпович (1(13).12.1856 – 7.02.1933) – видатний український актор і режисер, один із основоположників українського професійного театру. У 1888 р. разом з М.Заньковецькою заснував власну трупю. 1905-1906 рр. – очолював у Львові театр «Руська бесіда». 1907 р. – створив у Києві перший стаціонарний український професійний театр.

Самокиш Микола Семенович (25.10.1860 – 18.01.1944) – видатний український художник-баталіст і графік, академік (з 1890 р.). Закінчив Петербурзьку академію мистецтв. У 1886-1889 рр. вдосконалював фахову освіту у Парижі. 1912-1917 рр. – викладав у Петербурзькій академії мистецтв, 1936-1941 рр. – у Харківському художньому інституті. Найвідоміші полотна: «В'їзд Богдана Хмельницького у Київ» (1929), «Бій під Жовтими Водами» (1930), «Похід запорожців на Крим» (1934) та ін.

Стефанік Василь Семенович (14.05.1871 – 7.12.1936) – видатний український письменник і громадський діяч. Навчався у Краківському університеті. Брав активну участь у суспільно-політичному житті Галичини. Літературну діяльність розпочав у 1890 р. Відомий своїми збірками новел «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест» (1900), «Мое слово» (1905), «Земля» (1926) та ін.

Стеценко Кирило Григорович (12(24).05.1882 – 29.04.1922) – видатний український композитор. Навчався у Київській музично-драматичній школі. За участь в українському національному русі був висланий з Києва. У 1908-1911 р. жив у Білій Церкві та Тиврові. У 1912 р. прийняв сан священника. Створив хори «Бурлака», «То була тихая ніч», «Сон», кантати «Шевченкові», «Єднаймося», дитячі опери «Лисичка, Котик і Півник», «Івасик-Телесик» та ін.

Туган-Барановський Михайло Іванович (21.01.1865 – 22.01.1919) – український вчений-економіст, політичний діяч, академік УАН (з 1918 р.). Закінчив Харківський університет, працював у Петербурзькому університеті. Його праці, зокрема «Російська фабрика в минулому і сучасному» (1898), відіграли значну роль у дослідженні російської економіки. За Центральної Ради – міністр фінансів. Редактор журналу «Київська кооперація». Один із ініціаторів створення УАН. З грудня 1918 р. – голова відділу соціальних наук УАН, директор Інституту для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України.

Українка Леся (Косач-Квітка Лариса Петрівна) (13(25) 02.1871 – 19.07(1.08).1913) – видатна українська поетеса, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик та фольклорист. Через хворобу навчалася вдома, у приватних вчителів. Володіла 9 іноземними мовами. Автор драматичних поем і соціально-філософських драм «Одержима» (1901), «Осіньна казка» (1905), «Кассандра» (1907), «Бояриня» (1910), «Лісова пісня» (1911), «Камінний господар» (1913) та ін.

Франко Іван Якович (27.08.1856 – 28.05.1916) – видатний український поет, письменник, громадсько-політичний діяч, національний ідеолог. Навчався у Львівському, Чернівецькому та Віденському університетах. З 1894 р. очолював філологічну секцію, а з 1898 р. – етнографічну комісію НТШ, редагував «Літературно-науковий вісник». Один із засновників першої української політичної партії – Русько-української, співробітник багатьох українських громадських і наукових інституцій, депутат австрійського парламенту, організатор української преси в Галичині. Франко є поетом-новатором. Відомими є його збірка «З вершин і низин», поеми «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський» та ін. Автор 9 повістей і романів («Борислав сміється», «Захар Беркут», «Украдене щастя», «Кам'яна душа» та ін.), понад 100 інших прозових творів.

Яворницький Дмитро Іванович (25.10(6.11).1855 – 5.08.1940) – видатний український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник, академік АН УРСР (з 1929 р.). Закінчив Харківський університет. У 1885-1905 рр. працював викладачем, чиновником. З 1902 р. очолював Музей старожитностей Катеринославської губернії. У 1920-1933 рр. – на викладацькій роботі. У 1933 р. зазнав переслідувань за звинуваченням у «націоналізмі». Найбільш значні праці (всього понад 200): «История запорожских козаков» (1892-1894), «Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска запорожского» (1894), «Источники для истории запорожских козаков» (1903).

Основні терміни та поняття

Аероплан – літак; літальний апарат (планер, моноплан, біплан).

Батальний – який відображає воєнні сцени, події.

Домна – велика промислова піч для виплавки чавуну із залізної руди.

Імпресіонізм – течія в мистецтві та літературі, метою якої є відтворення безпосередніх суб'єктивних вражень художника від дійсності.

Інститут – назва деяких вищих навчальних закладів і наукових установ.

Новела – невеликий розповідний художній твір про надзвичайну життєву подію з несподіваним фіналом.

Тема II. УКРАЇНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1920 РР.

1. Українські землі в роки Першої світової війни

1.1. Плани Антанти і Троїстого союзу щодо України

Перша світова війна, у яку було втягнуто 48 із 59 держав світу, розпочалася 1 серпня 1914 р. Супротивники розбилися на два блоки: Антанта (Англія, Франція, Росія) та Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). У стратегічних планах кожної із сторін було завоювання українських земель. Так, Німеччина розраховувала розгромити Російську імперію, відторгнути від неї Україну, приєднавши її разом з Прибалтикою, Польщею і Кавказом до складу майбутньої Великонімецької світової імперії. Австро-Угорська монархія, яка мала у своєму складі Галичину, Буковину та Закарпаття, прагнула підпорядкувати Волинь і Поділля. Російський царизм під приводом возз'єднання «братів-русинів» (українців Східної Галичини і Північної Буковини) мав намір військовою силою просунути кордони Російської імперії до Карпат.

Трагедія українського народу полягала в тому, що він всупереч власній волі був втягнутий у війну, а його землі стали об'єктом експансії воюючих сторін. З початком війни українські землі перетворилися на арену воєнних дій, а самі українці мусили воювати за чужі інтереси і брати участь у братовбивчому протистоянні, оскільки у російській армії перебувало 3,5 млн українців, а в австро-угорській – 250 тис.

1.2. Воєнні дії на території України у 1914-1916 рр. Політика російського царизму в Галичині після її захоплення у 1914 р.

Військові дії на території України відбувалися на західноукраїнських землях. Тут діяв Південно-Західний фронт, до якого у 1916 р. додався ще й Румунський. У серпні-вересні 1914 р. відбулася «Галицька битва», у результаті якої російські війська завдали поразки австрійцям. Останні втратили 400 тис. осіб, у т.ч. 100 тис. були полоненими. Східна Галичина, Північна Буковина, Львів і Чернівці були окуповані російською армією. Наступним успіхом росіян стала облога фортеці Перемишль, яка капітулювала 22 березня 1915 р. У результаті російська сторона взяла в полон ще 120 тис. австрійців і захопила 400 гармат. Наприкінці 1914 р. австрійська і російська армії воювали за українські міста Борислав, Дрогобич, Стрий.

На завойованій території російська влада встановила режим, який, за словами новопризначеного генерал-губернатора Галичини графа О.Бобринського, мав запровадити «русские начала» у життя населення краю. Так, у Галичині впроваджувалися російські мова і законодавство. Було закрито «Просвіти», практично всі українські установи, бібліотеки, школи. Натомість почали вводити курси російської мови для вчителів, друкувати підручники російською мовою. Розпоча-

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

лося переслідування місцевої інтелігенції (у російські табори було вивезено 12 тис. осіб). **Почалися гоніння на греко-католиків.** 19 вересня 1914 р. заарештували і вивезли до монастирської в'язниці у Суздалі митрополита А.Шептицького. Почалося навернення греко-католиків у православ'я. Засновувалися виключно православні церковно-парафіяльні школи, грабувалися галицькі монастирі, банки, музеї, книгарні, бібліотеки, друкарні. **Відбулися єврейські погроми.**

Подібну репресивну політику проводили й австрійські власті, які переслідували українців за підозрою у прихильності до росіян. Тисячі людей було покарано за вирокami військово-польових судів і трибуналів у Галичині і Буковині, частину з них кинули до таборів у Талергофі, Гмюнді, Гнаві.

У 1915 р. російські війська прорвали оборону австро-угорської армії і захопили майже всю Північну Буковину. Особливо запеклий бій відбувся у квітні – на початку травня за гору Маківка у Карпатах. Загалом російська окупація тривала до весни – початку літа 1915 р. Вже у лютому австрійські частини вступили до Чернівців, 22 червня – до Львова, а до кінця червня захопили Галичину і Буковину, невдовзі – Західну Волинь, Холмщину, Берестейщину з містами Луцьк і Дубно. **Відступ росіян супроводжувався новим погромом українства, депортацією населення.** До відступаючих російських частин додалися й біженці, які боялися репресій з боку Австро-Угорщини. Загалом до Росії було переміщено понад 100 тис. українських селян, робітників, інтелігентів.

Російська армія зуміла зупинити наступ німців та айстро-угорців на лінії Кам'янець-Подільський – Тернопіль – Кременчук – Дубно. У 1916 р. російські війська під командуванням О.Брусилова провели вдалий наступ на позиції супротивника. Ця наступальна операція, яка розпочалася 22 травня, дістала назву «**брусиловський прорив**». Росіяни зуміли знову оволодіти Чернівцями, Коломиєю, Бродами, Луцьком. Австро-угорські війська зазнали значних втрат: понад 1 млн осіб вбитих і поранених, понад 400 тис. військовополонених. Росіяни втратили бл. 500 тис. осіб.

Згодом військові дії набули позиційного характеру. З початку 1917 р. німецькі й австро-угорські війська знову перейшли в наступ у районі Львова – Галича – Станіслава – Чернівців. Лінія фронту стабілізувалася, а основна частина західноукраїнських земель знову була окупована австро-угорською і німецькою арміями.

1.3. Український національний рух у період Першої світової війни

Перша світова війна зумовила глибокий розкол національного руху, який відбувся у двох вимірах: як між українцями воюючих сторін, так і в межах Російської та Австро-Угорської імперій – на прибічників та противників переможної війни. **Відверто проавстрійські позиції зайняла утворена у Львові в серпні 1914 р. Головна Українська Рада** (у травні 1915 р. її реорганізовано у **Загальну Українську Раду**), що була міжпартійним блоком, до складу якого входили радикальна, соціал-демократична та національно-демократична партії. На чолі об'єднання став К.Левицький. **ГУР проголосила своєю метою утворення незалежної Української держави** на землях, що входили до складу Російської імперії.

Українські землі, які були у складі Австро-Угорщини повинні були стати автономною областю Австро-Угорщини. **Німецька та австро-угорська влада не підтримала цієї ідеї.** 5 листопада 1916 р. австро-угорський і німецький уряди оголосили про створення самостійного польського королівства, до складу якого мали ввійти і західноукраїнські землі. У цих умовах ЗУР самоліквідувався.

З ініціативи ГУР у 1914 р. було сформовано **легіон Українських Січових Стрільців (УСС),** або «усусів». Перший курінь УСС очолив Д.Вітовський. На кінець серпня 1914 р. до загонів УСС було мобілізовано близько 28 тис. осіб. Основний контингент становили вихованці воєнізованих українських організацій «Сокіл», «Січ», «Пласт». Австрійська влада обмежила кількість легіону до 2,5 тис. осіб. Незабаром легіон УСС був перетворений на полк, а при ньому створений кіш – запасна частина, що займалася набором новобранців. Вперше січові стрільці вступили в оборонні бої з кубанськими козаками російської армії на Верецькому і Ужоцькому перевалах. У 1915-1916 рр. вони виявили героїзм у битвах із російськими частинами на горі Маківка у Карпатах, під Галичем, Бережанами, під час «брусилівського прориву» біля містечка Козова. Останнім для УСС став бій у вересні 1916 р. біля гори Лисоня на Тернопільщині, де вони потрапили в оточення. Лише 150 стрільцям і 16 старшинам вдалося врятуватися.

У Львові в серпні 1914 р. з ініціативи емігрантів з Наддніпрянської України Д.Донцова, В.Дорошенка, А.Жука, О.Скоропис-Йолтуховського, М.Меленевського **було утворено політичну організацію – Союз визволення України (СВУ).** Головна його мета полягала в утворенні самостійної Української Держави, встановленні конституційної монархії, заснуванні демократичного устрою, наданні прав і свобод представникам усіх національностей, забезпеченні самостійності української церкви. Для досягнення поставленої мети СВУ орієнтувався на Німеччину і Австро-Угорщину.

Союз видавав українською мовою газету «Робітничий прапор», періодичні інформаційні збірники, «Кобзар» Т.Шевченка, «Історію України-Руси» М.Грушевського, праці М.Костомарова, В.Антоновича, Ф.Вовка та ін. СВУ вів активну пропагандистську та агітаційну роботу, домігся, щоб українські полонені в Австрії та Німеччині були виділені в окремі табори, на базі яких згодом було сформовано дві дивізії – Синьожупанників та Сірожупанників.

На початку війни **емігранти-москвофіли з Галичини організували у Києві «Карпато-руський освободительный комитет».** Він закликав галичан вітати російську армію як визволительку.

Ідеї СВУ не знайшли відгуку у Східній Україні. Так, редактор журналу «Украинская жизнь» С.Петлюра закликав українців чесно виконувати свій обов'язок перед російською державою, був прибічником Антанти. Д.Дорошенко, А.Вязлов, А.Ніковський брали участь у роботі Комітету Південно-Західного фронту Всеукраїнського Союзу земств і міст, створеного з метою посилення оборонного потенціалу Росії. Оборонницьку, проросійську позицію зайняло і ТУП.

1.4. Вплив Першої світової війни на господарство України, становище трудящих

Війна принесла українським землям руйнацію господарства, гальмування поступального розвитку, деформацію структури виробництва, посилення залежності від іноземного капіталу. У Галичині за роки війни було зруйновано понад 40% господарських та житлових будинків, понад 1,5 тис. промислових підприємств. На Буковині поголів'я коней та свиней зменшилося на 60%, овець – на 47%.

Важкою була ситуація і в Наддніпрянській Україні. Якщо у 1913р. тут функціонувало 3381 підприємство, то у 1915 р. – лише 2849. Монополії різко підняли ціни на сировину й енергоносії. Промисловість, транспорт і фінансова система не витримували переважань воєнного часу і розвалювалися. Країну охопила гіперінфляція. Економічна криза швидко охоплювала сільське господарство. Ціни на закупівлю зерна у селян падали, а ціни на промтовари різко зростали. У цих умовах селянські господарства занепадали. Посівні площі у 1914-1916 рр. зменшилися на 1,9 млн дес. З 4 млн селянських господарств 1,8 млн були без коней. У цей час у селах залишилося лише 38,7% працездатних чоловіків. Загалом з України було мобілізовано більше 7,5 млн працюючих.

Найважливіші події

1 серпня 1914 р. – початок Першої світової війни.

Серпень 1914 р. – утворення у Львові Головної Української Ради і Союзу визволення України.

Серпень-вересень 1914 р. – формування у Галичині легіону Українських Січових Стрільців.

Серпень-вересень 1914 р. – «Галицька битва».

22 березня 1915 р. – капітуляція обложеної російською армією фортеці Перемишль.

Червень 1915 р. – поразка російського війська. Відновлення австрійської влади на західноукраїнських землях.

1916 р. – «Брусилівський прорив».

Персоналії

Вітовський Дмитро Дмитрович (8.11.1887 – 4.08.1919) – визначний український військовий і державний діяч, полковник УГА. Член УРП, один із лідерів студентського руху у Галичині. З 1914 р. – сотник легіону УСС. У 1916 р. – на початку 1917р. – комісар УСС на Волині. З листопада 1918 р. – отаман, командуючий збройними силами ЗУНР, згодом – державний секретар військових справ ЗУНР. Один із організаторів УГА.

Донцов Дмитро Іванович (29.08(10.09).1883 – 30.02.1973) – визначний український публіцист, політичний діяч, літературний критик, ідеолог українського націоналізму. З 1905 р. член РУП (згодом – УСДРП). У 1908 р. виїхав за кордон, де виступав у пресі на українську тематику. Під час Першої світової війни – перший голова СВУ. У 1917 р. жив у Львові, де здобув ступінь доктора права. З березня

1918 р. у Києві очолював Українське телеграфне агентство. Один із керівників Української хліборобсько-демократичної партії. У 1919-1921 рр. – у Швейцарії. З 1922 р. жив у Львові де був одним із засновників Української партії національної роботи. У 1939 р. заарештований і ув'язнений у польському концтаборі. Після звільнення – в еміграції (Німеччина, Румунія, Чехословаччина, Франція, Великобританія, Канада). Найgruntовніші праці: «Модерне москвофільство» (1913), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Підстави нашої політики» (1921), «Московська отрута» (1955) та ін.

Дорошенко Дмитро Іванович (27.02(8.03).1882 – 19.03.1951) – видатний український історик, громадсько-політичний і державний діяч, публіцист. Активний учасник національного руху (члені РУП, згодом – ТУП). З 1908 р. – секретар УНТ у Києві, з 1923 р. – член НТШ. З квітня 1917 р. – крайовий комісар Тимчасового уряду в Галичині та Буковині. Член Центральної Ради, Чернігівський губернський комісар, за гетьманату – міністр закордонних справ. З кінця 1919 р. на еміграції: очолював Український науковий інститут у Берліні (1926-1931), Українську вільну академію наук (1945-1951). Автор близько 1000 праць, серед яких – «Огляд української історіографії» (1923), «Історія України 1917-1923 рр.» (1930-1932), «Нарис історії України» у 2 т. (1932-1933)

Левицький Кость Антонович (18.11.1859 – 12.11.1941) – визначний український громадсько-політичний і державний діяч, адвокат, публіцист. Один із засновників Української національно-демократичної партії (1899), згодом її голова. Обирався послом до австрійського парламенту і польського сейму. Президент Головної Української Ради (1914). У 1918 р. очолив перший уряд ЗУНР. У часи польської окупації Галичини був членом центрального уряду у Відні. Згодом повернувся до Львова, де займався громадською діяльністю. У 1941 р. став засновником і головою Української Національної Ради.

Ніковський Андрій Васильович (14.10.1885 – 1942) – український політичний і державний діяч, літературознавець і публіцист. У 1910-1915 рр. – редактор газети «Рада» («Нова Рада»), журналу «Основа». Член ТУП, заступник голови Української партії соціалістів-феодалістів. Член Центральної Ради, комісар Києва. Очолював Український національний союз, що стояв в опозиції до гетьманської влади. У 1920 р. – міністр закордонних справ УНР. 1920-1924 рр. – у Польщі. З 1924 р. – займався науковою роботою в історико-філологічному відділу ВУАН. Засуджений під час процесу СВУ.

Шептицький Андрей (29.07.1865 – 1.11.1944) – видатний український церковний, культурний та громадський діяч, митрополит УГКЦ (з 31 жовтня 1901 р.), архієпископ, доктор теології. Засновник Українського національного музею у Львові (1905), Богословського наукового товариства (1923), теологічних журналів. У церковному житті прихильник екуменізму. Послідовно боровся за ідею незалежної України, підтримував ті політичні сили на західноукраїнських землях, які відстоювали їхній автономний статус у 1900-1920 рр. Під час нацистської окупації – почесний голова Української Національної Ради, відкрито виступав проти масового винищення євреїв. Підтримуючи боротьбу ОУН-УПА, водночас не сприймав крайнощів (терору, саботажу).

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

Основні терміни та поняття

Антанта – блок Великобританії, Франції і царської Росії, який оформився в 1904-1918 рр. і об'єднав у ході Першої світової війни проти німецької коаліції понад 20 держав, серед яких США, Японія, Італія.

Блок – угода, союз між державами, партіями, організаціями, групами людей для досягнення спільних політичних цілей.

Гіперінфляція – надзвичайно швидке збільшення товарних цін та грошової маси в обігу, що призводить до різкого знецінення грошової одиниці, розладу платіжного обігу та порушення нормальних господарських зв'язків.

Деградація – поступове погіршення, занепад, рух назад, виродження.

Депортація – вигнання, насильницьке переселення окремих осіб або цілих народів як засіб кримінального або адміністративного покарання.

Мобілізація – призов військовозобов'язаних на службу в армію.

Фронт – найвище оперативне об'єднання кількох армій під одним командуванням.

2. Лютнева революція в Росії та її вплив на Україну. Центральна Рада

2.1. Лютнева революція і Україна

Кінець лютого 1917 р. став фатальним для російського царизму. 24 лютого у Петрограді розпочався страйк робітників, до яких приєдналися війська столичного гарнізону. Через декілька днів страйк став всеросійським. **27 лютого 1917 р.** імператор **Микола II** зрікся престолу, припинила свою діяльність **Державна Дума**.

2 березня 1917 р. у Петрограді виник **Тимчасовий уряд**, який вважав себе правонаступником царського уряду. Він прагнув зберегти контроль над усіма територіями імперії, у т.ч. і над Україною. Виконавчу владу в Україні Тимчасовий уряд передав повітовим і губернським комісарам, якими переважно ставали голови земських управ. Крім Тимчасового уряду та його місцевих органів, у період Лютневої революції **виникли Ради робітничих і солдатських депутатів, а згодом і селянських депутатів**, провідну роль в яких відігравали російські меншовики, есери, більшовики. У середині 1917 р. в Україні налічувалося 252 ради. Вони почали на місцях боротися з продовольчими труднощами, виступали за встановлення на підприємствах 8-годинного робочого дня, формували загони народної міліції, червоної гвардії тощо.

Таким чином, у ході **Лютневої революції в Росії виникло рідкісне в історії явище – двовладдя**. Між владними структурами відразу розгорнулася боротьба, яка мала привести до одновладдя.

2.2. Початок Української революції.

Створення Центральної Ради

Лютнева революція в Росії 1917 р. активізувала боротьбу українського народу за культурне, економічне визволення, прискорила початок Української революції. У великих містах України про події у Петрограді стало відомо вже 27 лютого (за старим стилем). У столиці імперії **2 (15) березня було створено Тимчасовий революційний комітет**, що видав візову до українського громадянства, робітництва та офіцерства, у якій містився заклик підтримувати російську демократію в її боротьбі за політичну свободу держави. Одночасно висувалася ідея національного визволення, національно-державної самостійності.

У самій Україні до оцінки поточного моменту підходили обережно. **3 (16) березня 1917 р. самостійники на чолі з М.Міхновським оголосили про організацію Української Центральної Ради**, яка мала перетворитися на орган тимчасового державного правління. Рада мала скликати парламент, який мав сформувати уряд. Одночасно **Товариство українських поступовців (ТУП)**, яке стояло на позиціях автономії України у складі федеративної Росії, **сформувало свій національний центр**. Прагнучи уникнути розколу в національному русі **радикали (самостійники) і помірковані (тупівці) 4 (17) березня погодилися на створення об'єднаного громадського органу – Центральної Ради**. Найбільш чисельними у Центральній Раді були Українська партія соціалістів-революціонерів (М.Ковалевський, П.Христюк, М.Шапавал), Українська соціал-демократична робітничка партія (В.Винниченко, С.Петлюра, М.Порш), ТУП, реорганізоване в Українську партію соціалістів-федералістів (Д.Дорошенко, С.Єфремов, А.Ніковський). **Головою Центральної Ради було обрано М.Грушевського**, який у своїх брошурах «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії та федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть» головною метою проголошував домагання національно-територіальної автономії для України і перебудову Росії на федеративну, демократичну республіку. Автономна Україні повинна була мати всі державні атрибути (законодавство, адміністрацію, суд, військо тощо).

Резиденцією Центральної Ради був Педагогічний музей у Києві.

9 (22) березня Центральна Рада звернулася з візовою «До українського народу», у якій закликала зберігати спокій, вибирати нових людей в органи самоврядування, збирати гроші на український національний фонд, творити нове, вільне життя. **Цей заклик був сприйнятий українцями**, і на місцях створювалися губернські, повітові та міські національні ради, які організували видання газет і брошур українською мовою, засновували «Просвіти», клуби, народні будинки, бібліотеки, читальні, драматичні гуртки, народні театри, хорові колективи і т.д. Поряд з цими органами на місцях виникали Селянські спілки, національні клуби і ради військових, студентських, жіночих та інших організацій, що свідчило про консолідацію українських сил.

Тоді ж **проводилися з'їзди, конгреси, маніфестації**. 19 березня (1 квітня) 1917 р. у Києві на Софійському майдані відбулася всенародна 100-тисячна маніфестація із синьо-жовтими прапорами **6-8 (19-21) квітня відбувся Український На-**

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

ціональний конгрес, який зібрав за різними даними 1-1,5 тис. делегатів. Конгрес висунув **вимогу національно-територіальної автономії у складі Росії**. Делегати зібрання обрали 118 членів Центральної Ради. Головою Ради став М.Грушевський, а його заступниками – С.Сфремов та В.Винниченко. Центральній Раді надавалося право розширити свій склад після конгресу на 15%, для того, щоб при перетворенні її на орган крайової влади охопити представників національних меншин. Повний склад Центральної Ради, після поповнення її представниками Всеукраїнських військових та селянських з'їздів, політичних партій, територіальних представництв тощо, восени 1917 р. становив 822 члени. **Повний склад Центральної Ради збирався на загальні збори («Велика рада»)**, їх відбулося 9. Між загальними зборами діяв спочатку Комітет Центральної Ради, а на початку липня його було реорганізовано у **Малу раду**.

2.3. Обставин прийняття Центральною Радою I Універсалу

Національний конгрес, стимулюючи розгортання українського руху, надав йому організаційних форм, ухвалив стратегічні завдання. Резолюції конгресу набули широкого розголосу. Найбільшого політичного звучання вимоги національно-територіальної автономії набули у резолюціях **1 Всеукраїнського військового з'їзду**, який відбувся 5-8 (18-21) травня 1917 р. На нього з'їхалося понад 700 делегатів. З'їзд закликав Центральну Раду чинити тиск та Тимчасовий уряд, розгорнув кампанію боротьби за українізацію військових частин, обрав Український військовий генеральний комітет на чолі із С.Петлюрою, який повним складом (18 членів) ввійшов до Центральної Ради.

16 травня Рада відрядила до Петрограда делегацію, очолювану В.Винниченко, М.Ковалевським та С.Сфремовим. Вона вручила Тимчасовому уряду вимогу погодитися на проголошення автономії України у складі федеративної Росії. Однак уряд відкинув вимогу Центральної Ради.

Великодержавна політика Тимчасового уряду викликала обурення серед українського населення. 2,5 тис. делегатів **II Всеукраїнського військового з'їзду**, що відбувся 5-10 (18-23) червня 1917 р., запряглися не повертатися до своїх частин без визнання автономії України. Делегати з'їзду ввійшли до складу Центральної Ради. 28 травня відкрився **Всеукраїнський селянський з'їзд**, на який прибуло 2,5 тис. делегатів. В ухвалених резолюціях домагання Ради щодо автономії України дістали підтримку, а позиції Тимчасового уряду зазнали осуду. З'їзд делегував до Центральної Ради 133 представники.

Категорична відмова Тимчасового уряду щодо автономії та натиск національно-визвольного руху вплинули на позицію Центральної Ради. **10 (23) червня на II Всеукраїнському військовому з'їзді вона проголосила свій I Універсал. Універсал проголошував автономію України у складі федеративної Росії**. Народ закликався до організації нового політичного ладу в Україні, йшлося про скликання Всеукраїнських Установчих Зборів, висловлювалася надія на вирішення земельного питання і т.д.

2.4. Утворення Генерального секретаріату

Згідно з I Універсалом Центральна Рада фактично перебрала на себе державні функції. **15 (28) червня Комітет Центральної Ради створив тимчасовий революційний уряд – Генеральний секретаріат на чолі з В.Винниченком**, який водночас виконував обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ. До складу уряду ввійшли **8 генеральних секретарів** (фінансів – Х.Барановський, міжнародних справ – С.Єфремов, військових справ – С.Петлюра, земельних справ – Б.Мартос, судових справ – В.Садовський, продовольчих справ – Н.Стасюк, народної освіти – І.Стешенко) і генеральний писар (П.Христюк). У першому складі Генерального секретаріату домінували соціал-демократи. У той же час у складі Центральної Ради найбільш чисельною була УПСР.

2.5. Прийняття II Універсалу

Тимчасовий уряд, консервативні кола Росії засудили I Універсал, оголосивши його виявом сепаратизму. Червнева політична криза, невдалий наступ на Південно-Західному фронті змусили Тимчасовий уряд шукати порозуміння з Центральною Радою. **29 червня 1917 р. до Києва для офіційних переговорів прибули міністри Тимчасового уряду О.Керенський, М.Терешенко та І.Церетелі**. Після дводенних переговорів було досягнуто компромісу: Тимчасовий уряд визнавав Центральну Раду «найвищим органом управління на Україні» з умовою, що до її складу ввійдуть представники національних меншин, а Центральна Рада, у свою чергу, зобов'язувалася підтримувати Тимчасовий уряд. Знайдений компроміс став причиною урядової кризи в Росії. На знак протесту проти найменших поступок українцям у питанні автономного устрою троє міністрів-кадетів вийшли з Тимчасового уряду, але угода все ж більшістю голосів була підтримана.

Підсумки переговорів Центральна Рада узагальнила і оголосила у своєму II Універсалі 3 (16) липня 1917 р., у якому вказувалося, що поповнена представниками національних меншин, які проживали в українських землях, Центральна Рада перетвориться на єдиний найвищий орган революційної демократії України. Центральна Рада мала виділити зі свого складу відповідальний перед нею орган – Генеральний секретаріат, який після затвердження Тимчасовим урядом стане носієм найвищої крайової влади цього уряду в Україні. Центральна Рада брала на себе зобов'язання зміцнювати лад, не здійснювати самочинно автономії України до скликання Всеросійських Установчих Зборів.

2.6. Виступ самостійників проти автономістського курсу, проголошеного в II Універсалі

Проти автономістського курсу Центральної Ради виступило Братство самостійників, засноване М.Міхновським. **4-6 липня 1917 р. у Києві відбувся збройний виступ II українського полку ім. Павла Полуботка**, який мав на меті встановити цілковитий контроль над Києвом і змусити Центральну Раду проголосити самостійність України. Незважаючи на тиск, позиція лідерів Центральної Ради залишилася незмінною. У свою чергу керівники полуботківців не наслідилися виступити проти Центральної Ради, яку вони вважали законною українською владою.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

Їхня нерішучість призвела до того, що на прохання керівництва Центральної Ради війська, підпорядковані Тимчасовому уряду, придушили виступ самостійників.

2.7. «Статут вищого управління України» і «Тимчасова інструкція для Генерального секретаріату»

Відповідно до умов II Універсалу Центральна Рада ввела до свого складу 30% представників національних меншин, виробила конституцію автономного устрою України під назвою «**Статут вищого управління України**», який був ухвалений **9 (22) липня 1917 р.** Статут містив 21 параграф і мав стати основою діяльності адміністрації краю і регулювати відносини з Тимчасовим урядом.

Проте Тимчасовий уряд не затвердив цього документа, а **4 (17) серпня 1917 р. видав «Тимчасову інструкцію для Генерального секретаріату», яка суттєво обмежувала права України.** Зокрема, Генеральний секретаріат перетворювався на місцевий орган Тимчасового уряду, а Центральна Рада відповідно позбавлялася законодавчих прав. До складу Генерального секретаріату мали входити не 14, а лише 9 генеральних секретарів, причому 4 з них мали бути представниками нацменшин. Правочинність секретаріату поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську.

9 серпня Центральна Рада, кваліфікуючи «Інструкцію» як прояв імперіалістичних тенденцій щодо України, все ж визнала її як тимчасову. Центральна Рада й надалі продовжувала вести відносно самостійну політику в Україні.

2.8. Жовтневий переворот. Повалення влади Тимчасового уряду.

Ставлення українського населення до приходу до влади більшовиків

У ніч з **25 на 26 жовтня (7-8 листопада) 1917 р.** у Петрограді відбулося збройне повстання робітників, солдатів місцевого гарнізону і матросів Балтійського флоту під керівництвом РСДРП(б). В історичній науці воно відоме як «Жовтневий переворот» або «Велика Жовтнева соціалістична революція». Майже без всякого опору було **повалено Тимчасовий уряд** і влада перейшла до II Всеросійського з'їзду рад та обраного ним уряду – **Ради Народних Комісарів** (Раднаркому, РНК) **на чолі з В.Ульяновим-Леніним.** У блок з більшовиками вступили ліві есери. З'їзд проголосив Росію республікою робітничих, селянських і солдатських депутатів. Було **встановлено диктатуру пролетаріату** з метою придушення опору «експлуататорських класів» – буржуазії і поміщиків. Встановлювався 8-годинний робочий день, скасовувалася смертна кара, передбачалося забезпечення демократичних свобод (слова, преси, віросповідання, зборів, союзів, страйків).

26 жовтня 1917 р. були прийняті декрети про землю і мир. Перший акт скасовував поміщицьке землеволодіння, оголошував землю всенародною власністю і надавав селянам право отримати земельні наділи за трудовою нормою. Декрет про мир проголошував вихід Росії з імперіалістичної війни і встановлення миру без анексії і контрибуцій.

Соціально-економічні перетворення більшовиків на фоні глибокої економічної кризи наприкінці 1917 р. привернули на їхній бік широкі верстви

українського населення, насамперед селянства, яке так і не дочекалося від Центральної Ради обіцяної передачі поміщицьких земель. У цей період по всій Україні почався **самочинний перерозподіл земельного фонду** відповідно до більшовицького декрету.

Неоднозначно поставилися до Жовтневого перевороту різні політичні течії. Керівництво Центральної Ради його рішуче засудило і порвало зв'язки з більшовиками. Натомість Голова Генерального секретаріату В.Винниченко схилився до співпраці з більшовиками.

2.9. Боротьба за владу в Україні наприкінці жовтня – на початку листопада 1917 р.

Після Жовтневого перевороту у Петрограді **більшовики почали своє утвердження в Україні**. На Донбасі, у Луганську, Кадіївці, Макіївці, Щербинівці вони взяли владу без збройної боротьби. У всіх інших місцевостях України **соціальна база більшовиків була слабкою**, а їх авторитет незначним, і власними силами захопити владу вони були не в змозі. Їм лише на деякий час вдалося досягти успіхів. Наприклад, у прифронтових волинських містах Дубно, Старокостянтинів, Рівне, де стояли збільшовизовані військові частини, було оголошено про встановлення більшовицької влади. Збройні повстання відбулися у Вінниці, Харкові, Одесі, Миколаєві, Херсоні та деяких інших містах. Тут були **створені ревкоми**. Але в більшості випадків ці органи невдовзі визнали владу Центральної Ради.

Особливо гостро проходила боротьба за владу в Києві. Тут Центральна Рада вже 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. створила з представників революційної демократії та більшовиків **«Крайовий комітет для охорони революції на Україні»**. На владу претендували ще дві сили – **рада робітничих і солдатських депутатів і штаб Київського військового округу**, який отримав збройну підтримку з фронту. 28 жовтня частини штабу КВО (12 тис. солдат) заарештували, створений напередодні Київською радою робітничих і солдатських депутатів, ревком, який очолював Л.Пятаков. 29 жовтня було створено новий ревком (В.Затонський, А.Іванов, О.Горвіц та ін.). Він організував збройне повстання проти вже неіснуючого Тимчасового уряду, який уособлював штаб КВО. **Центром повстання став завод «Арсенал»**. Наступного дня повстанців підтримали страйком 20 тис. робітників інших промислових підприємств Києва. Командування штабу КВО, не в змозі далі чинити опір, змушене було в ніч на 1 (14) листопада втекти з Києва.

Після цього Центральна Рада, яка до цього займала нейтральну, вичікуючу позицію, активно почала впливати на розвиток подій. Стягнувши до Києва, співчуваючі їй військові частини, Раді вдалося захопити урядові заклади, вокзал, пошту, телеграф та ін. 1 листопада Генеральний секретаріат призначив на посаду командувача КВО члена Українського генерального військового комітету В.Павленка. Було заарештовано членів ревкому, проводилися масові арешти, відбувалося роззброєння червоногвардійців. **3 листопада на об'єднаному засіданні виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів Києва Центральному Раді було визнано крайовою владою.**

2.10. III Універсал. Проголошення Української Народної Республіки

Повалення Тимчасового уряду пришвидшило політичну дезінтеграцію Росії, спричинивши утворення на її теренах регіональних урядів і проголошення автономних державних утворень. В Україні Центральна Рада, вирішуючи державотворчі питання, анулювала «Тимчасову інструкцію для Генерального секретаріату», видану Тимчасовим урядом, і **7 (20) листопада 1917 р. ухвалила поіменним голосуванням III Універсал, який проголошував створення Української Народної Республіки у федеративному зв'язку з Російською державою.** Юрисдикція УНР поширювалася на 9 українських губерній. Універсал декларував програму соціально-економічних і політичних реформ, націоналізацію землі, запровадження 8-годинного робочого дня, встановлення державного контролю над виробництвом, скасування смертної кари, розширення місцевого самоврядування, забезпечення свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканість особи і житла, національно-персональну автономію для національних меншин. На 27 грудня були призначені вибори до Українських Установчих Зборів. **Проголошення УНР стало визначною історичною подією, яка знаменувала відродження української державності у XX ст., завершення важливого етапу розвитку Української революції.**

2.11. Боротьба за владу в Україні наприкінці 1917 р.

Задекларувавши у III Універсалі низку перетворень, Центральна Рада не виявила послідовності і рішучості у їх реалізації, особливо соціально-економічних. Тому у листопаді-грудні 1917 р. вона почала втрачати частину своїх завоювань. Так, задекларувавши ліквідацію поміщицького землеволодіння, Центральна Рада 10 листопада проголосила, що питання про землю буде вирішено на Українських Установчих Зборах; у землевласників, які мали менше 40 десятин, землю взагалі не відбиратимуть. Це викликало незадоволення серед малоземельних і безземельних селян, які вимагали поділити всю землю порівну, як передбачав більшовицький «Декрет про землю». **Селянські виступи проти великих землевласників, які восени 1917 р. набули найбільшого поширення, уряд УНР наказував придушувати силою зброї.**

Все ж **більшість населення України підтримувала Центральну Раду.** На грудневих виборах до Всеросійських Установчих Зборів за українські партії проголосували 75% виборців, за більшовиків – лише близько 10%.

У листопаді-грудні 1917 р. загострилася боротьба за владу в Україні між Центральною Радою і більшовиками. Центральна Рада для стабілізації становища в Російській державі закликала регіональні уряди Кавказу, Казахстану, Сибіру, Дону, Кубані, Криму та ін. створити однорідний федеральний соціалістичний уряд Росії. 17 листопада Рада ухвалила взяти ініціативу формування цього органу у свої руки, а 23 листопада прийняла рішення об'єднати Південно-Західний і Румунський фронти в Український. Проти цих намірів рішуче виступили більшовики, які розгорнули проти Центральної Ради шалену пропагандистську кампанію, характери-

зуючи її як контрреволюційну, буржуазно-націоналістичну, що веде таємні переговори із «заколотником» генералом Каледінім. Тому Центральна Рада оголосила більшовицьку партію поза законом, почала здійснювати арешти більшовиків, погроми рад, роззброєння червоногвардійських загонів і відправку їх ешелонами до Росії.

Як наслідок, **4 (17) грудня до Києва надійшла телеграма-ультиматум від РНК РСФРР «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради»**. Раднарком оголошував про визнання УНР і її право на відокремлення від Росії, але не вважав Центральну Раду повноважним представником трудящих України. РНК вимагав від Ради впродовж 48 годин відмовитися від дезорганізації фронту (йшлося про утворення Українського фронту), не пропускати через Україну козачі формування з фронту на Дон, пропустити більшовицькі війська на Південний фронт, припинити роззброєння радянських полків і червоноармійців. Рада відмовилася виконати вимоги уряду Росії. Було прийнято рішення припинити неконтрольований вивіз хліба і ввести свою грошову систему.

У цей драматичний момент **4 (17) грудня у Києві розпочав свою роботу I Всеукраїнський з'їзд рад**, на якому більшовики планували усунути від влади Центральну Раду мирним шляхом і проголосити радянську владу. Надії більшовиків на прибуття депутатів від рад промислових районів та міст, які перебували під їхнім впливом і відповідно на обмеження представництва селян, не виправдалися. **Центральній Раді вдалося організувати прибуття на з'їзд близько 2 тис. своїх прихильників** – членів селянських спілок, депутатів від українських військових частин. Ведення з'їзду взяло на себе керівництво Центральної Ради. **Делегати засудили ультиматум РНК РСФРР, прийнявши «Відозву до народів Росії»**, у якій Раднарком обвинувачувався в ігноруванні права націй на самовизначення, розв'язанні братовбивчої війни. З'їзд висловив довіру Центральній Раді, визнавши недоцільним її переобрання.

Зазнавши поразки, делегати 49 більшовицьких рад (всього 127 осіб) покинули з'їзд і прибули до Харкова, де 9-10 грудня за допомогою радянських військ було встановлено радянську владу. Саме тут **11-12 (24-25) грудня вони, об'єднавшись із 73 делегатами III надзвичайного з'їзду рад Донецько-Криворізького басейну, провели альтернативний Всеукраїнський з'їзд рад**. З'їзд проголосив Україну радянською республікою, скасувавши всі розпорядження Центральної Ради і Генерального секретаріату. Делегати прийняли рішення про встановлення федеративних відносин з РСФРР, обрали **Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) рад України**, до якого увійшла 41 особа (голова – Ю.Медведев). **17 (30) грудня був сформований радянський уряд України – Народний секретаріат** на чолі з Ф.Сергєєвим (Артемом). До складу уряду ввійшли також Є.Бош, М.Скрипник, В.Затонський, С.Бакинський, В.Люксембург, Е.Лугановський, Г.Лапчинський, В.Ауссем, В.Шахрай, С.Терлецький.

Таким чином, **наприкінці 1917 р. існувало два уряди, які претендували на владу в Україні.**

2.12. Перша українсько-радянська війна.

Прийняття Центральною Радою IV Універсалу

Після відхилення ультиматуму РНК РСФРР, починаючи з 5 грудня 1917 р., **Центральна Рада перебувала у стані війни з радянською Росією.** Вже 9 грудня до Харкова прибули ешелони з радянськими військами па чолі з Ховріним і Сіверсом. 10 грудня у місті було встановлено радянську владу. Наступного дня сюди прибув командувач російських радянських військ **В.Антонов-Овсієнко.** Захопивши Харків, більшовицькі війська у середині грудня оволоділи важливими залізничними вузлами – Лозовою, Павлоградом, Синельниковим, створивши вигідний плацдарм для вирішальних боїв з УНР.

Для припинення агресії, **15 грудня Центральна Рада й Генеральний секретаріат створили Особливий комітет оборони України** (М.Порш, С.Петлюра, В.Єщенко). 26 грудня Генеральний секретаріат прийняв постанову про створення армії УНР на засадах добровільності та оплати.

Натомість, **17 грудня ЦВК рад України опублікував маніфест про повалення Центральної Ради і Генерального секретаріату,** а наступного дня створив крайовий комітет боротьби з контрреволюцією. 25 грудня Антонов-Овсієнко віддав наказ про загальний наступ радянських військ проти УНР. 26 грудня 1917 р. (8 січня 1918 р.) більшовики захопили Катеринослав, де заздалегідь було підготовлено повстання робітників, 2 січня – Олександрівськ, 6 січня – Полтаву.

У такій обстановці **Центральна Рада 9 (22) січня 1918 р. прийняла IV Універсал, який проголошував незалежність, суверенність УНР.** Універсал доручав Генеральному секретаріату, який перейменовувався на Раду Народних Міністрів, завершити переговори з Центральними державами і укласти з ними договір. Після укладання миру планувалося демобілізувати армію і створити міліцію. Уряду доручалося до початку весняних робіт передати без викупу землю селянам, націоналізувати ліси, води і надра, взяти під суворий контроль банки тощо. Ставилося завдання найближчим часом скликати Українські Установчі Збори, які б схвалили Конституцію УНР. Універсал було оголошено М.Грушевським у ніч на 12 (25) січня 1918 р. **11 (24) січня Центральна Рада ухвалила Закон про національно-персональну автономію для національних меншин.**

Тим часом більшовицькі війська продовжували свої наступальні операції. 14 січня спалахнули інспіровані більшовиками збройні виступи проти влади Центральної Ради у Миколаєві та Одесі. Того самого дня у Києві було запроваджено стан облоги. **16 (29) січня у столиці розпочався збройний виступ окремих частин міського гарнізону і робітників заводу «Арсенал», спрямований проти Центральної Ради.** Лише 22 січня війська Ради під командуванням С.Петлюри і С.Коновальця придушили цей виступ.

Центральна Рада не змогла організувати дієвого опору. У **відповідальний момент 16 січня 1918 р. у бою під Крутами** (станція біля Ніжина), де вирішувалася доля Києва, Центральна Рада могла розраховувати лише на багнети 500 осіб, серед яких було понад 300 студентів, гімназистів. Більшість з них героїчно загинула. **25 січня український уряд залишив Київ,** а наступного дня сюди ввійшли більшовицькі війська на чолі з М.Муравйовим. **Рада Народних Міністрів УНР перебазувалася до Житомира, а звідти – до Сарн.**

2.13. Брест-Литовські мирні переговори і участь у них української делегації. Підписання угоди між УНР і країнами Четвертного союзу

Ініціатива у проведенні мирних переговорів належала більшовикам, які на II Всеукраїнському з'їзді рад проголосили «Декрет про мир». На цей факт відгукнулися Німеччина та її союзники (т.зв. «Четвертний союз»). Вже 2 (15) грудня 1917 р. між Радянською Росією і Німеччиною та її союзниками (Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією) було підписано перемир'я. **9 грудня у Брест-Литовському між цими сторонами почалися переговори.**

Керівники Центральної Ради, не бажаючи бути заручниками російсько-німецької змови, вирішили втрутитися у переговорний процес. Після секретних переговорів з австро-німецьким командуванням **Генеральний секретаріат 12 (25) грудня звернувся з нотою до воюючих і нейтральних держав**, в якій проголошувалося, що Україна стає на шлях самостійних міжнародних відносин і влада Раднаркому на неї не поширюється. Наступного дня **українську делегацію запросили на переговори**. Делегацію очолив В.Голубович. Українські дипломати повинні були домагатися включення до складу УНР Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, а в разі відмови – утворення з цих земель у складі Австро-Угорщини окремого коронного краю з широкими правами автономії.

28 грудня 1917 р. (10 січня 1918 р.) розпочалося перше пленарне засідання мирної конференції. 30 грудня у складі російської делегації участь у переговорах почали брати представники радянського уряду України. Керівник російської делегації Л.Троцький зажадав припинення повноважень делегації УНР, оскільки більшовики контролювали більшу частину України. Однак, Центральні держави визнали повноваження делегації УНР й **у ніч на 27 січня (9 лютого) 1918 р. підписали з нею мирну угоду.** Делегації Німеччини та Австро-Угорщини визнали самостійність України, погодилися на приєднання до неї Холмщини та Підляшшя і утворення у складі Австро-Угорщини окремого коронного краю у складі Східної Галичини і Буковини. Було підписано секретний протокол, відповідно до якого УНР зобов'язувалася до 31 липня 1918 р. поставити Німеччині й Австро-Угорщині 60 млн пудів хліба, 2750 тис. пудів м'яса, 400 млн яєць, 3 млн пудів цукру тощо. У свою чергу, ці держави мали забезпечити продаж в Україну своїх промислових товарів і надати Центральній Раді збройну допомогу в боротьбі з більшовицьким урядом.

2.14. Вступ австро-угорських та німецьких військ на територію України. Встановлення окупаційного режиму на захоплених українських землях

18 лютого 1918 р. група німецьких армій «Київ» у складі 23 дивізій і кавалерійської бригади **розпочала широкомасштабний наступ на захоплену більшовиками територію України.** **24 лютого в Україну рушили австро-угорські війська.** Загальна чисельність військ складала близько 450 тис. осіб. Їм протистояли лише слабкоозброєні загони українських червоногвардійців. Вже **2 березня до Києва ввійшли підрозділи армії УНР**, а 7 березня сюди прибув український уряд.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

Воєнні дії перекинулися на Крим і все Лівобережжя. **3 березня 1918 р. Радянська Росія була змушена підписати з Україною мирний договір**, згідно з яким остання визнавалася самостійною державою.

У квітні вся територія України була зайнята австро-німецькими військами. Формально було відновлено владу Центральної Ради та її органів, однак реальна влада на окупованій території належала австро-німецькому окупаційному командуванню. **Територія України була поділена на сфери впливу між Німеччиною і Австро-Угорщиною.** Остання зайняла південно-західну Волинь, Подільську, Херсонську і Катеринославську губернії, а Німеччина всі інші губернії України, Крим. У Миколаєві, Маріуполі і Ростові-на-Дону знаходилися змішані гарнізони. Керівництво українськими залізницями і водними шляхами зосереджувалося у руках німців. Кам'яновугільна і залізорудна промисловість підпорядковувалися спільному управлінню.

2.15. Державно-політичне життя в Україні у березні-квітні 1918 р. Ліквідація Центральної Ради

Політику Центральної Ради, яка з допомогою окупантів на початку березня 1918 р. повернулася в Київ, сприймали не всі верстви населення. Неукраїнці осуджували її за розрив відносин України з Росією. Незаможні селяни не одержали землі, а намагання Ради провести земельну реформу, ліквідувати великі поміщицькі землеволодіння викликало незадоволення поміщиків й значної частини заможних селян. У Лубнах 25 березня 1918 р. відбувся з'їзд хліборобів, на якому було засуджено аграрну політику Центральної Ради.

2 березня 1918 р. був ухвалений закон про новий територіально-адміністративний устрій, згідно з яким територія УНР поділялася на 30 земель. Землі охоплювали 3-5 повітів, які поділялися на волості. Волості складалися з громад. Щоправда, новий устрій так і не був впроваджений в життя.

29 квітня 1918 р. Центральною Радою було прийнято Конституцію УНР («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»). Законодавчим органом влади оголошувалися Всенародні Збори, вищою виконавчою владою – Рада Народних Міністрів, вищим судовим органом – Генеральний суд. Представницькі функції Української республіки мав виконувати голова Всенародних Зборів. Того ж дня **Президентом УНР був обраний М.С.Грушевський**, хоча ця посада Конституцією не передбачалася.

Конституція УНР так і не була втілена у життя. Окупанти, переконавшись у неспроможності Центральної Ради вирішити внутрішні питання й задовольнити їхні вимоги щодо постачання продовольства до Австро-Угорщини й Німеччини, у березні-квітні 1918 р. стали готувати ліквідацію Центральної Ради. 25 квітня головнокомандувач німецьких військ генерал-фельдмаршал Г.Ейхгорн запровадив **військово-польові суди.** Наступного дня він одержав від імператора Вільгельма II згоду замінити український уряд, що і було зроблено 29 квітня 1918 р., коли внаслідок державного перевороту до влади прийшов П.Скоропадський.

Найважливіші події

27 лютого 1917 р. – перемога Лютневої революції повалення самодержавства.

4 березня 1917 р. – утворення Центральної Ради.

19 березня 1917 р. – у Києві відбулася 100-тисячна національна маніфестація.

6-8 квітня 1917 р. – у Києві відбувся Український національний конгрес.

5-8 травня 1917 р. – I Всеукраїнський військовий з'їзд.

16-21 травня 1917 р. – переговори у Петрограді між делегацією Центральної Ради і Тимчасовим урядом.

28 травня – 2 червня 1917 р. – I Всеукраїнський селянський з'їзд.

5-10 червня 1917 р. – II Всеукраїнський військовий з'їзд.

10 червня 1917 р. – проголошення I Універсалу Центральної Ради.

15 червня 1917 р. – створення Генерального секретаріату.

29-30 червня 1917 р. – у Києві відбулися переговори між Центральною Радою і делегацією Тимчасового уряду.

3 липня 1917 р. – проголошення II Універсалу Центральної Ради.

4-6 липня 1917 р. – виступ у Києві самостійників.

11-14 липня 1917 р. – Всеукраїнський робітничий з'їзд.

9 липня 1917 р. – ухвалення Центральною Радою «Статуту вищого у правління України».

4 серпня 1917 р. – прийняття Тимчасовим урядом «Тимчасової інструкції для Генерального секретаріату».

8-15 вересня 1917 р. – з'їзд поневолених народів у Києві.

3-6 жовтня 1917 р. – у Чигирині відбувся Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва.

25 жовтня (7 листопада за н. ст.) 1917 р. – більшовицький переворот у Петрограді.

29-31 жовтня 1917 р. – збройне повстання більшовиків у Києві, їхнє протистояння з штабом КВО.

7 листопада 1917 р. – проголошення III Універсалу Центральної Ради.

4 грудня 1917 р. – РНК РСФРР оголосила «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради».

4-6 грудня 1917 р. – у Києві відбувся I Всеукраїнський з'їзд рад.

11-12 грудня 1917 р. – проведення альтернативного Всеукраїнського з'їзду рад у Харкові.

17 грудня 1917 р. – у Харкові створено перший радянський уряд України – Народний секретаріат.

25 грудня 1917 р. – почався загальний наступ радянських військ проти військ Центральної Ради.

28 грудня 1917 р. – 27 січня 1918 р. – участь у Брест-Литовських мирних переговорах делегації УНР.

9 січня 1918 р. – проголошення IV Універсалу Центральної Ради.

16-22 січня 1918 р. – збройне повстання робітників заводу «Арсенал» у Києві.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

16 січня 1918 р. – бій під Крутами.

26 січня 1918 р. – вступ радянських військ М.Муравйова у Київ.

27 січня 1918 р. – підписання делегацією УНР у Брест-Литовському мирного договору з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією.

18 лютого 1918 р. – початок наступу німецьких військ на захоплену більшовиками територію України.

2 березня 1918 р. – ухвалення закону про новий територіально-адміністративний устрій України.

25 березня 1918 р. – Німеччина та Австро-Угорщина підписали Конвенцію про поділ України на зони впливу.

29 квітня 1918 р. – Центральна Рада схвалила проект Конституції УНР. Обрання М.Грушевського Президентом УНР.

Персоналії

Антонов-Овсієнко Володимир Олександрович (9(21).03.1883 – 1938) – більшовицький військовий діяч, дипломат. З 1901 р. – у революційному русі. З 1903 р. співпрацював з меншовиками, з травня 1917 р. – член РСДРП(б). У жовтні-листопаді 1917 р. – член колегії наркомату військових і морських справ РНК РСФРР, з грудня 1917 р. – головнокомандуючий радянськими військами Півдня Росії. У березні-травні 1918 р. – верховний головнокомандуючий військами радянської УНР. У листопаді 1918 – червні 1919 р. – командувач Українським фронтом. У 1922–1924 рр. – начальник політуправління Реввійськради. З 1924 р. – на дипломатичній роботі. У 1938 р. репресований.

Винниченко Володимир Кирилович (26.07(7.08).1880 – 6.03.1951) – відомий український громадсько-політичний і державний діяч. З 1903 р. займався нелегальною революційною діяльністю. Був членом РУП, потім УСДРП, з 1907 р. – член її ЦК. Один із вождів Української революції 1917-1920 рр., головний редактор «Робітничої газети», член та заступник Голови Центральної Ради, перший Голова Генерального секретаріату, генеральний секретар внутрішніх справ. Був автором головних законодавчих актів УНР, у т.ч. чотирьох Універсалів. У січні 1918 р. Винниченко пішов у відставку з посади голови уряду. Засудив гетьманський переворот, з вересня – керівник Українського національного союзу, відіграв провідну роль в організації антигетьманського повстання, у листопаді 1918 – лютому 1919 р. – Голова Директорії. З 1919 р. – в еміграції. У 1920 р. повернувся в Україну, де співпрацював з більшовиками, але, швидко розчарувавшись, виїхав у Францію, де і помер. Автор романів і повістей: «Заповіт багьків», «Заповіт кирпатого Мефістофеля», «Сонячна машина», «Нова заповідь», публіцистичного твору «Відродження нації».

Голубович Всеволод Олександрович (1890 – 30-і рр. XX ст.) – відомий український громадсько-політичний діяч, інженер за фахом. З 1903 р. – член РУП, з 1912 р. – член УПСР. За Центральної Ради – генеральний секретар шляхів, згодом – торгівлі і промисловості. Очолював українську делегацію на Брест-Литовських мирних переговорах. З 31 січня 1918 р. – голова Ради Народних Міністрів, міністр закордонних справ УНР. У 30-ті рр. репресований.

Єфремов Сергій Олександрович (6(18).10.1876 – 1939) – видатний український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік УАН (з 1919 р.). Один із ініціаторів створення ТУП. У червні 1917 р. очолив Українську партію соціалістів-федералістів. Був заступником Голови Центральної Ради, редактором газети «Нова Рада», генеральним секретарем міжнаціональних відносин. Засудив гетьманський переворот. Після поразки Української революції залишився в УСРР: займався науковою діяльністю, був обраний віце-президентом ВУАН. У березні 1930 р. засуджений у «справі СВУ».

Мартос Борис Миколайович (1.06.1879 – 19.09.1977) – відомий український громадсько-політичний і державний діяч, педагог. Активний діяч кооперативного руху. Член РУП, з 1906 р. – член УСДРП. У 1917 р. ввійшов до складу Центральної Ради, ЦК Селянської спілки, був генеральним секретарем земельних справ. У 1919 р. – міністр фінансів і голова Ради Міністрів Директорії УНР. У 1920 р. емігрував спочатку до Німеччини, а згодом – у Чехословаччину і США.

Медведєв Юхим Григорович (1.04.1886 – 11.05.1938) – більшовицький партійний і державний діяч. З 1904 р. – член РСДРП, а з 1917 р. – УСДРП. Один із організаторів I Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. У грудні 1917 – березні 1918 р. – Голова Президії ЦВК України. У 1938 р. репресований.

Петлюра Симон Васильович (10(23).05.1878 – 25.05.1926) – визначний український громадсько-політичний і державний діяч, публіцист. Член РУП з 1900 р. (з 1905 р. – УСДРП). У 1912-1917 рр. – редактор журналу «Украинская жизнь». У 1917 р. – один з керівників Центральної Ради, голова Українського генерального військового комітету, генеральний секретар військових справ. Після гетьманського перевороту очолював Всеукраїнський союз земств, керував антигетьманським повстанням, став членом Директорії (з 11 лютого 1919 р. очолив її). Головний отаман армії УНР. У 1920 р. емігрував до Польщі, у 1924 р. – до Парижа. Вбитий радянським агентом С.-Ш.Шварцбартом.

Сергєєв Федір Андрійович (Артем) (6(18).03.1883 – 24.07.1921) – російський більшовицький діяч. З 1902 р. – член РСДРП(б). Проводив партійну роботу у Катеринославі і Харкові. Неодноразово заарештовувався. Був в еміграції у Франції і Австралії. У 1917 р. повернувся в Україну. Активний учасник встановлення радянської влади. З грудня 1917 р. – голова Народного секретаріату Донецько-Криворізької радянської республіки. У 1918-1919 рр. – заступник голови і нарком Тимчасового робітничо-селянського уряду України. У 1920 р. – голова Донецького губвиконкому.

Ульянов-Ленін Володимир Іллєч (22.04.1870 – 21.01.1924) – російський революціонер, засновник та ідеолог більшовизму і міжнародного комунізму. З 1888 р. брав участь у роботі нелегальних марксистських гуртків. 1897-1899 рр. – на засланні у с.Шушенське Єнісейської губернії. У 1900-1905 рр. – в еміграції, редагував російську соціал-демократичну газету «Искра». У листопаді 1905 р., у період піднесення революції, повернувся у Росію. У грудні 1907 р. знову емігрував (до квітня 1917 р.). У жовтні 1917 р. під керівництвом Ульянова більшовицька партія захопила владу. З перших днів встановлення радянської влади і до самої смерті – голова більшовицького уряду, Ради Народних Комісарів. У роки громадянської

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

війни – Голова Ради робітничої і селянської оборони. Ініціатор проведення нової економічної політики, створення СРСР.

Христюк Павло Оникійович (1880 – 28.09.1941) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Учасник кооперативного руху. Член УПСР. У 1917 р. – член Центральної Ради, генеральний писар Генерального секретаріату, у січні 1918 р. – міністр внутрішніх справ УНР, в лютому – державний секретар УНР. У період Директорії – товариш міністра внутрішніх справ. 1919-1923 рр. – в еміграції у Відні. У 1923 р. повернувся в УСРР. У 1931 р. засуджений у справі т.зв. Українсько-го національного центру. Наукові праці: «Замітки й матеріали до історії української революції», «1905 рік на Україні» та ін.

Шаповал Микита Юхимович (26.05.1882 – 25.02.1932) – український громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист. Член РУП з 1901 р. У 1917 р. член Центральної Ради, один із лідерів УПСР. Наприкінці 1917 – на початку 1918 р. – генеральний секретар пошт і телеграфу УНР. У 1918 р. – один із організаторів повстання проти гетьмана П.Скоропадського. З грудня 1918 по лютий 1919 р. – міністр земельних справ в уряді Директорії УНР. У 1919 р. – у Галичині, потім в еміграції у Празі. Автор багатьох публіцистичних праць і соціологічних досліджень.

Основні терміни та поняття

Автономія – право на самоврядування певної частини держави в економічних, соціальних, культурних, а подекуди і політичних питаннях у передбачених межах.

Відозва – звернення, заклик уряду, організації або окремої особи до широких мас населення.

Гвардія – добірні військові частини.

Декрет – постанова уряду, що має силу закону; указ, закон.

Делегат – виборний або призначений представник якої-небудь організації, установи, колективу.

Демократія – форма політичної системи суспільства, побудована на визнанні народу як джерела влади, на принципах рівності та свободи. Офіційно визначаються влада більшості при збереженні права меншості, рівноправність громадян, верховенство закону.

Демонстрація – прилюдне висловлення суспільних настроїв, політичних поглядів, солідарності, вимог чи протестів шляхом організації мітингів і процесів тощо.

Диктатура – необмежена влада пануючого в державі класу, яка спирається на силу.

Інспірувати – навівати, вселяти кому-небудь якісь думки, погляди, навчати, як поводити себе, як діяти тощо; надихати, запалювати, збуджувати, окриляти.

Комісар – посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями.

Конгрес – з'їзд, нарада з широким представництвом.

Міліція – державний адміністративний орган, що здійснює охорону громадського порядку в країні.

Націоналізація – примусове відчуження приватної власності (землі, її надр, фабрик, заводів, шахт та ін.) у власність держави.

Окупаційні війська – війська певної країни, що тимчасово перебувають на території іншої держави у зв'язку з її окупацією.

Переворот – заміна існуючого суспільно-політичного ладу; революція, путч.

Президент – обраний на певний строк глава держави.

Ревком – військово-революційний комітет бойовий орган, створений при більшовицьких радах.

Резолюція – рішення, постанова, прийняті, ухвалені з'їздом, зборами та ін. внаслідок обговорення будь-яких питань.

Ультиматум – у міжнародних відносинах або при воєнних діях – категорична вимога, невиконання якої загрожує розривом дипломатичних відносин, застосування сили та ін.

Універсал – звернення декларативно-програмного характеру, опубліковані у 1917-1918 рр. Центральною Радою.

Четвертий союз – блок Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, який протистояв у Першій світовій війні країнам Антанти та їх союзникам.

Юрисдикція – право чинити суд, розглядати і вирішувати правові питання; прерогатива; сфера, на яку поширюється таке право.

3. Українська держава за часів гетьмана П. Скоропадського

3.1. Прихід до влади гетьмана П. Скоропадського і його державотворчі плани

29 квітня 1918 р. було ліквідовано республіканську форму правління, коли загін німецьких військ зайняв приміщення, де засідала Центральна Рада. Того ж дня у Києві відбувся **Всеукраїнський хліборобський конгрес, на якому генерала П.Скоропадського було проголошено гетьманом України**, а вже в ніч на 30 квітня прихильники гетьмана оволоділи державними установами. **Державний переворот відбувся майже безкровно.**

29 квітня П.Скоропадський видав маніфест «Грамоту до всього українського народу», в якому повідомлялося про розпуск Центральної Ради і земельних комітетів. Усі закони, прийняті Центральною Радою, скасовувалися. Було обіцяно провести вибори до Сейму України, проголошувалося відновлення права приватної власності. Тоді ж було **видано «Закон про тимчасовий державний устрій України»**. За цим актом назва УНР була замінена на «Українська держава». Тимчасово, до скликання парламенту, **повнота влади зосереджувалася у руках гетьмана, який призначав отамана (голову) Ради міністрів**, мав право затверджувати і розпускати уряд, контролював зовнішньополітичну діяльність, міг оголошувати воєнний чи особливий стан, проводити амністію. Таким чином, замість демократичної парламентської форми державного правління було встановлено авторитарну із сильною владою гетьмана. Такий крок, на думку П.Скоропадського, мав зупинити радикалізацію, дезорганізацію і деградацію суспільства, був би гарантом стабільного ладу, що ґрунтувався б на приватній власності та дотриманні правових норм.

3.2. Основні кроки уряду П.Скоропадського в різних галузях діяльності

Згідно з «Законом про тимчасовий державний устрій України» гетьман розпочав формування уряду. **30 квітня він призначив на посаду голови Ради Міністрів М.Василенка.** Спроба залучити до співпраці в уряді соціалістів-федералістів зазнала невдачі і М.Василенко подав у відставку. **Головою Ради Міністрів і міністром внутрішніх справ було затверджено Ф.Лизогуба.** До уряду ввійшли Д.Дорошенко, О.Рогоза, А.Ржепецький, С.Гутник, В.Колокольцев, В.Зіньківський, Ю.Соколовський, Ю.Любинський, М.Василенко, В.Бутенко, М.Чубинський, Ю.Вагнер, І.Кістяківський, Г.Афанасьєв. Особливістю уряду було те, що він формувався не за партійною, а за професійною ознакою. Головним завданням було створення дієздатної державної адміністрації, ліквідація анархії, налагодження державного життя.

Символом гетьманської влади став старовинний козацький герб – «козак з мушкетом». 17 травня 1918 р. атрибутом козацького одягу було затверджено тризуб. **Впорядковувалося місцеве самоврядування:** замість губернських і повітових комісарів призначалися губернські і повітові старости (переважно з місцевих поміщиків, земських діячів). У Києві, Одесі, Миколаєві були призначені отамани. Миську, повітову міліцію перетворили у **державну варту.** **Гетьман заборонив випуск соціалістичних газет** і запровадив попередню цензуру. Були заборонені будь-які збори, розігнані земельні комітети й органи місцевого самоврядування.

Гетьман намагався реформувати судову систему. У липні 1918 р. уряд ухвалив закон про судові палати і апеляційні суди. У державі мали діяти 3 судові палати (Київська, Одеська і Харківська). Замість Генерального суду утворювався **Державний сенат**, який складався з Адміністративного генерального суду, Цивільного генерального суду та загального зібрання сенату. Загалом, **П.Скоропадському вдалося створити переважно дієздатний адміністративний апарат, ліквідувати беззладдя та навести порядок у державі.**

У період гетьманату Україна переживала певне економічне піднесення. Цьому сприяли відновлення приватної власності, підтримка гетьманом вільного підприємництва, широкий збут товарів до Австро-Угорщини та Німеччини. Було також налагоджено грошовий обіг, вдосконалено грошову систему (введено гривню), створено державний бюджет, відкрито кілька українських банків, засновано нові акціонерні компанії, відроджено промислові підприємства та біржі, відновлено залізничний рух, реорганізовано і зміцнено державний флот.

У липні 1918 р. прийнято закон **«Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства».** Проголошувалося, що в майбутньому максимум землеволодіння буде встановлено в 25 га. Поміщики мали право продавати свою землю Державному банку. Майно і земля поверталися поміщикам, що мали право використовувати примусову працю селян і їх знаряддя праці під час збору врожаю; організаторів страйків могли ув'язнити.

У промисловості у правах відновлювалися власники націоналізованих заводів, фабрик, копалень, шахт, ліквідувався робітничий контроль, заборонялися страйки, обмежувалися функції профспілок, встановлювався 12-годинний робочий день. Завдяки цим жорстким заходам **вдалося зменшити темпи падіння виробництва, майже на рік відтягнути повний розвал економіки.**

Метою **військової реформи** було створення національної армії у 300 тис. осіб і реформування військових частин Запорозької та Сердюцької дивізій, полку січових стрільців. Загалом планувалося створити 8 армійських корпусів і 4 кавалерійських дивізій, гвардійської дивізії та спецчастин. **24 липня 1918 р. прийнято закон про загальну військову повинність**. Мобілізацію передбачалося почати у жовтні. Влітку було оголошено про поновлення організації козацтва як окремого стану населення і частини війська. 11 листопада 1918 р. завершилося формування Чорноморського флоту.

За гетьманату багато було зроблено для відродження української культури. Проводилася українізація шкіл, здійснювалася підготовка для цього вчителів. У російських гімназіях Міністерство освіти вводило українознавчі дисципліни, створило понад 150 українських гімназій. Було видано кілька мільйонів примірників українських підручників. **6 жовтня 1918 р. у Києві було відкрито перший державний український університет, а 22 жовтня – університет у Кам'янці-Подільському.** Було засновано Державний український архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку, Український театр драми та опери, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр. **14 листопада 1918 р. відкрито Українську Академію наук,** президентом якої став В.Вернадський. Важливим зрушенням у духовній сфері стало створення на Церковному соборі в Києві 20 червня – 11 липня 1918 р. **Української автокефальної православної церкви на чолі з митрополитом В.Липківським.** Громадянські права поширювалися на усіх, хто проживав в Україні, за умови принесення клятви на вірність Українській державі.

Значними були успіхи гетьманату у сфері **зовнішньої політики.** Українську державу визнали 30 країн світу, у 23 державах вона мала свої представництва. В Україні дипломатичні представництва мали 25 країн. 2 червня 1918 р. Українську державу визнала Німеччина, 12 червня – Росія, згодом – Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина та ін. США і країни Антанти виявили негативне ставлення до самостійної Української держави.

3.3. Політика австро-угорських та німецьких військ в Україні у 1918 р.

Німеччина та Австро-Угорщина розглядали Україну як знаряддя власної політики, маріонеткову державу. Фактично справжніми господарями в Україні були не гетьман і його уряд, **а німецька військова адміністрація, очолювана генералом В.Гренером.** Німецьке керівництво контролювало зовнішню політику гетьманату, намагалось зірвати спроби України налагодити контакти з країнами Антанти і нейтральними державами.

Німеччина нав'язала Україні новий кабальний «торговельний договір» (10 вересня 1918 р.), за яким Україна до 15 липня 1919 р. повинна була поставити 75 млн пудів хліба, 11 млн пудів великої рогатої худоби, 20 млн літрів спирту, 11200 вагонів дерева, 37,5 млн пудів залізної руди, 3 млн пудів марганцевої руди тощо. Тоді ж на вимогу окупаційного командування гетьманат почав вилучати у населення додаткову сировину і продовольство. Часто така політика **супроводжувалася арештами, екзекуціями (побиття шомполами) і розстрілами.**

3.4. Ставлення українських політичних сил до політики гетьмана П. Скоропадського

За ставленням до гетьманського режиму оформилося три основних групи політичних партій і організацій.

До першої групи входили політичні сили, що допомогли гетьману прийти до влади і потім підтримували його: Українська народна громада, Союз земельних власників, українські хлібороби-демократи, кадети та ін. У другій половині травня 1918 р. на з'їзді представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства було утворено ще одну провладну силу – «Протофіс». Отже, гетьмана підтримували помірковані політичні течії, які займали центристські позиції. Значного впливу па переважну більшість населення вони не мали.

Другу групу становили політичні партії, що з самого початку оголосили повалення гетьманського режиму своїм стратегічним завданням: більшовики, ліві українські й російські соціал-революціонери, ліві соціал-демократи та анархісти. 5-12 липня 1918 р. у Москві відбувся I з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, яка вважалася складовою частиною РКП(б). Секретарем ЦК став Г.Пятаков. КП(б)У поставила за мету відновити радянську владу в Україні. Для керівництва підготовкою повстання було утворено Центральний військово-революційний комітет України. У боротьбі проти лівих партій П.Скоропадський обрав тактику рішучої боротьби.

Третю групу складали політичні партії, які після державного перевороту стали в легальну опозицію до гетьмана. У травні 1918 р. вони створили національний координаційний центр – **Український національно-державний союз (УНДС)**, який поставив перед собою завдання сприяти побудові незалежної Української держави. До УНДС ввійшли Селянська спілка, УПСФ, Українська трудова партія, партія Українських хліборобів-демократів (УХДП), Об'єднана рада залізниць та поштово-телеграфна спілка. З дорадчим голосом до союзу вступили УПСР і УСДРП. До речі, у складі цих партій стався розкол. 13-16 травня 1918 р. відбувся з'їзд УПСР. Праве крило партії виступало за демократизацію суспільства, парламентаризм і за компроміс з гетьманом. Ліве крило («боротьбисти») закликала до порозуміння з російськими більшовиками й організації збройного повстання проти гетьманського режиму. На збройне повстання орієнтувалося і ліве крило УСДРП («незалежники»).

У першій половині серпня після виходу з УНДС хліборобів-демократів союз прийняв назву **Український національний союз** у складі УПСР, УСДРП, Селянської спілки, Української трудової партії, Галицько-Буковинської ради, Холмського комітету, Кримської Української ради, Всеукраїнської учительської спілки, Залізничного союзу, Поштово-телеграфного союзу, Українського правничого товариства, Студентського союзу, Чорноморської ради, Кирило-Мефодіївського товариства. Роботою УНС керувала Головна рада. **Головою союзу було обрано А.Ніковського, а 15 вересня його очолив В.Винниченко.** УНС поступово почав відходити від легальних форм боротьби і перейшов до підготовки збройного повстання проти гетьмана. Головними критиками гетьманського режиму були В.Винниченко, С.Петлюра, М.Шаповал, П.Христюк.

3.5. Повстанська боротьба українського народу проти гетьманського режиму, німецьких та австро-угорських окупантів влітку – на початку осені 1918 р.

Спроби повернути поміщикам землю, обов'язкова передача селянами врожаю у розпорядження держави, збільшення тривалості робочого дня на промислових підприємствах до 12 годин, заборона страйків, терор і репресії окупантів призвели до повстанської боротьби. **У липні-серпні 1918 р. піднімається антигетьманська хвиля страйкового руху**, у ході якого припинили роботу майже 200 тис. залізничників. **У серпні активізувалася селянська боротьба**. Найбільших масштабів селянська війна набула у **Київській губернії**. Повстання, розпочавшись у Звенигородському, перекинулося на Київський, Васильківський і частково Уманський повіти. Координацію руху здійснював есер М.Шинкар. До повсталих селян приєдналися тисячі робітників Києва, Василькова, Умані, Черкас, Канева та інших міст. Повстанські підрозділи очолювали М.Щорс, В.Боженко, В.Балая та ін. ватажки. На основі цих сил **почалося формування Богунського і Таращанського революційних полків**.

На Чернігівщині на чолі повсталих стояв більшовик Н.Кропив'янський. Загальна чисельність повстанців на цих територіях склала 40 тис. осіб.

На Катеринославщині і у Північній Таврії повстанський рух розвивався під впливом ідей анархізму, що передбачали ліквідацію держави і заміну її вільними самоврядними громадами. Повстання почалося у районі с.Гуляйполе Олександрівського повіту Катеринославської губернії. **На чолі повстання став анархіст Нестор Махно**. Анархісти виступали за відновлення влади Рад, але ці органи мали бути у всьому підзвітними місцевому населенню. Перші збройні напади махновців на представників гетьманської влади, окупантів відбулися наприкінці вересня 1918 р. У ніч на 16 жовтня вони захопили Гуляйполе. У листопаді 1918 р. махновці вже стали значною військовою силою. Проти них було кинуте регулярні військові частини.

3.6. Зречення від влади гетьмана П.Скоропадського

У жовтні 1918 р. гетьман П.Скоропадський зробив чергову спробу порозумітися з опозицією, яка завершилася **24 жовтня 1918 р. створенням коаліційного уряду**, до складу якого ввійшло 5 представників Українського національного союзу. Однак невдовзі гетьман зробив остаточний вибір між двома протилежними таборами на користь консервативних проросійських сил.

Поразка країн Четвертного союзу у Першій світовій війні й підписання 11 листопада 1918 р. Комп'єнського перемир'я між Німеччиною і Антантою прискорили процес повалення гетьманату. **У ніч з 13 на 14 листопада у Києві відбулося засідання представників УНС, на якому було вирішено перейти до збройної боротьби**. Для керівництва повстанням було створено тимчасовий орган – **Директорію**, до якої ввійшли В.Винниченко (голова), С.Петлюра, А.Макаренко, Ф.Швець, П.Андрієвський. **14 листопада П.Скоропадський розпустив уряд Ф.Лизогуба і опублікував грамоту «До всіх українських громадян», у якій проголошувало-**

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

ся про федерацію України з небільшовицькою Росією. Був призначений новий уряд проросійської орієнтації на чолі з С.Гербелем. Фактично з незалежною Україною було покінчено.

15 листопада Директорія поширила звернення до громадян України із закликом повалити гетьманський режим. Її члени виїхали до Білої Церкви, де дислокувався штаб корпусу Січових стрільців. Того ж дня головний отаман українських військ С.Петлюра видав універсал до народу України із закликом підтримати повстання. Невдовзі петлюрівські загони переросли у повстанську армію. На бік повсталих перейшла значна частина гетьманської варти, їх підтримали робітники і селяни. **Директорії вдалося вміло нейтралізувати німців.** 2 грудня вона уклала угоду з німецькою солдатською радою про перемир'я на період евакуації німецьких військ. Впродовж другої половини листопада – першої половини грудня 1918 р. **на більшій частині України Директорія встановила свою владу.** Вирішальним тут був **розгром гетьманських військ під Мотовилівкою** (18 листопада 1918 р.).

Проти гетьманату поряд з військами Директорії билися і більшовицькі формування. 28 листопада на території Росії (м.Суджа Курської губернії) за рішенням ЦК КП(б)У і за активної підтримки РНК РСФРР поряд з Директорією було створено другий уряд України – маріонетковий Тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі з Г.Пятаковим, який своїм Маніфестом заявив про встановлення в Україні радянської влади. **14 грудня 1918 р. гетьман П.Скоропадський зрікся влади і виїхав до Німеччини.**

Найважливіші події

29 квітня 1918 р. – державний переворот, у результаті якого гетьманом України було проголошено П.Скоропадського.

29 квітня 1918 р. – П.Скоропадський видав маніфест «Грамоту до всього українського народу», проголосив «Закон про тимчасовий державний устрій України».

20 червня – 11 липня 1918 р. – створення Української автокефальної православної церкви.

5-12 липня 1918 р. – у Москві відбувся I з'їзд КП(б)У.

14 липня – 20 серпня 1918 р. – Всеукраїнський страйк залізничників.

24 липня 1918 р. – прийнято закон про загальну військову повинність.

Серпень 1918 р. – створення Українського національного союзу.

10 вересня 1918 р. – укладення Україною кабального «торговельного договору» з Німеччиною.

6 жовтня 1918 р. – у Києві відкрито перший державний український університет.

16 жовтня 1918 р. – універсал гетьмана про відродження козацтва.

22 жовтня 1918 р. – відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету.

11 листопада 1918 р. – завершення формування Чорноморського флоту.

13-14 листопада 1918 р. – утворення Директорії.

14 листопада 1918 р. – відкриття Української Академії наук.

15 листопада 1918 р. – початок антигетьманського повстання.

28 листопада 1918 р. – створення більшовицького Тимчасового робітничо-селянського уряду України.

14 грудня 1918 р. – зречення П.Скоропадським влади. Прихід до влади Директорії.

Персоналії

Андрієвський Панас Михайлович (1878 – 16.05.1955) – український державний і політичний діяч, юрист. Займався адвокатською практикою, був мировим суддею. З 1917 р. – член Української партії соціалістів-самостійників. Один із організаторів антигетьманського повстання. З 14 листопада 1918 до 4 травня 1919 р. – член Директорії УНР. Емігрував у Чехословаччину, а згодом – в Австрію.

Лизогуб Федір Андрійович (6.10.1851 – 1928) – український громадський і державний діяч. У 1888-1897 рр. – повітовий і городнянський гласний, згодом – чернігівський гласний. У 1901-1915 рр. – голова Полтавської земської управи. 1915-1917 рр. – радник російського намісника на Кавказі. У 1917 р. очолив відділ іноземних підданих Міністерства закордонних справ Росії. З 10 травня 1918 р. – голова Ради Міністрів Української держави (до 14.11.1918 р.), міністр внутрішніх справ (до 8.07.1918 р.). Помер в еміграції у Югославії.

Липківський Василь Костянтинович (7(19).03.1864 – 27.11.1937) – визначний церковний діяч, фундатор і першоієрарх УАПЦ. Наприкінці 90-х рр. XIX ст. – до 1917 р. – законовчитель, настоятель Київського міського собору, повітовий інспектор церковно-парафіяльних шкіл Липовецького повіту, настоятель Солом'янської парафії у Києві. Переслідувався за українофільство. У 1917 р. – засновник Братства Воскресіння. Ініціатор створення УАПЦ (1918 р.), став її митрополитом. 23 жовтня 1921 р. обраний митрополитом Київським і всієї Русі (до 1927 р.). У 30-і рр. репресований.

Макаренко Андрій Гаврилович (17.07.1886 – 28.06.1963) – український політичний діяч. Служив в управлінні Південно-Західних залізниць у Києві. У 1917 р. – голова Спілки залізничників. За гетьманату – директор департаменту у Міністерстві залізниць. З 14 листопада 1918 р. – член Директорії УНР. Емігрував у Чехословаччину, згодом – в Австрію і США. Ініціатор створення Української Національної Ради за кордоном.

Махно Нестор Іванович (14(26).10.1888 – 25.07.1934) – український повстанський отаман, один із лідерів анархістського руху в Україні. У 1906-1908 рр. – член організації анархістів-комуністів «Спілка бідних хліборобів». У 1911-1917 рр. перебував в ув'язненні. У 1918 р. очолив повстанський рух, спрямований спершу проти німецьких окупантів, згодом проти Директорії УНР, білогвардійців. Махновці боролися проти будь-яких форм обмеження політичної та господарської свободи селянства, за вільний радянський лад. У 1921 р. емігрував в Румунію, згодом – в Польщу, Німеччину, Францію.

Пятаков Георгій Леонідович (6.08.1890 – 30.01.1937) – російський більшовицький діяч в Україні. Член РСДРП(б) (з 1910 р.). У 1917 р. – голова Київсько-

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

го комітету РСДРП(б). Опонент В.Ульянова-Леніна у національному питанні. У 1918 р. – секретар ЦК КП(б)У. З листопада 1918 р. до січня 1919 р. – голова Тимчасового робітничо-селянського уряду України. У червні 1919 р. очолив Надзвичайний військовий ревтрибунал. З кінця 1920 р. – на господарській і радянській роботі. У 1923-1927 рр. – активний діяч троцькістської опозиції курсові Сталіна. У 1937 р. розстріляний.

Скоропадський Павло Петрович (3(16).05.1873 – 28.04.1945) – визначний український державний і політичний діяч, военачальник. З 1905 р. – на військовій службі. З 1912 р. – генерал-майор почту імператора. У 1914-1917 рр. – командир гвардійських кавалерійських частин. У 1917 р. обраний почесним отаманом Вільного козацтва. У квітні-грудні 1918 р. – гетьман Української держави. Встановив авторитарний режим, зміцнив державний апарат, сприяв розбудові української освіти, науки. З грудня 1918 р. – в еміграції у Німеччині. Співзасновник Українського наукового інституту.

Швець Федір Петрович (11.11.1882 – 20.06.1940) – український громадсько-політичний і державний діяч, вчений-геолог. Член ЦК УПСР. З вересня 1918 р. – професор геології Київського державного українського університету, його перший проректор. За гетьманату – член Українського національного союзу. З 14 листопада 1918 р. до 25 травня 1920 р. – член Директорії УНР. Член української делегації на Паризькій мирній конференції (1919). З 1923 р. – професор геології Українського вільного університету. Помер у Празі.

Щорс Микола Олександрович (1895 – 30.08.1919) – більшовицький військовий діяч. Був підпоручиком царської армії. З 1918 р. член партії більшовиків. У лютому 1918 р. очолив червоногвардійський загін на Чернігівщині. З вересня 1918 р. – командир Богунського полку. У жовтні 1918 р. очолив бригаду 1-ї Української радянської дивізії. У лютому 1919 р. – комендант м. Києва. З березня 1919 р. – командир 1-ї Української радянської дивізії, а з серпня – Таращанської 44-ї стрілецької дивізії.

Основні терміни та поняття

Автокефальна церква – (у православ'ї) адміністративно самостійна, самоуправна церква, незалежна від інших церков у вирішенні організаційних питань, яка діє в певній країні, має власну ієрархію, дбає про задоволення духовних потреб свого народу, його релігійну освіту та культуру, зберігає національні особливості церкви.

Авторитаризм – антидемократична система влади, що поєднується з особистою диктатурою.

Варта – загін, гурт людей (переважно озброєних), що охороняють кого-, що-небудь.

Екзекуція – виконання судового чи адміністративного вироку, тілесне покарання, стягнення боргу, податку та ін.

Маріонетка – про людину, уряд і та ін., що сліпо виконують чийось волю.

Староста – керівник місцевого управління або самоврядування.

4. Україна наприкінці 1918 – у 1920 рр.

4.1. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки.

Перші кроки діяльності її уряду

Після розпаду Австро-Угорської імперії на зборх політичних і громадських діячів Східної Галичини і Буковини, церковні ієрархи на чолі з А.Шептицьким **18 жовтня 1918 р. у Львові утворили Українську Національну Раду**, яка поставила питання про об'єднання західноукраїнських земель в одне ціле і проголошення Української держави. На територію Західної України претендували поляки, які вже **28 жовтня у Краківі створили польську ліквідаційну комісію**, яка мала завдання розпустити австрійські органи влади і передати всі повноваження представникам польської адміністрації. Акт передачі мав відбутися 1 листопада 1918 р.

Щоб не допустити захоплення поляками влади група молодих офіцерів, які ще у вересні утворили Центральний Військовий комітет, взяли ініціативу в свої руки. **У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українські військові з'єднання на чолі з сотником Д.Вітовським взяли під контроль Львів**, наступного дня – інші міста Галичини. Обіцянка демократичних прав, реформ, 8-годинного робочого дня, проведення аграрної реформи, забезпечила новій владі широку підтримку населення. У такій складній обстановці **Національна Рада 9 листопада сформувала уряд – Державний Секретаріат на чолі з К.Левицьким**, а **13 листопада було офіційно проголошено Західноукраїнську Народну Республіку зі столицею у Львові**, її територія охоплювала 70 тис. км² з населенням майже 6 млн осіб.

22 листопада ЗУНР зазнала могутнього удару поляків. Галицькі вояки змушені були здати їм Львів. Уряд спочатку переїхав до Тернополя, а 2 січня 1919 р. – до Станіслава. Протягом листопада-грудня 1918 р. польські війська заволоділи 10 з 59 повітів, у яких була проголошена влада ЗУНР. **Румунські війська окупували частину Буковини, а Угорщина зміцнила свій контроль над Закарпаттям.**

Більшість західноукраїнських земель все ж залишалася під контролем уряду ЗУНР. **22-26 листопада 1918 р. відбулися вибори депутатів до Української Національної Ради. Президентом ЗУНР став С.Петрушевич**. У цей період створюватися умови для громадського самоврядування, національного самовираження, демократизації і лібералізації громадсько-політичного життя. Державною було затверджено українську мову. Національним меншинам надавалося право вільно користуватися своєю рідною мовою. Розгорнулася перебудова системи народної освіти. Школи оголошувалися державними, а вчителі – державними службовцями. Дозволялися приватні школи. Було прийнято закон про вибори до сейму.

Проведені перетворення у соціально-економічній сфері. Зокрема, було монополізовано продаж зерна, сигарет, спирту і сільськогосподарської продукції, налагоджено співробітництво з кооперативними і фінансовими організаціями; відновлено роботу залізничного транспорту; введено в обіг валюту – гривню і карбованець. **14 квітня 1919 р. почалася аграрна реформа**, яка передбачала ліквідацію великого землеволодіння (переважно польського) і передачу землі малоземельним і безземельним українським селянам.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

В умовах конфлікту з поляками було **сформовано боєздатне військо – Українську Галицьку Армію**. До весни в УГА перебувало 120 тис. осіб, з яких 54 тис. брали безпосередню участь у бойових діях. До складу армії ввійшло 3 корпуси по 4 бригади в кожному. Бригада об'єднувала 6 куренів (батальйонів). Начальним вождем УГА став М.Омелянович-Павленко.

4.2. Проголошення об'єднання (злуки) ЗУНР з УНР в єдину суверенну народну республіку

Самотужки забезпечити незалежність ЗУНР було неможливо. Тому **молода держава шукала підтримки на міжнародній арені**. ЗУНР відкрила свої посольства в Австрії, Угорщині, Німеччині; дипломатичні представництва в Чехословаччині, Канаді, Італії, США, Бразилії і т.д. Проте українську державність світове співтовариство, особливо країни Антанти, визнавати не поспішати.

Все це спонукало уряд ЗУНР звернутися за військовою і морально-політичною підтримкою до наддніпрянських побратимів. **6-10 листопада 1918 р. у Києві працювала делегація Української Національної Ради** у складі О.Назарука і М.Шухевича. Велися переговори про об'єднання ЗУНР і Наддніпрянської України в єдину державу.

Після падіння гетьманської влади переговори були продовжені з Директорією. **1 грудня 1918 р. у Фастові був підписаний попередній договір про об'єднання ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) і УНР. 3 січня 1919 р. Українська Національна Рада проголосила об'єднання (злуку) ЗУНР і УНР в єдину суверенну народну республіку. Урочисте проголошення Акту з'єднання відбулося 22 січня 1919 р. у Києві**. Відповідно до закону «Про форми влади в Україні», затвердженого Трудовим Конгресом України, ЗУНР було перейменовано в **Західну область УНР (ЗОУНР)**. Водночас це було тільки формальне об'єднання. Кожна частина України мала свої органи влади і місії за кордоном.

Після Акту злуки армія ЗОУНР спільно з військами УНР протистояла збройним формуванням більшовиків і Польщі. Однак **необхідної згоди у їх політиці не було**. Керівництво ЗОУНР орієнтувалося на союз з Денікіним при підтримці Антанти в боротьбі проти більшовиків, а Директорія і уряд УНР вважали своїми основними противниками білогвардійців і більшовиків, і через те для отримання допомоги від Антанти готові були укласти союз з Польщею. Проте А.Денікін не збирався особливо рахуватися з урядами Є.Петрушевича і С.Петлюри. Наприкінці листопада 1919 р. він видав наказ про розпуск Державного Секретаріату ЗОУНР, а УГА перейшла тимчасово у його підпорядкування.

4.3. Воєнно-політичне становище в Наддніпрянській Україні наприкінці 1918 – на початку 1919 р.

Після проголошення грамоти про зречення влади гетьманом П.Скоропадським **14 грудня 1918 р. до влади прийшла Директорія**. 15 грудня Український революційний комітет при Київському комітеті УСДРП оповістив населення про **відновлення Української Народної Республіки** і перехід влади до Директорії. **26 груд-**

ня Директорія створила перший уряд УНР – Раду Народних Міністрів під головуванням В.Чехівського. До уряду ввійшли також О.Мицюк, М.Шаповал, І.Штефан, Д.Антонович, М.Біленький, Б.Матошенко, Б.Мартос, С.Остапенко, О.Осецький, П.Холодний, С.Шелухін, Б.Мазуренко, Л.Михайлів, П.Пилипчук, І.Липа, Д.Симонів, І.Снітко. Того ж дня Директорія видала свій перший програмний документ – «**Декларація Директорії Української Народної Республіки**». За цим актом відновлювалася колишня назва держави – Українська Народна Республіка з республіканською формою державного устрою. В основу будівництва держави був покладений «**трудовий принцип**», відповідно до якого влада повинна була належати трудовим радам, без участі визискувачів. **Вища влада передавалася Директорії УНР, законодавча – Трудовому Конгресу, виконавча – Раді Народних Міністрів, а на місцях – трудовим радам селян, робітничого класу, трудовій інтелігенції**. Капіталісти, поміщики, вища інтелігенція позбавлялась виборчого права. Декрети гетьмана були скасовані, відновлено дію усіх законів Центральної Ради. Директорія УНР проголосила проведення аграрної реформи, ліквідацію приватної власності на землю, запровадження державного контролю над виробництвом і розподілом продукції, відновлення 8-годинного робочого дня, право на діяльність профспілок і проведення страйків, відновлення чинності закону УНР про національно-персональну автономію для нацменшин. Разом з тим, було заборонено російську мову, замінені написані нею вивіски у Києві.

5 січня 1919 р. вийшов закон про вибори до Трудового Конгресу України. 16 січня у Києві представники українських політичних партій та організацій і корпусу Січових стрільців зібралися на Державну нараду. В.Винниченко доповів, що у суспільстві існують три точки зору на розбудову держави: 1) тодішній курс Директорії на скликання Трудового Конгресу; 2) встановлення диктатури пролетаріату, тобто влади рад; 3) встановлення диктатури військових. Після дискусій перемогла перша – ідея Трудового Конгресу, якому відводили роль передпарламенту об'єднаної України. Власне, з **23 по 29 січня працював Трудовий Конгрес**, на який прибуло понад 400 делегатів. **Конгрес затвердив Акт злуки УНР та ЗУНР**. 28 січня делегати висловилися за демократичний лад в Україні, за підготовку закону про вибори всенародного парламенту. Тимчасово законодавча влада передавалася Директорії, виконавча – Раді Народних Міністрів.

На початку 1919 р. надзвичайно складною для Директорії та її уряду, виявилася зовнішня воєнно-політична ситуація. **У ніч на 16 листопада 1918 р. у Чорне море ввійшов флот Антанти**. У грудні на півдні України висадилися французькі та англійські інтервенти, які за умовами перемир'я повинні були зайняти Україну, щоб не допустити до влади більшовиків. Загальна кількість антантівських військ становила 60 тис. осіб. 12 грудня вони захопили Одесу, а згодом і Миколаїв.

Надзвичайно напруженими були стосунки Директорії з **РСФРР та маріонетковим Тимчасовим робітничо-селянським урядом України**. Особливо вони загострилися з 6 грудня 1918 р. після початку наступу радянських військ на Курському напрямку, а також заяви 24 грудня наркомату закордонних справ РСФРР про анулювання Брестської угоди і припинення в Росії всіх українських представництв. На ноту протесту уряду УНР Раднарком РСФРР 5 січня 1919 р. заявив, що в Україні

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

російських військ немає, а військові дії відбуваються між військом Директорії і військами українського радянського уряду. У таких умовах **16 січня 1919 р. Директорія УНР оголосила стан війни з радянською Росією**. Українські війська ще 3 січня залишили Харків. Сюди прибув Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Відновлена більшовицька УНР 6 січня перебирає нову офіційну назву **Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)**. 12 січня радянські війська захопили Чернігів, 19 січня – Полтаву, 27 січня – Катеринослав. **5 лютого більшовики вступили до Києва. Директорія змушена була переїхати до Вінниці, а потім – до Проскурова, Рівного, Станіслава, Кам'янка-Подільського.**

Тоді ж на Директорію посилювався тиск з боку держав Антанти. 6 лютого 1919 р. на вимогу Антанти з Директорії вийшов В.Винниченко, який виступав за союз з більшовицькою Росією проти Антанти. За змінами в Директорії настала і відставка її уряду. **13 лютого Кабінет міністрів** замість В.Чехівського (політик проросійської орієнтації) очолив **С.Остапенко** – прихильник союзу з Антантою. Саме в цей період трудящі маси почали висловлювати невдоволення непослідовністю і нерішучістю Директорії у вирішенні соціально-економічних проблем. **8 січня 1919 р. було видано земельний закон**, який скасовував приватну власність, визначав норми землекористування (від 5 до 15 десятин). Разом з тим, він передбачав залишати зразкові поміщицькі маєтки та підприємства, чого більшість селянства не сприйняла. Тому селяни, підтримані українськими лівими есерами, більшовиками, почали самостійно розв'язувати земельне питання.

На ситуацію в Україні у цей період суттєво впливав **розквіт отаманщини**. У січні 1919 р. два колишніх петлюрівських отамани **М.Григор'єв** і **Зелений** оголосили про свій перехід на радянські позиції і розпочали партизанську боротьбу проти Директорії. Не визнавав уряду Директорії і **Н.Махно**. Характерними ознаками цього періоду були прогресуючий параліч влади, наростаючий безлад, єврейські погроми.

4.4. Хід воєнних дій на Правобережжі й Півдні України навесні 1919 р.

Навесні 1919 р. більшовики після захоплення Києва, повели наступ па Правобережжя. 18 березня радянські війська захопили Вінницю.

19 березня червоноармійці зайняли Жмеринку і відрізали весь Південно-Західний фронт, внаслідок чого **армія Директорії була поділена на Північну, Південну і Проскурівську частини**. У Проскурові, куди Директорія переїхала 6 березня, відбулося її останнє засідання у повному складі. **Тут 9 квітня було сформовано новий соціалістичний уряд. Його головою став Б.Мартос**, член УСДРП. Новий уряд звернувся до народу з декларацією, в якій закликав до боротьби з російським більшовизмом і польським панством. **5 травня уряд залишив Рівне і перебрався до Радзівілова**. Фактично до травня 1919 р. **війська Директорії зазнали поразки на всіх ділянках фронту**. Втративши власну територію, Директорія (11 лютого 1919 р. її головою було обрано С.Петлюру) і уряд УНР із залишками армії мусили шукати підтримку на території ЗОУНР, спочатку в Красному, Золочеві, потім – Тернополі, на ст. Богданівка.

У першій половині березня 1919 р. загони отамана М.Григор'єва, який перейшов на бік Червоної армії, почали наступ на півдні проти військ Антанти. 10 березня було захоплено Херсон, 14 – Миколаїв, 6 квітня – Одесу. У другій половині квітня почалися повстання на кораблях французької ескадри, що прискорило крах інтервенції на півдні України.

На кримському напрямку розгорнувся наступ більшовицьких військ. У середині березня радянська влада була встановлена у Бердянську і Мелітополі, 29 березня – у Маріуполі, 11 квітня – у Сімферополі та Євпаторії, 12 квітня – у Бахчисараї та Ялті. У середині квітня радянські війська під командуванням П.Дибенка підійшли до Севастополя. 29 квітня 1919 р. місто було зайняте більшовиками.

Отже, навесні 1919 р. на території України знову було встановлено більшовицьку владу.

4.5. Політика радянської влади в Україні у 1919 р. Здійснення політики «воєнного комунізму» в Україні

Тимчасовий робітничо-селянський уряд України цілком залежав від РНК Росії. 26 січня він проголосив про об'єднання УСРР і РСФРР на засадах соціалістичної федерації. 29 січня уряд було перейменовано у Рад Народних Комісарів, а відділи стали називатися народними комісаріатами. Головою Раднарком у і наркомом іноземних справ став Х.Раковський. Створювалися органи придушення опору противників радянської влади – Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК), народні суди і революційні трибунали, робітничо-селянська міліція. Обрання рад відкладалося. Замість них створювалися ревкоми (революційні комітети), комнезами (комітети незаможних селян).

10 березня 1919 р. III Всеукраїнський з'їзд рад затвердив першу Конституцію УСРР. Вищим органом державної влади став Всеукраїнський з'їзд рад, а між з'їздами – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет на чолі з Г.І.Петровським. Прокламувалися скасування приватної власності, диктатура робітничого класу, свобода слова, зібрань і союзів лише для трудового народу. Влада трудящих мала здійснюватися через систему рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів.

У процесі оформлення радянської влади здійснювалися спроби від'єднати від України Донецько-Криворізький край і Крим. Якщо перший залишився у складі республіки, то в Криму наприкінці квітня 1919 р. за рішенням політбюро ЦК РКП(б) було створено Кримську Соціалістичну Радянську Республіку.

Заява про федеративні зв'язки України і Росії була суто декларативною. Вже 1 червня 1919 р. утворено «воєнно-політичний союз» формально незалежних України, Латвії, Литви та Російської Федерації. Об'єднанню під керівництвом вищих органів РСФРР підлягали війська, промисловість, залізниця, комісаріати праці, фінанси. 4 червня ліквідували Український фронт, а з підрозділів, що входили до його складу, утворили 3 армії. Крім того, КП(б)У, профспілки, Комуністична спілка робітничої молоді України у травні-червні 1919 р. стали складовими частинами відповідних російських організацій і керувалися з Москви.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

За російським шаблоном була скроєна вся модель соціально-економічної політики РНК України. Запровадженний **економічний курс одержав назву «воєнного комунізму»**. Його складовими були: 1) відміна товарно-грошових відносин, натуралізація в оплаті праці (карткова система розподілу продуктів, зрівняльний розподіл); 2) проведення повної націоналізації всіх підприємств, державний контроль над виробництвом; 3) мілітаризація праці (загальна трудова повинність, трудова мобілізація); 4) заборона приватної торгівлі; 5) початок колективізації селянських господарств (у 1919 р. відповідно до декрету ВЦВК «Про соціалістичне землекористування і про заходи переходу до соціалістичного землеробства» (14 лютого 1919 р.) було створено 1685 радгоспів, 283 колгоспи і 204 комуни); 6) введення продрозкладки. **Продрозкладку, яка була стрижнем «воєнного комунізму», було запроваджено 11 січня 1919 р.** Відповідно до цього документа, кожна губернія мала здати державі «лишки» зерна та інші продукти. Спочатку розміри «лишків» визначалися реальними потребами сім'ї та фактичною наявністю в неї зерна, але незабаром головним критерієм стала потреба держави в хлібі. Продрозкладка була елементом встановлення продовольчої диктатури, що виявилася у запровадженні монополії на торгівлю хлібом, штучному утриманні твердих цін, створенні комітетів бідноти (**комбідів**), формуванні підрозділів для примусової хлібзаготівлі. На початку липня 1919 р. в Україні діяло 46 таких загонів з чисельністю 1500 бійців. Хлібзаготівля в Україні відбувалася з величезними труднощами. План продрозкладки на 1919 р. передбачав 139 млн пудів, а заготовлено було лише близько 10,5 млн пудів хліба. Селянство чинило опір заготівлям.

Безумовно, така політика радянської влади не подобалася українському селянству, яке звикло дивитися на хліб як на товар, а на хліботоргівлю як на умову стабільного функціонування селянських господарств. Вже навесні і влітку 1919 р. **зріс селянський рух**. Якщо у квітні було зареєстровано 98 антибільшовицьких виступи, то вже у червні-липні – 328. Партизанські загони очолювані отаманами Зеленим (Д.Терпило), Струком, Соколовським, Гончарем (Батраком), Орловським та ін. встановлювали контроль над величезними територіями. Ігнорував аграрні заходи радянської влади і Н.Махно. Багато повстанських загонів не визнавали ніякої влади, займалися мародерством, влаштовували єврейські погроми.

Під час повстання були **створені Всеукраїнський ревком і Головний повстанський штаб на чолі з Ю.Мазуренком** (у Сквирі). Регіональні повстанські штаби діяли у Вінниці, Білій Церкві, Лубнах, Полтаві, Фастові і т.д.

Одне з найбільших антибільшовицьких повстань спалахнуло 9 травня в районі Олександрії, Єлисаветграда, Знам'янки. Його очолив начдив радянських військ, кавалер ордена Червоного Прапора, колишній отаман військ УНР **М.Григор'єв**. Його метою (як і низки інших отаманів) було знищення більшовицького режиму в Україні і проголошення незалежної Української Радянської республіки. Повстанці захопили Катеринослав, Черкаси, Олександрівськ, Кременчук, Миколаїв, Херсон. Лише ціною надзвичайного напруження сил більшовицьким збройним формуванням під командуванням К.Ворошилова і О.Пархоменка вдалося придушити виступ Григор'єва.

4.6. Наступ денікінців на Україну навесні – на початку літа 1919 р.

Після того як провалилася спроба безпосередньої окупації України військами Антанти, а на Східному фронті зазнали поразки війська адмірала О.Колчака, білий рух об'єднався навколо генерала А.Денікіна. Його армії швидко збільшувалися. Отримавши допомогу від Антанти, **Денікін після перемоги над радянськими військами на Північному Кавказі очолив наступ Добровольчої армії на Донбасі.** 4 травня денікінці захопили Луганськ, згодом їм підкорилися Маріуполь, Харків, Катеринослав.

3 липня 1919 р. А.Денікін у Царицині підписав «Московську директиву» – наказ про наступ на Москву. Головного удару повинна була завдати Добровольча армія, яка мала встановити повний контроль над Україною. Наприкінці липня денікінці захопили Крим і майже все Лівобережжя, крім Чернігівщини. Після цього вони повели свій наступ у двох напрямках: північному – на Київ, і південному – на Єлисаветград, Миколаїв, Одесу.

4.7. Кам'янецька доба. Боротьба за незалежність командування армії УНР і УГА. Перший Зимовий похід армії УНР

У травні 1919 р. армії УНР довелося вести боротьбу на Волині та Поділлі як проти наступу польських військ Ю.Галлера, так і проти нового більшовицького наступу. **Укладене 24 травня перемир'я з поляками** дало змогу Українській армії провести переорганізацію у 4 армійські групи – Січових стрільців, Запорізьку, Волинську і Південно-Східну. Невдовзі Наддніпрянській армії вдалося витіснити більшовиків з Південно-Західного Поділля. **У червні уряд УНР переїхав до Кам'янець-Подільського,** який на деякий час став державним і політичним центром УНР. **Тут перебував і уряд ЗОУНР.** До складу Директорії входили С.Петлюра, Ф.Швець, А.Макаренко і Є.Петрушевич.

17 липня Українська Галицька Армія (УГА), витіснена зі Східної Галичини, з'єдналася з військами УНР. **Чисельність об'єднаної армії складала 80 тис. осіб.** Однак саме тоді виявилися протиріччя у новоствореному об'єднанні. **Є.Петрушевич і його уряд орієнтувалися на боротьбу з Польщею і радянською Росією і були готові до тактичного союзу з Денікіним.** Директорія УНР була готова до переговорів із радянським урядом для узгодження боротьби із Денікіним. Для координації дій обох урядів 11 серпня було створено Штаб Головного отамана, який очолив М.Юнаков. Було укладено компроміс: **УГА повела наступ на Київ, а війська УНР – на Одесу.**

Спільний похід армій УНР і ЗУНР, що розпочався у перші дні серпня, спочатку розгортався досить успішно – вдалося захопити Вінницю, Житомир, Бердичів, Попельню та ін. Тим часом, денікінці 23 серпня захопили Одесу. 30 серпня комбінованими діями УГА на чолі з генералом Кравсом і частин Добровольчої армії, якими командував генерал Бредов, було **захоплено Київ.** Наступного дня українські армії залишили Київ і відступили.

30 вересня денікінці розгорнули наступ проти армії УНР. **24 вересня Директорія оголосила війну Денікіну.** У вересні-жовтні 1919 р. тривали жорстокі бої військ УНР проти білогвардійців на Правобережжі. Українська армія поступово по-

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

чала втрачати свою боєздатність через поширення епідемії тифу, відсутність зброї та амуніції, недостатню підготовку армії й загальну слабкість державного апарату. Драматизм ситуації поглибили галичани. **6 листопада командувач УГА генерал Тарнавський уклав з денікінцями перемир'я.** Ця сепаратна угода диктатором ЗОУНР була скасована, а Тарнавського було віддано до суду. Але новий командувач УГА генерал Микитка після від'їзду до Відня Є.Петрушевича і уряду ЗОУНР уклав нову угоду з денікінцями про перехід УГА під командуванням білих.

16 листопада польські війська зайняли Кам'янець-Подільський. У таких умовах командування армії УНР прийняло **рішення про поділ українських військ на дві частини.** Одна частина відійшла на територію Польщі. Туди ж, до **Тарнова, переїхали Директорія та уряд УНР.** Загони армії УНР, що залишилися в Україні, перейшли до партизанських методів боротьби. **6 грудня 1919 р. розпочався рейд групи генерала М.Омелянвича-Павленка по тилах «білих» та Червоної армії, який ввійшов в історію як Перший Зимовий похід.** У ході походу було пройдено 2,5 тис. км, проведено понад 50 боїв. Рейд армії УНР завершився 6 травня 1920 р. проривом у зайняті поляками райони.

4.8. Денікінський режим на території України

Добровольча армія наприкінці літа окупувала майже всю Україну, яку було поділено на три області – Київську, Харківську і Новоросійську (центр – м. Одеса). На чолі областей стояли «головноначальствуючі» з необмеженими правами. Було обмежено сфери вжитку української мови, закрито чимало українських газет і журналів, припинено діяльність Української Академії наук, культивувалися національний розбрат, ворожнеча, ненависть до національних меншин (було влаштовано 400 єврейських погромів).

Денікінці встановили на захопленій території **режим терористичної диктатури,** застосовували жорстокі репресії проти політичних противників, обстоювали гасла відновлення єдиної і неподільної Росії, у якій не було місця самостійній Україні.

Характерними рисами денікінського окупаційного режиму в економічній сфері були: 1) відновлення поміщицької влади на землю; 2) стягнення з селян примусових контрибуцій; 3) запровадження «денікінської продрозкладки» (разовий податок в розмірі 5 пудів зерна з кожної десятини землі); 4) відродження свободи торгівлі; 5) ліквідація 8-годинного робочого дня, збільшення норм виробітку; 6) обіцянка аграрної реформи (у липні 1919 р. був розроблений проект закону, за яким передбачалося обмежити поміщицьке землеволодіння 400 десятинами і дати селянам можливість купувати поміщицьку або іншу землю в розмірі до 45 десятин на родину за викуп).

4.9. Боротьба проти денікінщини в Україні

Антинародна політика денікінців викликала запеклий опір. У тилу Добровольчої армії **виникали численні повстанські загони,** які завдавали відчутних ударів по білогвардійцях. Деякі партизанські формування контролювали значні території. Зокрема, на Миколаївщині навколо с.Баштанка три місяці проіснувала

Баштанська республіка. Повстанці оволодівали також Полтавою, Кременчуком, Єлисаветградом тощо. Для керівництва діями повстанців у Кременчуці більшовики утворили **Зафронтове бюро ЦК КП(б)У на чолі з С.Косіором.** У Кам'янці-Подільському було утворено **Центральний Український повстанський комітет**, що став координуючим центром для загонів, які боролися за відновлення УНР.

Особливо чисельними були загони, очолювані Н.Махном. 5 серпня 1919 р. він видав наказ про **утворення Революційної повстанської армії України (махновців)**, яка восени за різними даними налічувала від 20 до 100 тис. осіб. 20 вересня на ст.Жмеринка **між махновцями та петлюрівцями була укладена компромісна угода про боротьбу з Денікіним.** Одержавши від С.Петлюри зброю та боеприпаси, Махно взяв під контроль значну територію від Перекопа до Бердяńska і від Каховки до Синельникового. Махновцям вдалося також оволодіти Маріуполем, Кривим Рогом, Олександрівськом, Нікополем. Проти формувань Махна А.Денікін кинув свої найкращі війська. Н.Махно змушений був залишити Північну Таврію та відійти до Катеринослава, який махновці утримували до початку грудня 1919 р.

11 жовтня 1919 р. контраступ розпочали радянські війська. 6 листопада вони зайняли Чернігів, 12 грудня – Харків. 16 грудня частини Червоної армії взяли Київ. До середини лютого 1920 р. більшовики витіснили білогвардійців з України. Залишки Добровольчої армії відійшли в Крим.

4.10. Основні напрями політики більшовиків щодо України у 1920 р.

Втретє повернувшись в Україну, більшовики зробили все для того, щоб ніколи не втратити контроль над нею. **3 грудня 1919 р. VIII Всеросійська конференція РКП(б) прийняла резолюцію «Про радянську владу в Україні».**

Суть цього документу полягає в певному пом'якшенні офіційного курсу, в намаганні розширити соціальну базу радянської влади в Україні шляхом низки поступок. Так, **5 лютого 1920 р. було прийнято новий земельний закон**, що проголошував зрівняльний розподіл землі, добровільність при створенні комун і артіль. **28 грудня 1920 р. підписано договір про військовий і господарський союз між Російською Федерацією і Україною**, у якому проголошувалося, що обидві республіки визнають «незалежність і суверенність» кожної з сторін. Крім того, в Україні запроваджувалися повільніші порівняно з Росією темпи націоналізації промисловості, селянам передавалася частина колишніх радгоспних земель, до партійного керівництва залучалися українці.

Державність УСРР мала формальний характер. Військову й цивільну владу поєднував **Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком)** – надзвичайний орган, створений 11 грудня 1919 р. Він скасував усі розпорядження і закони білогвардійської влади і Директорії, а також декрети уряду УСРР, які стосувалися функціонування органів влади, військових, народно-господарських, продовольчих, фінансових установ і замінив їх російськими декретами. Всеукрревком разом з чекістськими органами розв'язав в Україні **червоний терор.** Розстрілювали всіх, кого вважали ворогом революції.

У середині лютого 1920 р. Всеукрревком передав владні повноваження Раді Народних Комісарів УСРР і Всеукраїнському Центральному Виконав-

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

чому Комітету. У березні-квітні відбулися вибори до Рад. Незважаючи на те, що противники більшовиків були заарештовані або перебували в підпіллі, вибори проходили в гострій політичній боротьбі. Більшовики завоювали в органах влади до 80% кандидатських мандатів. Однак Ради мали незначну реальну владу. Усі найважливіші рішення приймалися органами РКП(б). На селі з березня 1920 р. діяли комітети незаможних селян, теж наділені владними функціями.

Третій прихід більшовиків в Україну ознаменувався **відновленням політики «воєнного комунізму»** та новою хвилею червоного терору. Попри всі декларації було знову взято курс на встановлення диктатури пролетаріату.

У 1920 р. КП(б)У запропонувала українським соціалістам створити політичний блок за умови визнання останніми її гегемонії в Україні. На цей блок погодилися Українська комуністична партія (боротьбистів) – УКП(б), УПЛСР (б) – боротьбисти й утворена у 1920 р. лівим крилом УСДРП (незалежних) Українська комуністична партія – УКП (україсти). Вже на початку березня 1920 р. 4 тис. боротьбистів вступили до більшовицької партії, а наприкінці року про самоліквідацію заявив з'їзд боротьбистів. Свої позиції в Україні вирішили зберегти лише українці. Таким чином, вже в цей період **форсовано формувалася однопартійна система.**

4.11. Причини радянсько-польської війни 1920 р. й цілі кожної з воюючих сторін

Після розгрому Денікіна війна з радянською Росією, на думку польського керівництва, була неминучою. Правлячі кола Польщі, яка відновила незалежність після поразки Четвертого союзу у Першій світовій війні, прагнули до відновлення кордонів 1772 р. Радянська Росія пропонувала нормалізувати відносини з Польщею і укласти з нею мирний договір. Але Польща відмовилася. Таким чином, **причиною війни стали великодержавні прагнення керівництва Польщі.**

Вторгненню польських військ передувало підписання представниками УНР і Польщі **21-24 квітня 1920 р. трьох конвенцій, які одержали назву Варшавської угоди.** Польща визнавала незалежність УНР та Директорію УНР на чолі з С.Петлюрою як верховну владу в державі. Польський уряд зобов'язувався не укладати міжнародних угод, спрямованих проти України. Українському населенню у Польщі, як і польському – в Україні гарантувалися національно-культурні права. У свою чергу, Польща одержувала території Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Збройні сили УНР переходили під польське командування. Польському управлінню підпорядковувалися залізниці України.

4.12. Воєнні дії під час радянсько-польської війни у 1920 р.

25 квітня 1920 р. об'єднані польсько-українські війська (20 тис. польських і 15 тис. українських воїнів) **перейшли р.Збруч і почали військові дії.** До кінця квітня було зайнято Овруч, Житомир, Бердичів. **6 травня військові формування ввійшли до Києва.** 9 травня вони форсували Дніпро, але їх подальший наступ було зупинено на лінії Вишгород – Бровари – Бориспіль. Не вдалося польським військам прорватися і до Чорного моря. Не виправдалися сподівання на вибух масового антибільшовицького повстання в тилу Червоної армії.

На території України, захопленій польськими військами, встановлювався окупаційний режим. Польський адміністративний апарат, який відновлював поміщицьку власність на землю, організовував вивезення до Польщі демонтованого промислового устаткування, промислових товарів і сировини. **Вплив адміністрації УНР був обмежений.** На території Волині і Поділля представників української влади взагалі не було. Вся повнота влади тут належала польській адміністрації, що призначалася з польської шляхти.

Тим часом Червона армія перегрупувала сили, зконцентрувала їх на вирішальних напрямках. Зміцнивши свої позиції, **більшовики вже 14 травня розпочали контрнаступ. 26 травня Південно-Західний фронт розпочав Київську наступальну операцію.** 5 червня 1-а кінна армія Будьонного прорвала польську оборону. 7 червня Червона армія зайняла Житомир і Бердичів, а 12 червня – вступила до Києва. Було розпочато наступ на Львів. 27 червня радянські війська ввійшли у Новоград-Волинський, а 4 липня – у Рівне. Поляки змушені були залишити Вінницю, Жмеринку, Проскурів, Кам'янець-Подільський. **У другій половині липня радянські війська вступили на територію Польщі.** З'явившись у Галичині, **більшовики проголосили тут радянську владу.** Було утворено Компартію Східної Галичини (КПСГ). 8 липня у Тернополі сформували більшовицький уряд – **Галицький ревком** (Галревком), який очолив В.Затонський. 15 липня Галревком проголосив утворення **Галицької Соціалістичної Радянської Республіки.**

На фронті на початку серпня назрівав перелом на користь польської армії. 17 серпня поляки з району Дембліна завдали удару у фронт радянської армії, поставивши її на межу повною розгрому. **12 жовтня 1920 р. Польща уклала з Радянською Росією перемир'я.** Це означало розрив з УНР. Переговори між Польщею та Радянською Росією завершилися **18 березня 1921 р. підписанням Ризького мирного договору:** Польща визнавала існування УСРР. До Польщі відійшли Холмщина, Підляшся, Західна Волинь і Західне Полісся, у її складі залишалася Східна Галичина. Інші частини Правобережжя ввійшли до складу УСРР.

4.13. Розгром більшовиками військ Врангеля і махновського руху

У квітні 1920 р. А.Денікіна на посаді головнокомандуючого збройними силами півдня Росії змінив П.Врангель. Він відмовився від вимоги єдиної і неподільної Росії, пообіцяв автономію донському і кубанському козацтву, шукав контактів з урядом УНР, намагався нормалізувати відносини із селянством (у законі про землю 7 червня 1920 р. оголосив про передачу землі виборним земельним радам для наділення нею селян).

6 червня врангелівська армія, оснащена Антантою, вийшла з Криму, захопивши Північну Таврію, Олександрівськ, Синельникове, значну частину Донбасу. 21 вересня 1920 р. для боротьби з Врангелем **ЦК РКП(б) створив Південний фронт під командуванням М.Фрунзе.** 28 жовтня радянські війська перейшли у наступ і через кілька днів розбили головні сили Врангеля у Північній Таврії. Найбільш боєздатні частини білогвардійців відійшли у Крим. 7-11 листопада 1920 р. радянські війська штурмом оволоділи укріпленнями Перекопського перешийка, переправилися через Сиваш і **17 листопада завершили визволення Криму.** Розгромом Врангеля була в основному завершена **громадська війна.**

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

14 листопада 1920 р. у Харкові на засіданні ЦК КП(б)У було прийнято рішення про ліквідацію армії Н.Махна. 26 листопада загони Червоної армії розгромили Гуляйпільський гарнізон махновців. Н.Махно, ухиляючись від великих боїв, до серпня 1921 р. вів партизанську боротьбу проти більшовиків у степових районах Південної України, після чого перейшов на територію Румунії.

5. Культура і духовне життя в Україні у 1917-1920 рр.

5.1. Стан загальноосвітньої та вищої школи

1917-1920 рр. відзначені докорінною ломкою старої системи народної освіти, пошуками нових форм, які відповідали б характеру і завданням політичних режимів в Україні.

Велика заслуга Центральної Ради полягала в тому, що вона розгорнула будівництво української школи. За короткий час на приватні й громадські кошти було **засновано 39 українських гімназій**, укладено навчальні програми для шкіл, розроблено план українізації школи.

Більшовики прагнули будувати принципово нову школу, відкидаючи як дореволюційний досвід, так і надбання Центральної Ради. В деяких місцях нова влада починала діяльність із переслідування вчителів українознавчих дисциплін. На чолі перетворень у галузі освіти кінця 1917 – початку 1918 р. стояв **Народний секретаріат освіти на чолі з В.Затонським**. Свою діяльність секретаріат будував на підставі розпоряджень і декретів, що видавалися центральною владою Росії. Згідно з цими вказівками навчальні плани піддавалися кардинальній переробці. Історію, літературу, інші гуманітарні дисципліни пропонувалося викладати на засадах ідей соціалізму. Скасовувалося викладання Закону Божого.

У період гетьманату тривала українізація шкільної справи. Прагнучи уникнути конфліктів із батьківськими комітетами, Міністерство народної освіти утримувалося від реорганізації російських шкіл, в них лише вводились українська мова, історія і географія України як обов'язкові предмети. **Українською мовою було видруковано декілька мільйонів підручників**. Наприкінці врядування гетьмана в Україні діяло 150 українських гімназій. Враховуючи, що справа українізації шкіл, особливо початкових, найбільше гальмувалася за відсутності кваліфікованих педагогів, Міністерство народної освіти приділило увагу впровадженню вивчення української мови в учительських семінаріях. За доби Директорії українізація школи провадилася ще інтенсивніше, але в зв'язку зі швидким перебігом політичних подій закріпити її результати не вдалося.

1919 р. українізація народної освіти була перервана. Радянська влада основну увагу звертала на соціальне реформування школи, підпорядкування її завданням «комуністичного виховання». **У липні 1919 р. Раднарком УСРР схвалив «Положення про єдину трудову школу Української СРР»**, за яким у республіці впроваджувалося безплатне навчання і обов'язковість його для всіх дітей віком від 7 до 16 років. Уряд УСРР старанно копіював відповідні акти у галузі народної освіти в Росії. Передбачалося скасування п'ятибальної системи в оцінці знань учнів. У

1920 р. всі нижчі й середні державні, громадські й приватні школи України реорганізовувалися в єдину загальноосвітню трудову семирічну школу, що мала два ступені: 1-4 класи та 5-7 класи. Після закінчення семирічки випускники могли продовжувати навчання у середніх професійно-технічних школах.

Наприкінці 1920 р., згідно з офіційними даними, в Україні налічувалося 21,9 тис. загальноосвітніх шкіл, склад учнів зріс з 1,7 до 2,25 млн. Однак близько 1 млн дітей усе ще залишалося поза школою.

Не менш важливою справою радянська влада вважала боротьбу з неписьменністю дорослих. У грудні 1919 р. **В.Ленін підписав декрет «Про ліквідацію неписьменності серед населення РСФРР»**. В серпні 1920 р. була утворена Республіканська комісія по боротьбі з неписьменністю, яку очолив голова ВУЦВК Г.Петровський. На місцях утворювалися губернські, повітові й волосні комісії. Наркомат освіти і губернські відділи народної освіти видавали підручники, розробляли програми для лікнепів. У 1920 р. в Україні діяло близько 7 тис. таких шкіл і гуртків, де навчалось понад 200 тис. чоловік. Частина неписьменних опановувала грамоту самостійно.

Результати роботи щодо ліквідації неписьменності підсумовано демографічним переписом 1920 р. Якщо до революції серед жителів України налічувалося 27,9% письменних, то наприкінці 1920 р. – вже понад третину.

Складні й суперечливі процеси відбувалися в 1917-1920 рр. у вищій школі.

Центральна Рада опрацювала план заснування вишів з українською мовою викладання. Частково він був реалізований за гетьманату. **6 жовтня 1918 р. урочисто відкрився перший державний український університет у Києві, 22 жовтня – другий український університет у Кам'янці-Подільському.** Українські університети планувалося заснувати і в інших містах України. У Полтаві зусиллями місцевого земства і «Просвіти» було засновано історично-філологічний факультет майбутнього Українського університету.

В умовах більшовицької влади розгорнулася революційна ломка системи вищої освіти. Більшість викладачів і студентів вишів насторожено, а часом і вороже зустріла нову владу й не мала намірів брати участь у перетвореннях, очолюваних комуністами. **В березні 1919 р. уряд УСРР за прикладом РСФРР видав декрет про нові правила прийому до вишів.** Оголошувалося, що в першу чергу прийматимуться представники робітничого класу і трудового селянства. Для них вступні іспити скасовувались, а документи про закінчення середньої школи не вимагалися. Було скасовано також плату за навчання, а студентів забезпечували стипендією.

Для звуження впливу старої професури, викладачів і антибільшовицьки налаштованого студентства було реорганізовано управління вищою школою. Вводилася посада комісара вишу, що призначався наркомом освіти. До факультетських рад включалися представники студентства, кількість яких у радах дорівнювала кількості викладачів. Щоб готувати робітничу і селянську молодь до навчання у вишах, у 1920 р. було відкрито **робітничі факультети (робітфаки)**.

Наприкінці 1920 р. в Україні працювало 38 вишів, у яких навчалось 57 тис. студентів. Крім того, існувала мережа середніх навчальних закладів, вона налічувала 665 профшкіл і 13 робітфаків, у яких навчалось понад 60 тис. осіб. Однак таке збільшення чисельності вищих і середніх спеціальних навчальних закладів су-

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

проводжувалося погіршенням якісних показників роботи. Вищі і середні навчальні заклади мали слабку матеріальну базу.

5.2. Стан науки. Утворення Української академії наук

Складності революційного часу відбилися і на стані науки в Україні. Але у ці роки у вишах і науково-дослідних центрах продовжували працювати видатні вчені: хімік Л.Писаржевський, біохімік О.Палладін, мостобудівник-новатор Є.Патон, філолог, історик і сходознавець А.Кримський, історики Д.Багалій, М.Грушевський, гідромеханік Г.Проскура, один із засновників вітчизняної школи газотурбобудування В.Маковський, математики Д.Граве і М.Кравчук та багато інших.

Революція надала можливість втілити в життя мрію кількох поколінь українських учених – створити національну Академію наук. Влітку 1918 р., за гетьманату, з числа видатних вчених була організована **Комісія зі створення Української академії наук (УАН)**. Розробка концепції УАН виявила розбіжності у підході різних груп вчених до питання про характер і завдання всеукраїнського наукового центру. Українознавці М.Грушевський, Д.Багалій, М.Василенко та ін. бачили майбутню Академію найвищою науковою інституцією, що має за мету, крім загальнонаукових завдань, всебічне вивчення української культури і української мови, сучасності й минулого України та її сусідів. Ці наміри не дістали підтримки всіх вчених. Видатний природознавець В.Вернадський, який до Лютневої революції працював у Петербурзі та Москві, а в 1917 р. переїхав до України й активно включився в розбудову УАН, віддавав пріоритет точним наукам і сподівався запросити в Росію групу талановитих вчених, які з часом «зукраїнізуються» і створять ядро нової Академії. Гетьман запропонував пост президента Академії М.Грушевському, але той відмовився. **Очолив найвищий науковий заклад України В.Вернадський.**

Урочисте відкриття Української академії наук відбулося 24 листопада 1918 р. Першими дійсними членами (академіками) були призначені В.Вернадський (президент), А.Кримський (неодмінний секретар), Д.Багалій, М.Кашенко, В.Косинський, О.Левицький, М.Петров, С.Смаль-Стоцький, Ф.Тарановський, С.Тимошенко, М.Туган-Барановський, П.Тутковський. Академія наук включала три структурних відділи: історично-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний. При УАН діяла **Національна бібліотека**. Під керівництвом академіка В.Вернадського працювала Комісія з вивчення природних багатств України. В 1919-1920 рр. вчені Академії наук розробили найновіші правила українського правопису. Розпочалось академічне видання творів Т. Шевченка та І. Франка.

5.3. Літературний процес

Літературний процес в Україні 1917-1920 рр. пов'язаний як з іменами вже відомих письменників і поетів, так і з новими іменами літераторів, талант яких почав розкриватися в умовах революції і визвольних змагань. Політичні симпатії більшості з них були на боці українських національних партій, Центральної Ради, а пізніше Директорії. Разом з військами УНР частина з них у 1919 р. відступила до Кам'янка-Подільського. Там опинилися **Олександр Олесь, Остап Вишня, В.Сосюра Г.Чупринка** та ін.

У роки революції і визвольних змагань в українську літературу ввійшло ціле покоління письменників і поетів, які започаткували новий етап у її розвитку. Література 1917-1921 рр. відбила надзвичайно складну й суперечливу панораму життя і боротьби, небувалого злету людського духу, моральну ницість, небачену трагедію братовбивчої війни. Емоційно-радісним збудженням просякнута поема молодого **П.Тичини** «Золотий гомін», написана 1917 р. і присвячена святкуванням з нагоди проголошення Першого універсалу Центральної Ради. Романтичними настроями наповнені його «Сонячні кларнети», видрукувані 1918 р.

Помітною течією в поезії цього періоду був **романтизм**, що його представляли В.Сосюра, В.Чумак, В.Еллан-Блакитний та інші. Події воєнних років В.Сосюра яскраво змалював в автобіографічному творі «Третя рота». Співзвучними настроєм радикальної української молоді, яка з революцією пов'язувала надії на створення незалежної радянської республіки в Україні, були книги віршів В.Чумака «За-спів» (1920) і В.Еллана-Блакитного «Удари молота і серця» (1920). Гурток молодих українських літераторів, які об'єдналися навколо журналу «Книгар», започаткував знамените літературне угруповання **«неокласиків»**. Це – М.Зеров, П.Филипович, М.Рильський, М.Драй-Хмара, Ю.Клен (О. Бурггардт). Частина молодих українських митців приєдналася до **символістів**. Серед них – П.Тичина, Я.Савченко, Д.Загул та ін. Відомим представником ще одного оригінального літературного напрямку тих часів – **«панфутуризму»** – був М.Семенко.

5.4. Театральне, музичне та хорове мистецтво

У 1917-1920 рр. відчутних змін зазнала театральна справа. За часів гетьмана був **заснований Український театр драми та опери**, виник ряд інших творчих колективів.

Діяльність більшовицької влади в театральній сфері позначена насамперед націоналізаціями, перейменуваннями і закриттями «аполітичних» та «ідейноворожих» закладів. У серпні 1919 р. уряд УСРР перетворив на державні всі кращі театри. Український театр драми та опери, заснований за гетьмана, був реорганізований у **Перший театр Української Радянської Республіки імені Шевченка**. У цьому театрі працювали як корифеї української сцени – О.Мар'яненко, Г.Борисоглібська, так і молоді талановиті майстри О.Сердюк, Л.Гаккебуш, К.Кошевський та ін. 1919 р. був для театру знаменним – до його трупи влився колектив молодих митців на чолі з **Л.Курбасом**. У тому ж році було засновано **Новий драматичний театр ім. І.Франка**, на чолі якого став молодий Г.Юра.

У містах і селах виникло багато самодіяльних оркестрів народних інструментів, державних, професійних хорів, мандрівних хорових капел. У 1918 р., за гетьмана, було засновано **Державний симфонічний оркестр** під проводом А.Горелого, який в 1919 р. за радянської влади виступав як Республіканський симфонічний оркестр імені М.Лисенка. Симфонічні оркестри працювали також у Харкові, Катеринославі, Одесі. В 1919 р. кооперативна спілка «Дніпросоюз» об'єднала два хори, організовані для популяризації української пісні, в Державну українську мандрівну капелу (в аббревіатурі – «ДУМКА»). Цим колективом з 1919 р. керував Н.Городовенко.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

За гетьмана була заснована **Українська державна капела** під проводом О.Кошиця. На початку 1919 р. відділ музики Міністерства народної освіти УНР створив у Києві новий хоровий колектив – Українську республіканську капелу, якою керували К.Стеценко і О.Кошиць. У 1919-1920 рр. колектив із тріумфом виступив в Чехо-Словаччині, Австрії, Швейцарії, Франції, Бельгії, Англії, Голландії.

У 1920 р. на базі музично-драматичної школи ім. М.Лисенка було створено **Київський музично-драматичний інститут**. В Україні у цей час плідно працювали видатні композитори М.Леонтович, Я.Степовий, Л.Ревуцький, Г.Верьовка, Б.Лятошинський та ін.

5.5. Образотворче мистецтво

Національно-демократична революція і жорстока збройна боротьба за захист її завоювань були складною сторінкою в новітній історії українського образотворчого мистецтва. У вогні війни загинули великі художні цінності: картини, скульптури, монументи, архітектурні ансамблі. Але разом з тим побачили світ художні твори, що несли на собі відбиток часу.

Визначним явищем в історії українського мистецтва було **утворення Української академії мистецтв**, яку урочисто відкрили 5 грудня 1917 р. Видатні українські художники М.Бойчук, М.Бурячек, М.Жук, Василь та Федір Кричевські, А.Маневич, О.Мурашко, Г.Нарбут стали першими членами академії. Графік Г.Нарбут на замовлення Центральної Ради, а пізніше гетьманського уряду виконував проекти грошових знаків, поштових марок, державного герба і печатки, форми для війська, обкладинок до ратифікаційних актів, грамот з нагоди різних урочистих подій тощо. За радянських часів художник плідно працював над оформленням книжкових видань, журналів, виступав з політичними карикатурами на білогвардійців.

У жовтні 1918 р. в Ромнах на Сумщині було відкрито перший в Україні **пам'ятник Т.Шевченку** (автор – І.Кавалерідзе).

У 1919-1920 рр. почалося виконання радянського плану монументальної пропаганди. **У травні 1919 р. було опубліковано декрет РНК УСРР «Про знесення з майданів та вулиць пам'ятників, збудованих царям та царським посіпакам»**. Натомість рекомендувалося відкривати пам'ятники видатним революціонерам. У Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі були відкриті пам'ятники К.Марксу, встановлені погруддя В.Леніна, Я.Свердлова, Р.Люксембург, Ф.Енгельса.

5.6. Релігійне життя

Події української революції і боротьби за збереження державної незалежності справили істотний вплив на релігійне життя України. Російська православна церква (РПЦ), в лоні якої перебувала більшість віруючих України, відреагувала на крах самодержавства **відновлення Московського патріархату**, скасованого ще Петром I, і спробами зберегти свій контроль над усіма єпархіями колишньої імперії. У свою чергу, в середовищі духовенства і віруючих України стало поширюватися прагнення до демократизації церковного життя і повернення до статусу незалежності (автокефалії) Української православної церкви.

Вперше бажання мати цілком незалежну від РПЦ **Українську автокефальну православну церкву** (УАПЦ) було висловлене на Подільському та Полтавсько-

му єпархіальних з'їздах, що відбулися навесні 1917 р. Наприкінці весни 1917 р. з ініціативи протоієрея В.Липківського було засновано «Братство воскресіння», яке очолило рух за утворення УАПЦ. З часом воно перетворилося на Всеукраїнську православну церковну раду, що прийняла рішення про скликання Всеукраїнського православного собору.

Собор розпочав роботу в січні 1918 р. Але зміна політичної ситуації і захоплення Києва більшовиками не дозволили делегатам дійти логічного рішення – проголошення автокефалії. Короткочасне панування більшовиків на початку 1918 р. в Україні супроводжувалося терором проти духовенства. У січні 1918 р. в Києві було вбито митрополита Київського і Галицького Володимира. У червні 1918 р., за гетьмана П.Скоропадського, Всеукраїнський православний собор відновив роботу. Тепер у його складі переважали делегати промосковської орієнтації, які ухвалили, що православні єпархії в Україні залишаються під юрисдикцією Московського патріархату. Проте опір прибічників автокефалії не був зламаний. У жовтні 1918 р. на 3-й сесії Собору виступив О.Лотоцький, член УПСФ, якого гетьман перед цим призначив міністром віросповідань. Від імені уряду він виступив за проголошення автокефалії української православної церкви. Цей заклик реакційне духовенство зустрів вороже.

Після приходу до влади в Україні Директорії ідея автокефалії, нарешті, стала перетворюватися в реальність. 1 січня 1919 р. Директорія УНР, виходячи з принципу, що в незалежній державі повинна бути і незалежна церква, **проголосила автокефалію Української православної церкви**. Але політична нестабільність 1919 р. не дозволила реалізувати це рішення.

Установивши в 1919 р. контроль над Україною, більшовики повернулися до антицерковної політики. **Наприкінці січня 1919 р. Раднарком УСРР ухвалив «Закон про відокремлення церкви від держави і школи від церкви»**. Цей закон передавав у руки держави храми і все церковне майно, надавав органам влади право закривати небажані їм храми. Атеїстичне керівництво більшовицької партії повело наступ на релігію і церкву. Тисячі священників і віруючих стали жертвами червоного терору. Частину храмів і монастирів було закрито, релігія оголошувалася «опіумом для народу», віруючі ставали неповноправними громадянами.

Найважливіші події

18 жовтня 1918 р. – створення у Львові Української Національної Ради.

3 листопада 1918 р. – у Чернівцях Буковинське народне віче проголосило возз'єднання Північної Буковини з Україною.

13 листопада 1918 р. – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки.

28 листопада 1918 р. – створення більшовиками Тимчасового робітничо-селянського уряду України на чолі з Г.Пятаковим.

14 грудня 1918 р. – прихід до влади Директорії.

26 грудня 1918 р. – Директорія сформувала перший уряд УНР.

6 січня 1919 р. – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України ухвалив декрет про назву радянської держави – Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

- 11 січня 1919 р.** – введення продрозкладки.
- 16 січня 1919 р.** – Директорія оголосила війну РСФФР.
- 21 січня 1919 р.** – у Хусті Закарпатські всенародні збори прийняли рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною.
- 22 січня 1919 р.** – проголошення Акту злуки УНР і ЗУНР.
- 23-29 січня 1919 р.** – засідання Трудового Конгресу України.
- 29 січня 1919 р.** – Тимчасовий робітничо-селянський уряд України перейменовано у Раду Народних Комісарів.
- 5 лютого 1919 р.** – захоплення Києва радянськими військами.
- 10 березня 1919 р.** – III Всеукраїнський з'їзд рад затвердив першу Конституцію УСРР.
- Травень 1919 р.** – в Україні відбулися антибільшовицькі повстання під проводом М.Григор'єва, Ю.Тютюнника, Зеленого.
- 1 червня 1919 р.** – ухвалення декрету про утворення «воєнно-політичного союзу» формально незалежних України, Латвії, Литви та Російської Федерації.
- 3 липня 1919 р.** – підписання А.Денікіним «Московської директиви».
- 17 липня 1919 р.** – об'єднання УГА з військами УНР.
- 5 серпня 1919 р.** – утворення Революційної повстанської армії України (махновців).
- 30 серпня 1919 р.** – частини УГА і Добровольської армії захопили Київ.
- 24 вересня 1919 р.** – Директорія оголосила війну Денікіну.
- 3 грудня 1919 р.** – VIII Всеросійська конференція РКП(б) прийняла резолюцію «Про радянську владу в Україні».
- 6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.** – Перший Зимовий похід військ УНР.
- 11 грудня 1919 р.** – створення Всеукрревкому (Всеукраїнського революційного комітету).
- 21-24 квітня 1920 р.** – укладення українсько-польської Варшавської угоди.
- 25 квітня 1920 р.** – початок наступу військ УНР та Польщі на територію радянської України, чим розпочато радянсько-польську війну.
- 6 травня 1920 р.** – вступ польської армії і військ УНР у Київ.
- 15 липня 1920 р.** – проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки.
- Серпень 1920 р.** – переговори делегації УНР з П.Врангелем у Ялті.
- 28 жовтня 1920 р.** – початок контрнаступу Червоної армії проти військ Врангеля.
- 28 грудня 1920 р.** – у Москві підписано договір про військовий і господарський союз між Україною і Росією із взаємним визнанням суверенітету та незалежності республік.

Персоналії

Врангель Петро Миколайович (15(27).08.1878 – 25.04.1928) – барон, генерал-лейтенант. Учасник російсько-японської та Першої світової воєн. В 1918 р. вступив у Добровольчу армію, а в квітні 1920 р. очолив її. Встановив на півдні

України жорсткий режим військової диктатури. Після поразки у Північній Таврії та Криму (листопад 1920 р.) втік за кордон.

Григор'єв (Григоріїв) Микола Олександрович (1888 – 27.07.1919) – український військовий діяч, полковник армії УНР. Колишній офіцер царської армії, отаман українського війська. Підтримував Директорію, діяв у районі Миколаєва (1918). У березні-квітні 1919 р. перейшов на бік більшовиків, допомагав їм у наступі на Миколаїв, Херсон, Одесу. У травні 1919 р. виступив проти більшовиків, очолив повстання, яке було придушене Червоною армією. Перейшов на бік Н.Махна. Вбитий махновцями.

Денікін Антон Іванович (4(16).12.1872 – 8.08.1944) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант російської царської армії. Один із організаторів Добровольчої армії. У 1919-1920 рр. – головнокомандувач білогвардійськими збройними силами півдня Росії. З весни 1919 р. армія розпочала наступ на Україну, громила українські культурні установи, школи, видавництва, газети тощо. Сповідував ідею єдиної і неподільної Росії. З квітня 1920 р. – в еміграції.

Затонський Володимир Петрович (27.07(8.08.).1888 – 29.07.1938) – більшовицький державний і партійний діяч. З 1917 р. – член РСДРП(б). Один із організаторів КП(б)У. З березня 1918 р. – голова більшовицького ЦВК в Україні. У липні-вересні 1920 р. – голова Галревкому. 1922-1923, 1933- 1938 рр. – нарком освіти УСРР, 1925-1927 рр. – секретар ЦК КП(б)У, 1927-1933 рр. – голова ЦК КП(б)У. Академік АН УРСР. У 1938 р. репресований.

Мазепа Ісаак Прохорович (16.08.1884 – 18.03.1952) – український громадсько-політичний діяч, вчений-агроном, публіцист. З 1905 р. – член РУП, згодом УСДРП. З липня 1919 р. – міністр внутрішніх справ УНР, з 27 серпня 1919 р. до 25 травня 1920 р. – голова Ради Народних Міністрів УНР, у травні-червні 1920 р. – міністр земельних справ УНР. З 1920 р. в еміграції (Чехословаччина, Австрія, Німеччина). У 1948-1952 рр. – голова уряду УНР в екзилі. Автор праць «Україна в огні і бурі революції» (1950-1952), «Підстави нашого відродження» (1946) та ін.

Омелянчик-Павленко Михайло Володимирович (8.12.1878 – 29.05.1952) – визначний український діяч, генерал-полковник армії УНР. У 1914-1918 рр. командував гвардійським полком, був начальником штабу корпусу. Влітку 1917 р. – командир бригади у Катеринославі, у квітні- листопаді 1918 р. – командир 3-ї стрілецької дивізії. У грудні 1918 – червні 1919 р. – начальний комендант УГА. З грудня 1919 р. – командир Запорізького корпусу і командуючий армією УНР. Емігрував у Чехословаччину, згодом – у Німеччину, Францію. 1945-1948 рр. – військовий міністр УНР в екзилі.

Остапенко Сергій Степанович (6(18).11.1881 – 1937) – український політичний діяч, економіст; демограф. До 1917 р. викладав політекономію у Київському комерційному інституті. Член Центральної Ради від УПСР. У грудні 1918 – лютому 1919 р. – міністр торгівлі і промисловості УНР. У лютому-квітні 1919 р. – голова Ради Народних Міністрів УНР. У 1919-1920 рр. – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету. У 1937 р. репресований.

Петрушевич Євген Омелянчик (3.06.1863 – 29.08.1940) – український громадсько-політичний діяч, один із керівників Української революції 1917-1920 рр.

Тема II. Україна в роки Першої світової війни. Українська революція 1917-1920 рр.

У 1907-1918 рр. – депутат австрійського парламенту, у 1917-1918 рр. – голова Української парламентської репрезентації. З жовтня 1918 р. – президент Української Національної Ради, з листопада 1918 р. – на чолі ЗУНР. 22 січня 1919 р. став членом Директорії УНР. З червня 1919 р. – диктатор ЗОУНР. У 1920-1923 рр. очолював уряд ЗУНР в екзилі. У 20-х рр. перейшов на позиції радянськості. Після краху політики українізації відмовився від подібних поглядів.

Чехівський Володимир Мусійович (20.07.1876 – близько 1938) – визначний український політичний і церковний діяч, ідеолог УАПЦ. На початку ХХ ст. обіймав посаду помічника інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії, був депутатом І Державної Думи (1906). 1907-1917 рр. – активний діяч Української громади та «Просвіти» в Одесі. З 26 грудня 1918 р. до 11 лютого 1919 р. – міністр закордонних справ і голова Ради Міністрів УНР. 1919-1920 рр. – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету. У 1921 р. – голова ідеологічної комісії УАПЦ. У 1920 р. засуджений у «справі СВУ».

Основні терміни та поняття

Артіль – група людей однієї професії або ремесла, які об'єдналися для спільної праці на основі усуспільнення засобів виробництва.

Бригада – частина сухопутної армії, що складається з кількох полків, батальйонів або батареї та інших військових частин і підрозділів.

Відставка – відхід від влади, розформування уряду в зв'язку з певною політичною ситуацією, закінченням строку повноважень президента тощо; звільнення від служби.

Директива – керівна настанова вищої інстанції підлеглий.

Добровольча армія – головна військова сила, яка вела боротьбу з Червоною армією радянської Росії в період громадянської війни. Формувалася на півдні Росії спочатку з добровольців – офіцерів, юнкерів, студентів, козаків, у подальшому – шляхом мобілізації. Очолювалася генералами М.Алексєєвим, Л.Корніловим, А.Денікіним. Восени 1919 – навесні 1920 р. була розбита Червоною армією, а її частини увійшли до складу армії генерала П.Врангеля.

Злука – з'єднання, возз'єднання, об'єднання.

Інтервенція – насильне збройне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави.

Колгосп – скорочення: колективне господарство – форма виробничого об'єднання селян для колективного ведення сільського господарства, що ґрунтується на усуспільненні основних засобів виробництва.

Комуна – колектив осіб, що об'єдналися для спільного життя на засадах спільного майна та праці.

Отаманщина – режим політичної влади (1919-1921), встановлений отаманами Балбачаном, Ангелом, Григор'євим, Махно, Шепелем та ін. Ця влада нерідко змінювала орієнтацію: то ставала на бік УНР, то підтримувала більшовиків.

Погром – реакційно-шовіністичний виступ, що супроводжується вбивствами і пограбуванням майна.

Радгосп – державне сільськогосподарське підприємство.

Тема III. УКРАЇНА В 20-30-ТІ РР. XX СТ.

1. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.)

1.1. Економічні показники наслідків в УСРР громадянської війни та іноземної інтервенції

Семирічний період бойових дій спричинив велику розруху у народному господарстві. У 1920 р. Україна отримала лише 10% довоєнної промислової продукції. З 11 тисяч підприємств, розташованих на території республіки, працювали 2552, з 57 доменних печей – лише одна. Було знищено близько 4 тис. км залізниць, вціліло лише 40% паровозів. Фактично перестала існувати фінансово-грошова система. Загалом збитки оцінювалися у 12 млрд крб.

Не кращою була ситуація і в сільському господарстві. Посівні площі з 20,9 млн дес. (1913 р.) зменшилися до 15,4 млн дес. (1920 р.). У 1920 р. валовий збір хліба становив 38,5% від рівня 1913 р. До цього додалися незацікавленість селян, зумовлена політикою «воєнного комунізму», недостатня забезпеченість реманентом та тягловою силою. З величезними труднощами виконувалася продрозкладка. Навесні 1921 р. розкладка була виконана менш ніж на 40%.

1.2. Причини та прояви політичної нестабільності на початку 20-х рр.

Політична нестабільність була наслідком реквізицій, заборони торгівлі, невдоволення селян політикою «воєнного комунізму», зокрема продрозкладкою. Розкладка виконувалась з величезними труднощами. Для її активізації на допомогу продзагонам було сформовано 68 загонів червоноармійців (5,5 тис. осіб) Української запасної армії. Природно, що така політика викликала невдоволення селян. Цим скористалися антибільшовицькі партії, котрі створювали підпільні організації і повстанські формування. Найбільш масовим антирадянський повстанський рух, який влада розглядала як політичний бандитизм, був у Донецькій, Полтавській, Кременчуцькій, Катеринославській губерніях. Загалом, наприкінці 1920 – на початку 1921 р. на території УСРР діяло близько 40 тис. повстанців. У лютому 1921 р. ЦК КП(б)У зафіксував 118 великих повстань. На Півдні та частині Лівобережжя повстанці діяли під анархо-комуністичними гаслами, на решті території – під націоналістичними.

На боротьбу з повстанцями радянська влада змушена була кинути регулярні частини Червоної армії, які очолили В.Блюхер, П.Дибенко, І.Дубовий, Г.Котовський, О.Пархоменко.

Невдоволення більшовицькою диктатурою наростало і в робітничому середовищі. На підприємствах Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава спалахнули страйки, де поряд з економічними висувалися і політичні гасла («Ради без більшовиків»).

1.3. Місце Другого Зимового походу в історії боротьби України за державну незалежність

Після розриву УНР з Польщею організована боротьба регулярних українських військ за незалежність України не припинилася. З інтернованих бійців УНР у польських таборах були сформовані загони добровольців, названі Українською повстанською армією. У листопаді 1921 р. ці загони розгорнули наступ в Україну, який одержав назву Другого Зимового походу, або Листопадового рейду. Похід готувався з розрахунку на масове антирадянське повстання українського селянства. Однак ці надії не виправдалися. Біля містечка Базар на Житомирщині учасники рейду були оточені і розбиті. Лише невеличка частина на чолі з Ю.Піютюнником вирвалася з оточення. 23 листопада 1921 р. 359 полонених у присутності українських селян були розстріляні. Другим Зимовим походом закінчилася збройна боротьба військ УНР за незалежність України.

1.4. Зовнішньополітична діяльність УСРР на початку 20-х рр.

На початку 20-х рр. УСРР вдалося здійснити дипломатичний прорив і вийти з дипломатичної ізоляції. 14 лютого 1921 р. Ф.Кон і Ю.Коцюбинський підписали перший мирний договір радянської України – з Литвою. 18 березня 1921 р. був укладений Ризький мирний договір із Польщею. Державним кордоном сторони визнали лінію фактичного розмежування до початку радянсько-польської війни (за Польщею зберігався контроль над українськими землями по рр. Збруч і Горинь). УСРР нормалізація відносин з Польщею була потрібна для нейтралізації за кордоном діяльності місії емігрантського уряду УНР.

На початку 1922 р. Україна підписала договір про дружбу і співробітництво з Туреччиною, а також уклала власні торговельні угоди з Австрією, Німеччиною, Чехо-Словаччиною.

Плідно йшла розбудова дипломатичних структур. Усією роботою керував Наркомат закордонних справ, який очолював голова РНК УСРР Х.Раковський. Для налагодження ефективного економічного співробітництва було утворено Наркомат зовнішньої торгівлі.

Все ж зовнішньополітичну діяльність УСРР не можна назвати незалежною політикою незалежної держави, оскільки ця політика визначалася, координувалася та контролювалася Москвою. Починаючи з квітня 1922 р., відбувається поступове згортання дипломатичної діяльності. Тоді підтиском центру УСРР змушена була ліквідувати свою дипломатичну місію у країнах Балтії. 18 жовтня 1922 р. ЦК КП(б)У приймає постанову «Про згортання апарату НКЗС», а вже у серпні 1923 р. консульства і дипломатичні служби України були злиті з апаратом союзного Наркомату закордонних справ. Остаточоно перестав існувати апарат НКЗС УСРР 20 вересня 1923 р.

1.5. Голод 1921-1923 рр. в Україні

Серед головних причин голоду 1921-1923 рр. слід назвати політику продрозкладки, яка вела до скорочення посівних площ та зменшення кількості товарного хліба, і катастрофічну посуху та неврожай 1921 р. УСРР збрала лише 30% урожаю 1916 р.

Голод охопив переважно південні райони України – Катеринославську, Донецьку, Запорізьку, Одеську, Миколаївську губернії, південну частину Харківської губернії. Загалом, у серпні 1922 р. в УСРР голодувало **5,6 млн осіб** (25% від загальної кількості жителів республіки). Але навіть за таких умов на вимогу центру зерно вивозилося з України як у формі продподатку, так і як допомога потерпілим від голоду неврожайним регіонам Росії, зокрема, Поволжжю.

Голод в Україні замовчувався, і офіційно вважалося, що її продовольче становище цілком задовільне. Інформаційну блокаду було знято лише у **середніні січні 1922 р.**, коли у південних губерніях почалася масова смертність людей. Голова РНК УСРР Х.Раковський уклав угоду з Американською організацією допомоги. На допомогу Україні прийшла також місія Ф.Нансена та утворений у Берліні за участю Комінтерну Міжнародний комітет допомоги голодуючим радянської Росії. Загалом ці організації з березня 1922 р. до червня 1923 р. надали голодуючим України близько 200 млн пайків.

Восени 1922 р. Москва зробила першу спробу вийти на світовий ринок хліба. З України було вивезено 13,5 млн пудів зерна нового врожаю, що призвело до того, що **взимку 1922-1923 рр. в УСРР почалася друга хвиля голоду.** За прибілними оцінками вчених від голоду **1921-1923 рр. померло від 1,5 до 2 млн осіб.**

Ситуація почала поліпшуватися лише після врожаю 1923 р. Збільшення зернових ресурсів дало змогу покращити харчування населення, почався процес відновлення поголів'я худоби.

1.6. Запровадження нової економічної політики

Політика «воєнного комунізму» та економічна криза спричинили масове незадоволення більшовиками, особливо в середовищі селянства.

Ленін розумів, що подальші події можуть призвести до селянської війни. Тому **на X з'їзді РКП(б) (березень 1921 р.) він переконав делегатів прийняти рішення про заміну продрозкладки натуральним податком, що поклало початок переходу до нової економічної політики (непу).** Неп розглядався як тактичний хід, тимчасовий відступ: непівська модель базувалася на **концепції шляху до соціалізму через державний капіталізм** («ленінське танго»).

У **промисловості** основними заходами непу були: передача в оренду націоналізованих дрібних і середніх промислових підприємств їхнім колишнім власникам; проведення децентралізації управління промисловістю; переведення багатьох підприємств на госпрозрахунок; скасування загальної трудової повинності, формування ринку робочої сили; перехід від зрівняльної заробітної плати до відрядної; залучення іноземного капіталу у формі концесій.

У **торгівлі і фінансовій сфері** неп передбачав відмову від прямого продуктообміну і повернення до приватної торгівлі; визнання трьох видів торгівлі – приватної, кооперативної, державної; випуск (з 1922 р.) конвертованого червінця, що дорівнював 10 золотим карбованцям і на 25% був забезпечений золотом; запровадження різних (86 видів) податків як джерела постійного поповнення держбюджету; запровадження плати за комунальні, транспортні та інші послуги.

У **сільському господарстві** продрозкладка була замінена продподатком, розмір якого був удвічі менший у порівнянні з продрозкладкою, був заздалегідь відо-

мий селянинові, що посилювало його зацікавленість у підвищенні продуктивності господарства. Селяни отримали можливість продавати надлишки своєї продукції через кооперативні організації або на ринках. Крім того, ліквідувалася кругова порука, кожний селянин платив податки самостійно.

1.7. Головні тенденції економічного розвитку УСРР за умов нової економічної політики

Неп зіграв важливу роль у економічному розвитку УСРР. **9 серпня 1921 р. Ленін підписав «Наказ Ради народних комісарів про впровадження у життя засад нової економічної політики»**, який поклав початок новому курсу у розвитку промисловості. Контролюючи важку промисловість, держава дрібні підприємства передавала в оренду організаціям (кооперативам, комнезамам, артілям тощо), приватним особам. В Україні було здано в оренду 5200 підприємств (майже половину наявної кількості).

Було розпочато процес **роздержавлення та запровадження госпрозрахунку**, який вимагав гнучкішої форми управління. Тому замість надцентралізованих бюрократичних управлінь (**главків**) було **запроваджено трести**, які стали основними ланками управління державною промисловістю. Перші трести з'явилися восени 1921 р. Найбільші з них – «Донвугілля» (об'єднавав 94 тис. робітників), «Тютюнтрест», «Маслотрест», «Південьсталь», «Цукротрест». Всього в УСРР було **створено 21 республіканський і 54 губернські трести, які мали широку господарську самостійність. Державна промисловість активно переходила на ринкові відносини.**

Із середини 20-х рр. почали будувати **державні районні електростанції для обслуговування потреб районів**. Інтенсивно розвивалося машинобудування. Злиттям десятків підприємств було утворено 32 великі заводи сільськогосподарського машинобудування.

У 1925-1926 рр. вперше вдалося перевищити довоєнний рівень промислового виробництва. У 1928-1929 рр. в Україні виробили електроенергії на 13,8% більше, ніж у 1913 р., кам'яного вугілля – на 119,3%, сталі – на 117%.

Неп зумовив суттєві зміни і в сільському господарстві. 27 березня 1921 р. ВУЦВК прийняв декрет про заміну продрозкладки проподатком. Розмір проподатку становив 117 млн пудів зерна проти запланованих раніше продрозкладкою 160 млн пудів. 22 листопада 1922 р. було оголошено новий декрет, за яким **земля передавалася у приватне користування або в оренду селянам.** Збагнувши вигоду і зрозумівши перспективу, селянські господарства швидко відновили свою продуктивність. **У 1925-1926 рр. обсяг валового сільськогосподарського продукту досягнув довоєнного рівня.** Річне виробництво зерна зросло з 57,7 млн т у 1922-1925 рр. до 73,5 млн т у 1926-1929 рр. У 1927-1928 рр. валовий обсяг сільськогосподарської продукції на 6% перевищував рівень 1913 р. Водночас **сільське господарство помітно відставало від промисловості.** Якщо у 1927-1928 рр. порівняно з попереднім роком обсяг промислової продукції виріс на 19,5%, то сільськогосподарської – лише на 6%.

З переходом до непу **почала відроджуватися кооперація**, в якій більшовики вбачали оптимальну форму залучення селянства до соціалістичного будівництва,

важливий елемент змички міста та села. Вже до кінця 20-х рр. сільгоспооперація зосередила у своїх руках до 37% планової заготівлі зерна і майже 50% технічних культур. Всіма видами кооперації було охоплено 85% господарств.

У сфері **торгівлі** приватний капітал у перші роки непу контролював 75% роздрібного товарообігу республіки. Пожвавлення торгівлі стимулювало розвиток економіки. Разом з цим посилювалися і негативні чинники – спекуляції, контрабанда, шахрайство. **Дестабілізуючі процеси (фінансова криза 1922 р., криза збуту 1923 р., товарний голод 1924 р., зростання інфляції 1925 р.) розхитували економіку.**

Неп зумовив **певні успіхи й у внутрішній політиці.** Було припинено масові розстріли. Влада проголосила амністію повстанцям і членам некоммуністичних партій. Українським політичним емігрантам гарантувалося вільне повернення в Україну.

Однак не слід ідеалізувати неп і перебільшувати його значення. Він не означав повного повернення до ринкової економіки. Незважаючи на послаблення партійно-державного контролю, система управління економікою залишалася, по суті, командно-адміністративною. Тривали, хоч і в менших масштабах, політичні репресії.

1.8. Утворення СРСР і входження до його складу України

Державний статус УСРР у 1921-1922 рр. визначався договором про військовий і господарський союз між УСРР і РСФРР від 28 грудня 1920 р., **Постановою РНК УСРР від 25 січня 1921 р. «Про уповноважених РСФРР при Раднаркомі УСРР»** і рядом інших партійних і державних актів. Подібні угоди було укладено РСФРР і з іншими радянськими республіками. Така система отримала назву «договірної федерації».

Юридично УСРР була суверенною державою. Вона мала власну конституцію, органи державної влади та управління, видавала республіканські декрети тощо. Однак, **федерація радянських республік**, що розвивалася у 1921-1922 рр., із самого початку **мала нерівноправний характер.** Права центральної влади належали керівним органам РСФРР – Всеросійському з'їзду рад і ВЦВК, Раді Праці й Оборони, Держплану, Вищій Раді Народного Господарства (ВРНГ), а також 6 об'єднаним наркоматам (військових і морських справ, шляхів сполучення, фінансів, праці, зовнішньої торгівлі, пошти і телеграфів), яким підпорядковувалися українські республіканські органи влади. У жовтні 1922 р. на УСРР були поширені Земельний, Громадянський та інші кодекси РСФРР.

Розроблено єдину систему управління промисловістю всіх радянських республік. **Промисловість розподілялася на загальнофедеративну і місцеву.** ВРНГ РСФРР безпосередньо керувала промисловістю всіх республік. Республіканські ВРНГ ставали обласними органами ВРНГ РСФРР. **Держплан РСФРР хотів поділити УСРР на дві економічні області – Південно-Західну з центром у Києві та Південну (гірничопромислову) з центром у Харкові.** Економікою цих областей мали керувати органи ВРНГ і Ради Праці та Оборони РСФРР. Лише активний протест партійних і державних органів УСРР, втручання Леніна дали змогу залишити республіку єдиним економічним районом.

Нехтування правами радянських республік нерідко викликало напруженість у стосунках між ними і РСФРР. Для усунення суперечностей, урегулювання та уточнення взаємозв'язків ЦК РКП(б) створив комісію по підготовці проекту рішення про відносини РСФРР з іншими республіками. **23-24 вересня 1922 р. комісія затвердила план «автономізації», який розробив нарком національних справ РСФРР Й.Сталін.** Згідно з цим планом радянські республіки мали ввійти до складу Російської Федерації на правах автономії.

Ніяке право республік на державність не визнавалося. Перший секретар ЦК КП(б)У Д.Мануїльський підтримав цей план. Проти виступив голова РНК УСРР Х.Раковський.

Не сприйняв сталінську модель і В.Ленін. Головною її вадою вождь більшовицької партії вважав жорсткий централізм, який неминуче мав спричинити сильні відцентрові тенденції. **Суть плану Леніна полягала у тому, щоб усі радянські республіки, у т.ч. і РСФРР, ввійшли на однакових правах у нове державне об'єднання – Союз Радянських Соціалістичних Республік.** За кожною республікою пропонувалося залишити право вільного виходу із Союзу. 6 жовтня 1922 р. пленум ЦК РКП(б) затвердив пропозиції Леніна.

10 грудня 1922 р. у Харкові відкрився VII Всеукраїнський з'їзд Рад, який схвалив ідею створення Союзу. Подібні рішення прийняли з'їзди Рад інших радянських республік.

30 грудня 1922 р. I з'їзд Рад СРСР затвердив Декларацію про утворення Союзу РСР і союзний договір. До складу Союзу ввійшли Російська Федерація, Українська СРР, Білоруська СРР, Закавказька Федерація (Азербайджан, Вірменія, Грузія). На з'їзді були обрані Центральний Виконавчий комітет (ЦВК) та 4 співголови ЦВК (по одному від кожної союзної республіки). Юридичне оформлення Радянського Союзу відбулося на II з'їзді Рад СРСР у січні 1924 р., на якому було прийнято Конституцію СРСР.

У травні 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якій законодавчо закріплювалося входження радянської України до складу СРСР. УСРР мала право на вільний вихід із Союзу. Уряд республіки одержав права на керівництво внутрішніми справами, юстицією, сільським господарством, освітою, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням. Під спільне управління союзно-республіканських наркоматів підпадали фінансова система, питання праці, продовольства, промисловості. У віданні союзного уряду були армія і флот, закордонні справи, зовнішня торгівля, засоби зв'язку, у т.ч. й транспорт.

1.9. Впровадження політики українізації

Розмах національно-визвольної боротьби у національних районах у 1917-1920 рр. підказував радянському керівництву, що без задоволення мінімальних національних вимог пригноблених народів доля більшовизму у республіках завжди буде під загрозою. Саме з урахуванням цієї обставини **було побудовано політику коренізації, яка після XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.) здійснювалася в усіх радянських республіках, а в Україні набула форми українізації.**

Початок українізації поклав декрет РНК УСРР від 27 липня 1923 р. «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» та декрет ВУЦВК і РНК від 1 серпня 1923 р. «Про заходи щодо рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». Нова політика передбачала залучення українців до партії і надання їм важливих посад у партійному і державному апаратах; впровадження української мови у державне управління і партійну діяльність; заохочення розвитку української культури і науки. Для практичного здійснення українізації було створено спеціальну комісію на чолі із секретарем ЦК КП(б)У В.Затонським.

Українізація наštтовхнулася на сильний опір, особливо з боку неукраїнської та зрусифікованої верхівки ЦК КП(б)У. У 1923 р. секретар ЦК КП(б)У Д.Лебідь виступив з теорією «боротьби двох культур»: російської – «пролетарської, передової», української – «селянської, дрібнобуржуазної, відсталой». З початком українізації до керівництва республікою прийшли нові люди. У 1923 р. головою РНК УСРР замість Х.Раковського став українець В.Чубар, а генерального секретаря ЦК КП(б)У Е.Квірінга замінив Л.Каганович. Наркомат освіти очолив О.Шумський. Після цього українізація пішла успішніше. Якщо у 1924 р. у ЦК КП(б)У українці становили 16%, у 1925 р. – 25%, то вже у 1930 р. – 43%. На початку 30-х рр. частка українських керівних кадрів усіх галузей народного господарства склала 50%. У 1927 р. українською мовою володіло 60% робітників. На 75% було переведено діловодство на українську мову. Впродовж 1924-1927 рр. тираж українських газет збільшився у 5 разів. У 1929 р. з 426 газет 373 були україномовними. У 1929 р. в УСРР діяло 80% шкіл і понад 2/3 технікумів та 30% вишів з українською мовою навчання.

1.10. Поширення національно-комуністичних ідей («хвильовізм», «шумськізм», «волобуєщина»)

Уже в 20-х рр. в Україні проявилось невдоволення централізаторською політикою ВКП(б), нерівноправним становищем України у складі СРСР. Так, М.Хвильовий вважав, що для розвитку української культури їй необхідно звільнитись від російського впливу, орієнтуватися на європейські традиції, започаткував літературну дискусію 1925-1928 рр., яка закінчилася гострою критикою «хвильовізму».

У 1926 р. нарком освіти УСРР О.Шумський піддав критиці політику більшовиків в Україні, спрямовану на насадження на вищих державних і партійних постах республіки неукраїнців. Він застерігав, що внаслідок такої політики українці можуть відвернутися від радянської влади як від іноземного режиму. О.Шумський звинуватив генерального секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича у адмініструванні, хибній кадровій політиці і рекомендував відкликати його з України. У відповідь Каганович організував кампанію проти наркома. Його звинуватили у «націоналістичному ухилі», штучному прискоренні українізації. У 1927 р. Шумського було знято з посади наркома.

На початку 1928 р. з критикою економічної політики ВКП(б) в Україні виступив комуніст М.Волобуєв. Він доводив, що українська економіка може бути

самостійною та інтегруватися в європейську без Росії, що Україна є колонією у складі СРСР. «Волобуєвщина» була оголошена проявом «буржуазного націоналізму». Згодом Хвильовий, Шумський і Волобуєв відмовилися від своїх поглядів, але це не врятувало їх від репресій.

1.11. Освітнянський процес в період непу

У грудні 1920 р. при Наркоматі освіти УСРР за зразком Російської Федерації було створено Головний політично-освітній комітет – **Головполітосвіта**, який мав боротися з «пережитками анархізму, петлюрівщини, бандитизму, пропагувати закони і заходи Радянської влади». Діяльність цього органу відчували на собі «Просвіти», більшість яких впродовж 1921-1923 рр. були насильно реорганізовані у сільські будинки (**сільбуди**) і **хати-читальні**. Вони перетворилися на організаційні центри політосвітньої роботи на селі. У містах органи Головполітосвіти проводили свою роботу через клуби, агітпункти, театри, бібліотеки.

Основою культурного будівництва у цей період стала ліквідація неписьменності. У травні 1920 р. було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію по боротьбі з неписьменністю. У 1923 р. виникло добровільне товариство «Геть неписьменність!», яке створювало **пункти ліквідації неписьменності (лікнепи)**. Перед цими органами ставилося завдання не лише навчити робітників і селян читати, писати та рахувати, а й прищепити їм комуністичну ідею. Офіційна статистика засвідчила досить швидкі темпи ліквідації неписьменності серед дорослих. Якщо у 1923 р. у республіці функціонувало 574 лікнепи з 17,1 тис. учнів, то у 1930 р. – 30 тис. пунктів і 1,6 млн учнів. Внаслідок цього у **1927 р. в УСРР письменими були 70% дорослого населення в містах і 50% у селах.**

Освіта стала ареною широкомасштабних експериментів. **У 1922 р. був прийнятий «Кодекс законів про народну освіту в УСРР»**, який закріпив курс на підпорядкування школи ідеологічним настановам більшовицької партії. Було введено обов'язкові державні програми навчання, підручники, жорсткий розпорядок навчального процесу. Організовано десятки навчально-виховних закладів для сиріт і безпритульних (у 1922 р. налічувалося 1,5 млн таких дітей). Одним із теоретиків і організаторів цієї роботи був **А.Макаренко**. У 1926 р. у школах України навчалось 2,1 млн дітей. Все ж поза школою залишалося ще понад 40% дітей шкільного віку. Курс на українізацію призвів до **збільшення кількості шкіл з українською мовою викладання** (з 79,1% у 1925 р. до 85% у 1930 р.).

У 1920 р. університети були реорганізовані в інститути народної освіти (ІНО), доступ до яких дітям священослужителів, землевласників, великих підприємців був закритий. У вишах влаштовувалися чистки та перереєстрації студентів. Велася активна робота по «пролетаризації» студентства, розширювалася мережа робітничих факультетів (робітфаків). У 1925 р. в УСРР нараховувалося 35 інститутів, 30 робітфаків, 145 технікумів.

В Україні створили групу навчальних закладів, покликаних забезпечити більшовицьку партію і державу кадрами кваліфікованих працівників – **комвузи і радпартійні школи**. У 1921 р. у Харкові почала працювати вища партійна школа, яку у 1922 р. перетворили у Комуністичний університет ім. Артема.

1.12. Розвиток української науки

Українська наука у багатьох галузях вийшла на світовий рівень. Її **головним центром стала Всеукраїнська академія наук (ВУАН)**. У системі ВУАН у середині 20-х рр. працювало близько 40 науково-дослідних установ, що входили до 3 відділів: **історико-філологічного, фізико-математичного і соціально-економічного**.

Найбільш плідно працювало перше відділення, у якому провідну роль відігравав М.Грушевський, котрий у 1924 р. повернувся з-за кордону і був обраний академіком ВУАН, а у 1929 р. – академіком АН СРСР. Членами відділу були також історики Д.Багалій, М.Слабченко, О.Оглоблин, О.Гермайзе, Д.Яворницький, літературознавці С.Єфремов і В.Перетц, етнограф А.Лобода, філолог і сходознавець А.Кримський, мистецтвознавець О.Новицький. Друкованим органом був журнал «Записки Історично-філологічного відділу ВУАН». З 1924 р. виходив історичний двомісячник «Україна».

У **фізико-математичному відділі** працювали вчені зі світовими іменами – математики Д.Граве та М.Крилов, хіміки В.Кістяківський та Л.Писаржевський, в **соціально-економічному відділі** – К.Воблий, який започаткував вивчення економічної географії України, статистик і демограф М.Птуха, історик права М.Василенко. Дійсними членами ВУАН були також засновник української школи фізіології рослин С.Вотчал, ботанік О.Фомін, біолог М.Кашенко, геолог П.Тутковський. **Президентами ВУАН були видатний природознавець В.Вернадський (1918-1922 рр.), ботанік В.Липський (1922-1928 рр.), мікробіолог і епідеміолог Д. Заболотний (1928-1929 рр.)**.

У цей час під егідою Українського інституту марксизму-ленінізму у Харкові формується **марксистська історична школа**. Її лідером був галичанин М.Яворський, який прагнув дати марксистську інтерпретацію історії України.

Значним був внесок українських інженерів, винахідників, конструкторів, вчених у розвиток світової **ракетної, аерокосмічної, авіаційної науки та техніки**. Серед них імена О.Засядька, Ю.Кондратюка (О.Шаргея), С.Корольова, В.Глушка, В.Челомея, А.Люлька, І.Сікорського, К.Калініна та ін. Концепція Ю.Кондратюка згодом була використана американцями при посадці на Місяць.

Активно розвивалася цивільна авіація. 1 травня 1921 р. було організовано авіалінію Москва – Харків. У травні 1924 р. започатковано Державні авіамаїстерні №7, конструкторський відділ яких створив перший серійний літак «Коник-Горбунець». 12 березня 1923 р. у Харкові було засновано Товариство авіації та повітроплавання України та Криму. У квітні 1923 р. створили акціонерне товариство «Укрповітрошлях». З 25 травня 1923 р. почалися регулярні рейси на маршрутах Харків – Полтава – Київ, Харків – Кіровоград – Одеса.

1.13. Література та мистецтво України у 20-ті рр.

Незважаючи на те, що частина талановитих письменників і поетів після поразки Української революції залишила країну (М.Вороний, О.Олесь, В.Винниченко, В.Самійленко), молоде покоління літераторів заявлює про себе на повний голос. **Політика українізації викликала духовний ренесанс, розмаїття літературних організацій і об'єднань**. Частина з них перебувала під впливом Пролеткульту

– радянської літературно-художньої і просвітницької організації, для якої було характерним нігілістичне ставлення до культури минулого. Пролеткульські ідеї сповідували літературні організації «**Плуг**» (1922-1932 рр.) – спілка селянських письменників (С.Пилипенко, П.Панч, А.Головка та ін) і «**Гарт**» (1923-1925 рр.) – спілка пролетарських письменників (В.Еллан-Блакитний, М.Хвильовий (Фітільов), В.Сосюра та ін.). Виділялися також групи «непролетарських» письменників: **неокласики** (М.Зеров, М.Рильський, М.Драй-Хмара), **символісти** (П.Тичина, Д.Загуд, Ю.Меженко), **футуристи** (М.Семенко, Г.Шкурупій). В Києві у 1924 р. виникла літературна група «**Ланка**», яку згодом було перейменовано на МАРС (майстерня революційного слова). Вона об'єднала Г.Косинку, В.Підмогильного, Є.Плужника та ін.

У 1925 р. після розпаду «Гарту» виникла Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), до якої увійшли П.Тичина, В.Сосюра, Ю.Смолич, П.Панч, М.Бажан, Ю.Яновський, О.Довженко, Л.Курбас.

Ідейним лідером організації був М.Хвильовий, першим президентом – М.Ялович (Ю.Шпол).

У цей час великою популярністю відзначалися твори драматургів І.Кочерги, М.Куліша, гумориста Остапа Вишні. Однак вже у середині 20-х рр. з'явилися перші симптоми ідеологічного контролю над культурою (керівництво КП(б)У звинуватило діячів ВАПЛІТЕ у буржуазному націоналізмі). **У 1927 р. було створено Всеукраїнську спілку пролетарських письменників**, де вже відчувався партійний контроль.

Зріс інтерес до **образотворчого мистецтва, музичної та театральної творчості**. Виникають спілки художників, у т.ч. **Асоціація художників Червоної України** (І.Їжакевич, Ф.Кричевський, С.Прохоров, М.Самокиш, Г.Світлицький). Продовжували плідно працювати М.Бойчук та послідовники його оригінальної школи («**бойчукісти**»), графік Г.Нарбут. З'явилися нові імена талановитих художників та скульпторів (А.Петрицький, В.Касіян).

Здобули визнання драматичний театр ім. І.Франка під керівництвом Г.Юри і театр «**Березіль**» (1922-1933 рр.), який очолив Л.Курбас. На сцені останнього виступали А.Бучма, М.Крушельницький, О.Мар'яненко, П.Саксаганський, Ю.Шумський. У середині 20-х рр. в Україні нараховувалося 45 професійних театрів.

Українську культуру збагатили творчість композиторів М.Леонтовича, К.Стеценка, Г.Верьовки, П.Козицького, Л.Ревуцького. Популярними були хорова капела «Думка», Київський симфонічний ансамбль, театри опери та балету у Харкові, Києві та Одесі.

Помітне місце у культурному житті посіло кіно. У 1922 р. було введено в експлуатацію Одеську кінофабрику, у 1927 р. розпочалося будівництво київської кіностудії. У середині 20-х рр. в Україні працювало вже понад 500 кінотеатрів. Свій творчий шлях почав О.Довженко, фільми якого здобули світове визнання («Звенигора», «Арсенал», «Земля»). У театрі та в кіно успішно працювала М.Заньковецька.

Таким чином, пройнята національною духовністю, всупереч ідеологічним обмеженням, українська культура досягла світового рівня.

Найважливіші події

Травень 1920 р. – створення Всеукраїнської надзвичайної комісії по боротьбі з неписьменністю.

1920 р. – реорганізація університетів в інститути народної освіти (ІНО).

2 січня 1921 р. – створення Комісії у справах електрофікації України.

14 лютого 1921 р. – підписання першого мирного договору радянської України (з Литвою).

18 березня 1921 р. – укладення Ризького мирного договору із Польщею.

15 березня 1921 р. – X з'їзд РКП(б) затвердив резолюцію «Про заміну розкладки натуральним податком», яку можна вважати початком переходу до непу, але не безпосереднім переходом.

Травень 1921 р. – судовий процес над членами ЦК УПСР.

16 червня 1921 р. – на Всеросійській продовольчій нараді В.Ленін вперше озвучив термін нова економічна політика.

30 серпня 1921 р. – РНК УСРР прийняв постанову про втілення в життя нової економічної політики.

11-21 жовтня 1921 р. – у Києві відбувся Всеукраїнський православний собор, на якому було створено Українську автокефальну православну церкву, яку очолив митрополит В.Липківський.

4-23 листопада 1921 р. – Другий Зимовий похід (Листопадовий рейд) армії УНР по території радянської України.

1921-1923 рр. – голод у південних губерніях України.

2 січня 1922 р. – укладення українсько-турецького договору про дружбу і співробітництво.

10-14 грудня 1922 р. – у Харкові відбувся VII Всеукраїнський з'їзд Рад, який схвалив ідею утворення СРСР.

30 грудня 1922 р. – утворення СРСР.

1922-1932 рр. – діяльність літературної організації «Плуг».

1922-1933 рр. – діяльність театру «Березіль».

12 березня 1923 р. – у Харкові засновано Товариство авіації та повітроплавання України та Криму.

27 липня, 1 серпня 1923 р. – ВУЦВК та РНК УСРР прийняли постанови про українізацію.

20 вересня 1923 р. – остаточне припинення роботи Наркомату закордонних справ УСРР.

1921 р. – створення добровільного товариства «Геть неписьменність».

1923-1925 рр. – діяльність літературної організації «Гарт».

31 січня 1924 р. – прийняття Конституції СРСР.

Березень 1924 р. – з еміграції повернувся в Україну М.Грушевський.

17 квітня 1924 р. – ВУЦВК прийняв постанову про боротьбу з дитячою безпритульністю.

12 жовтня 1924 р. – у складі УСРР утворено Молдавську АСРР.

Березень 1925 р. – саморозпуск УКП.

- Травень 1925 р.** – затвердження нового тексту Конституції УСРР.
1925 р. – створення Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ).
1925-1928 рр. – літературна дискусія, розпочата з ініціативи М.Хвильового.
Кінець 1925 р. – завершення відбудови промисловості України.
1926 р. – у Києві створено Асоціацію художників Червоної України.
1926-1927 рр. – завершення відбудови сільського господарства України.
1927 р. – з посади наркома освіти УСРР звільнено О.Шумського за критику політики більшовиків в Україні.
1927-1928 рр. – створення Всеукраїнської спілки пролетарських письменників.
1927-1928 рр. – будівництво Київської кіностудії.
1928 р. – критика економічної політики ВКП(б) в Україні комуністом М.Волобуєвим.

Персоналії

Верьовка Григорій Гурійович (13(25).12.1895 – 21.10.1964) – хоровий диригент, композитор, педагог. З 1919 р. викладав у навчальних закладах Києва і керував самодіяльними робітничими хорами. 1943-1964 рр. – художній керівник і головний диригент Українського народного хору (з 1964 р. – його імені). Автор хорових пісень, обробок народних пісень.

Волобуєв (Артемов) Михайло Симонович (11(24).01.1903 – 20.06.1972) – український економіст. З грудня 1920 р. – член КП(б)У. У 1921-1927 рр. працював у системі політосвіти, займався викладацькою роботою. У 1928 р. у журналі «Більшовик України» (№2-3) опублікував статтю «До проблеми української економіки», у якій обгрунтував ідею економічного суверенітету УСРР. Стаття була засуджена більшовицьким керівництвом як прояв націоналістичного ухилу (волобуєвщина). У 1934 р. засуджений до 5 років таборів. Під час радянсько-німецької війни був розвідником. Після війни – на викладацькій роботі.

Довженко Олександр Петрович (29.08(10.09.)1894 – 25.11.1956) – один із основоположників українського кіномистецтва, письменник і художник, заслужений діяч мистецтв УРСР (1939), народний артист РСФРР (1950). У 1914 р. закінчив Глухівський учительський інститут. Був комісаром драматичного театру ім. Тараса Шевченка, перебував на дипломатичній роботі у Варшаві та Берліні. З 1926 р. працював на Одеській кінофабриці, де створив свої перші роботи. В 1936-1941 рр. – режисер Київської кіностудії художніх фільмів. Увійшов до історії світового кіно як творець художніх фільмів «Арсенал» (1929), «Земля» (1930), «Щорс» (1939), «Поєма про море» (1956). Літературну славу Довженкові принесла книга «Зачарована Десна» (1957).

Драй-Хмара Михайло Панасович (28.09(10.10).1889 – 19.01.1939) – поет, літературознавець, перекладач. У 1918-1923 рр. – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету, 1923-1929 рр. – професор Київського медичного інституту. У 1930-1933 рр. працював у Науково-дослідному інституті мовознавства при ВУАН. Належав до літературної групи «неокласиків». У 1935 р. заарештований і засланий на Колиму. Автор збірок віршів «Проростень» (1926),

«Сонячні марші» (1969), «Залізний обрій» (1969), «Поезії» (1964), монографії «Леся Українка» (1926).

Зеров Микола Костянтинович (26.04.1890 – 3.11.1937) – літературознавець, поет, перекладач. У 1914-1920 рр. викладав у Київському архітектурному інституті. Редагував журнал «Книгарь». Належав до літературної групи «неокласиків». З 1923 р. – професор, з 1930 р. – завкафедрою Київського ІНО. Автор збірок поезій, статей з теоретичного перекладу. Переклав «Енеїду» М.П.Вергілія. Репресований у 1935 р.

Іжакевич Іван Сидорович (6(18).01.1864 – 19.01.1962) – український живописець і графік. Працював у галузі станкового і монументального живопису, книжкової ілюстрації. Автор картин «Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь» (1907), «Тарас Шевченко – пастух» (1935), «Повстання гайдамаків» (1939), «Повстання селян у Галичині під проводом Мухи» (1940) та ін. Ілюстрував твори Т.Шевченка, І. Франка, І.Котляревського та ін.

Квірінг Емануїл Йононович (1(13).09.1888–26.11.1937) – радянський партійний і державний діяч, доктор економічних наук. Член РСДРП(б) з 1912 р. Один із ініціаторів створення КП(б)У, її секретар (з жовтня 1918 р.). 1921-1923 рр. – секретар Донецького губкому КП(б)У, 1923-1925 рр. перший секретар ЦК КП(б)У. У травні 1925 р. відкликаний до Москви за «низькі темпи українізації», де обіймав ряд відповідальних посад. У 1934-1937 рр. – заступник голови Держплану СРСР. У 1937 р. був репресований.

Кондратюк Юрій Васильович (справжнє прізвище Шаргей Олександр Гнатович: 9(21).06.1897 – 1941) – визначний український вчений-винахідник, один з перших творців техніки і теорії космічних польотів. Прапорщиком брав участь у Першій світовій війні. Під час громадянської війни був у білогвардійській армії, через що змінив своє прізвище. Розробляв основні проблеми космонавтики, космічних польотів і конструювання міжпланетних кораблів. У 1930 р. заарештований. У 1933 р. працював в інституті промислової енергетики в Харкові та Центроенергобуді (Москва).

Курбас Лесь (Олександр Степанович) (25.02.1887–3.11.1937) – режисер, актор, теоретик театру, драматург і публіцист. Реформатор вітчизняного драматичного мистецтва, засновник режисерської школи, організатор театральної справи. У 1922-1933 рр. викладав у Київському та Харківському музично-драматичних інститутах. Співзасновник низки театральних журналів, «Молодого театру» у Києві (1916-1919), театру «Березиль» у Харкові (1922-1933). У 1933 р. заарештований. У Соловецькому таборі створив театр.

Макаренко Антон Семенович (1(13).05.1888 – 1.04.1939) – педагог і письменник. У 1920 р. організував поблизу Полтави трудову колонію ім. М.Горького для неповнолітніх правопорушників. З кінця 1927 р. керував дитячою комунією ім. Ф.Дзержинського (під Харковом). 1935-1936 рр. – заступник начальника відділу трудових колоній НКВС УРСР; 1936-1937 рр. – керував трудовою колоною у Броварах. Твори: «Педагогічна поема» (1933-1935), «Прапори на баштах» (1938) та ін.

Нарбут Георгій (Юрій) Іванович (25.02(9.03).1886 – 23.05.1920) – визначний український художник-графік. Входив до гуртка «Світ мистецтва». Захопившись

геральдиною опоестизував маєткову культуру української аристократії. З 1906 р. жив у Петербурзі. У 1917 р. переїхав в Україну, де став одним із професорів-фундаторів (з 1919 р. – ректор) Української Академії мистецтв. Виконав грошові знаки, поштові марки, грамоти УНР. Співпрацював з журналами «Наше минуле», «Зоря», «Мистецтво» та ін.

Раковський Христян Георгійович (1.08.1873– 11.09.1941) – політичний і державний діяч. Один із засновників соціал-демократичних партій в Болгарії і Румунії. Прихильник створення Комінтерну, дипломат. Голова РНК України (1919-1923 рр.). Обстоював ідею реальної автономії України. З кінця 20-х рр. перебував в антисталінській опозиції. У 1936 р. заарештований за звинуваченням у шпигунстві. У 1941 р. був розстріляний.

Рильський Максим Тадейович (6(19).03.1895 – 24.07.1964) – видатний український поет, перекладач, культурно-громадський діяч. Академік АН УРСР (з 1943 р.). У 1923-1929 рр. викладав українську мову і літературу в школах Києва. З 1929 р. перейшов на літературну роботу. У 1943-1946 рр. – голова Спілки письменників України, у 1944-1964 рр. – директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. 1957-1964 рр. – головний редактор журналу «Народна творчість та етнографія». Автор понад 30 поетичних збірок: «На білих островах» (1907), «Синя далечина» (1922), «Крізь бурю і сніг» (1925), «Київ» (1935), «Україна» (1938), «За рідну землю» (1941), «Мости» (1948) та ін.

Сосюра Володимир Миколайович (25.12.1897 – 8.01.1965) – визначний український поет. Друкуватися почав з 1917 р. Належав до літературних організацій «Гарт», ВАПЛІТЕ. У 1941-1945 рр. – фронтовий кореспондент. Автор поетичних збірок «Поезії» (1921), «Червона зима» (1922), «Залізниця» (1924), «Червоні троянди» (1932), «Люблю» (1939), «В години гніву» (1942), «Осінні мелодії» (1964) та ін. За вірш «Любівь Україну» (1944) був звинувачений у націоналізмі.

Тичина Павло Григорович (15(27).01.1891 – 16.09.1967) – видатний український поет, академік АН України (з 1929 р.). У 1936-1939 і 1941-1943 рр. очолював Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, у 1943-1948 рр. – міністр освіти УРСР. 1953-1959 рр. – Голова Верховної Ради УРСР. Автор збірок поезій «Сонячні кларнети» (1918), «Плуг» (1920), «Сталь і ніжність» (1941), «Перемагаєть и жить» (1941), «День настане» (1943) та ін. Видав книжки для дітей: «Івасик-Телесик» (1929), «Дударик» (1950) та ін.

Тютюнник Юрій Йосипович (20.04.1891 – 1929) – український військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР. Член Центральної Ради. Один із керівників Звенигородсько-Таращанського повстання проти німецьких військ (1918). Учасник антирадянського виступу М.Григор'єва (був начальником штабу). Після загибелі отамана перебрав обов'язки командуючого повстанською армією, у липні 1919 р. об'єднав її з армією УНР. Один з керівників Першого Зимового походу. У листопаді 1921 р. очолив Другий Зимовий похід. У 1924 р. переїхав до УСРР. У 1929 р. розстріляний.

Хвильовий (Фігільов) Микола Григорович (13.12.1893 – 13.05.1933) – український письменник, публіцист. Учасник Першої світової війни. Згодом воював у складі Червоної армії. З 1919 р. – член КП(б)У. Один із засновників спілки про-

летарських письменників «Гарт» (1923), ВАПЛІТЕ (1925). Основоположник течії активного романтизму та пролетарської поезії. Піддав критиці сталінські форми і методи будівництва соціалізму в духовному житті. Виступав за піднесення національної свідомості. За свої ідеї був звинувачений у націоналізмі («хвильовізм»). У 1933 р. застрелився.

Чубар Влас Якович (10(22).02.1891 – 26.02.1939) – радянський партійний і державний діяч. Член РСДРП(б) з 1907 р. Брав активну участь у Жовтневому перевороті 1917 р. У 1920-1934 рр. в Україні: працював у складі Всеукрревкому та Укртрударму, очолював Центральне правління кам'яновугільної промисловості Донбасу і одночасно ВРНГ України. У 1923-1934 рр. – голова РНК УСРР. Був слухняним виконавцем сталінської політики. 1934-1937 рр. – заступник голови РНК СРСР, з 1937 р. – нарком фінансів СРСР. У 1939 р. розстріляний.

Шумський Олександр Якович (2.12.1890 – 8.09.1946) – український політичний діяч. З 1914 р. учасник есерівського руху. Один із лідерів лівої течії УПСР. З 1920 р. – член КП(б)У, а згодом член її ЦК. У 1924-1927 рр. – нарком освіти УСРР. На початку 1927 р. з ініціативи Л.Кагановича звинувачений у «націоналістичному ухилі» («шумськізм»). У 1931-1933 рр. – голова ЦК профспілок працівників освіти, член президії ВЦРПС. У 1933 р. заарештований. Покінчив життя самогубством.

Яворський Матвій Іванович (28.11.1884 – 3.11.1937) – відомий український історик, академік ВУАН (з 1929 р.). Брав активну участь в українському національному русі. Служив в УГА, у 1919 р. перейшов у Червону армію. У 1920 р. вступив до більшовицької партії. З 1920 р. займався викладацькою роботою, один із організаторів Українського товариства істориків-марксистів. Першим з українських істориків створив узагальнюючий курс історії України на методологічних засадах марксизму. Наукові праці: «Нарис історії України» у 2 т. (1923-1924), «Коротка історія України» (1927), «Україна в епоху капіталізму» у 3 т. (1924-1925) та ін. У 1931 р. заарештований, а у 1937 р. – розстріляний.

Основні терміни та поняття

Амністія – здійснення актом верховної влади часткове або повне звільнення засуджених від кари.

Главк – орган управління в міністерствах і відомствах, що відає підприємствами якої-небудь галузі промисловості даного міністерства чи відомства.

Голод – відсутність або гостра нестача хліба та інших продуктів харчування з певних причин у населеному пункті, районі, країні тощо.

Змичка – союз, цілковита погодженість, єдність.

Кооперація – особлива форма організації праці, при якій багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці.

Лікнеп – скорочення: ліквідація неписьменності; пункт ліквідації неписьменності, школа для дорослих.

Місія – постійне дипломатичне представництво у будь-якій державі, яке очолює посланник або повірений у справах.

Національний район – адміністративно-територіальна одиниця, що створюється в місцях компактного проживання національних груп, які мешкають за межами своїх національно-державних утворень і становлять більшість населення цієї місцевості. В УСРР у 1920-х рр. було створено 13 національних районів.

Нігілізм – заперечення усталених суспільством норм, принципів, законів.

Українізація – форма коренізації (зміцнення) радянської влади в УСРР, яка передбачала передусім освоєння та поширення на державному рівні, в культурно-освітніх та наукових закладах української мови, підготовку необхідних спеціалістів та кадрів із представників корінної національності, перебудову культури в Україні на ідеологічних принципах марксизму.

Унітарна держава – форма державного устрою, за якої адміністративно-територіальні одиниці, розташовані на території певної держави (області, райони), не мають державного суверенітету, політичної самостійності.

Федерація – форма державного устрою, союзна держава, яка складається з кількох державних утворень (штатів, земель, у СРСР – республік), які мають спільну територію, спільний уряд, спільні збройні сили, грошову та податкову систему, спільну конституцію (при збереженні конституцій членів федерації), спільне законодавство, суд і об'єдналися для розв'язання спільних для всіх членів федерації завдань.

2. Радянська модернізація України (1928-1939 рр.)

2.1. Згорання нової економічної політики і перехід до форсованої індустріалізації

У середині 20-х рр. завдяки непу вдалося в основному відбудувати народне господарство. Однак, за темпами промислового розвитку країна суттєво відставала від передових капіталістичних держав. У грудні 1925 р. відбувся XIV з'їзд ВКП(б), який проголосив курс на індустріалізацію СРСР. XV з'їзд (1927 р.) визнав пріоритет державного плану над ринком, що означало згорання нової економічної політики і знищення товарно-грошових відносин.

Мета індустріалізації полягала у технічному переозброєнні економіки і перетворення СРСР з аграрно-відсталої країни на високорозвинену промислову державу. Завданнями індустріалізації були: прискорений розвиток важкої промисловості; створення матеріально-технічної бази для економічної незалежності країни; зміцнення обороноздатності держави; технічне забезпечення кооперування сільського господарства (випуск тракторів, сільськогосподарських машин тощо); різке збільшення чисельності робітничого класу. **Ресурсне забезпечення індустріалізації** досягалося за рахунок перекачування коштів із сільського господарства (т. зв. «ножниця цін» – штучне завищення цін на промислові товари і зниження цін на сільгосппродукцію); інвестування у важку промисловість за рахунок легкої та харчової; примусових внутрішніх державних позик у населення; розширення продажу горілки; експорту за заниженими цінами зерна, нафти, газу, деревини; жорсткої

державної економії; активної державної пропаганди необхідності індустріалізації, що викликала народний ентузіазм (соціалістичне змагання, масова ударна праця, стаханівський рух).

Індустріалізація здійснювалася відповідно до п'ятирічних планів розвитку народного господарства, які були обов'язковими до виконання. **Перший п'ятирічний план (1928-1932 р.)** був відпрацьований у двох варіантах – відправному й оптимальному. Перший варіант передбачав середньорічний приріст промислової продукції на рівні 18%, другий – понад 20%. У квітні 1929 р. XVI партконференція схвалила оптимальний варіант, але він так і не був реалізований. У листопаді 1929 р. у газеті «Правда» з'являється стаття Сталіна «Рік великого перелому», у якій виголошувався курс на стрімке форсування індустріалізації (середньорічні темпи зростання промислового виробництва мали складати майже 38%). Форсована індустріалізація супроводжувалася не забезпеченим фінансово і матеріально промисловим будівництвом, забороною торгівлі, картковою системою для міського населення, інфляційним випуском паперових грошей, примусовою продрозкладкою одноосібних селянських господарств.

Ці надзвичайні заходи зустріли опір з боку членів Політбюро ЦК ВКП(б) **М.Бухаріна, О.Рикова, М.Томського**. У 1928-1929 рр. проти них було проведено кампанію. Їхня позиція розглядалася як «правий ухил». Завдавши поразки групі Бухаріна, з травня 1929 р. **почалася чистка партії** (перереєстрація членів з метою виключення опозиціонерів).

2.2. Особливості процесу індустріалізації в Україні

Процес індустріалізації в Україні збігся із загальносоюзними тенденціями, але мав і свої особливості. **У роки першої п'ятирічки промисловість УСРР отримала 20% загальних капіталовкладень**. Із 35 основних промислових об'єктів СРСР в Україні знаходилося 12, у т.ч. 7 новобудов і 5 докорінно реконструйованих підприємств. До новобудов належали три металургійні заводи (Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь), Дніпровська ГЕС, Дніпроалюмінійбуд, Краматорський машинобудівний та Харківський тракторний заводи. Реконструйовувалися Луганський паровозобудівний і 4 металургійних заводи у Макіївці, Дніпродзержинську, Дніпропетровську, Комунарську.

У другій і третій п'ятирічках рівень інвестицій знизився. Якщо у першій п'ятирічці з 1500 нових підприємств, що будувалися в Україні, розміщувалися 400, то у другій п'ятирічці (1933-1937 рр.) – відповідно 450 і 1000, у незакінченій третій (1938-1941 рр.) – 600 із 3000. Це було пов'язано із планами створення нової промислової бази на Сході, де заводи знаходилися у більшій безпеці на випадок війни.

У цей періоду промислового комплексу УСРР **з'явилися нові галузі: маргарина, молочна, маслопереробна, комбікормова, хлібопекарська**. На початку 30-х рр. було започатковано **кольорову металургію, електрометалургію**.

У цукровій промисловості за планом першої п'ятирічки передбачалося будівництво 11 нових підприємств. Але невдовзі з'ясувалося, що сільське господарство

не зможе забезпечити сировиною такий приріст потужностей. Тому до Другої світової війни було побудовано лише 3 цукрових заводи.

Практично заново створювалася **легка промисловість**. У Києві, Харкові і Дніпропетровську побудували великі взуттєві фабрики з конвеєрним виробництвом; в Одесі, Харкові і Києві – трикотажні фабрики. Все ж **на легкову і харчову промисловість надходили менші капіталовкладення**. У першій п'ятирічці сюди передбачаюся вкласти лише 12,5% асигнованих коштів, у важку індустрію – 87,5%.

У 1937 р. за абсолютними обсягами промислового виробництва СРСР вийшов на 2 місце у світі після США. Україна посіла 2 місце у Європі за виплашкою чавуну, 3 місце – за виробництвом сталі, 4 місце у світі за видобутком вугілля.

Наслідки індустріалізації для України були неоднозначними. З однієї сторони, країна з аграрної перетворилася в індустріально-аграрну, розгорнувся процес урбанізації, який у свою чергу, сприяв українізації міст. Сформувалися національний український робітничий клас і технічна інтелігенція, зміцнилася обороноздатність країни. З іншої сторони, для одержання коштів для індустріалізації експлуатувалося і грабувалося українське село; демонтовано неп і запроваджено командно-адміністративну систему в економіці; ліквідовано рештки економічної самостійності України. Було ліквідоване безробіття, але життєвий рівень зростав дуже повільно. Зберігалася інфляція, карткова система, відчувалася нестача товарів широкого вжитку.

2.3. Соціальне та повсякденне життя народу

Форсованому економічному розвитку було принесено в жертву життєвий рівень народних мас. Максимальна концентрація коштів на розвиток важкої промисловості загострила й без того скрутну ситуацію в легкій промисловості. Це негативно відбилася на добробуті трудящих. Деяке номінальне підвищення заробітної плати не забезпечувалося товарною масою. Емісія грошей викликала їх знецінення. Державні позики з'їдали заощадження. У 1927-1929 рр. розповсюджувалися три позики індустріалізації: у 1930 р. – позика «П'ятирічка за чотири роки», у 1931 р. – позика «Третього вирішального року», у наступному – позика «Четвертого завершального». У роки першої п'ятирічки держава розгорнула широку торгівлю алкогольними напоями. У вересні 1930 р. Сталін дав вказівку Молотову «відкрито піти на максимальне збільшення виробництва горілки...». В умовах гострої продовольчої кризи, голоду в селі сталінське керівництво продовжувало експорт хліба. У побут радянських людей надовго ввійшли черги, продовольчі картки, дефіцит найнеобхіднішого. Сотні тисяч людей, які виїхали із села й стали робітниками, не могли одержати житла. Плинність робочої сили була величезною. На Донбасі, наприклад, протягом другої половини 1930 р. було прийнято на роботу 195 тис. осіб, а звільнено 180 тис. Всюди панував принцип: «Спочатку завод, а потім місто». Диктат адміністрації щодо робітників наростав. У республіці, як і в країні в цілому, була організована кампанія, у ході якої робітники брали зобов'язання до кінця п'ятирічки не змінювати місце роботи.

2.4. Перехід до суцільної колективізації і впровадження її в Україні

Після Жовтневого перевороту більшовики на добровільній основі почали створювати колективні господарства: комуни, товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи), радгоспи, сільськогосподарські артїлі. Незважаючи на всебічну підтримку держави, **селянство неохоче йшло у колгоспи**. Восени 1928 р. колгоспи об'єднували лише 4% селянських господарств.. Натомість **бурхливо розвивалися різні форми кооперації**. У березні 1923 р. в Україні діяло 4,4 тис. первинних споживчих товариств. Вони об'єднувалися у Всеукраїнську спілку споживчих кооперативних організацій («Вукоопспілка»). До Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації входили 2,5 тис. товариств. Загалом, **сільськогосподарська кооперація наприкінці 20-х рр. об'єднувала 3 млн селянських господарств (60% від загальної кількості в УСРР)**.

Умовах непу передбачався поступовим розвиток на селі колективного виробництва (колективізації) на основі добровільного кооперування, використання ринкових форм кооперації, врахування місцевих умов, фінансової і матеріально-технічної допомоги кооперативам з боку держави. **На XV з'їзді ВКП(б) у 1927 р. був підтверджений курс на поступове кооперування сільського господарства і відкинута сталінська пропозиція про прискорену колективізацію.**

Поштовхом до форсування колективізації стала **хлібозаготівельна криза 1927 р.** Врожай 1927 р. був невисоким. Ціни на хліб, встановлені державою, не задовольняли селян, тому вони не погодилися здавати зерно на заготівельні пункти. Під загрозою опинилося фінансування індустріалізації (зменшився експорт зерна, який давав валюту для закупівлі імпоротної техніки), державне постачання продуктами промислових центрів. Для подолання кризи, група членів Політбюро ЦК ВКП(б) на чолі з Бухаріним пропонувала продовжити ринкові стимулюючі відносини із селянством (підвищити закупівельні ціни на хліб і тим самим збільшити платіжоспроможний попит селянства на промислові товари). Сталін і його однодумці пішли іншим шляхом. **У січні 1928 р. Сталін прибув до Сибіру, де застосував т.зв. «уральсько-сибірський» метод заготівель.** Він ґрунтувався на принципі самообкладання, за яким село розколювалося на групи за майновою ознакою. Кожному селу давали завдання на продаж хліба, а доведення його «до двору» відбувалося за рішенням сільських сходів. Селян, які не виконували рішення зборів, спочатку штрафували у 5-кратному розмірі вартості хліба, що підлягав здачі, а потім їх майно розпродували. **Такий метод застосували в Україні навесні 1928 р.** Впродовж 1928-1929 рр. у республіці «за спекуляцію» було притягнуто до суду 33 тис. селян. Заможні господарства обкладалися великим податком. 5% селянських дворів оцінювалися як куркульські, вони мали сплачувати 30-40% суми сільськогосподарського податку. У 1928 р. ЦК КП(б)У послав на село 6 тис. активістів для організації хлібозаготівель. Завдяки цим надзвичайним заходам з українських селян за січень-лютий 1928 р. вдалося вичавити 70 млн пудів хліба.

У листопаді 1929 р. зібрався пленум ЦК ВКП(б), на якому було визнано недостатніми накреслені XV з'їздом партії темпи колективізації (24% селянських посівів по Україні) і **проголошено перехід до суцільної колективізації**. Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. «Про темпи колективізації і заходи

допомоги держави колгоспному будівництву» Україну віднесли до групи регіонів, де колективізацію планувалося завершити восени 1931 р. – навесні 1932 р. 30 січня 1930 р. було опубліковано постанову ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації».

Суцільна колективізація була задумана як комунізація, тобто усупільнення всієї землі, свійської худоби і птиці, засобів виробництва. Селян почали насильно зганяти до колгоспів. Якщо на 20 січня 1930 р. у республіці було колективізовано 15,4% селянських господарств, то вже на 1 березня того ж року – 62,8%. **Селянство чинило опір.** Лише з січня по червень 1930 р. в Україні зареєстровано 1500 **терористичних актів** проти представників радянської влади. У Херсонському, Кам'янець-Подільському, Вінницькому, Чернігівському, Одеському, Дніпропетровському округах відбулися **збройні виступи**. Загальна кількість повстанців становила близько 40 тис. осіб. Селянство продавало або забивало худобу, ховало чи псувало реманент.

Події набували таких загрозливих масштабів, що ігнорувати їх було неможливо. **2 березня 1930 р. Сталін у газеті «Правда» опублікував статтю «Запаморочення від успіхів»,** у якій у «перегінах» процесу колективізації звинувачувалася місцева влада. **Почався масовий відплив селян з колгоспів.** Восени 1930 р. тут залишилося менше третини селянських дворів.

Проте вже у вересні 1930 р. ЦК ВКП(б) розіслав по республіках директивний листа «Про колективізацію», за яким Україна мала подвоїти рівень усупільнення і впродовж 1931 р. в основному закінчити суцільну колективізацію. Вже у 1932 р. колгоспи об'єднували майже 70% селянських господарств, 80% посівних площ республіки. У 1937 р. в Україні налічувалося 27,3 тис. колгоспів, які об'єднували 96,1% селянських дворів і обробляли 99,7% посівних площ. **Колгоспи отримали матеріально-технічну базу у вигляді машинно-тракторних станцій (МТС).**

Рішучішими методами і темпами пішов процес розкуркулення. Впродовж 1930 р. з України було депортовано майже 75 тис. селянських родин, а з кінця року й до червня 1931 р. – 23,5 тис. Загалом за роки суцільної колективізації було експропрійовано близько 200 тис. селянських господарств (1,2-1,4 млн осіб, з яких 860 тис. були виселені до Сибіру як «спецпереселенці» з обмеженням громадянських прав). **У грудні 1932 р. в УСРР було введено «внутрішній паспорт»** (селянам заборонялося без дозволу місцевої влади переїжджати до міста). У народі це рішення назвали «второе крепостное право большевиков», оскільки воно прив'язувало селян до землі, знову їх закріпачувало.

2.5. Голод в Україні 1932-1933 рр.

Причинами голоду в Україні була сукупність національно-політичних та соціально-економічних чинників: 1) необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви; 2) непосильні для селян хлібозаготівлі; 3) надмірний хлібний експорт; 4) конфіскація властями продовольчих запасів; 5) деградація сільськогосподарського виробництва внаслідок форсованої колективізації. Щодо останнього, то дійсно у 1929-1932 рр. поголів'я великої рогатої ху-

доби скоротилося на 41,8%, коней – на 33,3%, свиней – на 62,3%, овець – на 74%. Різко **знизилися продуктивність сільського господарства**. У 1930 р. валовий збір зерна становив 23 млн т, у 1931 р. – 18, у 1932 р. – 13. Цього вистачало, щоб прогодувати населення республіки, однак **союзний уряд продовжував встановлювати для України непомірні хлібозаготівельні плани**. Якщо у 1931 р. українські селяни здали державі 39% валового збору зернових, то вже у 1932 р. – 55%. Вилучався навіть посівний фонд. 7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР приймають т. зв. «**закон про п'ять колосків**», який передбачав розстріл або позбавлення волі терміном не менше 10 років за крадіжку колгоспної чи кооперативної власності.

Голод почався наприкінці 1931 р. Масового розмаху він набув протягом 1932 р. і особливо взимку і навесні 1933 р. Голодувало селянське населення Харківської, Київської, Дніпропетровської, Одеської, Чернігівської, Вінницької і Полтавської областей. Голодомор викликав величезну смертність населення, особливо дітей і старих. Селяни змушені були їсти собак, кішок, пацюків, трупи коней, листя і кору дерев, траплялися випадки **канібалізму**.

Про голод знало вище керівництво партії і держави, але замість того, щоб рятувати селян, держава посилила тиск на них, прагнучи за будь-яку ціну виконати план хлібозаготівель. **До організації голодомору в Україні причетні Л.Каганович, В.Молотов, С.Косіор, В.Чубар, П.Постишев.**

Остаточної цифри жертв голоду в Україні немає. Дослідники називають дані від **3,5 до 7 млн осіб**. У березні 2005 р. Президент України В.Ющенко у своєму виступі перед Конгресом США назвав цифру у 10 млн загиблих українців.

Внаслідок голодомору було остаточно зламано опір селян колгоспній системі, суттєво підірвано їхні сили у відстоюванні споконвічних національних прав.

2.6. Прийняття Конституції УРСР 1937 р.

Соціально-економічні та політичні зміни, що відбулися в СРСР у 20-30-х рр., більшовицька партія розглядала як процес соціалістичного будівництва. **5 грудня 1936 р. VIII Надзвичайний з'їзд Рад СРСР затвердив нову Конституцію СРСР**, яка законодавчо проголосила перемогу соціалізму в країні. Відповідно до нової союзної Конституції **XIV Надзвичайний Всеукраїнський з'їзд Рад 30 січня 1937 р. затвердив Конституцію республіки, яка офіційно тепер називалася Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)**. Конституція УРСР декларувала добровільність об'єднання України з іншими республіками в СРСР. Встановлювалося, що територія УРСР не може бути змінена без її згоди. Найвищим органом державної влади стала **Верховна Рада**, а в період між її сесіями Президія. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади оголошувалася **Рада Народних Комісарів (РНК)**.

Політичну основу УРСР складали ради депутатів трудящих міст і сіл, вибори до яких ставали загальними, прямими і рівними при таємному голосуванні. Проголошувалася особиста недоторканість громадян, таємниця листування, свобода слова, преси, зборів.

Все ж демократичні положення як Конституції УРСР, так і Конституції СРСР, в умовах сталінського режиму не були наповнені реальним змістом. СРСР був жор-

стко централізованою, унітарною державою, а союзні республіки в ньому не мали реальної автономії.

2.7. Сталінські репресії в Україні у 30-х рр.

Метою масових репресій в Україні було придушення можливого опору режиму особистої влади Й.Сталіна, селянського опору усупільненню власності в ході суцільної колективізації, можливого «сепаратизму» керівників республіки й української інтелігенції, що міг би привести до виходу України з СРСР.

Першого удару було завдано в Україні по старій інтелігенції, особливо тих, хто співпрацював раніше з українськими урядами і небільшовицькими партіями. У 1930 р. організовано процес над неіснуючою **«Спілкою визволення України»**. Основним обвинуваченим був віце-президент ВУАН С.Єфремов. До різних термінів ув'язнення засудили 45 осіб, у т.ч. 2 академіків, 11 професорів, 2 письменників, науковців, викладачів вишів, вчителів, юристів, священників, студентів. Серед них – В.Чехівський, А.Ніковський, Й.Гермайзе, М.Слабченко та ін. Тоді ж було «викрито» **«Український національний центр»** і його структурний підрозділ **«Українську військову організацію»**. Керівником проголосили академіка М.Грушевського (у 1934 р. він помер за загадкових обставин). У 1930 р. було сфальсифіковано справу про т.зв. **контрреволюційну організацію у сільському господарстві України**, за якою були засуджені 29 відповідальних працівників наркомату землеробства УРСР і вчених-агрономів.

Впродовж 1930-1941 рр. в Україні було виявлено понад 100 різних «центрів», «блоків» і «організацій». У грудні 1934 р. на процесі **«Українського центру білогвардійців-терористів»** засуджено 28 осіб, переважно письменників і діячів культури. У 1935 р. П.Постишев оголосив про викриття **«Всеукраїнського боротьбистського центру»**, у результаті чого було винищено колишніх боротьбистів. Проведено процеси «Національно-терористичного центру», «Національно-терористичної групи професора М.Зерова», «Блоку українських терористичних груп», «Троцькістського націоналістичного терористичного блоку». У 1936 р. сфабриковано справи **«Українського троцькістського центру»**, «Соціал-демократичної партії».

Тоталітарна держава, борючись з опозицією, не жаліла і власних структур. У 1929-1930 рр. було **проведено «чистку» у 61823 установах радянського державного апарату**. З 338 тис. осіб, які проходили «чистку», звільнено майже 40 тис. (11%). **Не уникнула репресій і партія**. Внаслідок «чисток» кількісний склад КП(б) У зменшився на 266281 особу, тобто майже наполовину. У 1937 р. було ліквідовано майже всю верхівку ЦК КП(б)У і уряду УРСР. Із 102 членів і кандидатів в члени ЦК КП(б)У репресовано 100 осіб. З 11 членів Політбюро загинуло 10, з п'яти членів кандидатів у члени Політбюро – чотири, з дев'яти членів оргбюро – всі. До червня 1938 р. було заарештовано 17 членів уряду.

Жахливим за наслідками був і удар по армії. У Київському та Харківському військових округах було репресовано понад 45 командирів стрілецьких з'єднань, у т.ч. 17 комдивів та 18 комбригів. Серед них – Ю.Коцюбинський, І.Дубовий, І.Федько та ін.

Не уникали репресій технічні фахівці і організатори виробництва. Були заарештовані і засуджені директори багатьох заводів, творці новітньої військової техніки К.Челпанов, К.Калінін та ін.

2.8. Згорання українізації у 1930-х рр.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. український народ продовжував користуватися плодами українізації. На початку 30-х рр. українськими були 4/5 частина всіх шкіл, 2/3 – технікумів, 1/3 – вищих навчальних закладів. Впродовж 1928-1937 рр. у 2,6 рази збільшився обсяг книжкової продукції, що видавалася українською мовою. У 1938 р. з 84 театрів республіки 57 були українськими. Українська мова залишалася мовою державних органів, художньої літератури, періодичної преси, наукової і виробничої діяльності.

Проте вже на початку 30-х рр. українізацію поступово почали згортати. Посилаючись на постанову ЦВК СРСР 1929 р., згідно з якою державні органи й підприємства союзного підпорядкування зобов'язувалися спілкуватися між собою і з центром російською мовою, а з місцевими органами – національною мовою, чиновники взагалі відмовлялися вивчати українську мову.

У цей період українізація стала тим підґрунтям, на якому формувався міф про «націоналізм» та «націонал-ухильництво». Зокрема, нарком освіти УСРР М.Скрипник, який був палким прихильником політики українізації, протестував проти утвердження диктаторського режиму Сталіна. Як наслідок, його звинуватили у створенні групи «націонал-ухильників», що нібито «звили в Україні гніздо розгалуженої контрреволюційної організації». Не домігшись спростування обвинувачення, М.Скрипник 7 липня 1933 р. застрелився. Жертвами репресій стали члени комісії з українізації, яка була утворена у 1925 р.: С.Косіор, В.Чубар, В.Затонський, Н.Голод, А.Хвиля, М.Чувирін.

Остаточно політику українізації згорнуто у 1938 р., коли було видано постанову РНК УРСР про обов'язкове викладання російської мови в усіх неросійських школах, що спричинило посилення русифікації. Скоротилася частка української преси. У 1940 р. україномовними були лише 70% газет і 45% журналів (у 1931 р. – відповідно 90% і 85%).

2.9. Система народної освіти в УРСР у 30-ті рр.

У цей період було продовжено політику ліквідації неписьменності. У 1930 р. кількість учнів лікнепівських шкіл, курсів і гуртків досягла 1,6 млн осіб. У 1932 р. їх налічувалося уже 2,2 млн. За роки другої п'ятирічки лікнеп закінчили 1,5 млн осіб, а школи малописьменних – 1,7 млн. У 1939 р. кількість письменних у республіці зросла майже на 85%.

До середини 30-х рр. закінчилося формування радянської системи народної освіти. 25 липня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про загальне обов'язкове навчання», відповідно до якої запроваджувалася загальна обов'язкова початкова освіта, збільшувалися асигнування на школу, розширювалася підготовка вчителів. У 1932-1933 навчальному році (далі – н.р.), в Україні працювало майже 22 тис. шкіл, у яких налічувалося 4,5 млн учнів. У 1937-1938 н.р.

навчалось 5,5 млн учнів, а в 1940-1941 н.р. – 6,7 млн. У 1934 р. було встановлено три **типи загальноосвітніх шкіл: початкова** (чотирирічний курс навчання), **неповна середня** (семирічний), **середня** (десятирічний). Впродовж другої п'ятирічки закінчився перехід до загальної обов'язкової початкової (чотирирічної) освіти, а у містах – до загальної семирічної. Потреби індустріалізації зумовили надмірне захоплення виробничим навчанням учнів, що суттєво знижувало рівень загально-теоретичної підготовки, призвело до згорання предметів гуманітарного циклу. У **1930 р. загальноосвітня школа стала на шлях т. зв. політехнізації**.

IX з'їзд комсомолу України у квітні 1936 р. ухвалив створити **комсомольські організації** у кожній середній школі. Загальношкільні **піонерські організації були започатковані у 1935 р.** У 1940–1941 н.р. у школах України налічувалося близько 4 млн піонерів і понад 250 тис. комсомольців.

Високими темпами відбувалося і формування нової інтелігенції. Основну роль у цьому процесі відігравали **вищі та середні спеціальні навчальні заклади, кількість яких швидко зростала.** Якщо у 1914-1915 н.р. в Україні було 88 середніх спеціальних навчальних закладів (12,5 тис. учнів), то у 1940-1941 н.р. – відповідно 693 і 196,3 тис. осіб. На 1 січня 1941 р. у народному господарстві УРСР було зайнято вже 294,5 тис. спеціалістів з середньою спеціальною освітою. **Зростала кількість вишів.** Якщо у 1927-1928 н.р. працювало 39 вишів, у яких навчалось 29,1 тис. студентів, то у 1938-1939 н.р. – відповідно 129 і 124,4 тис. студентів. У **1933 р. було відновлено діяльність університетів – Харківського, Київського, Одеського, відкрито Дніпропетровський університет.** Розширилася мережа робітфаків. На кінець першої п'ятирічки тут навчалось близько 90 тис. осіб.

2.10. Розвиток української науки у 30-ті рр.

Головним осередком наукової діяльності продовжувала залишатися **ВУАН.** Під час затвердження у лютому 1936 р. нового статуту її було **перейменовано в Академію наук УСРР.** Президентом ВУАН у 1928-1929 рр. працював Д.Заболотний, а у 1930 р. його замінив О.Богомолець. На початку 30-х рр. **змінено структуру Академії.** Замість 164 кафедр, розрізаних лабораторій, невеличких інститутів було створено **21 науково-дослідний інститут.**

Наукові установи, окремі вчені досягли значних успіхів. У відкритому в 1928 р. у Харкові **Українському фізико-технічному інституті (УФТІ)** працювали І.Курчатов, Л.Ландау (опублікував класичну працю з кінетичної теорії плазми). У 1932 р. в УФТІ вперше в СРСР було штучно розщеплене атомне ядро.

Серйозні результати і відкриття зроблено у вивченні нелінійної механіки (Д.Граєв, М.Крилов, М.Боголюбов), теорії космічних польотів (Ю.Кондратюк), автоматичному зварюванні металів (у 1932 р. за ініціативи **Є.Патона на базі електрозварювальної лабораторії було засновано Інститут електрозварювання ВУАН**), генетики і селекції рослин (А.Сапегін, В.Юр'єв, М.Холодний). Важливе значення мали праці біохіміка О.Палладіна, патологоанатома О.Богомольця, фізіолога Д.Воронцова, медика-офтальмолога В.Філатова. Значний внесок у розробку проблем **вітчизняної історії** зробили академіки М.Грушевський, Д.Багалій, О.Левицький, Д.Яворницький, М.Яворський, молоді науковці Ф.Лось, М.Петровський, М.Супруненко та ін.

2.11. Політичні репресії щодо української інтелігенції. «Розстріляне відродження»

Згортання українізації супроводжувалося наступом на українську інтелігенцію, що згодом переріс у справжній терор.

З 1929 р. почали переслідувати академіка М.Грушевського. У 1931 р. його було заарештовано як керівника неіснуючого «Українського національного центру». 25 листопада 1934 р. при загадкових обставинах славетний історик помер. Були репресовані вчені-історики М.Яворський, В.Пархоменко, М.Горбань, філософи С.Семковський, П.Демчук, знавець давньоукраїнського письменства, академік В.Перетц, літературознавець С.Шаблійовський та ін. В Академії наук України, за неповними даними, було репресовано 250 осіб, у т.ч. 19 академіків.

Після прийняття у квітні 1932 р. постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» були **ліквідовані самодіяльні літературно-художні об'єднання і створена єдина Спілка радянських письменників України (1934 р.)**. Основним творчим методом проголошувався соціалістичний реалізм. Чимало талановитих митців змушені були оспівувати радянський режим. Відомими стають імена поетів П.Тичини, М.Рильського, В.Сосюри, А.Малишка, М.Бажана, прозаїків А.Головка, Н.Рибак, П.Панча, Ю.Яновського та ін.

Весною 1933 р. розпочалася хвиля переслідувань українських письменників. Тоді було заарештовано М.Ялового (Юліан Шпол). Дізнавшись про це, покінчив життя самогубством М.Хвильовий. У тому ж році були репресовані О.Слісаренко, О.Досвітній, Остап Вишня. У 1934 р. розстріляли Г.Косинку, Д.Фальківського, О.Влизька, К.Бурового. У 1935 р. заарештували М.Зерова. Із 259 письменників, що друкувалися у 1930 р., після 1938 р. залишилося лише 36.

У 1933 р. було **розігнано театр «Березіль»**, а його творця Леся Курбаса заарештували. Репресовано і художника М.Бойчука.

Було **взято курс на повне винищення групи кобзарів і лірників**, яких заступник наркома освіти УСРР А.Хвиля у грудні 1933 р. на пленумі Всеукраїнської профспілки працівників мистецтв звинуватив у тому, що вони «орієнтують музичний фронт на часи гетьманів і козацької романтики». У грудні 1934 р. до Харкова на заключний етап Республіканської олімпіади міста і села було зведено близько 300 кобзарів і лірників. Після закінчення дійства їх заарештували і вивезли на схід, де вони майже всі загинули.

Трагічною для українського відродження став кінець жовтня – початок листопада 1937 р., коли в **урочищі Сандормох (Карелія) було розстріляно 1111 в'язнів Соловецького табору**. Серед них – Л.Курбас, М.Куліш, М.Зеров, В.Підмогильний, М.Вороний, М.Ірчан, В.Поліщук, О.Слісаренко, П.Філіпович, Г.Епк, М.Яловий. Дослідники часто називають 30-ті рр. «розстріляним українським відродженням».

2.12. Позиція керівництва УСРР стосовно релігії і церкви у 30-х рр.

Політичний курс ВКП(б) був спрямований на формування у суспільстві **атеїстичного світогляду**. 1 січня 1928 р. набув чинності Адміністративний кодекс УСРР, який поміж інших містив розділ «Правила про культу». З його прийняттям

декрет РНК УСРР про свободу совісті втратив чинність. Вже наступного року **органи ОДПУ звинуватили в антирадянській діяльності Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ)**. На початку 1930 р. церква на своєму надзвичайному з'їзді змушена була заявити про саморозпуск. Було заарештовано близько 2 тис. священників, у т.ч. митрополитів В.Липківського, М.Борецького, І.Павловського.

Другу п'ятирічку Й.Сталін оголосив «безбожною п'ятирічкою». Виникли «Об'єднання воявничих безбожників». У **1934-1935 рр. було реалізовано план масового нищення культових споруд**. Зруйновано Михайлівський Золотоверхий собор, Нікольський військовий собор, Трьохсвятительську церкву, Богоявленський собор Братського монастиря і церкву Успіння Богородиці (Пирогоща) у Києві, Свято-Миколаївський монастир у Харкові, Покровський собор у Запоріжжі, Успенський собор у Полтаві і т.д. **Частину культових споруд перетворили на склади, кінотеатри, божевільні, в'язниці**. У середині 30-х рр. в Україні залишилося лише 9% діючих церковних споруд у порівнянні з 1913р.

Найважливіші події

1925 р. – рішення XIV з'їзду ВКП(б) про індустріалізацію.

1927 р. – хлібозаготівельна криза.

18 травня – 6 липня 1928 р. – «Шахтинський процес», за яким група фахівців Донбасу була засуджена «за контрреволюційну діяльність».

28 листопада 1928 р. – створення першої в Україні машинно-тракторної станції (Березівський район Одеського округу).

1928-1932 рр. – перший п'ятирічний план.

Листопад 1929 р. – перехід до форсованої індустріалізації.

Листопад 1929 р. – пленум ЦК ВКП(б) проголосив перехід до суцільної колективізації.

28-29 січня 1930 р. – засідання Надзвичайного церковного собору УАПЦ, на якому було прийнято рішення про саморозпуск.

30 січня 1930 р. – постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації».

9 березня – 19 квітня 1930 р. – судовий процес над членами неіснуючої організації «Спілка визволення України».

25 липня 1930 р. – постанова ЦК ВКП(б) «Про загальне обов'язкове навчання».

1 жовтня 1931 р. – відкриття Харківського тракторного заводу.

Квітень 1932 р. – постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій».

7 серпня 1932 р. – закон про охорону соціалістичної власності (т.зв. «закон про п'ять колосків»).

Жовтень 1932 р. – квітень 1933 р. – голодомор в Україні.

1932 р. – заснування Інституту електрозварювання ВУАН.

10 березня 1933 р. – відновлення діяльності державних університетів у Києві, Харкові, Одесі та Дніпропетровську.

1933-1937 рр. – другий п'ятирічний план.

- 21 січня 1934 р.** – постанова ВУЦВК про перенесення столиці з Харкова у Київ.
1934 р. – створення Спілки радянських письменників України.
1934-1935 рр. – масове нищення культових споруд.
31 серпня 1935 р. – почин О.Стаханова.
1935 р. – у загальноосвітніх школах започатковано піонерські організації.
Лютий 1936 р. – ВУАН перейменовано в Академію наук УСРР.
1936 р. – у середніх школах започатковано комсомольські організації.
30 січня 1937 р. – прийняття нової Конституції УРСР.
24 квітня 1938 р. – впровадження вивчення російської мови в усіх школах України як обов'язкової.
1938 р. – згорання політики українізації.
1939 р. – ліквідація національних районів, національних сільських і містечкових рад.

Персоналії

Богомолець Олександр Олександрович (12(24).05.1881 – 19.07.1946) – український патофізіолог. Заснував у Києві Інститут експериментальної біології і патології та Інститут клінічної фізіології. Президент ВУАН з 1930 р. Праці Богомольця сприяли розвитку ендокринології, дослідженням у галузі імунітету і алергії, патології, кровообігу.

Бойчук Михайло Львович (30.10.1882 – 13.07.1937) – визначний український живописець-монументаліст і педагог, один із основоположників українського монументального мистецтва. Закінчив Академію мистецтв у Кракові. З 1908 р. працював у Парижі, з 1910 р. – у Львові. У 1917 р. обраний професором Української Академії мистецтв у Києві. За радянських часів разом з учнями брав участь у т.зв. «монументальній пропаганді». У 1936 р. заарештований, а у 1937 р. – розстріляний.

Вишня Остап (Губенко Павло Миколайович) (1(13). 11.1889 – 28.11.1956) – український письменник-сатирик, гуморист, перекладач. Літературну діяльність розпочав у 1919 р. у Кам'янці-Подільському. З 1921 р. працював у газетах «Вісті ВУЦВК», «Селянська правда», журналі «Червоний перець» та ін. Член літературних груп «Пролетфронт», «Літературний ярмарок». У 1933 р. засуджений до 10 років таборів. У 1944 р. відновив літературну діяльність. У 1928 р. опублікував 4-томне видання «Усмішок».

Гермайзе Йосип Юлійович (23.07(5.08).1892 – 22.09.1958) – історик і археограф. Після закінчення Київського університету (1916) займався науковою та викладацькою роботою у Києві, Умані, Кролевеці, Миргороді, Гадячі. Професор Київського ІНО (з 1920 р.). Науковий співробітник ВУАН, керівник археографічної комісії (з 1927 р.). Дослідник історії Коліївщини, громадських рухів в Україні XIX–XX ст. У 1929 р. заарештований. Помер на засланні.

Каганович Лазар Мойсейович (10(22).11.1893 – 26.07.1991) – радянський партійний і державний діяч. З 1911 р. – член РСДРП(б). Активний учасник боротьби за встановлення радянської влади. 1922-1925 рр. – заввідділом ЦК РКП(б). 1925-1928 рр. – генеральний секретар ЦК КП(б)У, запеклий противник українізації.

З 1928 р. – секретар ЦК ВКП(б). Один із організаторів голодомору 1932-1933 рр. З 1938 р. – заступник голови РНК СРСР. У 1947 р. перший секретар ЦК КП(б)У. Очолив кампанію боротьби проти «націоналістів» у галузі культури. З грудня 1947 р. – заступник Голови Ради Міністрів СРСР, а з 1953 р. – перший заступник. У червні 1957 р. на пленумі ЦК усунений від керівних державних і політичних посад.

Молотов (Скрябін) В'ячеслав Михайлович (25.02(9.03).1890 – 8.11.1986) – радянський партійний і державний діяч. З 1906 р. – член РСДРП(б). 1920 р. – секретар Донецького губкому КП(б)У. 1920-1921 рр. – перший секретар ЦК КП(б)У. У 1921-1930 рр. – секретар ЦК РКП(б). 1930-1941 рр. – Голова РНК СРСР і РПО СРСР. Один із організаторів голодомору 1932-1933 рр. У 1939-1949 і 1953-1957 рр. – нарком (міністр) закордонних справ СРСР. 1941-1957 рр. – заступник і перший заступник Голови РНК (Ради Міністрів) СРСР. У червні 1957 р. виключений зі складу ЦК КПРС. У 1957-1960 рр. – посол СРСР у Монголії, у 1960-1962 рр. – представник СРСР у МАГАТЕ. З 1962 р. – пенсіонер.

Патон Євген Оскарович (20.02(4.03).1870 – 12.08.1953) – вчений у галузі електрозварювання і мостобудування, академік ВУАН (з 1929 р.), заслужений діяч науки УРСР (1940). У 1904-1938 рр. (з перервами) завідував кафедрою Київського політехнічного інституту. Фундатор (1934) і перший керівник Інституту електрозварювання АН України. Основоположник вітчизняної школи зварювання металів. Керував проектуванням зварних мостів.

Постишев Павло Петрович (6(18).09.1887 – 26.02.1939) – радянський партійний і державний діяч. З 1904 р. – член РСДРП(б). У 1924-1945 рр. – секретар Київського губкому, у 1925 – Київського окружного КП(б)У. З 1926 р. – секретар ЦК КП(б)У, одночасно секретар Харківського окружного. 1930-1933 – секретар ЦК ВКП(б). Причетний до організації голодомору 1932-1933 рр. З березня 1933 р. – член Політбюро ЦК КП(б)У, перший секретар Харківського, згодом – Київського обкому КП(б)У. У 1938 р. заарештований, а у 1939 р. – розстріляний.

Скрипник Микола Олексійович (25.01.1872 – 7.07.1933) – державний діяч УСРР, один із засновників КП(б)У, член її ЦК (1918). З 1917 р. – на державній роботі в Україні. Голова Народного секретаріату (1918), нарком внутрішніх справ (1921-1922), нарком юстиції та генеральний прокурор УСРР (1922-1927), нарком освіти (1927-1933). У 1933 р. – заступник голови УСРР і голова Держплану УСРР. Член Політбюро ЦК КП(б)У (з 1927 р.), ЦВК СРСР (1925-1929, 1932-1933). Сприяв справі українізації. Був звинувачений у «націонал-ухильництві». Покінчив життя самогубством.

Сталін (Джугашвілі) Йосиф Віссаріонович (9(21)12.1879 – 5.03.1953) – радянський державний і політичний діяч. З 1898 р. учасник соціал-демократичного руху. У 1917-1922 рр. нарком у справах національностей, водночас у 1919-1922 рр. – нарком державного контролю. З квітня 1922 р. по 1953 р. – генеральний секретар ЦК РКП(б). Наприкінці 1920-х рр., ліквідувавши неп, розпочав форсоване будівництво соціалізму. Здійснював прискорену індустріалізацію та примусову колективізацію селянства. Ініціатор вилучення зерна в Україні у 1932-1933 рр., що призвело до масового голодомору. Ініціатор і організатор масового терору та репресій. Творець тоталітарного режиму в СРСР. Герой Соціалістичної праці (1939), Герой

Радянського Союзу (1945). У 1941-1953 рр. – голова РНК СРСР. У роки німецько-радянської війни – Голова Державного комітету оборони, Верховний головнокомандувач Збройних Сил СРСР, маршал Радянського Союзу (1943), генералісімус СРСР (1945).

Якір Йона Еммануїлович (3(15).08.1896 – 11.06.1937) – радянський військовий діяч. З 1917 р. – член РСДРП(б). У 1918-1920 рр. брав участь у встановленні радянської влади в Україні. 1921-1923 рр. – командуючий Київським військовим округом. 1924-1925 рр. – начальник Головного управління військово-навчальних закладів РСЧА в Україні. Командуючий військами Українського (1925-1935), Київського (1935-1937) військових округів. Командарм 1-го рангу. Репресований у 1937 р.

Основні терміни та поняття

Індустріалізація – розвиток великої машинної техніки та впровадження її в господарство країни.

Канібалізм – людожерство.

Колективізація – об'єднання одноосібних господарств у великі господарства – колгоспи.

Політехнізм – система навчання, яка передбачає теоретичне і практичне ознайомлення з основними галузями сучасного виробництва.

Русифікація – насильницьке запровадження російської мови, культури та ін.

Стаханівський рух – рух новаторів виробництва в різних галузях народного виробництва, що виник у середині 30-х рр. Названий від імені його ініціатора – вибійника шахти у Донбасі О.Стаханова, який з 30 на 31 серпня 1935 р. перевищив офіційно визначену норму видобутку вугілля в 14,5 рази.

Тоталітарна держава – держава, в якій внаслідок історичних умов склалася така система політичного та соціального устрою життя суспільства, за якої неkontrolьована народом влада бюрократичної еліти отримала можливість руйнації або прямої заборони інститутів представницької демократії чи просто здійснює військово-поліцейський терор.

Ударник – передовик виробництва.

Ухил – певний напрям діяльності, інтересів.

3. Західноукраїнські землі у 1921-1939 рр.

3.1. Політика Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини щодо західноукраїнських земель

Після поразки визвольних змагань 1917-1920 рр. західноукраїнські землі опинилися у складі Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини. **До польської окупації потрапили землі Східної Галичини та Західної Волині, на яких за переписом 1931 р. проживало 5,6 млн українців. У складі Румунії українці (790 тис. осіб) мешкали у Північній Буковині, Хотинському, Аккерманському та Ізмаїль-**

ському повітах Бессарабії. На території «Підкарпатської Русі», що ввійшла до складу Чехословаччини, проживало понад 450 тис. українців.

Загалом можна визначити такі **спільні риси політики Польщі, Румунії, ЧСР**: насильницька асиміляція; стримування економічного розвитку, його колоніальний характер; репресії проти діячів національно-визвольного руху; національний гніт; відмова від міжнародних зобов'язань, щодо надання автономних прав українцям.

У 1919-1939 рр. чітко вирізняються три періоди політики польських правлячих кіл щодо українських земель.

У 1919-1923 рр. польське керівництво намагалося в очах світової громадськості довести свої права на українські землі, а також те, що Польща нібито забезпечує всі права національних меншин. **Польська конституція 1921 р. гарантувала права українців на рідну мову на побутовому рівні, у навчанні у початкових школах. Закон від 26 вересня 1922 р. надав самоврядування Східній Галичині** (трьом воєводствам – Львівському, Станіславському, Тернопільському). Але як тільки **14 березня 1923 р. Рада послів Англії, Франції, Італії та Японії визнала Східну Галичину частиною Польщі**, всі ці права залишилися на папері. У цей період українське населення намагалося відстояти свої права, вдаючись до акцій протесту, збройних виступів, бойкоту перепису 1921 р., виборів 1922 р. до сейму.

У 1923-1926 рр. польські правлячі кола проводили політику, спрямовану на асиміляцію поневолених народів. Для здійснення цієї мети уряд Польщі поділив країну на дві господарські території: **Польща «А»**, до якої входили корінні польські землі, і **Польща «Б»**, що складалася переважно із західноукраїнських і білоруських земель. В останній застосовувалася політика штучного стримування соціально-економічного розвитку і повного скасування поступок національним меншинам. З 1 липня 1924 р. був прийнятий закон, за яким польська мова проголошувалась державною. Почалося закриття українських шкіл. Польський уряд намагався викоринити самі поняття «Україна», «українець». На українські землі переселялися польські колоністи, яким виділялися кращі землі. За 1921-1929 рр. сюди прибули 77 тис. поляків.

Третій період (1926-1937 рр.) пов'язаний зі **встановленням режиму «санації» на чолі з Ю.Пілеуським**. Суть нової влади полягала у державній асиміляції національних меншин і у відмові від національної асиміляції, особливо мовної, шляхом примусу. Для її здійснення у **1926 р. було створено спеціальний відділ національностей**, а у березні 1934 р. почали діяти Національний комітет і Бюро національної політики. В 1928-1930 рр. було зроблено **поступки українській буржуазії у формі фінансової підтримки кооперативних об'єднань**. У відповідь, найчисельніша українська партія Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) у жовтні 1935 р. взяла курс на нормалізацію польсько-українських відносин. В свою чергу, уряд пішов на деякі поступки. Лідер УНДО В.Мудрий був обраний одним із п'яти віце-маршалів сейму.

Проте політика поступок української буржуазії була нетривкою. Напередодні Другої світової війни, побоюючись позиції в українському питанні Німеччини, польський уряд різко змінив акценти у своїй національній політиці і повернувся до доктрини однонаціональної Польщі.

3.2. *Форми суспільної активності українського населення у протидії асиміляторській політиці Польщі.*

Утворення Організації українських націоналістів

Польська політична система ґрунтувалася на конституційних засадах. Це дало змогу національним меншинам попри дискримінацію відстоювати свої права в інститутах держави. У 1925 р. українці мали 12 політичних партій. Найбільш впливовим було **Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – ліберальна партія, яка утворилася у 1925 р.** Лідерами об'єднання були Д.Левицький, В.Мудрий, С.Баран, О.Луцький. УНДО виступало за конституційну демократію і незалежність України. Вагомою політичною силою була **Українська соціал-радикальна партія (УСРП)**. Її підтримували селяни, сільська інтелігенція. Радикали прагнули поєднати принцип демократичного соціалізму з ідеєю незалежності України. Розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем пов'язувалося із завоюванням незалежності. Її лідерами були Л.Бачинський та І.Макух. Іншою впливовою партією була **Комуністична партія Західної України**, утворена ще у 1919 р. Лідери партії – Й.Крілик, Р.Кузьма. Програма ставила завдання боротьби проти соціальних і національних утисків, за об'єднання Західної України з радянською Україною. **Українські партії намагалися стати помітним чинником політичного життя.** Якщо у 1927 р. представництво у польському парламенті становило 25 послів і 6 senatorів-українців, то вже у 1930 р. – відповідно 50 і 14.

В економіці протидія офіційній лінії на гальмування розвитку українських земель здійснювалася через **кооперативний рух**. Так, якщо в 1921 р. у Галичині діяло 580 кооперативів, то у 1939 р. їх було до 4000.

Реагуючи на колонізацію освіти, **українська інтелігенція заснувала у Львові таємний («катакомбний») Український університет (1921-1925 рр.)**. Він мав 3 факультети і 15 кафедр. 54 професори навчали 1500 студентів. **Основним центром національної культури було НТШ у Львові**, до складу якого входило понад 200 науковців, у т.ч. І.Крип'якевич, С.Томашівський, М.Возняк, К.Студинський, Я.Пастернак, Ф.Колесса та ін. Важливим чинником суспільно-політичного життя стала греко-католицька церква, яка у 1939 р. у Галичині і Закарпатті налічувала 4,3 млн віруючих, 3040 парафій з 4440 церквами.

Коли антиукраїнський тиск польської влади ставав нестерпним, відповідна реакція українців виходила за межі легальних форм боротьби. Якщо у 1922 р. в Західній Україні відбулось лише 59 **страйків**, то в 1934-1939 рр. – 1118. З весни 1930 р. посилювались **виступи селян**. Тільки на території Волинського, Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств відбулося понад 3000 **антидержавних політичних виступів**, у т.ч. 160 збройних. Відповіддю уряду була кампанія **пацифікації – умиротворення за допомогою поліції та війська**. Жорстким репресіям було піддано 800 сіл, 1739 осіб було заарештовано. Послідовна асиміляторська політика польських властей за фактичної відсутності єдності українських політичних сил зумовила застосування більш радикальних форм боротьби. **У Відні в січні 1929 р. було створено Організацію українських націоналістів (ОУН)**.

Лідером партії став **Є.Жоновалець**. Ідеологічне обґрунтування діяльності ОУН становив «інтегральний» (волевий, дієвий, чинний) націоналізм, засади якого розробив Д.Донцов. **Нація оголошувалася ним абсолютною цінністю, а досягнення незалежності України – найвищою метою.** Для досягнення цієї мети були прийнятними будь-які методи. Напередодні Другої світової війни ОУН нараховувала 20 тис. осіб. Вдаючись до тактики саботажу, експропріації державних фондів та терору до польської влади (здійснено понад 60 замахів та вбивств, у т.ч. вбивство у 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького), ОУН намагалася стимулювати в українському суспільстві стан постійного революційного піднесення і підтримки та розвитку руху протесту проти влади.

3.3. Правовий статус українських земель у складі Румунії і Чехо-Словаччини

Становище українських меншин у Румунії було гіршим, ніж у Польщі. З перших днів захоплення українських земель **румунська влада проводила політику тотальної румунізації**, жорстокого тиску на місцеве населення. З 1919 по 1928 р. **на території Буковини зберігався воєнний стан.** Було закрито всі українські школи, переслідувалася українська церква. До 1927 р. Буковина втратила залишки автономії, якою володіла за влади Австрії. **У 1926–1933 рр. настав період лібералізації**, коли було дещо і послаблено антиукраїнські дії. Однак, **у лютому 1933 р. на окупованих землях було запроваджено надзвичайний стан**, а впродовж 1933–1935 рр. парламент Румунії прийняв кілька реакційних законів, у т.ч. про реорганізацію і зміцнення поліції та сигуранци (таємної поліції). Із середини 30-х рр. у Румунії почати набирати сили фашистські партії та організації («Залізна гвардія», Націонал-християнська партія та ін.). **У лютому 1938 р. було встановлено особисту диктатуру Кароля II.** Розвиток українського політичного руху був найбільш помітним на території Буковини. Саме тут діяли Комуністична партія Буковини, Українська національна партія, Революційний національний табір.

Позиція уряду Чехо-Словаччини до українців краю була більш поміркованою і виваженою, ніж у Польщі та Румунії. У 30-х рр. у Закарпатті діяло **до 30 політичних партій**, які репрезентували широкий спектр поглядів на суспільний розвиток. **Найвпливовішими політичними течіями були русинство і народовство.** Русинський напрям користувався найбільшою підтримкою населення. Русини домагалися автономії краю. Лідером напрямку був А.Бродій. Народовський напрям послідовно відстоював український характер населення краю і виступав за автономію. Лідером руху виступив А.Волошин.

Постійно **зростала кількість початкових шкіл.** Так, з 525 шкіл у 1914 р. вона збільшилася до 851 в 1938 р., кількість гімназій – з 3 до 11. Було дозволено вибирати мову викладання. Вільно діяли різні українські суспільні організації: «Просвіта», Асоціація українських вчителів, «Пласт» та ін. Проте і **в Закарпатті проводилася чехізація.** Зокрема, за 20 років тут було відкрито 213 чеських шкіл, 191 чеський філіал при українських та угорських школах.

3.4. Соціально-економічне становище населення

На українських етнічних територіях, захоплених Польщею, Румунією і Чехословаччиною у 1930 р. проживало близько **10650 тис. осіб**, у т. ч. 6585 тис. українців (61,8% від загальної кількості населення). Більша частина західноукраїнських земель входила до складу Польщі, становлячи третину її території. Там проживало 8,9 млн. осіб, у т. ч. 5,6 млн. українців (63%), 2,2 млн. поляків (25%), 0,9 млн. євреїв (10%).

Польський уряд надавав пріоритет розвитку економіки Польщі «А». Тут розвивалась промисловість, зосереджувалось понад 80-90% електротехнічної, металообробної, текстильної, хімічної, паперової промисловості, виробництва цегли, вапна, солі, цукру і тощо.

У той же час у **Польщі «Б»** (Західна Україна і Західна Білорусія), незважаючи на те, що вони мали значну територію і величезні природні багатства (в Західній Україні – нафта, кам'яне вугілля, фосфорити, калійні солі, природний газ тощо), **важка промисловість зовсім не розвивалась.** А ті галузі, що існували, деградували. Так, видобуток нафти в Західній Україні у 1936-1938 рр. зменшився проти 1913 р. в 3-4 рази. Різко знизився видобуток озокериту, занепали текстильна, сірникова, меблева промисловість. Діючі підприємства були переважно дрібними і належали до деревообробної, шкіряної галузей, промисловості з переробки сільськогосподарських продуктів (винокуріння, пивоваріння, тютюнова тощо). 85% підприємств мали не більше 20 робітників кожне.

Деградувала промисловість Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмайльського повітів у складі Румунії. Якщо у 1922 р. підприємств фабрично-заводського типу на Буковині було 617, то в 1939 р. лише 318. Врешті, підприємства, які продовжували працювати, були дрібними, напівкустарними. 94,5% підприємств не мали механічних установок. Усе це зумовлювало економічну відсталість краю.

У Чехословаччині ставлення до українського населення в Закарпатті було кращим, ніж у Польщі та Румунії, але капіталовкладення в економіку краю були дуже малими, і вона залишалась відсталою, а життєвий рівень трудящих низьким.

Незначний розвиток промисловості у західноукраїнських землях зумовив нечисленність промислового пролетаріату. За даними перепису 1931 р. в Західній Україні налічувалось 730 тис. найманих робітників. Становище робітників і всіх трудящих в західноукраїнських землях було дуже тяжким. Особливо воно погіршилось у період світової економічної кризи 1929-1933 рр. Внаслідок занепаду промисловості на західноукраїнських землях на початку 1930-х років налічувалось 400 тис. безробітних. Ненабагато кращим було й становище тих, що мали постійну роботу. В середньому робочий день на західноукраїнських землях тривав від 10 до 12 і навіть 16-18 годин. А заробітна плата була мізерною і знижувалась з кожним днем. Так, з 1929 до 1932 р. зарплата в Західній Україні була знижена на 14%. У той же час ціни на продукти зросли на 47%. На Буковині реальна зарплата трудящих в 1937 р. в порівнянні з 1913 р. становила лише 32%.

Напівфеодалний гніт, величезна заборгованість, розорення, голод – такою була доля **західноукраїнського селянства.** У Західній Україні 52% всієї землі пе-

ребувало у руках поміщиків. 60% селянських господарств Західної України мали не більше 2 га, а 16% – зовсім не мали її. На Буковині у 1930-х роках поміщикам належало 52% всіх сільськогосподарських угідь, а на Закарпатті – 53% всієї землі..

Уряди Польщі і Румунії, проводячи в 1920-х роках **аграрну реформу**, ставили за мету зміцнити в західноукраїнських землях поміщицьке землеволодіння, насадити там польських і румунських колоністів. Так, польський уряд здійснював свою колонізаторську політику, насаджуючи на українських землях польських колоністів-осадників, переважно колишніх офіцерів і солдатів польської армії. Відбираючи у західноукраїнських селян землі і передаючи їх **осадникам**, польський уряд переслідував мету створити на західноукраїнських землях міцну опору для польського панування. З 1919 р. по 1929 р. польський уряд наділив землею і поселив на українських землях 200 тис. осадників, а румунський уряд переселив у Північну Буковину 2 тис. румунських колоністів.

Трудяще селянство західноукраїнських земель перебувало в постійній кабали у поміщиків і лихварів, було приречене на перманентний голод і злидні. За даними офіційного перепису 1927 р. з кожних 100 господарств 47 були безкорівними. У цілому на західноукраїнських землях дві третини селянських господарств не мало коней або мали одного коня. Непосильним тягарем на плечі селян лягали також **державні податки**. У Західній Україні податки забирали у селянина від половини до двох третин усього його доходу. На Північній Буковині за час від 1924 р. до 1932 р. податки зросли майже в чотири рази.

Тяжке матеріальне становище, жорстока експлуатація, надзвичайно погані побутові умови й харчування, неналагоджене медичне обслуговування населення, незадовільно організована охорона праці й техніка безпеки на виробництві вели до частих захворювань трудящих, каліцтва, епідемії тифу, дизентерії, скарлатини та інших інфекційних хвороб, до високої смертності серед робітників і селян.

Малоземелля селянства і тяжке становище всіх західноукраїнських трудящих змушували їх до пошуків кращої долі в інших країнах, до **еміграції** з рідної землі. За 1919-1938 рр. з західноукраїнських земель виїхало 170 тис. українців, з них до Канади – 67 тис., Аргентини – 42 тис., Франції – 36 тис., США – 11 тис., Бразилії – 7 тис.

Протистоючи економічному тиску іноземного капіталу, західноукраїнське населення створило широку мережу **кооперативів**. Крайове товариство «Сільський Господар» з центром у Львові захищало інтереси селян перед адміністративними властями. Кредитові спілки були об'єднані в асоціацію «Центробанк», сільські споживчі і торгові спілки створили «Центросоюз», молочарські кооперативи об'єдналися в «Маслосоюз», дрібні міські крамарі входили до товариства «Народна торгівля». Чисельність українських кооперативів у Східній Галичині збільшилася з 580 у 1921 р. до близько 4 тис. в 1938 р. Кооперативи відігравали велику роль не тільки в господарській діяльності західних українців, а й у політичному житті та культурному розвитку.

3.5. Карпатська Україна

Після розпаду Австро-Угорської імперії Закарпатська Україна опинилася у складі Чехо-Словаччини. За Сен-Жерменським договором ЧСР мала надати авто-

номію цієї території. Але за Конституцією 1920 р. ЧСР стала унітарною державою і вимога залишилася на папері.

Мюнхенська угода 1938 р. примусила уряд Чехо-Словаччини реорганізувати країну на федеративних засадах. **11 жовтня 1938 р. він оголосив про надання автономії Закарпатській Україні**, яка повинна була знаходитися у федеративних відносинах із Чехією і Словаччиною. **Главою закарпатського українського уряду став А.Бродій**. Розбудова держави проходила у складних зовнішньополітичних обставинах. Особливо **відчувався вплив Німеччини**. 2 листопада 1938 р. за рішенням німецько-італійського арбітражу Карпатська Україна змушена була віддати Угорщині 1853 км² своєї території з населенням 180 тис. осіб, з містами Ужгород і Мукачів. У жовтні 1938 р. за рекомендацією Берліна уряд Чехо-Словаччини усунув із посади прем'єра А.Бродія, який виступав за приєднання Закарпаття до Угорщини. **Новим прем'єром став А.Волошин, прихильник німецької орієнтації**. Активізувалися дипломатичні відносини. У Хусті, столиці Закарпаття, було засноване Німецьке консульство. Укладено угоду про поставки до Німеччини дерева, молочних продуктів, шкіри, хутра, вовни та вина. У столиці було відкрито японське консульство.

З ініціативи А.Волошина у січні 1939 р. засновано політичну організацію закарпатського населення, яка виступала за утворення суверенної держави, – **Українське національне об'єднання (УНО)**. **12 лютого 1939 р. відбулися вибори до Сейму Карпатської України**. У них взяли участь 92,5% населення з правом голосу, з них 92,4% проголосували за УНО.

А.Волошин звернувся до німецького уряду з проханням взяти Карпатську Україну під свій протекторат. Однак, Гітлер вирішив передати край Угорщині, щоб втягнути останню у свої агресивні плани. **У ніч з 14 на 15 березня 1939 р. німецькі війська почали окупацію Чехо-Словаччини**. У той же час Угорщина зі згоди Німеччини почала захоплення Закарпаття. Збройні сили Карпатської України (12-тисячні загони «Карпатської Січі») чинили героїчний опір. **15 березня 1939 р. на засіданні сейму в Хусті Карпатська Україна була проголошена незалежною державою. Її президентом став А.Волошин**. Було прийнято конституційний закон із 8 статей: законодавчо закріплено синьо-жовтий прапор, герб, що містив тризуб, гімн «Ще не вмерла Україна», українську мову проголошено державною. Все ж, незважаючи на такі атрибути, державність Карпатської України була нежиттєздатною, оскільки владні структури були слабкими, армія – нечисленною та погано озброєною.

18 березня угорські війська ввірвалися в Хуст і новоутворена українська держава припинила своє існування.

Найважливіші події

18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р. – Паризька мирна конференція.

8 травня 1921 р. – приєднання Закарпаття до Чехо-Словаччини.

1921 р. – заснування таємного Українського університету у Львові.

14 березня 1923 р. – Рада послів у Парижі прийняла рішення про приєднання Галичини до Польщі за умови падання їй автономних прав.

31 липня 1924 р. – «кресовий» закон про введення на західноукраїнських землях, двомовних (утраквістичних) шкіл, заборону використання української мови у державних установах Західної України.

16-18 вересня 1924 р. – Татарбунарське повстання у Південній Бессарабії проти румунських окупантів.

Липень 1925 р. – створення Українського національно-демократичного об'єднання.

1927 р. – створення Української національної партії на Буковині

27 січня – 3 лютого 1929 р. – у Відні відбувся I Конгрес українських націоналістів, на якому було створено Організацію українських націоналістів (ОУН).

1934 – «пацифікація» західноукраїнських земель.

1934 р. – вбивство членами ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького.

11 жовтня 1938 р. – надання Закарпаттю автономії.

12 лютого 1939 р. – вибори до Сейму Карпатської України.

15 березня 1939 р. – проголошення незалежності Карпатської України.

15-18 березня 1939 р. – окупація Закарпаття угорськими військами.

Персоналії

Бродій Андрій Іванович (р.н. невід. – 1945) – громадський і державний діяч у Закарпатті. У 1929-1938 рр. – депутат чехословацького парламенту. У жовтні 1938 р. обраний прем'єр-міністром Карпатської України. У 1939 р. – член угорського парламенту. У 1945 р. заарештований органами НКВС.

Волошин Августин Іванович (18.03.1874 – 19.07.1945) – видатний український педагог, греко-католицький священник, науковець і політичний діяч. Активною політичною діяльністю почав займатися з 1919 р. Заснував і очолював Народно-християнську партію (1923-1929). Посол чехословацького парламенту (1925-1929). 26 жовтня 1938 р. призначений прем'єр-міністром Карпатської України, а 15 березня 1939 р. став її президентом. Емігрував до Чехословаччини. У 1945 р. схоплений радянськими спецслужбами. Помер у в'язниці.

Колесса Філарет Михайлович (17.07.1871 – 3.03.1947) – видатний український композитор, фольклорист, літературознавець. Основоположник українського етнографічного музикознавства. Досліджував ритміку народних пісень, народні пісні Підкарпаття, Лемківщини, Полісся. Директор філіалу Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України та Етнографічного музею. Автор хорових творів, обробок народних пісень, монографій про творчість М.Лисенка, І.Франка, Л.Українки.

Коновалець Євген Михайлович (14.06.1891 – 23.05.1938) – визначний український військовий і політичний діяч. У 1910-1911 рр. брав участь у боротьбі студентства за український університет у Львові. Під час Першої світової війни воював в айстро-угорській армії, потрапив у російський полон. Співорганізатор у 1917 р. куреня Січових стрільців, з січня 1918 р. – беззмінний командир Січових стрільців. В армії УНР – командир дивізії, корпусу, армійської групи; полковник. З 1922 р. в еміграції. Ініціатор створення УВО (1921) та ОУН (1929), перший голова її Проводу. Вбитий у Роттердамі агентом НКВС.

Крип'якевич Іван Петрович (25.06.1886 – 21.04.1967) – визначний український історик, дійсний член НТШ (з 1911 р.) академік АН УРСР (з 1958 р.). Учень М.Грушевського. Працював у гімназіях Львова, Рогатина і Жовкви. Професор Львівського (таємного) українського університету (1921-1924). З 1939 р. – професор, завідувач кафедри Львівського університету, з 1940 р. – завідувач відділу Інституту історії АН УРСР, з 1953 р. – директор Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Автор праць «Українська історіографія» (1923), «Історія української культури» (1937), «Богдан Хмельницький» (1954), «Велика історія України» (1935) та ін.

Томашівський Степан Теодорович (9.01.1875 – 21.12.1930) – визначний український історик, публіцист, політичний діяч. З 1910 р. – доцент Львівського університету, в.о. Голови НТШ у Львові (1913-1914). У 1914-1918 рр. – член Бойової управи УСС. 1920 р. – представник уряду ЗУНР у Лондоні, а у 1921-1925 рр. – у Берліні. У 1928-1930 рр. – доцент Краківського університету. Головні наукові інтереси – Хмельниччина, Мазепинська доба, історія української церкви. Автор праць «Галичина» (1915), «Історія України» (1919), «Під колесами історії» (1922) та ін.

Основні терміни та поняття

Асиміляція – добровільний або вимушений процес розчинення (втрата традицій, звичаїв, мови тощо) раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численнішого народу (етносу); засіб для досягнення етнічної однорідності.

Дискримінація – часткове чи повне, тимчасове чи постійне обмеження або позбавлення конституційних прав певної категорії громадян за расовою чи національною належністю, політичними і релігійними переконаннями, статтю тощо.

Конфесія – церква чи релігійна організація, яка має своє віровчення, культову практику та організаційну структуру.

Націоналізм – психологія, ідеологія та політика в національному питанні, основою яких є визнання пріоритету національних особливостей у суспільному розвитку, перебільшена оцінка значення ролі власної народності, нації, аж до ідеї національної винятковості і вищості.

Парцела – невелика ділянка власної або орендованої землі, на якій ведеться дрібне (парцелярне) селянське господарство.

Пацифікація – «умиротворення», на шлях якого в найжорстокіших формах стала офіційна польська влада в 1930-х рр. XX ст. у придушенні опору українства (на західноукраїнських землях) проти соціального і національного гноблення.

Полонізація – запровадження польської мови, культури і т.ін., звичайно примусово, витісняючи національну мову, культуру і т.ін.

Румунізація – примушування кого-небудь перейти на румунську мову, засвоїти румунські звичаї, культуру і т.ін.

Санація – назва фашистського режиму у Польщі у 1926-1939 рр.

Сигуранца – у Румунії – політична поліція.

Чехізація – насильницьке поширення чеської мови і культури.

Тема IV. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945 РР.). ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА (1941-1945 РР.)

4.1. Пакт Молотова – Ріббентрона і Україна

Наприкінці 30-х рр. становище в Європі визначали дві тоталітарні держави: на заході – нацистська Німеччина, на сході – Радянський Союз. Суперечності між ними мали призвести до воєнного зіткнення. Однак на серпень 1939 р. ситуація дкорінно змінилася.

Підписання Мюнхенської угоди (29 вересня 1938 р.) між гітлерівським урядом і урядом Великобританії та Франції, а також франко-німецького договору про співробітництво були розцінені радянським керівництвом як пряма спроба направити агресію Німеччини проти СРСР і змусило його відмовитися від курсу на створення системи колективної безпеки. Перед лицем німецької агресії з заходу і японської зі сходу **СРСР опинився перед загрозою війни на два фронти**. Натомість Німеччина готувалась до війни з Польщею, яка мала стати прелюдією до агресії проти Франції та Англії. **Щоб уникнути загрози війни на два фронти Німеччина йде на зближення з СРСР.**

23 серпня 1939 р. міністри закордонних справ СРСР і Німеччини В.Молотов і Й.Ріббентрон підписали договір (пакт) про ненапад терміном на 10 років. Крім того, було підписано і таємний протокол, за яким Німеччина, зокрема, визнавала претензії СРСР на Східну Галичину, Волинь, північну Буковину і Бессарабію, які належали Польщі і Румунії. У свою чергу, Німеччина дістала повну свободу дій у Європі. СРСР зобов'язувався поставляти до Німеччини військово-стратегічні матеріали і продовольство.

4.2. Вхідження західноукраїнських земель до складу УРСР.

Радянсько-німецький договір 28 вересня 1939 р.

Добившись підписання з СРСР договору про ненапад, Гітлер приступив до здійснення своїх задумів. Підрозділи вермахту, вчинивши напад на Польщу **1 вересня 1939 р. о 4 годині 45 хвилин розв'язали Другу світову війну.** СРСР, не зважаючи на домовленість, не поспішав зі вступом у війну. Вичікувальною позицією Сталін прагнув перекласти всю відповідальність за агресію на Німеччину. Лише **17 вересня радянські війська перейшли польський кордон.** До складу Українського фронту ввійшло 28 стрілецьких і 7 кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, 7 артилерійських полків Резерву головного командування. Командуючим фронту призначили С.Тимошенка, начальником штабу – М.Ватутіна. 17 вересня радянські війська вступили у Тернопіль, Збараж, Рівне, 18-го – Луцьк, Станіслав, Галич, 22-го – Львів, 24-го – Дрогобич, 26-го – Самбір та Яворів, 27-го вересня – Старий Самбір.

28 вересня 1939 року між СРСР і Німеччиною був підписаний договір про дружбу і мир, за яким до складу СРСР відійшла, зокрема, більшість територій За-

хідної України, крім Холмщини, Підляшшя, Посяння, Лемківщини, які в обмін на Литву перейшли під німецьку окупацію.

Для узаконення радянського режиму 22 жовтня під контролем нових властей було проведено вибори до Народних зборів, які наприкінці жовтня у Львові прийняли декларацію про воз'єднання Західної України з радянською Україною у складі СРСР. У листопаді відбулися сесії Верховної Ради СРСР і УРСР, які ухвалили відповідні закони про включення Західної України до складу СРСР і воз'єднання її з УРСР.

26 червня 1940 р. уряд СРСР зажадав від Румунії очищення від її військ Бессарабії, а також тієї частини Північної Буковини, де проживало переважно українське населення. Не маючи підтримки з боку Німеччини, уряд Румунії був вимушений прийняти пропозицію.

28 червня радянські війська вступили на буковинську і бессарабську землі, де було встановлено радянську владу. 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР вирішила включити Північну Буковину і Південну Бессарабію (Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти) до складу УРСР, а з решти Бессарабії і колишньої Молдавської АРСР 15 серпня 1940 р. утворили Молдавську РСР.

Завдяки анексії Радянським Союзом Західної України, Північної Буковини і Південної Бессарабії населення України збільшувалося на 8809 тис. осіб і на середину 1941 р. становило 41657 тис., а територія розширювалася до 565 тис. км².

4.3. Економічні та соціальні перетворення у Західній Україні

Після воз'єднання з Україною на західноукраїнських землях були проведені **соціально-економічні реформи**, що включали в себе: конфіскацію поміщицьких і монастирських земель; націоналізацію банків і великої промисловості; колективізацію сільського господарства; реконструкцію і будівництво нового виробництва; проведення виборів; українізацію, розширення мережі українських навчальних закладів; зміцнення системи охорони здоров'я, безкоштовне медичне обслуговування населення; створення системи соціального забезпечення тощо.

Ці реформи здійснювалися жорсткими командно-адміністративними методами, не враховували місцевих особливостей, порушували звичний уклад життя західних українців, вели до ліквідації раніше створених структур (заборона політичних партій, арешт і депортація їхніх лідерів, насильницька колективізація, припинення діяльності товариства «Просвіта» тощо).

Радянізація західних областей супроводжувалася репресіями у ході яких було заарештовано і вислано близько 10% населення: службовців старого держпарату, місцевих комуністів, служителів церкви, підприємців, заможних селян, значну частину інтелігенції.

4.4. Суперечності економічного розвитку України у передвоєнні роки

У 30-ті роки Україна перетворилася з аграрної на потужну індустріальну країну. У 1940 р. **продукція всієї промисловості України зросла в 7,3 раза порівняно з 1913 р.**, а великої – майже у 10 разів. Основним кам'яновугільним регіоном країни залишався Донбас. На кінець 1940 р. Україна видобувала 50,5% загальносоюзно-

*Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)*

го видобутку вугілля, виробляла 64,7% чавуну, 48,8% сталі, 67,6% залізної руди, 25,7% електроенергії. Завдяки кільком урожайним рокам, практично дармовій праці селян, а також запровадженню механізації і передових методів агрокультури у 1940 р. колгоспи України дали понад 20% загальносоюзного виробництва товарно-го хліба, 73% цукру, 20% м'яса і т.д.

Наприкінці 30-х років посилися «воєнно-промисловий комплекс». На 1941 р. асигнування на оборону становили 43,4% державного бюджету. **Українська промислова база займала в ньому провідне місце.** Швидко зростала чисельність армії. З 1939 до 1941 р. було сформовано 125 нових дивізій. Щодо їх озброєння, то переважно це були застарілі зразки. Нові моделі літаків становили лише 9%, танків – 18%. За кількістю останніх СРСР переважав в 2 рази Німеччину, Японію, Італію, Румунію та Фінляндію разом узяті.

Поряд із досягненням передових позицій у світовому індустріальному виробництві у **промисловості України перед Другою світовою війною мали місце негативні риси, що гальмували її розвиток:** 1) застосування не економічних, а командно-адміністративних методів ведення господарства; 2) репресії проти технічних працівників (заміщення їх висуваннями з робітників, що не мали відповідної підготовки); 3) повільне впровадження і розвиток військової техніки; 4) відставання легкої і харчової промисловості від розвитку важкої; 5) збереження дореволюційного районування української промисловості, внаслідок чого Правобережний регіон, як і раніше, відставав від Лівобережжя.

4.5. Початок Великої Вітчизняної війни. Оборонні заходи, вжиті радянським керівництвом і допущені прорахунки при перебудові життя держави на воєнний лад

22 червня 1941 р. війська фашиської Німеччини та її союзників (Фінляндії, Угорщини, Румунії, Італії) здійснили напад на СРСР. За детально розробленим планом «Барбаросса» загарбники зосередили 190 дивізій чисельністю 5,5 млн осіб. Їм протистояло угруповання радянських військ, яке налічувало 170 дивізій і 2 бригади (2,9 млн осіб).

В основу німецького плану було покладено **ідею «бліцкригу»** («блискавичної війни»): передбачалося швидке просування військ до найважливіших політичних та економічних центрів, оточення і розгром радянських частин у прикордонних боях.

На Україну було спрямовано наступ групи армій «Південь» на чолі з генерал-фельдмаршалом фон Рундштеттом, до якої входили також румунські та угорські війська (57 дивізій і 13 бригад). Їм протистояли війська **Київського особливого та Одеського воєнних округів, які з початком війни були реорганізовані відповідно у Південно-Західний і Південний фронти.** Загалом війська ворога на цьому напрямку поступалися радянській армії за багатьма показниками. Німці мали незначну кількісну перевагу лише у живій силі – 1:1,4, але значно поступалися у техніці: у радянських частинах було в 1,3 раза більше гармат і мінометів, у 4,9 раза – танків, у 2,4 раза – літаків. Проте навіть за таких сприятливих для Червоної армії обставин **втримати німців на радянському кордоні не вдалося.**

З початком війни у ряді регіонів СРСР було запроваджено режим **воєнного стану**. Він передбачав перебудову державного управління: створення Ставки Головного командування Збройними силами (23 червня) і ДКО (Державного комітету оборони) (30 червня 1941 р.), які наділялися всією повнотою влади в країні. Головою ДКО і Головнокомандувачем став Й.Сталін. Запроваджувалися військові трибунали, арешти в тилу всіх «підозрілих осіб», інтернування з території країни громадян держав, що воювали проти СРСР, а також висилка в східні райони громадян СРСР німецького походження. **Народне господарство перебудовувалося на воєнний лад**: збільшувався робочий день і робочий тиждень; скасовувалися чергові відпустки; запроваджувалася карткова система постачання населення продовольством і товарами першої потреби. На виробництво озброєння, боеприпасів, військового обладнання переводилися сотні машинобудівних заводів. Проголошувалася мобілізація військовозобов'язаних 1905-1918 рр. народження на території усіх військових округів (крім Середньоазіатського, Забайкальського і Далекосхідного), а також формування народного ополчення з добровольців, які не підлягали мобілізації. Вже до 1 липня 1941 р. Червона армія поповнилася 5,3 млн осіб, у т.ч. з України – 2 млн. Значна частина призваних не була забезпечена озброєнням і потрапила в німецький полон вже у перші місяці війни.

3 липня 1941 р. Й.Сталін виступив (лише на 12-й день війни) зі зверненням до народу по радіо, у якому **війну було оголошено Великою Вітчизняною війною** радянського народу. **6 липня Президія Верховної Ради УРСР, РНК УРСР і ЦК КП(б)У опублікували звернення до українського народу**, у якому закликали його дати відсіч ворожій навалі.

З перших днів війни стало зрозуміло, що частину території СРСР буде окуповано. **Виникла необхідність евакуації**. 24 червня за рішенням ЦК ВКП(б) і РНК СРСР була створена Рада евакуації. Порядок вивозу людей і майна визначався спеціальною постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 червня 1941 р. У серпні 1941 р. Раднаком СРСР і ЦК ВКП(б) затвердили «Військово-господарський план на IV квартал 1941 р. і на 1942 р. по районах Поволжжя, Уралу, Західного Сибіру, Казахстану і Середньої Азії». План передбачав промислове будівництво на Сході, збільшення виробництва озброєння, боеприпасів, сировини для військової промисловості, металу, нафти, вугілля тощо. Намічалось перемістити в тиллові райони країни підприємства прифронтової смуги.

До східних районів СРСР з України було евакуйовано понад 550 великих підприємств тридцяти галузей промисловості, 30 тис. тракторів, 125 млн пудів зерна та іншого продовольства, 6 млн голів худоби. Евакуйовано установи Академії наук УРСР, 70 вузів, 50 театрів. Виїхало 3,5 млн осіб. **Те, що не підлягало евакуації знищувалося**, у т.ч. вкрай необхідне для **виживання** населення на окупованій території. Відсутність завчасно складених планів евакуації внесли **дезорганізацію у евакуаційні процеси**. Як наслідок, до рук противника потрапили великі матеріальні цінності й об'єкти стратегічного значення.

4.6. Найважливіші оборонні бої Червоної армії у 1941-1942 рр.

Причини невдалих дій на початку війни

З початком війни в Україні головного удару було завдано військам Південно-Західного фронту. Німці наштотували на відчайдушний опір. У районі Луцьк – Броди – Рівне – Дубно 23-29 червня 1941 р. відбулася найбільша **танкова битва** початкового періоду війни (з обох боків у ній брали участь близько 2 тис. танків). Радянські танкісти зазнали величезних втрат. Німці окупували Дрогобич, Львів, Рівне, Ковель, Здолбунів.

Після поразки у прикордонних боях **радянські війська почали відходити на лінію укріплень старого кордону («лінія Сталіна»)**, на якій передбачалося зупинити просування німецьких військ. Однак німцям вдалося прорвати оборону у районі Новоград-Волинський – Шепетівка і **розгорнути наступ на Київ**. Успішно наступали німецько-фашистські війська і на інших напрямках (на Ленінград і Москву). Через три тижні після вторгнення фронт стратегічного наступу гітлерівців досяг 3000 км при глибині 400-600 км. 28 радянських дивізій було повністю розгромлено, а ще 72 дивізії втратили понад 50% особового складу. Загалом втрати становили 850 тис. осіб, 3,5 тис. літаків, 6 тис. танків, 9,5 тис. гармат.

Основними **причинами поразок Червоної армії** на початку війни О.Бойко вважає раптовість фашистського нападу; матеріальна невідповідність до війни, незавершеність процесу переозброєння СРСР; відсутність надійних союзників, міжнародна ізоляція Радянського Союзу; розпорошення сил Червоної армії на кордоні; масові репресії наприкінці 30-х рр. проти армійського командного складу; некомпетентність військово-стратегічного керівництва тощо.

З середини липня 1941 р. **вирішальні бої точилися на житомирсько-київському, уманському і одеському напрямках**. З 5 липня по 26 вересня тривала **оборона Києва**. Гітлерівці втратили під стінами столиці понад 100 тис. солдатів. Після прориву Південно-Західного фронту захисники Києва опинилися під загрозою оточення. Однак Сталін заборонив відступ радянським військам. Як наслідок, 15 вересня німці у районі Лохвиці на Полтавщині оточили 4 армії Південно-Західного фронту. У полон потрапило близько 660 тис. осіб, у т.ч. 60 тис. командирів. В бою загинули командуючий фронтом М.Кирпонос, начальник штабу В.Тупіков, секретар ЦК КП(б)У М.Бурмістренко.

Велике стратегічне і політичне значення мала **оборона Одеси** (4 серпня – 6 жовтня 1941 р.). Сковуючи 18 румунських дивізій, вона дала змогу Південному фронту відійти за Дніпро і організувати оборону.

У другій половині жовтня 1941 р. **гітлерівці ввірвалися у Крим**. Їхня спроба з ходу завладіти **Севастополем** була зірвана захисниками міста. Почалася **героїчна оборона, що продовжувалася 250 днів** (30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р.). Під Севастополем супротивник втратив 300 тис. солдатів і офіцерів. Після поразки німецьких військ під Москвою (грудень 1941 р. – січень 1942 р.) **Червона армія перейшла в загальний наступ**. 18 січня 1942 р. почався наступ радянських військ в Україні. На харківському напрямку вони прорвали оборону противника між Балаклеєю і Червоним Лиманом, заглибившись у ворожу оборону на 90 км, утворив-

ши **барвінківський виступ**. Однак, невдовзі отримавши підкріплення (12 дивізій), добаське угруповання німців зупинило наступ Червоної армії.

У ніч на 26 грудня 1941 р. почалася **Керченсько-Феодосійська десантна операція**. Десантники змогли захопити плацдарм у районі Керчі, і зайняти саме місто, після чого радянські війська захопили Феодосію. Унікаючи оточення, німці відійшли вглиб Криму.

12 травня розгорнулися активні бойові дії в районі Харкова, де перейшли в наступ війська Південно-Західного фронту. Однак, 17 травня німецькі війська, отримавши значне підкріплення, почали контрнаступ, оточивши значні сили Південно-Західного і Південного фронтів. У полон потрапило 240 тис. солдатів і командирів.

Трагічно закінчилася спроба розгрому нацистів у Криму. 8 травня 1942 р. **німці перейшли у наступ і 19 травня оволоділи Керчю**. Впродовж травня радянські війська втратили 200 тис. осіб.

Поразки радянських військ в Україні та Криму змінили ситуацію на користь німців. Оволодівши стратегічною ініціативою, вони **28 червня 1942 р. розпочали широкомасштабний наступ**. 22 липня 1942 р. Червона армія залишила м.Свердловськ Ворошиловградської області. Відтоді **вся Україна була окупована ворогом**.

4.7. Німецький окупаційний режим на території України

Захопивши Україну, окупанти розчленували її. Північна Буковина, Ізмаїльщина та «Трансністрія» (Одеська, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей, лівобережні райони Молдавії) були **підпорядковані Румунії**. Дистрикт «Галичина» (Дрогобицька, Львівська, Станіславська і Тернопільська області) приєднувався до створеного гітлерівцями на польських землях **«генерального губернаторства»**. Чернігівська, Сумська, Харківська, Ворошиловградська області та Крим **підпорядкувалися воєнним властям**. Решта українських земель входили до складу **рейхскомісаріату «Україна»** з центром у Рівному. Рейхскомісаріат поділявся на 6 генеральних округів. Рейхскомісаром Гітлер призначив Еріха Коха.

Опорою окупаційного режиму були різноманітні **каральні органи**: таємна поліція (гестапо), загони СС, служба безпеки (СД), поліція. З місцевого населення формувалася місцева поліція (250 тис. осіб) та найнижча ланка окупаційної адміністрації (бургомістри у містах, голови у районах, старости у селах). Частина населення добровільно йшла на службу до окупантів (**колабораціоністи**).

Окупанти здійснювали широкомасштабну **програму економічного пограбування країни**. Створено «Центральне торгове товариство Сходу», завданням якого були облік, вилучення і переробка всієї сільськогосподарської продукції на окупованій території. Наслідком роботи товариства стало вивезення з України 9,2 млн т зерна, 662 тис. т м'яса і т.д. До Німеччини вивозили устаткування, сировину, метали, продовольство, твори мистецтва, музичні експонати, родючі чорноземи.

На базі колгоспів були створені «спільні двори» і державні мастки з метою забезпечення заготівлі хліба та інших сільськогосподарських продуктів для

**Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)**

постачання німецької армії і вивозу в Німеччину. Робота тут була обов'язковою, безкоштовною і тривала повний світловий день. З населення стягувалася величезна кількість різних податків (за будинок, садибу, двері, худобу, свійських тварин – собак і кішок тощо). Запроваджувався подушний податок – 120 крб за чоловіка, 100 крб за жінку.

5 серпня 1941 р. в окупованих областях було **введено обов'язкову трудову повинність** для всього населення віком від 18 до 45 років (незабаром – від 14 до 65 років). На каторжні роботи в Німеччину вивезли 2,4 млн українців (майже 80% усіх депортованих з СРСР).

Магазини, ресторани, перукарні обслуговували лише окупантів. Населенню міст заборонялося користуватися залізничним і комунальним транспортом, електрикою, телеграфом, поштою, аптеками. У містах штучно створювався масовий голод.

Спеціальні підрозділи здійснювали **політику геноциду**. 7 грудня 1941 р. Гітлер підписав декрет, відомий під назвою «**Ніч і туман**»: кожен, хто чинив опір фашизму, мав безслідно зникнути (його або страчували, або відправляли до концтаборів). В Україні діяло 180 концтаборів. За роки окупації було вбито і замучено понад 4 млн осіб цивільного населення і 1,3 млн військовополонених. Найбільшими місцями загибелі громадян були Бабин Яр у Києві, Дробицький Яр у Харкові, Доманівка і Богданівка на Одещині. Проводилася **кампанія з винищення єврейського населення (Голокост)**. В Україні було створено 50 гетто. Лише у перші місяці окупації німці знищили 850 тис. євреїв.

**4.8. Розгортання радянського партизанського руху
на окупованій території України**

Партизанська боротьба в тилу німецьких військ набула масового, всенародного характеру. Рух опору мав такі форми: збройна боротьба у партизанських загонах, підпільна боротьба, саботаж і диверсії на підприємствах та транспорті і т.д.

Радянські партизани керувалися директивою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 26 червня 1941 р. партійним і радянським організаціям прифронтових областей та постановою ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ».

На початковому етапі війни **перші виступи в тилу ворога були нечисельними і неорганізованими**. Партизанські загони були недостатньо підготовлені. Із 3500 партизанських загонів і диверсійних груп, залишених у перший рік війни на окупованій території, на червень 1942 р. діяло лише 22 загони. Подібною була ситуація і з підпіллям: з утворених у червні-вересні 1941 р. 23 підпільних обкомів, 685 міськкомів і райкомів, 4315 партосередків функціонували лише відповідно 13, 110 і 280 осередків. **Стримуючими факторами розвитку партизанського руху у початковий період стали:** наступальна воєнна доктрина, що почала домінувати наприкінці 30-х рр. (призвела до згортання підготовки кадрів для ведення «малої війни», ліквідації документації, партизанських схованок та баз); дефіцит підготовлених партизанських кадрів; відсутність координаційного центру, погане постачан-

ня загонів зброєю, боеприпасами, медикаментами; жорстоке придушення окупаційними властями будь-яких виявів опозиції фашистському режиму.

Організованого характеру партизанський рух набрав лише у 1942 р., коли у червні було створено Український штаб партизанського руху (УШПР) під керівництвом Т.Строкача, підпорядкований безпосередньо КП(б)У.

Спіраючись на підтримку місцевого населення, знання місцевості, матеріальну підтримку і координацію дій з «Великої землі» партизанський рух набирає сили. Розрізнені удари по ворожому тилу змінилися планомірним і систематичним виконанням партизанами завдань радянського військового командування.

Відомими командирами партизанів були С.Ковпак, О.Федоров, О.Сабуров, М.Наумов, які, починаючи з жовтня 1942 р., зі своїми з'єднаннями здійснили глибокі рейди з Лівобережжя на Правобережну Україну. Зокрема, ковпаківці пройшли бойовий шлях від Путивля до Карпат. Партизани провели 19 рейдів загальною довжиною 52 тис. км. У 1942-1943 рр. радянські українські партизанські загони провели великомасштабні диверсійні операції «Рельсова війна», «Концерт». Загалом, у 1941-1945 рр. у партизанських загонах і з'єднаннях налічувалося майже 180 тис. осіб, 30% з яких загинули.

Активізувалися підпільні організації. Серед підпільників було чимало молоді. Серед найвідоміших антифашистських підпільних організацій «Партизанська іскра» (с. Кримки Одеської обл.), «Молода гвардія» (м. Краснодон), «Спартак» (Кіровоградська обл.), «Вуйко» (м. Тернопіль), «Народна гвардія ім. І.Франка» (м. Львів) та ін.

Партизани і підпільники за час окупації знищили і поранили десятки тисяч гітлерівців, розгромили 467 ворожих гарнізонів, комендатур, таборів, пустили під укіс 4959 ешелонів з військами і бойовою технікою, підірвали 1566 танків і бронемашин, знищили 211 літаків, спалили або висадили в повітря 461 воєнне підприємство, 915 складів з військовим майном, 248 вузлів зв'язку, 44 залізничні вузли, 607 залізничних мостів, пошкодили до 2 тис. км телефонно-телеграфного зв'язку. 57,5 тис. партизанів були нагороджені державними нагородами, 95 осіб удостоєні звання Героя Радянського Союзу, а С.Ковпак і О.Федоров стали двічі Героями.

4.9. Діяльність оунівців на початку війни.

Відновлення Української держави

Організація українських націоналістів, зокрема та її частина, яка йшла за А.Мельником, котрий очолив ОУН після вбивства у 1938 р. Є.Коновальця, у перші дні війни покладала певні надії на Німеччину. Оунівці виходили з того, то більшовизм був спільним ворогом як ОУН, так і націонал-соціалістів і проти нього вони могли діяти спільно.

У серпні 1939 р. у Римі відбувся II Великий збір ОУН, на якому **приблизно А.Мельника затвердили його лідером організації.** Більша частина оунівців була невдоволена курсом Мельника на зближення з гітлерівцями. У лютому 1940 р. в Кракові опозиціонери сформувавши на своїй конференції **Революційний провід ОУН на чолі з С.Бандерою.** З цього часу існували дві українські націоналістичні організації: ОУН-Р, або ОУН-Б (**бандерівці**), та ОУН-М (**мельниківці**).

*Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)*

Нацистське керівництво Німеччини, відкидаючи ідею української державності, разом з тим погоджувалося на співпрацю з ОУН, сподіваючись використати її в боротьбі з Червоною армією. ОУН-Б сформувала «**Легіон українських націоналістів**», який складався з двох підрозділів – «Нахтігаль» і «Роланд».

30 червня 1941 р. у Львові скликані з ініціативи С.Бандери Українські національні збори проголосили про утворення Української держави і її уряду на чолі з Я.Стецьком. Однак, уже 9 липня 1941 р. Німеччина відмовилася визнати Українську державу. Уряд був розгнаний, а 15 вересня 1941 р. за наказом А.Гітлера С.Бандера і Я.Стецько були заарештовані.

Після цього **ОУН-Б проголосила про свій перехід на шлях збройної боротьби як із радянською владою, так і з німецькими військами.** Сформовані з галичан батальйони СС «Роланд» і «Нахтігаль» відмовилися виконувати накази німецького командування і були розформовані. До кінця 1941 р. у Східній Галичині була створена розгалужена підпільна мережа ОУН («похідні групи») із суворого конспірацією і чіткою організацією. Наприкінці 1942 р. прихильники С.Бандери приступили до формування великих партизанських сил. Однак до 1944 р. бандерівці утримувалися від нападів на німецькі гарнізони і комунікації. ОУН-М продовжувала співробітничати з німецьким окупаційним командуванням, надаючи йому активну допомогу у формуванні «місцевого самоврядування» і української міліції.

4.10. Виникнення та політична еволюція ОУН-УПА

Перші партизанські загони українських націоналістів виникли на Поліссі і Волині. Їх організатор – **Тарас Боровець** (псевдонім – Бульба), місцевий український діяч, близький до уряду УНР у Варшаві. З початком війни **він сформував збройний підрозділ під назвою «Поліська Січ»** для очищення Полісся від залишків відступаючої Червоної армії. Наприкінці 1941 р. німці спробували розпустити цю частину, але Т.Бульба-Боровець відвів своїх бійців у ліси Полісся і Волині. Незабаром «Поліську Січ» було **перейменовано в Українську повстанську армію.**

У середині 1942 р. почалося **формування оунівського партизанського руху.** Саме тоді члени ОУН-Б і ОУН-М створили свої невеликі загони на Волині. У тому ж році ОУН-Б вирішила сформувати регулярну українську армію. **Навесні 1943 р. ОУН-Б переформувала свої частини, прийнявши вже популярну на той час назву УПА (Українська повстанська армія).** Офіційна дата створення УПА – **14 жовтня 1942 р.** До неї ввійшли загони Боровця (у 1943 р. у ході переговорів з німцями його було заарештовано і ув'язнено у фашистський концтабір Заксенгаузен), ОУН-Б, ОУН-М і частина створеної на окупованих українських землях місцевої поліції. Рештки УПА «Поліська Січ» у липні 1943 р. утворили **Українську Народну Револьюційну Армію** і воювали з німцями і радянськими партизанами до кінця року. У серпні 1943 р. УПА очолив колишній керівник розформованого українського батальйону СС «Нахтігаль» Р.Шухевич (Тарас Чупринка).

За зонами дії УПА поділялася на три групи: **УПА-Північ** (Волинь і Полісся); **УПА-Захід** (Галичина, Закерзоння, Буковина, Закарпаття); **УПА-Південь** (Поділля). **УПА-Схід** утворити не вдалося.

Основними об'єктами партизанських дій УПА були німці та їх союзники; формування Армії Крайової та польське населення (у результаті українсько-польського протистояння загинуло з обох боків 40-50 тис. осіб); радянські партизанські загони, а згодом і підрозділи Червоної армії. Чисельність УПА в момент найбільшого піднесення боротьби (кінець 1944 – початок 1945 р.) досягала 100 тис. осіб. Деякі сучасні історики вважають, що кількість вояків УПА становила 30-40 тис. осіб.

Зростання лав УПА, поновлення загонів людьми різних національностей та політичних поглядів зумовили необхідність перегляду політичної платформи ОУН-Б. На III Надзвичайному великому зборі ОУН-Б (серпень 1943 р.) **було проголошено курс на побудову Української самостійної соборної держави**, на боротьбу за громадянські права і демократію, за рівні права національних меншин, співпрацю з поневоленими народами проти нацизму і сталінізму. Ідеологія українського націоналізму ступила на шлях демократичного розвитку.

11 липня 1944 р. для консолідації боротьби українських політичних сил за самостійну Українську державу, неподалік від Самбора, 20 представників довоєнних політичних партій Західної України та східних українців створили **Українську Головну Визвольну Раду**, яку очолив харків'янин І.Осьмак. На першому засіданні Ради було обрано Генеральний секретаріат на чолі з Р.Шухевичем.

4.11. Бойові дії Червоної армії по визволенню Лівобережної України та Донбасу

У 1943 р. почався корінний перелом у війні. Після розгрому гітлерівців у битві за Сталінград (19 листопада 1942 р. – 2 лютого 1943 р.) почалося їх вигнання з України (**операція «Зірка»**). **Першим населеним пунктом, очищеним 18 грудня 1942 р. від німецьких військ, було с.Півнівка** Міловського району Ворошиловградської області. Однак невдовзі просування Червоної армії німці зупинили. 15 березня 1943 р. вони захопили Харків, а 18 березня – Белгород.

Передумови для наступу Червоної Армії по всьому фронту, зокрема, на Лівобережній Україні, створилися після розгрому німецько-фашистських військ у **Курській битві** (5 липня – 23 серпня 1943 р.). Перед Центральним, Воронезьким, Степовим, Південно-Західним і Південним фронтами було поставлене завдання визволення Донбасу, Лівобережної України, форсування Дніпра і створення плацдармів на Правобережній Україні.

Внаслідок **Чернігівсько-Прип'ятської операції**, яка почалася у серпні 1943 р., радянські війська провалили німецьку оборону і у ніч на 9 вересня форсували Десну. 15 вересня вони взяли Ніжин, 21 вересня – Чернігів, чим було відкрито шлях до Дніпра. 22 вересня радянські воїни ввійшли у Полтаву.

У серпні силами Степового та Воронезького фронтів було проведено **Харківсько-Белгородську операцію**. У ніч на 23 серпня розпочався вирішальний штурм Харкова, а вранці місто було очищене від окупантів. У результаті успішного наступу **радянські війська у вересні 1943 р. звільнили Харківську, Сумську, Чернігівську, Полтавську області, лівобережні райони Київщини і Донбас.**

У другій половині вересня 1943 р. Червона Армія вийшла до середньої течії Дніпра на 750-кілометровому фронті. Ще 11 серпня німці розпочали будівни-

цтво на річках Дніпро і Молочна систему укріплень, яка дістала назву «**Східний вал**». Увесь жовтень радянське командування вело підготовку до штурму Дніпра. Прагнучи піднести бойовий дух військ, які поповнювалися місцевими населенням, **Ставка перейменували Воронежський, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти відповідно у 1-й, 2-й, 3-й, 4-й Українські фронти**. З листопада з 20 плацдармів, захоплених раніше на правому березі Дніпра, почався наступ радянських військ. У ніч на 6 листопада бої розгорнулися на південних околицях Києва, а потім перемістилися у центр. О 4 годині ранку **6 листопада 1943 р. столицю України було визволено**.

4.12. Завершальні бойові операції по визволенню України

У січні 1944 р. майже 2-3-мільйонна Червона Армія розпочала визволення Правобережної України та Криму. У січні-лютому 1944 р. під **Корсунь-Шевченківським** війська 1-го Українського фронту під командуванням М.Ватутіна і 2-го Українського фронту на чолі з І.Конєвим оточили і знищили фашистське угруповання чисельністю понад 50 тис. осіб. У результаті **Житомирсько-Бердичівської і Рівненсько-Луцької військових операцій** було звільнено Бердичів, Житомир, Рівне, Луцьк. Тоді ж війська 3-го і 4-го Українських фронтів здійснили **Нікопольсько-Криворізьку операцію**, внаслідок якої 8 лютого визволили Нікополь, а 22 лютого – Кривий Ріг.

У березні-квітні 1944 р. за допомогою масованих танкових ударів радянські війська з ходу форсували Південний Буг, Дністер, Прут і звільнили Херсон, Вінницю, Проскурів, Миколаїв, а на початку квітня – Одесу (**Умансько-Ботошанська, Проскурівсько-Чернівецька, Одеська операції**).

У квітні – на початку травня 1944 р. війська 4-го Українського фронту, Чорноморського флоту, Азовської військової флотилії у взаємодії з Окремою Причорноморською армією провели **Кримську наступальну операцію**. 13 квітня радянські війська визволили Сімферополь, 9 травня – Севастополь. 12 травня Крим був повністю очищений від гітлерівців. Разом з тим, у травні 1944 р. після відвоювання Криму радянські війська за наказом Сталіна депортували з **Криму у Середню Азію весь кримськотатарський народ**. У злочині були задіяні 32 тис. співробітників НКВС. Загалом депортували 238,5 тис. кримських татар, з яких майже половина у 1944-1945 рр. вимерла. Кримська АРСР було ліквідовано і перетворено на область. Постраждали також і представники інших національностей, зокрема греки, вірмени, болгари, німці.

В липні-жовтні 1944 р. Червона армія, провівши Львівсько-Сандомирську і Карпатсько-Ужгородську наступальні операції, звільнила від німців Львів, Перемишль, Станіслав (нині – Івано-Франківськ) та інші міста. Останній населений пункт УРСР в її довоєнних межах – с. **Лавочне** Дрогобицької області – німці залишили 8 жовтня 1944 р., а **Закарпаття повністю очистили від окупантів 28 жовтня того ж року**. Далі військові дії були перенесені у Центральну і Західну Європу. У ніч з 8 на 9 травня капітулювала Німеччина, а 2 вересня – Японія. Це означало, що Друга світова війна закінчилася.

4.13. Внесок українського народу у перемогу над нацистською Німеччиною та її сателітами

Народ України вніс значний вклад у розгром фашистської Німеччини, **направив у радянські збройні сили близько 6 млн осіб**. Серед вищих офіцерів, зокрема командуючих фронтами та арміями, було чимало українців: **А.Єрмоєнко, С.Тимошенко, Р.Малиновський, М.Ватутін, І.Черняхівський, П.Рибалко, К.Москаленко, П.Жмаченко** та ін. Із 11603 воїнів, які в роки війни за бойові подвиги були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, 2072 – українців, з яких 32 удостоєні цього звання двічі, а І.Кожедуб – тричі. Із 7 млн державних нагород 2,5 млн належать українцям.

Досягнення вирішальних перемог на фронтах значною мірою було зумовлене **працею трудівників тилу, завершенням перебудови економіки на воєнний лад**. У зміцненні обороноздатності СРСР вагомим був внесок евакуйованих з України на Схід 550 великих підприємств. Вже навесні 1942 р. більша частина з них почала випускати продукцію. Одними з перших запрацювали перебазовані з Дніпропетровська, Запоріжжя, Києва, Харкова підприємства авіаційної промисловості. У Нижньому Тагілі Харківський завод ім. Комінтерну виробив 35 тис. танків Т-34.

Підно працювала на оборону й евакуйована в Уфу **Академія наук УРСР**. Достатньо назвати роботи академіка М.Доброхотова, який запропонував нову технологію виплавки броньованої сталі; швидкісну зварку, розроблену для виробництва танків колективом Інституту електрозварюванню під керівництвом Є.Патона тощо.

4.14. Втрати, яких зазнала Україна у Другій світовій війні

Серед колишніх республік СРСР, а також держав світу, що були втягнуті в Другу світову війну, **Україна зазнала найбільших матеріальних і соціальних втрат**. Безпосередні матеріальні збитки, завдані фашистами народному господарству УРСР, становили 285 млрд крб у цінах 1940 р. (42% всіх втрат, завданих СРСР). **Вся сума збитків, яких зазнали народне господарство і населення України, сягнула майже 1200 млрд крб.**

Фашисти перетворили у руїни 714 міст і селищ, понад 28 тис. сіл, без даху над головою залишилося понад 10 млн осіб. 259 сіл України були спалені разом з жителями. Знищено 16150 підприємств, 27910 колгоспів, 872 радгоспи і 1300 МТС. Окупанти вивезли до Німеччини або спожили 7594 тис. голів великої рогатої худоби, 3311 тис. коней, понад 9333 тис. свиней, 7317 тис. овець і кіз, майже 60 млн голів домашньої птиці, 17307 тис. т зерна. Німці зруйнували в Україні майже 35 тис. шкіл, середніх і вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, понад 18 тис. закладів охорони здоров'я. З музеїв УРСР було вивезено близько 40 тис. картин, експонатів.

За роки війни Україна втратила 8 млн осіб (1/5 частина населення): 2,5 млн загинули в боях, 5,5 млн – знищені військовополонені і цивільні особи. По відношенню до загальних втрат СРСР це становило 40-44%. Якщо взяти всі демографічні втрати (вбиті, померлі, депортовані, емігранти), то вони склали 14,5 млн осіб.

4.15. Культура України у роки війни

Влітку 1941 р. почилася **евакуація науково-дослідних центрів України**. У складі **Академії наук УРСР** було евакуйовано майже 400 академіків, членів-кореспондентів та інших наукових працівників до столиці Башкирії Уфі. У червні 1943 р. Академію наук та інші наукові установи України перевели до Москви. 130 докторів і кандидатів наук, 170 співробітників академії воювало на фронтах війни у лавах Радянської армії.

Під час німецької окупації у Києві у 1941 р. зусиллями ректора Київського університету та члена Київської міської управи К.Т.Штеппи було створено паралельну Українську академію наук, яку очолив В.О.Плотніков. Втім, вже у 1942 р. діяльність академії було практично паралізовано.

Над невідкладними завданнями оборони країни в сфері **авіоніки, радіолокації та пеленгування** працювали 8 лабораторій Фізико-технічного інституту АН УРСР в Алма-Аті. Інститут чорної металургії АН УРСР (Свердловськ) вдосконалював артилерійські установки. Інститут будівельної механіки АН УРСР працював на потребу військово-повітряних сил СРСР. **Інститут електрозварювання** АН УРСР (Нижній Тагіл) Євгена Патона застосував метод автоматичного дугового зварювання під флюсом для поліпшення якості і міцності корпусів легендарних танків Т-34, впроваджено швидкісне електрозварювання на танкових і авіабомбових заводах. У березні 1944 р. Академія наук повернулася до Києва. Через рік було створено ряд нових лабораторій: швидкісних машин і механізмів (пізніше лабораторія гідравлічних машин), металофізики, машинознавства і проблем сільськогосподарської механіки.

Вчені-супільствознавці зміцнювали моральний стан армії, розповідаючи їй про героїчне минуле українського народу. Перед українською історичною наукою радянською владою була поставлена задача роз'яснити цілі визвольної війни, розкрити широким масам їхнє героїчне минуле. Задля вирішення цього завдання було видано перший том «Історії України» для вишів, науково-популярний «Нарис історії України», перший том «Наукових записок» Інституту історії і археології України АН УРСР. Фахівці гуманітарних наук входили до бригад лекторів, які виступали з лекціями із військово-історичної тематики на передовій, у гарнізонах міст, винищувальних батальйонах.

Упродовж 1943-1944 років мовознавець Ю.Шевельов написав у Львові працю «Внесок Галичини у формування української літературної мови», де вперше дав загальну оцінку історії та тодішньому стану взаємного впливу мовних традицій Галичини та «Великої України».

Українські **вчені-медики** розробили нові ефективні методи лікування поранених. Інститут клінічної фізіології на чолі з академіком О.Богомольцем створив препарати для лікування ран та переломів кісток, винайшов сироватку для лікування ран. Співробітники Харківського інституту переливання крові організували пункти заготівлі та консервування крові, підготували спеціалістів для роботи в них та відправили пораненим бійцям кілька тонн консервованої крові. Інститут біохімії АН УРСР на чолі з академіком О.Палладіним створив препарат, що прискорював згортання крові. Відомий хірург-офтальмолог В.Філатов в Українському інститу-

ті хвороб ока в Ташкенті удосконалив методи лікування хвороб ока та розробив ефективну пересадку рогівки поранилим. М.Стражеско інтенсивно працював над вивченням ранової інфекції і ранового сепсису.

У роки війни понад 45 українських вишів працювали в евакуації. Київський і Харківський університети були об'єднані в один, який поновив свою роботу в лютому 1942 р. в Кизил-Орді (Казахстан). Одеський університет перебував на той час у Байрам-Алі (Туркменія), Київський індустріальний – у Ташкенті, Харківський хіміко-технологічний – у Чугчику (Узбекистан), Миколаївський кораблебудівний – у Пржевальську. Окремі виші влились як факультети до місцевих навчальних закладів.

У тилу для евакуйованих дітей було сформовано школи й класи з українською мовою навчання, зокрема в Саратовській області – 30 українських шкіл і класів, у Свердловській – 18, у Новосибірській – 11. Школи створено також у Куйбишевській, Сталінградській, Пермській, Омській областях, в Середній Азії. Там же розміщувались евакуйовані дитячі будинки, ремісничі училища та інші освітні заклади. Загалом 5,5 тис. евакуйованих українських педагогів працювали в 100 українських навчальних закладів.

На окупованій території України діяли початкові школи, шкільна освіта переведена на українську мову, вводилось обов'язкове вивчення німецької мови. Влада з осторогою дивилася на будь-яких представників національної інтелігенції, як на потенційних зрадників і заколотників, очільників національно-визвольного руху. Було страчено 42 професори Львівського університету, у Києві – більше 200 вчителів, загинули 3 тис. харківських освітян.

Засоби масової інформації, що вже наприкінці 1941 року були евакуйовані на схід Росії, виконували функцію мобілізації українського народу на боротьбу, а не на співробітництво з німецькою владою. Українські видавництва об'єдналися в єдине Українське державне видавництво, що випускало українську політичну і художню літературу, листівки, газети і журнали для бійців в Саратові, пізніше в Москві. За роки війни ним було видано 850 книг, брошур, журналів, плакатів та іншої агітпродукції тиражем понад 15 млн примірників. Перебуваючи на території України в 1941-1944 рр., німецька влада створила відповідну адміністративну мережу, яка в різний спосіб контактувала з місцевим населенням, передусім через пресу. У період німецької окупації виходило 362 періодичні видання українською мовою.

У листопаді 1941 р. розпочали роботу **українські радіостанції** «імені Тараса Шевченка» в Саратові, що стала осередком популяризації української культури на Поволжжі, та «Радянська Україна» у Москві.

У **літературі** українські письменники, поети і публіцисти перейшли від побіжних зарисовок і нарисів перших днів війни до широкого висвітлення подій, поглиблення героїчного елемента в творах. Визначною подією в літературному житті стала публікація поеми М.Бажана «Данило Галицький». За 1942-1943 роки В.Сосюра видав збірки віршів «В годину гніву» та «Під гул кривавий». М.Рильський опублікував збірки патріотичних віршів «Слово про рідну матір», «Світова зоря», поему «Жага». Прикладом громадянської лірики став цикл віршів «Україно моя» А.Малишка. Широкої популяризації зазнали вірші П.Тичина «Ми йдемо на бій» і

*Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)*

«Перемагать і жить!», поема «Похорон друга». Були опубліковані патріотичні твори С.Олійника, І.Неходи, М.Шпака, М.Нагнибіди, С.Воскресенка, В.Бичка.

Прозових творів публікувалось менше: збірка оповідань та нарисів Ю.Яновського «Земля батьків», твори І.Ле «Люба», «Тут були німці», «Шевченко» та ін. У повісті «Райдуга» В.Василевської змальовано героїчний опір українських селян окупантам. Важливі твори О.Довженка «Перед боєм», «Мати» (1943), «Україна в огні» (1943). А.Головко, Н.Рибак, Ю.Смолич, С.Скляренко, О.Льченко, А.Шиян, О.Копиленко присвятили власні твори змалюванню теми героїства на війні. Роман «Прапорнощі» прославив ім'я О.Гончара.

Письменники, що залишилися на окупованих німцями землях, вважали, що співпраця з новою владою ослабить тиск на національну культуру, намагалися налагодити видавничу діяльність, оживити літературне життя. Однак ці надії не виправдалися. Так, у Києві були закриті «Українське слово» і «Литаври», а їх організатори, члени ОУН, поетеса О.Теліга і поет І.Ірлявський страчені гестапо.

З усіх жанрів **образотворчого мистецтва** в цей період найінтенсивніше розвивається графіка – агітаційний плакат і сатиричний малюнок. У сатиричних жанрах працювали художники К.Агніт-Скледзевський, В.Гливенко, О.Козюренко, В.Литвиненко. О.Будников, М.Огнівцев, П.Пархет стали авторами бойових листків, кореспондентами газет. Багато художників працювали безпосередньо у військових частинах, у редакціях фронтових газет: І.Макогон, С.Григор'єв, С.Єржиковський, О.Любимський. В боях загинули відомі скульптори Б.Іванов та Г.Пивоваров, живописці Ф.Кличко, П.Сударик, О.Нестеренко, графіки В.Нерубенко, Л.Вербицький, П.Горілий.

З території України під час війни було евакуйовано **50 театрів та театральних колективів**. За роки війни було створено десятки фронтових театральних колективів, ансамблів, артистичних бригад. Перед солдатами в перервах між боями виступали заслужені майстри театрального мистецтва І.Гойдай, І.Паторжинський, М.Гришко. Київський театр опери та балету імені Т.Шевченка послав на фронт 22 бригади, які дали 920 концертів, Київський драматичний театр імені Івана Франка здійснив на фронті 206 вистав і концертів, Запорізький театр імені М.Заньковецької створив 3 фронтові бригади, які показали 214 вистав і концертів. Відзначився гумористичний дует молодих виконавців Тарапуньки та Штепселя (Ю.Тимошенка та Ю.Березіна). Усього театри України послали на фронт 108 концертних бригад, виступи яких побачили сотні тисяч бійців.

Концертний фронтовий ансамбль української пісні і танцю під керівництвом Л.Чернишової, дав 2850 концертів на 7 фронтах.

Українські **кіномитці** працювали в роки війни над агітаційними патріотичними художніми фільмами, а також над створенням бойових фронтових документальних кіножурналів, кінохронік. Київська кіностудія, під час війни евакуйована до Ашгабада, поставила художні фільми «Олександр Пархоменко» (режисер Л.Луков); «Райдуга», «Як гартувалася сталь» (режисер М.Донський); «Партизани в степах України» (режисер І.Савченко). Одеська кіностудія під час війни була евакуйована до Ташкента.

Працівники хронікально-документального кіно створювали своєрідний літопис боротьби з німецькими військами. Спеціально створені кіногрупи при усіх штабах фронтів створили більше 500 номерів кіножурналів та близько 100 воєнних фільмів, зокрема «День війни», «Народні месники», «Чорноморці», «Битва за Кавказ» та ін. Першою воєнною кінохронікою був кінорепортаж «3 фронти Вітчизняної війни», зафільмований Українською студією хронікального фільму у вересні 1941 р. Найкращі кінодокументальні твори О.Довженка «Битва за нашу Радянську Україну» (1943) та «Перемога на Правобережній Україні» (1945).

Під час війни провідними темами творчості для **композиторів** став патріотизм, героїство, звияга і віра в перемогу. Головний запит того часу був на масову бойову пісню. На цю вимогу лише за два перших місяці війни київські композитори створили понад 40 пісень і кілька похідних маршів. За роки війни було написано близько 365 музичних творів різних жанрів, зокрема 4 симфонії, 6 опер, 11 квартетів, квінтетів і тріо, 9 камерних творів, 7 творів для фортепіано, 6 маршів, 7 кантат і великих вокальних творів, понад 130 пісень, романсів. Під час окупації німецька влада поблажливо ставилась до відновлення місцевих музикальних колективів, створення нових, національного спрямування. Так, в Луганську була створена капела бандуристів.

Найважливіші події

23 серпня 1939 р. – підписання договору між СРСР і Німеччиною про ненапад.

1 вересня 1939 р. – напад фашистської Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни.

17 вересня 1939 р. – перехід радянськими військами польського кордону. Початок радянізації Західної України.

28 вересня 1939 р. – підписання радянсько-німецького договору про дружбу та кордони.

Листопад 1939 р. – сесії Верховної Ради СРСР (1-2 листопада) та УРСР (15 листопада) ухвалили закони про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Українською РСР.

28-30 червня 1939 р. – анексія СРСР Бессарабії та Північної Буковини.

22 червня 1941 р. – напад Німеччини на СРСР. Початок німецько-радянської (Великої Вітчизняної) війни.

30 червня 1941 р. – ухвалення Українськими національними зборами у Львові «Акту проголошення відновлення Української держави».

30 червня 1941 р. – створення Державного Комітету Оборони.

5 липня – 26 вересня 1941 р. – оборона Києва.

4 серпня – 6 жовтня 1941 р. – оборона Одеси.

29-30 вересня 1941 р. – у Києві у Бабиному Яру фашисти розстріляли понад 150 тис. мирних жителів міста (переважно євреїв), військовополонених.

30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р. – оборона Севастополя.

13 лютого 1942 р. – початок масового примусового вивезення населення до Німеччини.

*Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)*

- 20 червня 1942 р.** – створення Українського штабу партизанського руху.
- 22 липня 1942 р.** – територія УРСР була остаточно окупована німецькими військами.
- 14 жовтня 1942 р.** – створення Української повстанської армії.
- 18 грудня 1942 р.** – початок визволення України від німецько-фашистських окупантів.
- 17 липня – 22 вересня 1943 р.** – наступ радянських військ у Лівобережній Україні.
- 3-13 листопада 1943 р.** – Київська наступальна операція.
- 6 листопада 1943 р.** – визволення Києва.
- 11 липня 1944 р.** – створення Української Головної Визвольної Ради.
- 28 жовтня 1944 р.** – визволення радянськими військами Закарпатської України.
- 9 травня 1945 р.** – День Перемоги над фашистською Німеччиною.
- 2 вересня 1945 р.** – підписання Японією акта про капітуляцію. Закінчення Другої світової війни.

Персоналії

Бандера Степан Андрійович (1.12.1909 – 15.10.1959) – визначний український політичний діяч. З 1927 р. – член молодіжних організацій «Пласт», «Сокіл», Української військової організації. У 1929 р. став членом ОУН. З 1933 р. – голова Крайової ексекютиви (виконавчого органу) ОУН. Організатор низки замахів, зокрема вбивства у 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. У 1934-1939 рр. – у польських в'язницях. У 1939 р. очолив опозицію до А.Мельника, яка призвела до розколу ОУН. У 1940 р. створив Революційний провід ОУН, а у 1941 р. став його головою. Ініціатор Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. у Львові. У 1947 р. обраний головою Проводу ОУН, керував боротьбою українського національного підпілля проти радянської влади. Обстоював ідеї християнського революційно-визвольного націоналізму, незалежності України. У 1959 р. вбитий у Мюнхені агентом радянських спецслужб Б.Сташинським.

Боровець Тарас Дмитрович (Бульба, Чуб, Гонта; 1908 – 15.05.1981) – український політичний і військовий діяч. В роки польської окупації Західної України проводив пропагандистську роботу на Поліссі. Декілька раз заарештовувався. У липні 1941 р. заснував Українську повстанську армію «Поліська Січ» (з 1943 р. – Українська Народна Революційна Армія). В'язень фашистського концтабору Заксенхаузен. В еміграції організував Українську національну гвардію, видавав часопис «Меч і Воля» (1951-1953).

Бурмістренко Михайло Олексійович (22.11.1902 – 09.09.1941) – політичний та державний діяч. Із січня 1938 р. другий секретар ЦК КП(б)У. Із серпня 1941 р. член військової ради Південно-Західного фронту. Загинув у бою 9 вересня 1941 р. в районі Шумейково Полтавської області.

Ватутін Микола Федорович (3(16).12.1901 – 15.04.1944) – воєначальник, генерал армії (1943). В армії з 1920 р. У роки війни – начальник штабу Північно-Західного фронту, заступник начальника Генштабу, командувач військами Воро-

незького, Південно-Західного, 1-го Українського фронтів. Брав участь у визволенні України, у т.ч. Києва. 29 лютого 1944 р. був важко поранений. Помер від ран.

Єрмоменко Андрій Іванович (2(14)10.1892 – 19.11.1970) – воєначальник, маршал Радянського Союзу (1955), Герой Радянського Союзу (1944), герой ЧССР (1970). Під час війни – заступник командувача Західним фронтом, командувач Брянським фронтом, 4-ю ударною армією, Південно-Східним, Сталінградським, Південним, Калінінським, 1-м Прибалтійським фронтами, Окремою Приморською армією, 2-м Прибалтійським і 4-м Українським фронтами. Після війни командував військами ряду округів.

Жуков Георгій Костянтинович (19.11 (1.12).1896 – 18.06.1974) – полководець, маршал Радянського Союзу (1943), Герой Радянського Союзу (1939, 1944, 1945, 1956). У 1940 р. командував військами Київського Особливого військового округу. Усічні-липні 1941 р. – начальник Генштабу. З червня 1941 р. – член Ставки, із серпня 1942 р. – заступник Верховного Головнокомандувача. Координував дії фронтів під Сталінградом, під час прориву блокади Ленінграда, в Курській битві й битві за Дніпро, в Білоруській операції. У березні-травні 1944 р. – командувач 1-го Українського фронту. З листопада 1944 р. до травня 1945 р. – командувач 1-го Білоруського фронту. У 1955-1957 рр. – міністр оборони СРСР. З 1958 р. – у відставці.

Кирпонос Михайло Петрович (30.12.1891 (12.01.1892) – 20.09.1941) – воєначальник, генерал-полковник (1941), Герой Радянського Союзу (1940). З лютого 1941 р. – командував військами Київського Особливого військового округу. З червня 1941 р. – командував військ Південно-Західного фронту. Загинув у бою 20 вересня 1941 р. в районі Шумейково Полтавської області.

Ковпак Сидір Артемович (26.05(7.06.).1887 – 11.12.1967) – український радянський військовий і державний діяч, генерал-майор (1943). Учасник Першої світової війни. У 1918-1919 рр. очолював партизанський загін. 1937-1941 рр. – голова Путивльського міськвиконкому Сумської області. У роки війни один із перших організаторів партизанського руху в Україні, командир з'єднання, яке здійснило 5 глибоких рейдів на Правобережну Україну. З 1946 р. – міністр оборони УРСР; 1947-1967 рр. – заступник Голови Верховної Ради УРСР. Автор книги «Від Путивля до Карпат».

Кожедуб Іван Микитович (8.06.1920 – 8.08.1991) – тричі Герой Радянського Союзу (1944, 1944, 1945), маршал авіації. В діючій армії з березня 1943 р. За роки війни здійснив 330 бойових вилетів, збив 62 літаки противника.

Конєв Іван Степанович (16(28).12.1897 – 21.05.1973) – воєначальник, маршал Радянського Союзу (1944), двічі Герой Радянського Союзу (1944, 1945). Під час війни – командувач військами Західного, Калінінського, Північно-Західного, Степового, 1-го і 2-го Українських фронтів.

Кубійович Володимир Михайлович (23.09.1900 – 2.11.1985) – визначний український громадсько-політичний діяч, географ і демограф, член НТШ (з 1931 р.). Служив в УГА. 1928-1939 рр. – доцент Краківського університету. З 1940 р. – професор Українського вільного університету в Празі. Під час Другої світової війни очолив у Кракові дозволений окупантами Український центральний комітет, який видав справами українців на території заснованого німцями генерал-губернаторства

*Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)*

Польща. У 1943 р. брав участь в організації Української дивізії «Галичина». З 1945 р. – в еміграції: 1947-1951 рр. – генеральний секретар НТШ за кордоном, з 1952 р. – голова НТШ у Європі. Організатор видання «Енциклопедія українознавства».

Малиновський Родіон Якович (11(23).11.1898 – 31.03.1967) – полководець, маршал Радянського Союзу (1944), двічі Герой Радянського Союзу (1945, 1958). Учасник Першої світової війни. Під час Великої Вітчизняної війни – командувач військами Південного, Південно-Західного, 2-го Українського фронтів. З 1957 р. – міністр оборони СРСР.

Мельник Андрій Атанасович (12.12.1890 – 1.11.1964) – визначний український військовий і політичний діяч. В роки Української революції – організатор Січових стрільців, начальник штабу Осадного корпусу. З 1922 р. один з керівників УВО, крайовий комендант на західноукраїнських землях. У 1924-1928 рр. – в ув'язненні. З 1938 р. очолює ОУН. Після розколу ОУН (1940) керував фракцією мельниківців (ОУН-М). У 1944 р. ув'язнений у концтаборі Заксенхаузен. Після війни очолював ОУН-М в еміграції.

Петров Іван Юхимович (18(30).09.1896 – 7.04.1958) – радянський воєначальник, генерал армії (1944), Герой Радянського Союзу (1945). У роки війни командував арміями, які обороняли Одесу, Севастополь, потім Північно-Кавказьким, 2-м Білоруським і 4-м Українським фронтами. Брав участь у боях за визволення Західної України та Закарпаття.

Рибалко Павло Семенович (23.10 (4.11).1894 – 19.02.1948) – маршал бронетанкових військ (1945), двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1945). З травня 1943 р. командувач 3-ю гвардійською танковою армією. Війська під командуванням П.Рибалки брали участь у Курській битві, Київській наступальній операції, Житомирсько-Бердичевській, Львівсько-Сандомирській, Берлінській та Празькій операціях.

Стецько Ярослав Семенович (19.01.1912 – 5.07.1986) – визначний український політичний і державний діяч. Член ОУН з 1932 р. 1934-1937 рр. – в ув'язненні. Готував II Великий збір ОУН (1939). Підтримав політичну лінію С.Бандери. Організатор Акту відновлення Української держави у Львові (30 червня 1941 р.), голова утвореного внаслідок цього українського державного правління. У 1941-1944 рр. – в ув'язненні. З 1946 р. голова Антибільшовицького блоку народів. Керував іншими антикомуністичними організаціями. 1968-1986 рр. – голова Проводу ОУН-Р. Автор книги «30 червня 1941» (1967).

Строкач Тимофій Амвросійович (4.03.1903 – 15.08.1963) – організатор партизанських формувань в Україні. До початку війни служив у прикордонних військах. Учасник оборонних боїв 1941 р. за Київ і Москву. В 1942-1945 рр. – начальник Українського штабу партизанського руху. Після війни – заступник наркома НКВС УРСР (1945-1946), міністр внутрішніх справ УРСР (1946-1956), начальник Головного управління прикордонних військ, заступник міністра МВС УРСР (1956-1957).

Тимошенко Семен Костянтинович (6(18).02.1895 – 31.03.1970) – воєначальник, маршал Радянського Союзу (1940), двічі Герой Радянського Союзу (1940, 1965). У 1939 р. – командувач Українського фронту. У 1940-1941 рр. – нарком оборони СРСР. У роки Великої Вітчизняної війни – член Ставки Верховного головно-

командування, головнокомандувач військ Західного і Південно-Західного напрямків. Після війни командував військами декількох округів. З 1962 р. – голова Радянського комітету ветеранів війни. Депутат Верховних Рад СРСР і УРСР.

Федоров Олексій Федорович (30.03.1901 – 9.09.1989) – організатор партизанського руху, двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор. У 1938-1941 рр. – перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У. У роки війни – перший секретар Чернігівського, згодом – Волинського підпільних обкомів, начальник обласного штабу партизанського руху, командир партизанського з'єднання. 1944-1957 рр. – перший секретар Херсонського, Ізмаїльського, Житомирського обкомів КП(б)У. З 1957 р. – міністр соціального забезпечення УРСР.

Черняховський Іван Данилович (16(29).06.1906 – 18.02.1945) – воєначальник, генерал армії (1944), двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1944). Під час війни командував 28-ю танковою дивізією, 18-м танковим корпусом, 60-ю армією, Західним та 3-м Білоруським фронтом. Брав участь у форсуванні Дніпра, визволенні Києва, Коростеня, Житомира, Шепетівки. 18 лютого 1945 р. був смертельно поранений.

Шухевич Роман (Тарас Чупринка) (30.06.1907 – 5.03.1950) – український політичний і військовий діяч, генерал-хорунжий, член УВО (з 1925 р.), ОУН (з 1929 р.), один із організаторів Карпатської Січі. З 1940 р. – член ОУН-Б. У 1941 р. – командир українського батальйону «Нахтігаль», потім служив у 201-му батальйоні у Білорусії. У 1943 р. обраний головою Бюро Проводу ОУН-Б і одночасно Головним командиром УПА, з 1944 р. – голова Генерального секретаріату Української Головної Визвольної Ради. Загинув у бою під Львовом.

Основні терміни та поняття

Анексія – насильне приєднання, загарбання якоюсь державою іншої країни або частини її території.

Вермахт – збройні сили фашистської Німеччини.

Геноцид – цілеспрямовані дії, що мають за мету знищити будь-яку етнічну, расову або релігійну групу населення; найтяжчий злочин перед людством.

Гестапо – державна політична поліція у фашистській Німеччині, створена для боротьби з противниками гітлеризму під час Другої світової війни. Здійснювало політику терору і знищення в окупованих країнах.

Гетто – район або квартали міста, відведені для примусового поселення груп людей певної раси, нації, релігії тощо.

Диверсія – акт зруйнування або пошкодження об'єктів військового, державного значення агентами ворожих країн або народними месниками у тилу окупантів.

Евакуація – організоване вивезення людей, підприємств, установ та різних матеріальних цінностей з небезпечної місцевості під час війни, стихійного лиха тощо.

Колaboraціонізм – співробітництво із загарбниками в окупованих ними країнах під час Другої світової війни.

Окупація – тимчасове захоплення частини або всієї території держави збройними силами іншої держави.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Операція – сукупність бойових дій, підпорядкованих єдиній меті, єдиному завданню, або одна така дія.

Пакт – міжнародна угода, як правило, великого політичного значення.

Плацдарм – місцевість, район, де підготовляється та розгортається військова операція.

Сесія – періодичні засідання представницького органу, суду, наукової установи чи громадської організації, а також період таких засідань.

Фашизм – політична течія, для якої характерним є шовінізм, расизм, знищення демократичних свобод, розв'язування загарбницьких воєн.

Фронт – найбільше військове з'єднання, що діє під час війни під командуванням одного воєначальника.

Тема V. УКРАЇНСЬКА РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. XX СТ.

1. Україна в перші повоєнні роки

1.1. Територіальні зміни, які зазнала Україна у повоєнний період

Друга світова війна призвела до значних змін у долі України. Після її завершення гостро постало **питання про кордони**. Воно обговорювалося на Тегеранській (1943 р.), Ялтинській (1945 р.) та Потсдамській (1945 р.) конференціях лідерів держав антигітлерівської коаліції.

Особливо складним було **врегулювання територіальних питань з Польщею**. Перший крок у цьому напрямку було зроблено 9 вересня 1944 р., коли відповідно до **Люблінської угоди** між урядом УРСР і польським Тимчасовим Комітетом Національного визволення до Польщі відійшла частина Підляшшя, Холмщина, Посяння, Лемківщина, де проживало майже 800 тис. українців. **16 серпня 1945 р. було підписано радянсько-польський договір про державний кордон**. За цією угодою лінія кордону проходила за 5-6 км від «лінії Керзона» на користь Польщі. До Польської Республіки переходила також 17-кілометрова територія у районі Немирів – Ялувка і 30-кілометрова у районі р. Солонія – м. Крилів. У 1951 р. на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними ділянками: до складу Львівської області увійшли землі довкола м. Кристонопіль (нині – м. Червоноград), до складу Польщі перейшов Устрицький район Дрогобицької області.

Гостро стояло питання щодо Закарпатської України, яка перебувала під владою Чехословаччини. **26 листопада 1944 р. у Мукачеві I з'їзд Народних комітетів Закарпатської України прийняв маніфест про возз'єднання Закарпаття з УРСР**. Було обрано Народну Раду як верховний законодавчий орган влади краю, сформовано уряд. Такі дії викликали напруження у радянсько-чехословацьких відносинах. Під тиском обставин **уряд ЧСР погодився 29 червня 1945 р. укласти з СРСР договір, який юридично закріпив рішення з'їзду у Мукачеві**. 30 червня 1945 р. виступаючи на VII сесії Верховної Ради УРСР, М.Хрущов заявив, що укра-

їнський народ вперше возз'єднався в єдиній Українській державі. **22 січня 1946 р. вийшов указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення в складі УРСР Закарпатської області.**

Заключним актом повоєнного врегулювання кордонів України став **радянсько-румунський договір 10 лютого 1947 р.**, який юридично зафіксував кордони УРСР у межах радянсько-румунської угоди 28 червня 1940 р.

Об'єднання українських земель, вихід на міжнародну арену зумовили **зміну державної символіки республіки.** У листопаді 1949 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ про Державний герб УРСР, Державний прапор УРСР, Державний гімн УРСР. Червоний прапор з написом «УРСР» було замінено двоколірним – червоно-блакитним. Певних змін зазнав герб УРСР. З початку 1950 р. було започатковано виконання гімну УРСР.

1.2. Відновлення прав зовнішнього представництва УРСР

Наприкінці Другої світової війни Україна знову вийшла на зовнішньополітичну арену. X сесія Верховної Ради СРСР (28 січня – 1 лютого 1944 р.) прийняла закон про відновлення ліквідованих на початку 20-х рр. прав зовнішнього представництва всіх союзних республік. **У березні 1944 р. Верховна Рада УРСР прийняла рішення про утворення Народного комісаріату закордонних справ республіки,** який очолив Д.Мануїльський. Основними причинами відновлення зовнішнього представництва УРСР, на думку О.Бойка, були, з одного боку, намагання заспокоїти міжнародну громадську думку, мобілізувати український народ на завершення війни і відбудови, нейтралізувати дії національно-визвольних сил, які боролися за відродження незалежної Української держави; розколоти діаспору у західних державах; а з іншого – бажання створити зручний і безвідмовний додатковий інструмент для здійснення зовнішньополітичних планів керівництва СРСР. Остання причина була націлена на посилення впливу тоталітарної держави у внутрішній і зовнішній політиці.

Україна у числі 51 країни світу виступила одним із засновників і перших членів Організації Об'єднаних Націй (ООН). 6 травня 1945 р. українська делегація на чолі з Д.Мануїльським прибула у Сан-Франциско на установчу конференцію ООН. **26 червня Мануїльський підписав від України Декларацію про створення ООН.** 47 учасників конференції проголосували за прийняття УРСР до ООН. Її представники були обрані до 9 комітетів та комісії організації. На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН Україну обрали членом Економічної і Соціальної рад, а на другій сесії вона стала членом одного з найважливіших органів ООН – Ради Безпеки.

У повоєнний час **Україна була однією з держав-засновниць і учасниць багатьох міжнародних організацій.** У липні 1946 р. за її участю започатковано Всесвітню організацію охорони здоров'я, у 1948 р. УРСР вступила до Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації, Міжнародного союзу електров'язку. Представники України ввійшли до Всесвітньої Ради Миру. У 1950 р. 20 млн трудящих УРСР підписали відозву до народів світу про заборону атомної зброї, яку прийняв у Стокгольмі Постійний комітет Всесвітнього конгресу

прихильників миру. У вересні 1951 р. у Києві відбулася перша українська республіканська конференція прихильників миру.

У перші повоєнні роки УРСР була представлена у 20 міжнародних організаціях і уклала 65 міждержавних угод. У 1947 р. у Києві відкрилося перше представництво іноземної держави – консульство Польської Народної Республіки, згодом – дипломатичні представництва інших країн Східної Європи.

1.3. Відбудова народного господарства у повоєнні роки

Звільнення території республіки від німецько-фашистських загарбників поставило на порядок денний питання про відбудову народного господарства України. **Відбудова проходила в умовах гострого дефіциту машин, механізмів, електроенергії і палива.** У 1945 р. на території республіки було вироблено всього 23% електроенергії, 36% вугілля, 15,4% сталі від рівня 1940 р. Крім того, «холодна війна», що почалася з 1946 р., **відволікала значні ресурси на гонку озброєнь**, зокрема, на створення власної ядерної зброї.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР затвердила п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946-1950 рр. Основні завдання четвертої п'ятирічки полягали у відбудові зруйнованих районів країни, відновленні довоєнного рівня промисловості, сільського господарства і навіть його перевищенні (відповідно на 48 і 27%).

На відродження підприємств спрямовувалися величезні матеріальні і трудові ресурси. **У відбудові економіки України були задіяні ресурси і промислові потужності східних районів СРСР.** Сюди направлялися демонтовані у Німеччині машини і устаткування, отримані СРСР як репарації. Велику роль зіграли трудовий ентузіазм народу, допомога інших республік. Усе це дозволило **виконати план з відбудови промисловості вже у 1948 р.** Наприкінці п'ятирічки промисловий потенціал України зріс у 4,4 рази, а завдання п'ятирічки в галузі розвитку важкої промисловості і машинобудування були перевиконані на 15%. До кінця п'ятирічки питома вага виробленого чавуну у загальносоюзному обсязі становила 47,8%, сталі – 30,6%, прокату – 33,2%, залізної руди – 53%. Республіка знову стала однією з провідних індустріальних країн Європи.

Водночас **значно відставала легка промисловість.** Випуск товарів народного споживання становив у 1950 р. лише 79% рівня 1940 р. Складно було купити продукти харчування. Ще більше ускладнило становище трудящих скасування карткової системи розподілу продуктів і проведення грошової реформи 1947 р., яка призвела до вилучення грошей у тих, хто заощадив певні суми (до 3 тис. крб обмін грошових знаків здійснювався 1:1).

У складних умовах відбувалася **відбудова сільського господарства України.** Хоча наприкінці 1945 р. посівні площі дещо розширилися, республіка змогла продати державі зерна на третину менше, ніж до війни. **На селян, що отримували мізерні заробітки, не поширювалися соціальні гарантії.** Вони позбавлялися права мати паспорт, звідси – вільно переміщуватися. Відповідно до грошової реформи селянство мало здійснювати обмін у розрахунку 1:10. Селяни сплачували великі податки, що були введені на присадибне господарство. Для інтенсифікації

праці колгоспників 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя». За цим актом було репресовано 12 тис. колгоспників. Наслідком такої політики сталінського керівництва стало те, що у 1950 р. валовий збір зернових складав лише 85% довоєнного рівня.

1.4. Голод в Україні у 1946-1947 рр.

Відбудова важкої промисловості здійснювалася значною мірою за рахунок сільського господарства. Гострий брак капіталовкладень, техніки, добрив і робочої сили призвели до того, що **врожайність зернових як і раніше залишалася бути вкрай низькою**. До цього додалася посуха, яка весною – літом **1946 р. вразила 16 областей України**. Зернові та ярі культури майже цілком загинули. Загалом, врожайність зернових складала 2-3 ц/га (у 1940 р. – 14,6 ц/га, 1944 р. – 10,8 ц/га). Валовий збір зерна був у три рази меншим ніж у 1940 р. Керівники деяких областей почали звертатися до уряду з **проханням зменшити планові завдання хлібозаготівлі**, які в липні 1946 р. були збільшені з 340 до 360 млн пудів. **Відповіддю на звернення про допомогу стали репресії**. До судової відповідальності було притягнуто лише за перший квартал 1947 р. 1,5 тис. голів колгоспів. 6 тис. комуністів притягнуто до партійної відповідальності. За відновленням **«законом про п'ять колосків»** судові органи лише у листопаді 1946 р. покарали 2313 селян. Забираючи останнє, держава добила 60% виконання плану заготівлі зернових. Селяни ж залишались без продовольства. Як наслідок, взимку 1947 р. **в Україні почався голод, який охопив 16 областей**, насамперед Одеську, Ізмаїльську, Кіровоградську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську, Полтавську області. Від голоду померло близько 1 млн осіб, зафіксовано випадки людодства (лише у березні-червні 1947 р. – 764), майже 3 млн. хворих на дистрофію, анемію. У той же час **за межі України вивозився хліб**. Лише в країні Східної Європи і Франції було експортовано 1,7 млн тонн зерна у формі «братерської допомоги».

Катастрофічне становище з продовольством **могли врятувати державні позики зерна**. Перший секретар КП(б)У М.Хрущов неодноразово звертався по допомогу до Москви. Реакцією центру була заміна у березні 1947 р. «м'якотілого» Хрущова на більш «твердого» Кагановича. Проте мінімальну допомогу насінням і фуражним зерном все ж було надано. На посівну кампанію 1947 р. УРСР отримала позичку в розмірі 35 млн пудів.

Наслідками голоду стало: ускладнення і без того важкого процесу відбудови; скорочення трудових ресурсів села і його можливостей; падіння морального духу населення; невиконання планів п'ятирічки по відбудові сільського господарства.

1.5. Зміни в житті та побуті населення

Рівень життя населення в роки війни різко знизився. Мільйони робітників, селян і службовців жили в бараках, підвальних приміщеннях, землянках. Не вистачало харчів, одягу, інших предметів першої необхідності. І після війни продовжував діяти державний механізм «мобілізації коштів населення». Він передбачав

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

збільшення сільськогосподарського податку, прибуткового податку з населення, введення нового податку на неодружених й малосімейних тощо. Існувала карткова система розподілу продовольчих і промислових товарів; населення перебувало на централізованому нормованому постачанні.

Відбудова промисловості супроводжувалася швидким ростом міського населення головним чином за рахунок припливу в промисловості підприємства молоді з села. З руїн та попелу піднімалися спалені міста й робітничі селища України. Одночасно здійснювалася відбудова водогонів, налагоджувалася робота міського транспорту, комунальних служб. Та житлові й побутові умови населення, незважаючи на значні масштаби будівництва, залишалися важкими.

Як і в довоєнні роки, держава не приділяла належної уваги розвитку легкої та харчової промисловості. Це спричинило нестачу взуття, одягу, білизни. Цукор, 70% виробництва якого зосереджувалося на Україні, дуже рідко попадав на стіл трудящих республіки. Те ж саме було й із соняшниковою олією. Реальні прибутки переважної більшості працівників, як у місті, так і на селі, були нижчими від довоєнного рівня. Нарощування виробництва сільськогосподарської продукції відбувалося меншими темпами, ніж приріст населення, який у післявоєнні роки був значним.

Якщо міський житловий фонд відновлювався переважно за рахунок держави (або великих підприємств, також державних), то селяни відбудовувалися власними силами. Харчувалися селяни тим, що виробляли самі. Держава забезпечувала село, та й то несистематично, лише необхідним: сіллю, милом, сірниками, гасом.

У винятково складних умовах повоєнної відбудови надмірне навантаження несла система медичного обслуговування. Її відродження відбувалося досить швидко. Кількість лікарняних ліжок у республіці на кінець п'ятирічки досягло майже 200 тис., що перевищувало рівень 1940 р. Значно більше, ніж до війни, працювало в Україні на кінець п'ятирічки лікарів і середнього медичного персоналу. Для значної частини жителів України, особливо сільських районів, відділених сіл, хуторів медичне обслуговування залишалося недоступним.

1.6. Особливості повоєнних суспільних перетворень у західних областях України

Після війни сталінський режим поставив собі за мету привести західних українців у відповідність з радянською системою та їхніми співвітчизниками. З цією метою в Західній Україні швидкими темпами мали бути здійснені індустріалізація, колективізація, культурна революція, утвердження влади органів диктатури пролетаріату.

7 травня 1945 р. ЦК КП(б)У і уряд УРСР прийняли ухвалу «Про заходи по відбудові і дальшому розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей на 1945 р.». Цим документом було взято курс на реконструкцію і розвиток як традиційних для Західної України галузей промисловості (нафтовидобувна, газова та ін.), так і нових (машинобудівна, приладобудівна, металообробна та ін.). **У західні області України були спрямовані великі капіталовкладення, матеріальні ресурси, сільськогосподарська техніка і кваліфіковані кадри** (20 тис. робітників і 2 тис. інженерно-технічних

працівників). У ході індустріалізації тут були побудовані нові і реконструйовані старі фабрики і заводи, сюди перевели ряд підприємств з інших регіонів країни. В роки відбудови народного господарства було реконструйовано і побудовано понад 2,5 тис. великих і середніх промислових підприємств. У результаті **темпи розвитку західних областей України значно перевершили темпи розвитку східних**, а економічний потенціал регіону в порівнянні з 1940 р. виріс на 320%. Кількість робітників за роки післявоєнної п'ятирічки тут збільшилася в 7 разів, а валова продукція промисловості – у 10 разів. Якщо у 1940 р. питома вага промислових підприємств західних областей в усій промисловості України становила 4,7%, то вже у 1948 р. – 12,6%.

У Західній Україні в повоєнні роки здійснювалася **примусова колективізація**. До середини 1950 р. 7190 колгоспів об'єднували 93% селянських господарств. Колективізація супроводжувалася розкуркулюванням заможних селян, висилкою неугодних у Сибір і Казахстан (близько 1,5 тис. родин «куркулів»). До початку 50-х років XX ст. колективізація була в основному завершена.

Складовою частиною радянізації була **«культурна революція»**. Велика увага приділялася ліквідації неписьменності населення. Відкривалися нові школи, технікуми і вузи, поліпшувалася їхня матеріально-технічна база. Вже у 1945-1946 н.р. у західних областях налічувалося 6,5 тис. шкіл, які відвідували 1233 тис. учнів. У першій повоєнній п'ятирічці кількість середніх шкіл збільшилася майже у 7 разів. У 1950-1951 н.р. тут працювали 24 вищих навчальних заклади, у т.ч. 3 університети, у яких навчалася близько 34 тис. студентів, і 110 спеціальних навчальних закладів (близько 29 тис. учнів). Питома вага студентів-українців зросла з 37% у 1946 р. до 57% у 1953 р. Разом з тим **посилився процес русифікації**. Так, у Львівському університеті з 295 викладачів українською мовою викладали лише 45.

Радянізація супроводжувалася **репресіями проти місцевого населення**, яке не погоджувалося з політикою сталінського керівництва. Впродовж 1944-1952 рр. у східні райони СРСР було депортовано понад 500 тис. західних українців. Жертвою репресій стала і **греко-католицька церква**, яка обвинувачувалася у націоналізмі, підтримці оунівського підпілля і тісних зв'язках із Заходом. 11 квітня 1945 р. було ув'язнено церковних ієрархів на чолі з митрополитом Йосипом Сліпим. 8 березня 1946 р. відбувся Львівський церковний собор, на якому група священників і віруючих, що перейшли на позиції нових властей, оголосила про скасування Берестейської церковної унії 1596 р., розрив із Папою Римським і підпорядкування УГКЦ Російській православної церкві. УГКЦ пішла в підпілля, частина священників була репресована і вислана до Сибіру. Незабаром УГКЦ ліквідували й у Закарпатській Україні.

1.7. Стратегічні цілі і тактика боротьби ОУН-УПА у другій половині 40-х рр. – на початку 50-х рр.

Стратегічні цілі ОУН-УПА у 1945-1952 рр. залишалися незмінними: боротьба за українську соборну державу, за оборону української нації. Після звільнення України від німецької окупації **дії ОУН-УПА були зосереджені на збройному опорі сталінському режиму**. На 1 січня 1946 р. у Західній Україні діяло 604 підпільні організації, в яких брали участь 6867 осіб.

Боротьбу вели і загони УПА. Вони встановлювали контроль над значними територіями, винищували прорадянські елементи (працівників партійного і державного апарату, комуністів і комсомольців, активістів колективізації), здійснювали саботажні дії та диверсії. УПА брала активну участь у військових операціях. Лише з 1 квітня до 1 вересня 1946 р. упівські загони 1017 разів вступали у бій з загонами НКВС.

На боротьбу з УПА **радянський режим мобілізував великі військові формування.** У липні 1946 р. ЦК КП(б)У на пропозицію МВС УРСР довів чисельність винищувальних батальйонів до 35 тис. осіб. Почалися тотальні прочісування місцевостей, де зосереджувалися оунівці, особливо на території Волині та в передгір'ї Карпат. Зважаючи на такі обставини, керівництво УПА, зокрема головнокомандувач генерал Тарас Чупринка (Роман Шухевич), у 1947 р. відмовилося від дій великими з'єднаннями (куреннями), перейшовши до **тактики дій малими рухливими загонами-сотнями.**

Проти учасників підпілля, вояків ОУН, членів їх сімей власті почали використовувати нові форми боротьби. **10 вересня 1947 р. Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про виселення їх на спецпоселення до східних районів Радянсько-го Союзу.** Усього в 1944-1953 рр. було депортовано понад 600 тис. осіб.

Сили сторін у боротьбі були нерівними. Тому у 1949 р. керівництво УПА вирішило частину армії вивести до Німеччини і Австрії, а інша частина була залишена для роботи у підпіллі.

5 березня 1950 р. під Львовом загинув головнокомандувач УПА Р.Шухевич. Його замінив полковник Василь Кук (Коваль). У червні 1950 р. конференція ОУН прийняла рішення, відповідно до якого було **здійснено децентралізацію УПА.** Окремі збройні відділи підпілля на території Галичини та Західної Волині діяли ще до середини 50-х років. Повстанці, які перебравалися на Захід, заснували в еміграції закордонні частини ОУН.

1.8. Причини операції «Вісла» і її суть

Після закінчення Другої світової війни кордон між СРСР і Польщею, згідно з договором, пройшов в основному по т.зв. «лінії Керзона». На польській території існували великі поселення українців, які жили там споконвічно. Водночас частина польського населення опинилася на радянській території. Ще **9 вересня 1944 р. між урядами УРСР і Польщею була підписана угода про взаємний обмін населенням в прикордонних районах на добровільних умовах.** Проте насправді з самого початку цей процес супроводжувався насильством і численними жертвами. Всього до 1947 р. переселилося із Закерзоння 563 тис. осіб.

У 1947 р. виселення українців з південно-східної Польщі вступило в завершальну стадію. Польські власті за погодженням з радянським керівництвом провели великомасштабну **воєнно-репресивну депортаційну операцію «Вісла».** Приводом до операції стала загибель у березні 1947 р. заступника міністра оборони Польщі генерала К.Сверчевського, автомобіль якого був обстріляний членами УПА. **Акція «Вісла» почалася 28 квітня 1947 р.** 6 дивізій війська Польського почали планомірне здійснення операції виселення з повітів Сянок, Лісько, Пере-

мишль, Березів, Любачів, Ярослав, Томашів Любельський. Одночасно здійснювалися каральні заходи щодо вояків УПА, учасників оунівського підпілля. Всього у 1947 р. було страчено 372 особи. 3873 українців було кинуте до концтабору у Явожині. З 29 квітня по 12 серпня 1947 р. виселили 140575 українців і членів змішаних сімей, які проживали у 3 восводствах.

1.9. Вплив історичних умов повоєнних років на розвиток освіти і науки в Україні

Після визволення території України від німецько-фашистських загарбників почалося відновлення зруйнованих під час війни шкіл, закладів культури, наукових установ. У 1944-1945 рр. у республіці було відбудовано 1669 шкіл.

У 1950 р. цілком **відновили довоєнну мережу шкіл**, у яких навчалось 6,8 млн дітей. Для матеріальної підтримки тих, кому батьки не могли забезпечити мінімум необхідного для навчання, створювався фонд всеобучу. У 1948-1949 н.р. з фонду одержали допомогу для придбання взуття, на харчування і т.п. 140 тис. дітей.

Відновлювалася робота піонерських і комсомольських організацій, поповнювалися їхні лави. Виховання відданості Й.Сталіну, більшовизму проголошувалося вищим, найважливішим покликанням школи. Значного поширення набула **вечіря, а потім і заочна форми навчання**.

У 1953 р. в Україні було запроваджено обов'язкове семирічне навчання. Для цього довелося додатково побудувати шкільні приміщення на 400 тис. учнівських місць.

У повоєнні роки почався процес **скорочення українських шкіл**. Так, з 1948 по 1954 р. число українських шкіл зменшилося з 26 тис. до 25 тис., а російських збільшилося з 2,7 тис. до 4 тис. У 1953 р. в українських школах навчалось 1,4 млн, а в російських і змішаних – 3,09 млн дітей. Закривалися національні школи (польські, угорські, румунські та ін.). Усі вони перепрофілювалися у російські.

Протягом четвертої п'ятирічки **відновили роботу усі виші України**, яких у 1950 р. нараховувалося 160. На стаціонарі навчалось 200 тис. студентів. Всього у 1946-1950 рр. в Україні було підготовлено 126 тис. спеціалістів із вищою освітою. Викладання у більшості вишів велося російською мовою.

У повоєнні роки **відновилася робота науково-дослідних установ України**, внесено ряд змін в організацію наукових досліджень. У 1945 р. налічувалося 267 науково-дослідних установ, у 1950 р. – 462, у т.ч. понад 30 академічних інститутів. Зміцнювалася матеріально-технічна база науково-дослідних установ. Зростав кадровий потенціал. Кількість науковців досягла у 1950 р. 22,3 тис. осіб. Головною науковою установою України залишалася **Академія наук УРСР, яку очолював О.Палладін**.

Вчені України досягли значних успіхів у дослідженні фундаментальних наук, їх наближення до потреб господарства. У 1946 р. в УРСР було **запущено перший в СРСР атомний реактор**. У 1956 р. генеральним конструктором будівництва космічних кораблів в СРСР став виходець із Житомирщини **С.Корольов**. Під керівництвом С.Лебедева у Києві в 1948-1951 рр. було виготовлено **першу в СРСР електронно-обчислювальну машину**. Значним технічним досягненням було бу-

дівництво у 1953 р. найбільшого тоді в світі **суцільнозварного моста через Дніпро** довжиною понад 1,5 км. За короткі строки завдяки новій автоматичній технології зварювання спорудили **газопровід Дашава-Київ**.

1.10. Розвиток літератури і мистецтва у другій половині 40-х рр. – першій половині 50-х рр.

У 40-50-х рр. було створено чимало творів, що залишили помітний слід у **художній культурі** українського народу. Особливу популярність у повоєнні роки здобула творчість О.Гончара, автора трилогії «Прапороносці», повісті «Земля гуде». Тоді ж з'явилися романи «Кров людська – не водиця», «Хліб і сіль» М.Стельмаха, збірка поезій «Троянди і виноград» М.Рильського, «Київські оповідання» Ю.Яновського, прозаїчні твори В.Козаченка, Н.Рибак, В.Собко, гумористичні оповідання Остапа Вишні. Удосконалювали творчу майстерність П.Тичина, В.Сосюра, А.Малишко, Л.Первомайський.

Різноманітністю композиційних рішень були позначені твори **образотворчого мистецтва** О.Шовкуненка, В.Овчинникова. Зростала популярність **театрального мистецтва**. У 50-х роках в Україні діяло до 70 професійних театрів. Видатними майстрами сцени були Б.Гмиря, С.Козак, В.Огневой, М.Литвиненко-Вольгемут, Н.Ужвій, Г.Юра та ін. Розвивалося музичне мистецтво, живопис, графіка, скульптура.

В Україні працювали три **кіностудії** художніх фільмів – Київська, Одеська та Ялтинська. У 1950 р. на екрани вийшов фільм-шедевр відомого кінорежисера І.Савченка «Тарас Шевченко».

1.11. Політичні нападки на українську культуру у повоєнні роки. «Ждановщина»

Післявоєнні роки позначені новою кампанією ідеологічних «проробок» діячів культури і мистецтва, звинуваченням їх в українському буржуазному націоналізмі, антирадянській діяльності та інших відхиленнях від заданого «верхами» ідеологічного курсу.

У СРСР з'явилося явище, яке отримало назву за іменем його головного **провідника А.Жданова**. «Ждановщина» (1946-1949 рр.) означає широкий наступ сталінського режиму в галузі ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва з метою встановлення жорсткого контролю над духовним розвитком радянського суспільства.

За тодішньою термінологією боротьба розгорталася проти «безідейності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом», проти «буржуазного націоналізму». За період з 1946 по 1951 р. було прийнято **12 партійних постанов з ідеологічних питань**. Початок поклали постанови ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленінград», спрямовані проти творчості А.Ахматової і М.Зощенка, «Про кінофільм «Большая жизнь» та ін. За шаблоном, виготовленим у Москві, цього ж 1946 р. ЦК КП(б)У ухвалив кілька постанов: «Про перекручення і помилки у висвітленні української літератури в «Нарисі історії української літера-

тури», «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна», «Про репертуар драматичних оперних театрів України» та ін. Об'єктом переслідувань були обрані літератори, митні, вчені. Першим під вогонь критики попав Остап Вишня за «ідеологічні помилки», які прослідковувалися в його «Мисливських усмішках».

Ідеологічна ситуація в Україні погіршилася після того, як ЦК КП(б)У у березні 1947 р. знову очолив Л.Каганович. У пресі з'явилися статті, які вихваляли роль Кагановича в розгромі «хвильовизму» в Україні. Він почав безпідставно звинувачувати у буржуазному націоналізмі письменників П.Панча (за роман «Гомонила Україна»), А.Малишка, І.Сенченка, Д.Косарика, С.Крижанівського, І.Неходу, В.Бичка, Ю.Яновського та ін. Ганебному шельмуванню був підданий кіносценарій О.Довженка «Україна в огні».

Пошуки націоналістичних «ухилів» поширилися на **історичну науку**. У серпні 1941 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії Академії наук УРСР». Різкій критиці були піддані праці С.Білоусова, К.Гуслистого, М.Петровського, М.Супруненка, Л.Славина, Ф.Ястребова та ін. Їх звинувачували у відході від марксизму, політичних помилках, перекручуваннях буржуазно-націоналістичного характеру.

Значної шкоди розвитку біологічної науки завдала **«лисенківщина»** – засилля в науці посередностей, людей споживацького гатунку, авантюристів. У 1947-1948 рр. розгорнулося переслідування генетиків. Президент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук Т.Лисенко, підтриманий Сталінін, оголосив ген міфичною частиною. В Україні переслідувань зазнали вчені – біологи Д.Третяков, С.Гершензон, М.Гришко, І.Шмальгаузен, І.Поляков, С.Делоне, що на багато років загальмувало розвиток біологічної науки.

У 1948 р. з ініціативи вищого партійного керівництва в СРСР розгорнулася **боротьба за «космополітами»**, що поширилися і на Україну. У поле зору партійних ідеологів потрапили літературні і театральні критики, євреї за національність – С.Адельгейм, А.Кацнельсон, Я.Саков, І.Стебун. У березні 1949 р. відбувся пленум правління Спілки письменників України з порядком денним: «До кінця розгромити космополітів-антипатріотів». У 1950 р. був ліквідований Кабінет єврейської історії Академії наук УРСР.

2 липня 1951 р. у газеті «Правда» було опубліковано статтю «Проти ідеологічних перекручувань у літературі». Тут критикувалися вірш В.Сосюри «Любіть Україну», твори М.Рильського, опера К.Данькевича «Богдан Хмельницький».

Найважливіші події

26 червня 1945 р. – на конференції у Сан-Франциско Україна ввійшла до складу ООН як член-засновник.

29 червня 1945 р. – радянсько-чехословацький договір про входження Закарпаття до складу Радянської України.

16 серпня 1945 р. – радянсько-польський договір про державний кордон.

8 березня 1946 р. – у Львові відбувся собор УГКЦ, який скасував Брестську церковну унію греко-католицької церкви з Римом і підпорядкував її Російській православної церкві.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

27-30 серпня 1946 р. – сесія Верховної Ради Української РСР першого скликання затвердила п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства республіки на 1946-1950 рр.

1946-1947 рр. – голод в Україні.

1946-1949 рр. – «ждановщина» в Україні.

Березень-грудень 1947 р. – посаду першого секретаря ЦК КП(б)У обіймав Л.Каганович.

28 квітня – 31 липня 1947 р. – операція «Вісла».

Серпень 1947 р. – ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії Академії наук УРСР».

21 лютого 1948 р. – Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя».

1 жовтня 1948 р. – введення в експлуатацію найпотужнішого в Європі газопроводу Дашава-Київ.

21 листопада 1949 р. – схвалення Президією Верховної Ради УРСР Державного гімну, герба і прапора УРСР.

5 березня 1950 р. – загибель головнокомандувача УПА Р.Шухевича.

Травень 1951 р. – введення в дію Львівського автобусного заводу.

7 листопада 1951 р. – початок роботи першого в УРСР телевізійного центру.

5 листопада 1953 р. – завершення будівництва першого у світі суцільнозварного моста (через р. Дніпро).

1953 р. – запровадження обов'язкового семирічного навчання.

Персоналії

Гончар Олесь (Олександр) Терентійович (3.04.1918 – 14.07.1995) – український прозаїк, публіцист, громадський і політичний діяч, журналіст, літературознавець. Академік АН УРСР (1978). Розпочав друкуватися у 1937 р. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1946 р. почав професійну діяльність. 1959-1971 рр. – голова правління Спілки письменників України, 1959-1986 рр. – секретар Спілки письменників СРСР, депутат Верховної Ради СРСР і УРСР, головний редактор журналу «Вітчизна». Виступав на захист української мови, за повернення і відновлення видатних пам'яток української літератури. Твори: трилогія «Прапороносці», романи «Таврія», «Перекоп», «Людина і зброя», «Тронка», «Собор», «Циклон», «Берег любові», повісті «Земля гуде», «Микита Братусь», «Бригантина», «Твоя зоря» та ін.

Гуслистий Кость Григорович (18(1.10).1902 – 21.02.1973) – історик України періоду середньовіччя, історії української культури та етнографії. Працював в Інституті історії АН УРСР (1936-1954), Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (1954-1971). Автор праць «Нариси з історії України», 3 вип. (1937, 1939, 1941), «До питання про утворення української нації» та ін.

Данькевич Костянтин Федорович (11(24).12.1905 – 26.02.1984) – композитор, педагог, диригент. У 1941-1944, 1956-1966 рр. – голова Спілки композиторів України. Автор опер «Трагедійна ніч» (1935), «Богдан Хмельницький» (1951), «Назар Стодоля» (1960), балету «Лілея» (1939), двох симфоній, камерних, хорових творів.

Жданов Андрій Олександрович (14(26).02.1896 – 31.08.1948) – один із найближчих соратників Й.Сталіна, секретар ЦК ВКП(б) з ідеології (з 1944 р.). Під його керівництвом було розгорнуто кампанію проти багатьох діячів науки, культури, мистецтва в усіх республіках колишнього СРСР. В Україні ідеологічні репресії спрямовувалися проти т. зв. українських буржуазних націоналістів, діячів нових напрямків науки (генетики, кібернетики), діяльності Інститутів історії України, історії української літератури АН УРСР, творчих спілок, редакцій низки журналів і газет.

Корольов Сергій Павлович (30.12.1906 (12.01.1907) – 14.01.1966) – видатний український вчений-винахідник, конструктор ракетно-космічних систем, академік АН СРСР (з 1953 р.). Народився у Житомирі. З 1930 р. почав працювати в Центральному аерогідродинамічному інституті. З 1934 р. – керівник відділу ракетних літальних апаратів, у 1942-1946 рр. – заступник головного конструктора двигунів. Зробив видатний внесок у розробку потужних ракетних систем. Під його керівництвом як головного конструктора створено ракети-носії; пілотовані космічні кораблі «Восток», «Восход», на яких вперше в історії були здійснені космічні польоти людини та вихід її у відкритий космос; штучні супутники Землі й Сонця; міжпланетні автоматичні станції, запущені на Місяць, Венеру та Марс.

Мануїльський Дмитро Захарович (21.09(3.10).1883 – 22.02.1959) – радянський державний та партійний діяч, академік АН УРСР (з 1945 р.). Закінчив юридичний факультет Сорбонського університету (1911). З 1918 р. – член Тимчасового Бюро ЦК КП(б)У, член Всеукрревкому, член мирної делегації на переговорах з Польщею, народний комісар землеробства УРСР. У грудні 1921 р. – перший секретар ЦК КП(б)У. З 1922 р. працював у Комінтерні. 1944-1953 рр. – заступник Голови РНК УРСР, у 1944-1952 рр. – одночасно міністр закордонних справ УРСР.

Сліпий Йосип (17.08.1892 – 7.09.1984) – визначний український церковний діяч, патріарх УГКЦ (з 1973 р.), кардинал (з 1965 р.). У 1917 р. висвячений на священника. З 1922 р. – професор догматики, а з 1925 р. – ректор Львівської греко-католицької духовної семінарії, яку у 1928 р. перетворив на академію. У 1944 р. став митрополитом (главою) УГКЦ. У 1945 р. заарештований, перебував в ув'язненні, на каторжних роботах та засланні (до 1963 р.), згодом депортований за межі СРСР. Емігрував до Ватикану, де активно займався відродженням УГКЦ.

Стецьмах Михайло Панасович (11(24).05.1912 – 27.09.1983) – видатний український письменник. Друкуватися почав у 1936 р. Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1945-1953 рр. працював в Інституті мистецтвознавства, фольклору, етнографії. Твори: романи «Велика рідня» (1949-1951), «Кров людська – не водиця» (1957), «Хліб і сіль» (1959), «Чотири броди» (1979) та ін. Автор поетичних збірок, повістей, п'єс і сценаріїв.

Супруненко Микола Іванович (5(17).02.1900 – 11.09.1984) – історик, академік АН УРСР (з 1972 р.). Працював в Інституті історії України АН УРСР вченим секретарем (1937-1941), старшим науковим співробітником (1941-1954), завідувачем відділу (1955-1984). Досліджував питання історії революції 1917-1920 рр., учасник громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Праці: «Україна в період іно-

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

земної воєнної інтервенції і громадянської війни» (1951), «Україна в Великій Оте-чественной войне Советского Союза» (1955), «Боротьба трудящих України проти денікінщини» (1979) та ін.

Ужвій Наталія Михайлівна (27.08(8.09).1898 – 22.07.1986) – видатна украї-нська актриса, народна артистка СРСР (1954). З 1916 р. брала участь у виставах аматорського гуртка у м.Золотоноша. Актриса Першого державного драматичного театру УРСР ім. Т.Шевченка (1922-1925), Одеської державної драми (1925-1926), театру «Березіль» (1926-1934), Харківського українського драматичного театру (1934-1936). З 1936 р. працювала у Київському державному академічному україн-ському театрі ім. І.Франка. З 1954 р. – Голова Українського театрального товари-ства. З 1926 р. знімалася в кіно. На сцені і в кіно зіграла близько 110 ролей.

Хрущов Микита Сергійович (5(17).04.1894 – 11.09.1971) – відомий партій-ний і державний діяч СРСР. З 1908 р. працював на шахтах Донбасу. Учасник грома-дянської війни. З 1918 р. – член більшовицької партії. Проїшов усіма сходами партійної кар'єри. У 1938-1949 рр. (з перервою у квітні-листопаді 1947 р.) – пер-ший секретар ЦК КП(б)У, у 1944-1947 рр. – водночас Голова РНК УРСР. Під час війни – член Військових рад кількох фронтів. З березня 1953 р. – секретар, з верес-ня 1953 р. і до жовтня 1964 р. – перший секретар ЦК КПРС, одночасно (1958-1964) – Голова Ради Міністрів СРСР. Хрущов відповідальний за репресії 30-40-х рр., зок-рема і проти цивільного населення Західної України під час боротьби проти ОУН-УПА. Був активним провідником політики русифікації, знищення паростків національної свідомості. Найбільшою заслугою Хрущова було викриття культу Сталіна і десталінізація радянського суспільства.

Основні терміни та поняття

Відбудова – відновлення чого-небудь зруйнованого або занедбаного (госпо-дарства, міст, сіл, заводів).

Генетика – наука про спадковість і мінливість організмів.

Депортувати – висилити за межі (своєї) держави.

Консульство – представництво однієї держави в якому-небудь пункті іншої держави, очолюване консулом.

Космополітизм – течія, що проповідує байдуже ставлення до батьківщини та свого народу, заперечує патріотизм, національну незалежність, національну куль-туру й висуває ідею створення «світової держави», встановлення «світового гро-мадянства».

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – міжнародна організація, що об'єд-нує майже всі країни світу. Утворена 24 жовтня 1945 р. Членами ООН можуть бути лише суверенні держави. Головні органи: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Еко-номічна і Соціальна Ради, Секретаріат на чолі з Генеральним Секретарем, Міжна-родний Суд. Виконавчим органом ООН є Рада Безпеки: 5 постійних членів (Велика Британія, Китай, США, Російська Федерація, Франція) і 10 держав, які обираються на основі принципу «географічної справедливості».

Підпілля – нелегальна діяльність, спрямована проти властей, а також конспі-ративне життя тих, хто бореться з властями.

Рада Європи – міжнародна організація, утворена 5 травня 1949 р. західноєвропейськими державами – Бельгія, Велика Британія, Данія, Нідерланди, Ірландія, Люксембург, Норвегія, Франція, Швеція. Налічує більше як 40 країн-членів. Головні органи – Комітет Міністрів, який складається з міністрів закордонних справ усіх держав-членів, Парламентська Асамблея. Має діючі органи: Європейський суд з прав людини, Конгрес місцевих і регіональних органів влади Європи та ін.

Репарація – повне або часткове відшкодування збитків, завданих державі, що перемогла у війні, за рахунок переможеної держави, що розв'язала війну.

Саботаж – навмисний зрив роботи, який виявляється у прямій відмові від неї або у недбалому, не сумлінному її виконанні.

2. Українська РСР в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964 рр.)

2.1. Перші спроби десталінізації

5 березня 1953 р. помер Й.Сталін. Почалася активна боротьба за владу, у яку було втягнуте і керівництво УРСР. На роль головного диктатора претендував **Л.Берія**, який очолював органи держбезпеки. Для зміцнення позицій в Україні він послав туди генерал-полковника П.Мешика і генерал-лейтенанта С.Мільштейна, які обіймали, відповідно посади міністра і заступника міністра внутрішніх справ УРСР. **Л.Берія зробив перші спроби критичного аналізу сталінської політики.** У записці про боротьбу з націоналістичним підпіллям, спрямованій на адресу Президії ЦК КПРС, він заявив про помилки в національній політиці, необґрунтованих репресіях і розкуркулюванні в Західній Україні, переслідуваннях національної інтелігенції, русифікації в кадровій політиці і т.д. У відповідь, за помилки у проведенні національної політики пленум ЦК КПУ (2-4 червня 1953 р.) **замість Л.Мельникова обрав першим секретарем другого секретаря ЦК О.Кириченка.** **Вперше українець за походженням став лідером парторганізації України.** Однак у його особі Берія знайти підтримку не вдалося. Крім того, колишній начальник Львівського управління МВС УРСР генерал Т.Строкач зумів передати М.Хрущову матеріали про змовницькі наміри Берія і його прибічників. 26 червня 1953 р. під час засідання президії ЦК КПРС **Л.Берію заарештували**, а у грудні того ж року розстріляли. У Києві під арешт було взято П.Мешика і С.Мільштейна. Новим міністром внутрішніх справ став Т.Строкач. В Україні пішла широка хвиля **висунення на керівні посади українців.** На 1 червня 1954 р. у ЦК КПУ вони становили 72%, у Верховній Раді УРСР – 75%, а серед відповідальних за великі підприємства – 51%.

Восени 1953 р. були ліквідовані інструменти терору – воєнні трибунали військ і Особлива нарада МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання та ув'язнення. Одночасно вносилися зміни до кримінально-процесуального кодексу, які вводили в дію більш гуманний характер судочинства у справах про шкідництво, терор та диверсії. У 1955 р. видано положення про прокурорський нагляд.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

У 1954 р. створено Комісію Президії ЦК КПРС з вивчення матеріалів, які стосувалися масових репресій. **Почалася реабілітація репресованих у 30-ті рр. XX ст.** відомих партійних, радянських і військових діячів, у т.ч. С.Косіора, В.Чубаря, П.Постишева, Я.Рудзутака, Я.Гамарника, Р.Ейхе. З таборів ГУЛАГу (Главное управление лагерей) в Україну стали повертатися ті, хто у свій час був репресований за дрібні провини. Загалом, з 1954 р. до лютого 1956 р. реабілітовано 7679 осіб.

В СРСР почався новий історичний період – т.зв. «**відлига**», що торкнулася всіх сфер громадсько-політичного життя. Були дещо **розширені права союзних і автономних республік в економічному і культурному житті**. У виданні УРСР центр передав ряд підприємств союзного підпорядкування. В Україні створювалися союзно-республіканські міністерства чорної металургії, вугільної, паперової, деревообробної, текстильної, легкої промисловості, вищої освіти, зв'язку, республіканські міністерства автомобільного транспорту, юстиції. Уряду УРСР були надані додаткові права в плануванні виробництва і розподілі продукції промислової кооперації, колгоспів і радгоспів. Питома вага республіканської промисловості в Україні зросла з 36% у 1953 р. до 76% у 1956 р. Були дещо розширені можливості в сфері планування, бюджетні права УРСР. **Бюджет республіки зріс з 18 млрд крб до 43,7 млрд крб.**

У 1954 р. завершилося формування сучасної території України. Тоді відбулася помпезна кампанія відзначення 300-річчя Переяславської угоди. Центральною подією ювілейних торжеств стала передача Криму до складу УРСР. 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР, мотивуючи своє рішення спільністю економіки, територіальною близькістю та тісними господарськими та культурними зв'язками між Кримом та Україною, прийняла **указ «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР»**. Як зазначалось, акт є «свідченням дружби російського народу». 26 квітня 1954 р. Верховна Рада СРСР прийняла відповідний закон.

Інтенсивною стала **діяльність України на міжнародній арені**. У травні 1954 р. УРСР стала членом ЮНЕСКО та Міжнародної організації праці. Якщо у 1953 р. Україна була членом 14 міжнародних організацій, то наприкінці 1955 р. – вже 29. Зросла кількість офіційних делегацій, які побували у республіці: у 1954 р. – 69, 1956 р. – 145, 1958 р. – 305.

2.2. Історичне значення XX з'їзду КПРС та напрями десталінізації, які він започаткував. Історичні особливості цих процесів в Україні

Частковий відхід від сталінізму, який проходив впродовж 1953-1955 рр., не змінив тоталітарної суті суспільного ладу. Критика на адресу Й.Сталіна була вкрай непослідовною й обережною, ім'я його, як і раніше, згадувалося поряд з іменами К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна. Разом з тим, у керівництві партії визрівало розуміння того, що без демократизації життя неможливе оновлення країни, її швидкий економічний розвиток, підтримка високого рівня військової могутності.

Переломною подією в житті Радянського Союзу став XX з'їзд КПРС, який відбувся 14-25 лютого 1956 р. у Москві. Поряд з іншими питаннями на закритому

засіданні з'їзду було заслухано доповідь М.Хрущова «Про культ особи і його наслідки». У відповідь з'їзд рішуче засудив широку репресивну практику тоталітарного режиму, охарактеризовану як «культ особи Сталіна», **виступив проти масових репресій 30-40-х років XX ст.** М.Хрущов обвинувачував сталінську владу також в незаконних переселеннях народів у роки війни, розпаленні національної ворожнечі.

Осуд сталінізму був досить обмеженим. Стверджувалося, що культ особи не змінив «глибоко демократичного, дійсно народного характеру радянського ладу». Однак, незважаючи на обмеженість критики сталінізму, з'їзд поклав початок важливим змінам у суспільстві. **Боротьба за утвердження демократичних принципів у всіх сферах життя, ліквідація спадщини сталінізму були оголошені політичним курсом партії.**

30 червня 1956 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про подолання культу особи та його наслідків», у якій наголошувалося на тому, що культ є проявом особистісних недоліків Й.Сталіна, а не органічною вадою радянської влади. Непослідовність керівництва партії і держави негативно позначилося на реабілітації репресованих громадян. Спочатку реабілітації підлягали репресовані діячі КПУ (В.Чубар, С.Косіор, В.Затонський, М.Скрипник, Ю.Коцюбинський та ін.). У липні 1956 р. у пресі з'явилися повідомлення про реабілітацію драматурга М.Куліша, режисера Л.Курбаса та ін. Загалом, до листопада 1959 р. органи юстиції, прокуратури і КДБ переглянули 4 млн 263 тис. справ на 5 млн 481 тис. осіб. З їх числа **було реабілітовано 2 млн 684 тис. осіб,** що становило 58,2% тих, на кого були заведені справи у репресивних органах України. Почалась часткова ліквідація сталінського ГУЛАГу. На березень 1957 р. було звільнено з таборів, спецпоселень тощо близько 65,6 тис. осіб. Разом з тим, **М.Хрущов і його оточення не наважилися на рішучий перегляд справ жертв політичних процесів, сфабрикованих у 20-30-ті рр.** Не піддавалися сумніву необхідність депортації селян у роки колективізації, масових виселень людей із західних областей у повоєнні роки. Крім того, **процес реабілітації жертв сталінських репресій супроводжувався новими політичними репресіями.** Впродовж 1954-1959 рр. до судової відповідальності за «антирадянську діяльність» притягнули 3,5 тис. осіб.

Було дещо демократизовано громадське життя. Схвальний відгук населення викликали заходи керівництва країни **по скороченню і здешевленню адміністративно-управлінського апарату.** В Україні у 1957-1959 рр. шляхом укрупнення й об'єднання було ліквідовано близько 13 тис. господарських організацій, установ, 164 сільських і районних рад і майже 4 тис. колгоспів. За три роки штати керівників скоротилися на 180 тис. осіб, що давало щорічну економію понад 1 млрд руб.

Активізувалась діяльність рад депутатів трудящих, профспілок, комсомолу, ДТСААФ, Товариство Червоного Хреста, виникли нові громадські об'єднання. **Проте помітної демократизації життя в Україні не відбулося.**

У 1957 р. **розширено юридичну компетенцію республіки:** вони отримали право вирішувати питання обласного, крайового адміністративно-територіального поділу, приймати громадянський, кримінальний та процесуальний кодекси тощо.

Розширювалися права республіки у формуванні бюджету, у питаннях матеріально-технічного постачання, збуту продукції. В Україні створено ряд нових союзно-республіканських міністерств.

Однак зазначені новації не змінили централізованого характеру СРСР. Економічний і політичний суверенітет України залишався формальним, декларативним.

2.3. Здійснення реформ М.Хрущова в Україні

За часів М.Хрущова було здійснено низку економічних реформ. Перші заходи, спрямовані на піднесення економіки, стосувалися сільського господарства. Серед них слід назвати **підвищення заготівельних цін на сільськогосподарську продукцію**. Впродовж 1953-1958 рр. вони зросли на зерно майже у 7 разів, на картоплю – у 8 разів, на продукти тваринництва – у 5,5 разів. Восени 1953 р. з колгоспів було списано всю заборгованість минулих років по поставках продукції тваринництва. З метою кращого стимулювання дозволено **видавати колгоспникам грошовий аванс** у розмірі 25% засобів, які надходили від реалізації худоби і продуктів тваринництва.

Впродовж 50-х років відбулося **укрупнення колгоспів**, що частково зменшило апарат управління. 1958 р. було ліквідовано МТС (машинно-тракторні станції), а їхня техніка перейшла до колгоспів. Послаблено податковий прес на особисті селянські господарства – **розмір податку зменшили майже вдвічі**. Однак як тільки економіка села зміцніла з'явилися нові обмеження. У 1955 р. було **зменшено розміри присадибного господарства**. У 1956 р. встановлено **грошовий податок з громадян**, які тримали худобу в містах, а влітку 1959 р. взагалі заборонили утримання худоби в містах і робітничих селищах.

У 1954 р. розпочалося **освоєння цілинних земель** у Казахстані, Поволжі, на Уралі, Північному Кавказі, куди поїхали добровольцями близько 500 тис. осіб. Серед них було багато жителів України. Лише у 1956 р. тут працювало 75 тис. українців. Однак ці заходи носили екстенсивний характер розвитку сільського господарства за рахунок освоєння нових земель. Спочатку освоєння цілини дало гарні результати, але на початку 60-х рр. XX ст. земля, що постійно видувалася вітрами, перестала давати високі врожаї.

З 1955 р. почалося **широке впровадження кукурудзи** як основи кормової бази для скотарства. Її посіви зросли з 2,2 млн га у 1953 р. до 5,2 млн га у 1955 р. Кукурудза зайняла 20% посівних площ. У результаті виробництво зернових культур у традиційних регіонах їх вирощування значно скоротилося. Після неврожаю 1963 р. довелося імпортувати зерно з США і Канади.

Навесні 1957 р. висунуто **«новий план» – наздогнати і перегнати Америку по виробництву молока, олії і м'яса**, для чого необхідно було збільшити їхнє виробництво в 3 рази. Для України ця «гонка за лідерами» закінчилась тим, що виробництво продукції тваринництва в республіці у 1964 р. впало до 92% рівня 1958 р. Починаючи з 1958 р., **у сільськогосподарському виробництві почався спад**. Якщо у 1950-1958 рр. обсяг валової продукції сільського господарства зріс на 65%, то у 1958-1964 рр. – лише на 3%.

Важливою для усього народного господарства була **реформа управління**. Суть її полягала у певній демократизації управління, розширення господарчих прав союзних республік, наближенні управління до виробництва, скороченні управлінського апарату. У лютому 1957 р. було ліквідовано більшість галузевих міністерств і організовано замість них територіальні ради народного господарства – **раднар-госпи**. В Україні створили 11 економічних адміністративних районів, очолених раднаргоспами. Наприкінці 1957 р. раднаргоспам були підвладні 97% заводів республіки (у 1953 р. – лише 34%).

Одним із способів реформування економіки стала відмова від п'ятирічного планування і **прийняття семирічного плану** (1959-1965 рр.).

У цей період продовжувала **розвиватися велика індустрія**. Були побудовані найбільші гідроелектростанції Дніпровського каскаду – Дніпродзержинська, Каховська і Кременчуцька. Стали до ладу Ворошиловградська, Миронівська, Придніпровська, Старбешевська ТЕС та ін.

Центром машинобудування став Південь України. У Дніпропетровську спорудили заводи важких пресів та бурякозбиральних комбайнів, у Запоріжжі – трансформаторний завод, у Кременчуці – завод вантажних автомобілів, у Херсоні – сільськогосподарських машин. У Запоріжжі почали випускати легкові автомобілі, у Миколаєві – суховантажні судна і риболовецькі траулери. У Львові розпочав роботу автобусний завод. На Харківському авіазаводі випускали пасажирські літаки ТУ-104 та ТУ-124, на Київському – турбогвинтовий літак АН-24. З 1959 до 1965 р. у 4,2 рази збільшилося виробництво нових засобів автоматизації. Загалом, за цей період **загальний обсяг промислової продукції зріс на 84%**.

Відбувалося **інтенсивне будівництво шахт у Донбасі**. Були освоєні нові вугільні райони – Львівсько-Волинський та Дніпровський. Розроблялися нові газові родовища – Шебелинське в Харківській області та Радченківське у Полтавській. Внаслідок цього **центр газовидобутку перемістився із західних областей України до східних**. Швидкими темпами розвивався Криворізький залізорудний басейн. У 1955 р. став до ладу найбільший у Європі Південний гірничо-збагачувальний комбінат. В Україні були **побудовані унікальні за розмірами доменні печі і мартени**, використовувалася новітня технологія (завод «Криворіжсталь»). У 50-х – першій половині 60-х рр. видобуток вугілля зріс з 164 млн т до 194 млн т; нафти – у 4,6 рази; газу – з 9,5 до 39 млрд кубометрів. Проте нафти і газу для задоволення потреб України не вистачало. **У 1962 р. в Україні було введено в експлуатацію першу чергу нафтопроводу «Дружба»**, по якому нафта постачалася у Західну Європу. У цей період побудовано підприємства **хімічної промисловості**: Роздільський гірничо-хімічний комбінат, Черкаський і Чернігівський заводи хімічних волокон, Дніпропетровський шинний завод.

Харчова і легка промисловість розвивалися менш інтенсивно.

2.4. Зміни у соціальній сфері

50-ті – середина 60-х рр. ознаменувалися суттєвими змінами в рівні життя населення. Насамперед, було **підвищено заробітну плату**. За 1953-1965 рр. середня зарплата робітників і службовців зросла в 3 рази, а мінімальна – з 27 до 45 крб.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Значно збільшувалися розміри мінімальних пенсій, було скасовано випуск **об'язкових облигацій державного займу**. Сума вкладів в ощадних касах республіки зросла з 2,7 млрд крб у 1950 р. до 19,7 млрд у 1960 р.

Здійснювався **перехід на 7-годинний робочий день** для всіх робітників та службовців, а для тих, хто був зайнятий у вугільній і гірничорудній промисловості на підземних роботах – на 6-годинний робочий день. Впроваджувався **п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними днями**. У квітні 1956 р. Президія Верховної Ради СРСР своїм указом відмінила кримінальну відповідальність робітників і службовців за самовільне залишення підприємств і установ й прогули без поважних причин.

Високими темпами **розвивалося житлове будівництво**. У 1951-1958 рр. в УРСР було збудовано 2 млн квартир загальною площею 85,7 млн м², а у 1958-1965 рр. – ще 60 млн м² житла. **Загалом нові квартири отримали 18 млн осіб**. Продовжувалася газифікація міста. **Колгоспники одержали паспорти і право вільного пересування по країні**.

Після проведення **грошової реформи 1961 р.** вартість карбованця підвищилася у 10 разів, в обіг було введено нові гроші. У побут багатьох сімей ввійшли телевізори, магнітофони, пральні машини.

У жовтні 1961 р. **XXII з'їзд КПРС прийняв третю партійну програму**. Вона обіцяла радянським людям **комунізм через 20 років**.

2.5. Розвиток народної освіти в Україні у 50-ті – на початку 60-х рр.: здобутки і негативні риси цього процесу

У грудні 1958 р. прийнято закон «**Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР**». У квітні 1959 р. відповідний закон було ухвалено в Україні. Передбачалася структурна перебудова загальноосвітньої школи, ведення восьмирічної всеобучу, перетворення 10-річних середніх шкіл на 11-річні та запровадження 11-річного навчання. **В основі реформи лежав принцип поєднання загальноосвітнього і політехнічного навчання**. Новий закон надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. В результаті кількість шкіл з російською мовою викладання збільшилася з 4192 у 1959-1960 н.р. до 4703 у 1965-1966 н.р., відповідно кількість українських шкіл скоротилася з 25308 до 23574.

Значний крок в своєму розвитку здійснила **професійна освіта**. У першій половині 60-х рр. загальна кількість профтехучилищ, порівняно з 50-ми рр., зросла майже в 1,5 рази. Збільшилася кількість спеціалістів з **вищою освітою**. У 1958 р. у 140 вишах навчалася понад 380 тис. студентів. Значна увага приділялась **вечірній та заочній формам навчання**. Якщо у 1950-1960 рр. кількість студентів стаціонару збільшилася у 2 рази, то на заочних і вечірніх відділеннях – відповідно у 3,5 і 11 разів. У роботі вишів і спеціальних навчальних закладів було чимало недоліків: погана матеріальна база, недостатньо кваліфіковані викладачі, нестача гуртожитків, посібників, приладів та обладнання для лабораторій, навчально-виробничих майстерень.

2.6. Наука в Україні у другій половині 50-х – першій половині 60-х рр.

Головними осередками наукових досліджень залишилися Інститути АН УРСР. Президентом Академії наук з 1946 до 1962 р. працював **О.Палладін** (засновник української школи біохіміків). У 1962 р. її очолив **Б.Патон**.

Друга половина 50-х і перша половина 60-х років – це найбільш динамічна доба в історії української науки. **У республіці велися дослідження з ряду ключових, визначальних напрямків науково-технічного прогресу.** У 1964 р. у **Фізико-технічному інституті АН УРСР**, яким керував І.Курчатов, був створений найбільший на той час у світі прискорювач електронів у 2 млрд електрон-вольт. Вчені закладу також спеціалізувалися у галузі металургії, атомної енергетики, ядерної фізики та надвисоких енергій. Розширилася пошукова діяльність у галузі фізики твердого тіла, матеріалознавства, біофізики, астрофізики і т.п.

Україна була одним із центрів розвитку **кібернетики**. За цикл праць із теорії цифрових автоматів академік В.Глушков у 1964 р. був удостоєний Ленінської премії. Українські вчені й інженери спроектували і створили цифрову машину «Київ» (1960 р.), першу в СРСР машину управління широкого профілю «Дніпро» (1961 р.), машини «Промінь» (1962 р.), «Мир» (1964 р.) та інші. Колектив українського Науково-дослідного конструкторсько-технологічного інституту синтетичних надтвердих матеріалів АН УРСР у 1961 р. одержав **перші штучні алмази**. Україна продовжувала залишатися одним із центрів розвитку науки в галузі електрозварювання, очолюваної Б.Патоном.

Світове визнання одержали **дослідження українських вчених в сфері точних наук**. Серед них – розроблені наприкінці 50-х рр. XX ст. академіком М.Боголюбовим нові методи квантової теорії поля і статичної фізики. Це дало можливість обґрунтувати теорію надтекучості і надпровідності.

У середині 50-х рр. під керівництвом **М.Амосова** почалася теоретична робота і впровадження у практику нових методів хірургічного лікування серцевих захворювань.

З 1957 р. почали видаватися спеціалізовані журнали академічних установ гуманітарного профілю – «Економіка Радянської України», «Радянське право», «Український історичний журнал», «Народна творчість та етнографія». Була розгорнута робота щодо **створення 16-томної «Української Радянської Енциклопедії»**. Вийшли в світ змістовні збірники архівних документів і матеріалів.

Все ж **Україна залишалася науковою периферією СРСР**. Основні науково-дослідні установи концентрувалися у Москві. В результаті на 10 тис. жителів України приходилося лише 16 науковців, у Росії – 33.

2.7. Література і мистецтво. «Шістдесятництво»

в українській культурі

Лібералізація і десталінізація суспільства мали позитивне значення для розвитку української літератури. У цей час були написані «Зачарована Десна» і «Поєма про море» О.Довженка, «Гомоніла Україна» П.Панча, «Вир» Г.Тютюнника, «Людина і зброя», «Тронка» О.Гончара, «Правда і кривда» М.Стецьмаха, «Третя рота», «Розстріляне безсмертя» і «Мазепа» В.Сосюри, «Материнський солодкий

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

хліб» і «Дикий мед» Л.Первомайського. Плідно продовжували працювати поети М.Бажан, М.Рильський, П.Тичина.

На розвиток української літератури помітно вплинуло нове покоління талановитих митців, які одержали назву «**шістдесятників**». Серед зачинателів руху «шестидесятників» були **Л.Костенко і В.Симоненко**. Вони виступали проти фальшу, елейності у зображенні дійсності, відстоювали національно-культурне відродження України. Л.Костенко є автором збірок поезій «Проміння землі» (1957 р.), «Вітрила» (1958 р.), «Мандрівка серця» (1961 р.). У 1962 р. вийшла збірка В.Симоненко «Тиша і грім». Дебютували своїми збірками поезій **Д.Павличко** («Любов і ненависть», 1953 р.), **І.Драч** («Соняшник», 1962 р.), **М.Вінграновський** («Атомні прелюди», 1962 р.) У 60-ті рр. досить відомим було ім'я київського письменника **В.Некрасова**. Його судження відзначалися прямою, правдивим зображенням війни, відмовою від відверто карикатурного зображення західного способу життя. У плеяді митців-«шестидесятників» також поети Б.Олійник, В.Коротич, І.Калинець, В.Стус, прозаїки Г.Тютюнник, В.Шевчук, Є.Гуцало, Р.Іванчук, критики І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк, публіцист В.Чорновіл та ін. Однак вже у 1962 р. після зустрічі Хрущова з представниками творчої інтелігенції **починається наступ на нову літературу в Україні**. Різкій критиці було піддано творчість І.Драча, М.Вінграновського, І.Світличного, С.Голованівського, Є.Сверстюка.

В області **музичного мистецтва** в 50-і рр. XX ст. був створений цілий ряд чудових творів. До них варто віднести написану в 1955 р. третю симфонію Б.Лятошинського, опери Г.Майбороди «Мілана» і Ю.Мейтуса «Украдене щастя». Велику популярність серед населення набули створені в цей час пісні П.Майбороди, І.Шамо, О.Білаша, А.Філіпенка. Провідними композиторами були К.Данькевич, Г.Жуковський, С.Людкевич, Л.Ревуцький, А.Штогаренко. В жанрі оперети виділялися А.Кос-Анатольський, О.Сандлер, Я.Цегляр. У **театрах** працювали такі видатні майстри як А.Бучма, А.Добровольський, М.Крушельницький, Ю.Лавров, М.Романов, Н.Ужвій, К.Хохлов, Ю.Шумський, Г.Юра. **Образотворче мистецтво** розвивалося працею таких прославлених майстрів як М.Божій, М.Дерегус, В.Касіян, К.Трохименко, О.Шовкуненко, Т.Яблонська. Плідно працювали майстрині декоративно-прикладного мистецтва К.Білокур і М.Приймаченко.

2.8. Антираелігійні кампанії 50-60-х рр. XX ст.

У 1954 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про проведення науково-атеїстичної пропаганди», у якій **партійні органи зобов'язувалися вести атеїстичну роботу**. Газети, радіо, телебачення, інші засоби масової інформації, культурно-просвітницькі заклади були зорієнтовані на посилення атеїстичної пропаганди. Починаючи з другої половини 50-х рр. XX ст. на радіо організовувалися відділи атеїзму. Культурно-просвітницьке товариство «Знання», крім спеціальних університетів, на громадських засадах створило науково-методичні ради, секції пропаганди науково-атеїстичних знань. У багатьох обласних і районних центрах створювалися атеїстичні музеї і планетарії. У вишах відкривалися кафедри наукового атеїзму. Курс лекцій по **науковому атеїзму** вводився як обов'язковий не лише у вищих, але й у середніх спеціальних навчальних закладах, у старших класах загальноосвітніх

шкіл, у ПТУ, на різних курсах перепідготовки кадрів. У мережі політичної освіти для дорослих і для працюючої молоді, організовувалися теоретичні курси, гуртки, школи з антирелігійною тематикою, кількість слухачів яких постійно зростала.

Закривалися церкви, костьоли, синагоги і молитовні будинки. У 1958 р. церква втратила 64 культові споруди, 1959 р. – 262, 1960 р. – 747, 1961 р. – 997, 1962 р. – 1144. Загалом, у 1957-1964 рр. в Україні було закрито 46% храмів.

2.9. Дисидентський рух та його особливості в Україні

Українське дисидентство з'явилося в середині 50-х – на початку 60-х рр. XX ст. (раніше, ніж у Ленінграді, Москві та інших містах Росії). Значною мірою це було пов'язано з тим, що після розвалу організації ОУН-УПА на території УРСР національний рух почав шукати нові форми боротьби з радянською владою в Україні.

Характерними рисами дисидентського руху були: мирна, опозиційна, ненасильницька форма боротьби (агітаційно-пропагандистські акції); чітко визначені організаційні форми (гуртки, спілки, об'єднання, комітети); охоплення різних соціальних прошарків населення: інтелігенції, студентства, робітництва і т.д.

Однією із найбільш дієвих дисидентських організацій була **Українська робітничо-селянська спілка**, організована у 1959 р. юристом Л.Лук'яненком. Спілка мала політичну програму (ставила за мету домогтися виходу України зі складу СРСР) і об'єднувала 30 членів. У травні 1961 р. у Львівському обласному суді відбувся судовий процес над УРСС («справа юристів»). Л.Лук'яненко був засуджений до страти, замінені 15-річним ув'язненням у таборах і 10-річним засланням. До різних термінів заслання засудили й інших членів спілки.

У 1958 р. в м. Івано-Франківськ КДБ викрив групу української молоді, яка створила організацію під назвою «**Об'єднана партія визволення України**». У 1961 р. до судової відповідальності було притягнуто Львівську робітничу організацію «**Український національний комітет**». На початку 60-х рр. виникли «**Український національний фронт**», «**Союз української молоді Галичини**» та ін., які основною метою ставили **боротьбу за незалежність України**. У цей період у дисидентському русі активну участь брали Ю.Бадзьо, І.Гель, М. і Б.Горині, В.Мороз, В.Чорновіл та ін.

Реакцією влади на опозиційну діяльність перших українських дисидентів став розгляд багатьох політичних справ у судах Києва, Тернополя, Рівного, Сум, Чернівців, Луганська, Запоріжжя, Донецька і т.д. Проте, на початку 60-х рр. репресії ще не набули масового характеру.

2.10. Позиція вищого керівництва України при усунуванні М.Хрущова від влади

Деяка демократизація громадського і внутрішньопартійного життя викликала роздратування в середовищі партійно-державної еліти. У «верхах» виникла змова, учасники якої планували усунути від влади М.Хрущова. Однак у найрішучіший момент більшість членів ЦК КПРС, зокрема і перший секретар ЦК КПУ О.Кириченко, командування армії і КДБ рішуче виступили проти змовників.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

22-29 червня 1956 р. пленум ЦК КПРС викрив Л.Кагановича, Г.Маленкова, В.Молотова і М.Сабурова як організаторів державного перевороту і виключив їх з ЦК, затаврувавши як «антипартійну групу». Натомість у грудні 1957 р. Хрущов призначив О.Кириченка секретарем ЦК КПРС. **Партійну організацію України очолив секретар ЦК КПУ М.Підгорний**, висуванець Хрущова. На початку 1958 р. останній усунув з посади Голови Ради Міністрів СРСР М.Булганіна і сам став на чолі союзного уряду, тим самим об'єднавши в одних руках найвищі посади в партійному і державному апаратах.

Протекція української політичної еліти і вихідцям з України в Москві не принесли Хрущову очікуваних дивідендів. Навпаки, **політичні діячі українського походження відіграли в усуненні вождя від влади дуже помітну роль**. За усунення М.Хрущова виступив колишній перший секретар ЦК КПУ М.Підгорний, переведений в Москву на посаду секретаря ЦК КПРС у 1963 р., а також П.Шелест – з 1963 р. перший секретар ЦК КПУ. **Рішенням пленуму ЦК КПРС 14 жовтня 1964 р. М.Хрущов був звільнений з посади першого секретаря ЦК КПРС і Голови Ради Міністрів СРСР**. Пленум звинуватив Хрущова у суб'єктивізмі і волонтаризмі, адмініструванні й поспішному експериментуванні, недооцінці економічних законів соціалізму, порушенні норм партійного життя, принципів партійного керівництва. Це був фактично перший випадок звільнення вищої посадової особи в партії і державі з ініціативи близького оточення. Першим секретарем ЦК КПРС було обрано Л.Брежнєва.

Найважливіші події

5 березня 1953 р. – смерть Й.Сталіна.

2-4 червня 1953 р. – пленум ЦК КПУ обрав першим секретарем ЦК КПУ О.Кириченка.

19 лютого 1954 р. – Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ про передачу Криму до складу УРСР.

Травень 1954 р. – Україна стала членом ЮНЕСКО та Міжнародної організації праці.

1954 р. – ЦК КПРС прийняв постанову «Про проведення науково-атеїстичної пропаганди».

1955 р. – введення в дію найбільшого в Європі Південного гірничо-збагачувального комбінату.

14-25 лютого 1956 р. – XX з'їзд КПРС, на якому М.Хрущов виступив з доповіддю «Про культ особи і його наслідки».

30 червня 1956 р. – ЦК КПРС прийняв постанову «Про подолання культу особи та його наслідків».

Лютий 1957 р. – перехід від галузевої до територіальної системи управління народним господарством республіки через раднаргоспи.

24 грудня 1957 р. – пленум ЦК КПУ звільнив з посади першого секретаря ЦК КПУ О.Кириченка і обрав на цю посаду М.Підгорного.

Грудень 1958 р. – прийнято закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР».

15 жовтня 1959 р. – у Мюнхені агент КДБ СРСР Б.Сташинський вбив провідника ОУН С.Бандеру.

2 лютого 1960 р. – в Україні введено в дію перший атомний реактор.

6 листопада 1960 р. – у Києві почав діяти перший в УРСР метрополітен.

2 грудня 1960 р. – у Кривому Розі на металургійному заводі введено в дію найбільшу в світі доменну піч «Криворізька-Комсомольська».

1960 р. – поява групи молодих письменників, т.зв. шістдесятників.

Травень 1961 р. – судовий процес над членами Української робітничо-селянської спілки («справа юристів»).

17-31 жовтня 1961 р. – XXII з'їзд КПРС ухвалив третю програму КПРС (програму будівництва комунізму).

1961 р. – проведення грошової реформи.

11-15 серпня 1962 р. – в СРСР здійснено космічний політ за участю першого українського космонавта П.Поповича.

1962 р. – введено в експлуатацію першу чергу нафтопроводу «Дружба».

Липень 1963 р. – пленум ЦК КПУ звільнив з посади першого секретаря ЦК КПУ М.Підгорного і обрав на цю посаду П.Шелеста.

29 травня 1964 р. – у Києві відкрився найбільший у Європі ботанічний сад.

14 жовтня 1964 р. – усунення з посади першого секретаря ЦК КПРС і Голови Ради Міністрів М.Хрущова. Прихід до влади Л.Брежнєва.

Персоналії

Бучма Амвросій Максиміліанович (14.03.1891 – 6.01.1957) – видатний український актор і режисер. Акторську діяльність розпочав у театрі товариства «Руська бесіда» у Львові. Учасник Першої світової війни. Один із організаторів «Нового Львівського театру» (1919), драматургічного театру ім. І.Франка у Києві (1920). 1923-1926, 1930-1936 рр. – працював у театрі «Березіль». 1936-1954 рр. – актор і режисер Київського театру ім. І.Франка, багато знімався у кіно. Режисер кінофільмів «За стіною» (1928), вистав «Назар Стодоля» (1942), «Наталка Полтавка» (1953) та ін.

Драч Іван Федорович (нар. 17.10.1936) – голова президії Конгресу української інтелігенції (з 1995 р.), Герой України (2006). У 1961-1962 рр. – літпрацівник газети «Литературная газета». 1964-1974 рр. – сценарист кіностудії ім. О.Довженка. 1974-1987 рр. – на творчій і журналістській роботі. Один із засновників Народного руху України. 2000-2002 рр. – голова Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Народний депутат України 4 скликань. Автор книжок: «Соняшник» (1962), «Київське небо» (1976), «Дума про вчителя» (1977), «Американський зошит» (1980) та ін.

Кириченко Олексій Іларіонович (25.02.1908 – 29.12.1975) – радянський партійний і державний діяч. Член КПРС з 1930 р. З 1938 р. працював в апараті ЦК КП(б)У. У роки Великої Вітчизняної війни – член Військової ради ряду фронтів, генерал-майор. У 1944 р. – секретар ЦК КП(б)У. 1945-1949 рр. – перший секретар Одеського обкому і миському партії. У 1949-1953 рр. – другий секретар, а у 1953-1957 рр. – перший секретар ЦК КПУ. Перший українець, який очолив Компартію

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

України. 1957-1960 рр. – секретар ЦК КПРС. З 1960 р. – перший секретар Ростовського обкому партії, пізніше – на господарській роботі.

Коротченко Дем'ян Сергійович (29.10(10.11).1894 – 7.04.1969) – партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної Праці (1964). Член Компартії з 1918 р. У 20-30-і рр. на відповідальних партійних посадах. 1938-1939 рр. – Голова РНК УРСР. 1939-1947 рр. – секретар ЦК КП(б)У. В роки війни – один з організаторів партизанського руху в Україні. У 1947-1954 рр. – голова Ради Міністрів УРСР. 1954-1969 рр. – Голова Президії Верховної Ради УРСР.

Кос-Анатольський Анатолій Йосипович (1.12.1909 – 30.11.1983) – композитор, педагог. З 1952 р. – викладач Львівської консерваторії, голова правління Львівської організації Спілки композиторів України. Автор опер, оперет, балетів, кантат, хорових творів, обробок народних пісень.

Костенко Ліна Василівна (нар.19.03.1930) – поетеса, член Комітету національного порятунку (2004-2005), лауреат Державної премії України ім. Т.Шевченка (1987). Автор поетичних книжок: «Проміння землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961), «Бузиновий цар» (1989), історичних романів у віршах «Маруся Чурай» (1979), «Берестечко» (1999), прозового роману «Записки українського самашедшого» (2010 р.), поетичної збірки «Річка Геракліта» (2011) та ін.

Дук'яненко Левко Григорович (нар.24.08.1927) – відомий громадський діяч, Герой України (2005). З 1958 р. – пропагандист Рахівського райкому КПУ. 1959-1961 – адвокат Глинянської юридичної консультації. Організатор Української робітничо-селянської спілки (1959). 1961-1976 рр. – перебував в ув'язненні. 1976 р. – засновник Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. 1978-1988 рр. – перебував в ув'язненні і на засланні. У 1988 р. обраний головою УГС. 1990-1992, 2000-2013 рр. – голова Української республіканської партії. 1992-1993 рр. – посол України в Канаді. З 1998 р. – голова Української асоціації дослідників голодоморів в Україні. Народний депутат України 4 скликань.

Мельников Леонід Георгійович (18(31).05.1906 – 1981) – радянський партійний діяч. Член КПРС з 1928 р. З 1936 р. – на керівній партійній роботі у Сталіно (нині – Донецьк) і Караганді. 1947-1949 рр. – секретар, другий секретар, 1949-1953 рр. – перший секретар ЦК КПУ. З 1953 р. – на дипломатичній та державній роботі.

Олійник Борис Ілліч (нар.22.10.1935) – голова правління Українського фонду культури, академік НАН України, Герой України (2005). З 1958 р. – завідділом газети «Молодь України». З 1962 р. – редактор газети «Ранок», завідділом журналу «Дніпро», а з 1974 р. – завідділом журналу «Вітчизна». 1976-1991 рр. – секретар правління Спілки письменників СРСР. Віце-президент Парламентської Асамблеї Ради Європи (1995-2006), голова Постійної делегації Верховної Ради України в ПАРЕ (1995-2006). Народний депутат СРСР, України 4 скликань. З 2010 р. – голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Автор понад 40 книг віршів, статей. Серед них – «Вибір» (1965), «Коло» (1968), «Стою на землі» (1973), «Заклинання вогню» (1978), «Сива ластівка» (1979), «У дзеркалі слова» (1981), «Поворотний круг» (1989), «Темна вечера» (2000), поема «Сім» (1988).

Павличко Дмитро Васильович (нар. 28.09.1929) – голова Української всевітньої координаційної ради, поет. 1955-1958 рр. – заввідділом поезії журналу «Жовтень», 1958-1964, 1978-1986, 1995 рр. – на творчій роботі. 1966-1968, 1986-1988 рр. – секретар правління Спілки письменників УРСР. 1970-1978 рр. – головний редактор журналу «Всесвіт». 1995-1998 рр. – посол України у Словаччині. 1999-2002 рр. – посол України в Польщі. Голова Товариства української мови (1989-1990). Один із засновників Руху. Народний депутат СРСР (1989-1990), України 3 скликань. З 2006 р. – Голова Української Всевітньої Координаційної Ради. Автор поетичних збірок «Любов і ненависть» (1953), «Моя земля» (1955), «Днина» (1960), «Гранослов» (1968), «Любов і ненависть» (1975) та ін.

Патон Борис Євгенович (нар. 27.11.1918) – Президент НАН України (з 1962 р.), директор Інституту електрозварювання ім. Є.О.Патона (з 1953 р.), Герой України (1998). 1941-1942 рр. – інженер заводу «Красное Сормово» (м. Горький). З 1942 р. – молодший, старший науковий співробітник, заввідділом, заступник директора з наукової роботи, директор Інституту електрозварювання АН України. Депутат Верховної Ради СРСР 6-11 скликань. 1966-1991 рр. – член ЦК КПРС. Академік АН СРСР (з 1962 р.). Автор понад 1000 публікацій, у т. ч. 20 монографій.

Підгорний Микола Вікторович (5(18).02.1903 – 11.01.1981) – радянський державний і партійний діяч. З 1931 р. працював на підприємствах цукрової галузі України. 1939-1940, 1944-1946 рр. – заступник міністра харчової промисловості УРСР. 1942-1944 рр. – директор Московського технологічного інституту харчової промисловості. 1950-1953 рр. – перший секретар Харківського обкому КПУ. У 1953-1957 рр. – другий, у 1957-1963 рр. – перший секретар ЦК КПУ. З грудня 1965 р. – Голова Президії Верховної Ради СРСР. Член Політбюро ЦК КПРС (1966). З 1977 р. – на пенсії.

Симоненко Василь Андрійович (8.01.1935 – 14.12.1963) – визначний український поет, прозаїк, журналіст, представник дисидентського руху 60-х рр. З 1957 р. – співробітник газет «Молодь Черкащини», «Черкаська правда», «Робітничка газета». У своїх статтях показував хиби партійно-бюрократичного апарату. Автор збірок поезій «Тиша і грім» (1962), «Земне тяжіння» (вид. 1964), «Лебеді материнства» (вид. 1981), збірки оповідань «Вино з троянд» (вид. 1965), книг для дітей, нарисів, публіцистичних статей. Виступав за національне відродження, за вільний розвиток української культури, мови, за народну духовність. Зазнав переслідувань. Помер від побоїв.

Стус Василь Семенович (6.01.1938 – 4.09.1985) – поет, один з найяскравіших представників руху «шістдесятників». З 1964 р. – аспірант Інституту літератури АН УРСР. У 1965 р. виступив проти хвилі арештів серед діячів української культури, за що був виключений з аспірантури, звільнений з роботи у державному архіві. 1972-1979 рр. – перебував в ув'язненні. У 1979 р. – учасник Гельсінського руху. У 1980 р. знову засуджується. Помер у таборі на Уралі. Автор збірок віршів «Зимові дерева» (1970), «Свіча в свічаді» (вид. 1986), «Палімпсести» (вид. 1986) та ін.

Основні терміни та поняття

Атеїзм – заперечення існування бога; відмова від релігійних вірувань, безбожність.

«Відлига» (термін запроваджено радянським письменником і громадським діячем І.Еренбургом) – характеризує час керівництва КПРС та СРСР М.Хрущовим, коли відбувалося «потепління» політичного і суспільного життя СРСР та УРСР та зроблено перші в СРСР спроби реформувати радянське суспільство.

Дисидентство – складова частина руху опору в радянській тоталітарній державі, що почався в період хрущовської «відлиги» в Україні, спрямованого проти русифікаторського наступу тоталітарної держави на духовність українського народу, права і свободи людини в усіх сферах суспільного життя.

Екстенсивний розвиток господарства – збільшення обсягів суспільного виробництва завдяки нарощуванню затрат праці, сировини, ресурсів та матеріалів.

Кібернетика – наука про загальні закономірності процесів керування та зв'язку в організованих системах (машини, живі організми, суспільні формування тощо).

Комунізм – соціальна ідеологія, сформульована К.Марксом і Ф.Енгельсом. Вони вважали комунізм кінцевою стадією історичного процесу, який має настати після фази диктатури пролетаріату та етапу соціалізму. Комунізм мав ліквідувати всі форми відчуження, релігію, різницю між фізичною і розумовою працею, а також призвести до зникнення держави.

Культ – поклоніння кому, чому-небудь, шанування чогось, когось.

Облігація – цінний папір, що дає його власникові прибуток у вигляді процентів або виграшу.

Пленум – збори, засідання за участю всіх членів виборного керівного органу якої-небудь організації.

Реабілітація – поновлення репутації; повернення права; скасування знеславлення; поновлення доброго імені, репутації несправедливо заплямованої або безпідставно звинувачуваної людини. Відновлення у правах людини, стосовно якої скасовано судовий вирок.

3. УРСР в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – перша половина 80-х рр.)

3.1. Економічна реформа 1965 р. Восьма («золота») п'ятирічка

З приходом до влади Л.Брежнєва (жовтень 1964 р.) почалася спроба економічного реформування радянського суспільства. «Батьком» економічної реформи, яку було започатковано у вересні 1965 р. постановою ЦК КПРС, став Голова Ради Міністрів СРСР О.Косигін. Не зачіпаючи стовпів командно-адміністративної системи, він намагався інтенсифікувати базові галузі народного господарства за рахунок переведення виробництва на господарський розрахунок та матеріального заохочення трудових колективів.

Реформа відбувалася в основному впродовж восьмої п'ятирічки, яка розпочалася у січні 1966 р.

У **промисловості вона передбачала**: ліквідацію територіальних раднаргоспів і повернення до галузевої системи управління народним господарством; скорочення кількості обов'язкових для підприємств планових показників; оцінку діяльності підприємств по обсягу не виробленої, а реалізованої продукції; створення на підприємствах фондів додаткового матеріального стимулювання працівників.

У **сільському господарстві** були розпочаті заходи по підвищенню закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; встановленню твердих планів сільськогосподарських закупівель і гарантованого мінімуму оплати праці в сільському господарстві; перерозподілу бюджетних інвестицій на користь сільського господарства; розвитку спеціалізації окремих господарств і міжгосподарської кооперації; меліорації земель, використанню в агроінженерії новітніх досягнень хімії, генетики і т.д.; насиченню господарств новою технікою і кваліфікованими кадрами, укрупненню колгоспів і радгоспів; розвитку соціальної сфери села (створення мережі асфальтованих доріг, будівництво шкіл, лікарень, будинків культури, будинків побуту, магазинів, окремих багатоквартирних будинків).

Не дивлячись на досить перманентний характер реформи 1966-1970 рр., вона дала певні результати. **Восьма п'ятирічка (1966-1970 рр.) виявилася найрезультативнішою за попередні 35 років.** Промисловість України освоїла 440 зразків нової техніки, було введено в дію 30 повністю автоматизованих виробництв, більше 3 тис. цехів, 8 тис. автоматичних і напівавтоматичних ліній, знято з виробництва 1115 найменувань застарілої техніки. **Ця п'ятирічка була названа фахівцями «золотою».** Виробництво промислової продукції зросло в Україні на 50%, продуктивність праці – на 28%, національний дохід – на 38%. Реформа сприяла створенню розвинутої сільськогосподарської інфраструктури.

На початку 70-х рр. реформа вичерпала свій потенціал у рамках адміністративно-командної системи господарювання. Економіка СРСР знаходилася на підйомі, але для її подальшого розвитку була необхідна відмова від жорсткого адміністративного регулювання всіх сторін господарського життя, і в першу чергу – отримання доходів від економічної діяльності. Однак це привело б до швидкого майнового і класового розшарування радянського суспільства і ліквідації радянського ладу, заснованого на соціально-економічній однорідності громадян. Тому у середині 70-х рр. реформування було згорнуто.

3.2. Стан народного господарства УРСР

Економіка України була тісно пов'язана з господарством усього Радянського Союзу. Її населення становило майже 52 млн осіб (19% від загальної кількості населення СРСР). На українську промисловість припадало 17% промислового виробництва СРСР і понад 23% його сільськогосподарської продукції.

Україна мала багаті природні ресурси, сильний сільськогосподарський і промисловий потенціал. Порівняно з рештою республік Радянського Союзу вона була **орієнтована на сільське господарство** більшою мірою, ніж Радянський Союз загалом. **Промисловий потенціал України був дещо меншим від середнього по-**

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

казника по СРСР через дисбаланс між високоіндустріальними східними і південними областями та значно менше промислово розвинутими західними регіонами.

В Україні посилено розвивалися галузі, пов'язані з військово-промисловим комплексом (ВПК): гірничодобувна, металургійна, хімічна промисловість і важке машинобудування. За 1970-1985 рр. видобуток залізної руди в республіці зріс з 111 до 120 млн т, виробництво прокату чорних металів – із 32,7 до 37,7 млн т, електроенергії – із 138 до 272 млрд кВт на рік.

У той же час **зменшився видобуток вугілля.** Донбас давав щорічно до 200 млн т вугілля в дев'ятій п'ятирічці, 190 млн т – у десятій, менше 180 млн т – в одинадцятій. З кожною п'ятирічкою собівартість вугілля зростала. Щоб видобути паливо, доводилося розробляти тонкі вугільні пласти або ті, котрі залягали глибоко під землею.

Велику увагу в цей час було приділено **розвиткові паливно-енергетичного комплексу.** В Україні вже у 1978 р. стали до ладу найбільші в Європі Запорізька і Вуглегірська ДРЕС, Криворізька, Придніпровська та інші потужні теплові електростанції. У 1980 р. були здані в експлуатацію два останні агрегати Дніпрогесу-2 у Запоріжжі. Помітних успіхів досягли нафтовики і газовики. У 1970 р. почали діяти газопроводи Єфремівка – Київ – Кам'янка-Бузька, Шебелинка – Слов'янськ, Диканька – Кривий Ріг. До 1975 р. було введено в експлуатацію 26 нових нафтових і газових родовищ.

Розвивалися металообробна, електроенергетична, нафтохімічна промисловість. Виникла нова галузь – мікробіологічна промисловість. Збільшувалися виробництво і постачання сільському господарству концентрованих добрив, засобів захисту рослин. Провідною тенденцією машинобудування стало створення систем машин, автоматичних та потокових ліній, впровадження нових технологій.

Серед союзних республік **у зовнішньоторговельному обороті СРСР Україна посідала друге місце.** Вона була значним експортером машин і устаткування, засобів автоматизації, металургійної сировини, прокату чорних металів, сільськогосподарської продукції та інших виробів. За 1971-1982 р. розширилася участь України у зовнішньоекономічних зв'язках із країнами світу. Продукцію України експортували у 25 європейських країн, 24 азіатські, 35 африканських і в країни американського континенту, в Австралію і Нову Зеландію.

Разом з тим, у ці роки мали місце і негативні моменти. **Україна, як і всі республіки СРСР, почала втрачати темпи розвитку, наростали збої в роботі основних галузей народного господарства.** Середньорічний приріст валового суспільного продукту скорочувався. Якщо у 1961-1965 рр. він становив 6,9%, у 1966-1970 рр. – 6,7%, то вже у 1971-1975 рр. – 5,6%, у 1976-1980 рр. – 3,4%, у 1981-1985 рр. – 3,5%. Лише за 15 років (1965-1980 рр.) темпи зростання продуктивності суспільної праці в УРСР зменшились вдвічі. **Приріст заробітної плати обганяв ріст продуктивності праці** в 1,33 рази. Якщо у 1970 р. за рахунок росту продуктивності праці було отримано 85% приросту промислової продукції, то в 1980 р. – лише 74%. **Різко знизилася ефективність господарювання.** У 1960-1985 рр. капіталовкладення у сільське господарство республіки зросли більш як у 3 рази, а валовий збір його продукції зріс лише в 1,6 рази. Зокрема, знизилися середньо-

річні збори зерна. Майже не зростала продуктивність тваринництва. У колгоспах і радгоспах України, наприклад, надій на корову у 1975 р. склав 2347 кг, а у 1980 р. – 2272 кг.

Особливістю економічного розвитку України було **швидке старіння основних виробничих фондів**. Рівень їх спрацьованості у промисловості республіки зріс із 28% у 1961 р. до 43% у 1985 р. За темпами зростання основних виробничих фондів УРСР у 1961 р. займала останнє (15-е) місце в СРСР.

Наслідком вищезазначених негативних явищ **стало постійне відставання України за принциповими економічними показниками**. Так, УРСР за темпами зростання загального обсягу продукції промисловості, темпами збільшення валової продукції сільського господарства, темпами зростання виробленого національного доходу з року в рік займала у СРСР 13-і місце.

Все ж від терміну «застій» щодо 70-80-х рр. слід відмовитися, оскільки він не відбиває реалій того часу, часу, коли **характерними рисами соціально-економічного розвитку України були диспропорційність, затухання і лише тенденція до стагнації (застою)**. Рівень виробництва і рівень життя населення не падали, різко зменшилися лише темпи їх зростання.

3.3. Демографічні і соціальні зміни

Період другої половини 60-х – початку 80-х рр. був часом суттєвих соціальних, етнічних, демографічних змін у суспільстві. **Зросла чисельність населення** (з 41,8 млн осіб у 1959 р. до 51,7 млн осіб у 1989 р.). **У цей же період зменшилася чисельність сільського населення**. Так, якщо у 1959 р. чисельність селян України становила 22,6 млн осіб, або 53%, то на 1989 р. сільське населення скоротилося до 17,1 млн осіб. Вперше міське населення у кількісному вимірі випередило сільське у 1964 р. **Разом з тим, у 1979 р. смертність сільського населення перевищила народжуваність (депопуляція)**. **Зазнав змін національний склад населення**. За переписом 1959 р. українці становили 76,8% населення республіки, росіяни – 16,9%. У 1979 р. – відповідно 73,6% і 21,1%.

Період «застою» відзначався стабільністю і впевненістю більшості громадян у майбутньому.

Починаючи з ХХІІІ з'їзду КПРС (1966 р.), на всіх високих партійних форумах завдання **підвищення життєвого рівня населення декларувалося як одне з основних завдань партії та держави**. Навіть у Конституції СРСР 1977 р. (Конституції УРСР 1978 р.) були зафіксовані права на гарантовану, гідну оплату праці, на забезпечення житлом, кваліфікованою медичною допомогою.

Дійсно, деякі позитивні зміни відбулися. Так, **середньомісячна заробітна плата робітників і службовців зросла з 76,7 крб до 155 крб у 1980 р.**, колгоспників – з 49,8 крб (1965 р.) до 108 крб (1979 р.). З 1964 р. останні стали одержувати пенсію в розмірі 12-30 крб. Відносно **зросла купівельна спроможність населення**. Якщо у 1965 р. у республіці на 100 сімей припадали 21 телевізор, 8 холодильників і 19 пральних машин, то у 1985 р. ці показники зросли – відповідно 92, 88, 65.

Водночас у соціальній сфері намітилися і поглибилися негативні тенденції. З 1971 по 1985 р. грошова маса, що перебувала в обігу, збільшилася у 3,1 раза, в той

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

час як виробництво товарів народного споживання зросло лише у 2 рази. Тому, починаючи з початку 70-х років, для повсякденного життя пересічного громадянина ключовим словом стає «дефіцит».

Попри зростання життєвого рівня населення, його добробут порівняно з іншими країнами світу залишався низьким. **Україна на початок 80-х рр. за показниками рівня життя посідала 50-60 місце в світі.**

Складною залишалася **житлова проблема**. В Україні кількість осіб, що поліпшили свої житлові умови, зменшувалася. У восьмій п'ятирічці їх налічувалося 8,9 млн осіб, у дев'ятій – 8,6 млн, у десятій – 7,8 млн, в одинадцятій – 7,7 млн осіб. Черга на житло зросла з 1,5 млн осіб у 1981 р. до 2 млн осіб у 1987 р.

У складному становищі перебувало комунальне господарство міст, на поліпшення якого постійно бракувало коштів і матеріалів. У 60 містах і 500 селищах міського типу не було каналізації, 150 смт не мали централізованого водопостачання. Ще гірша була ситуація у селах. Більше половини сіл не мали лазень.

Медичне обслуговування населення хоча і поліпшувалася, все ж і тут були чисельні проблеми. З одного боку, за період від 1970 до 1985 р. число лікарів у республіці збільшилося на 6,7%, а кількість лікарняних ліжок – майже на третину. Однак оснащеність медичних закладів і якість медичного обслуговування залишалися надзвичайно низькими. Зменшувалася частка видатків на охорону здоров'я з державного бюджету: 1970 р. – 12,3%, 1985 р. – 9%. Тоді ж загострилася і **екологічна криза**. Зокрема, в УРСР, на яку припадало 2,6% території Радянського Союзу, у цей час було побудовано 40% атомних енергоблоків СРСР. Щорічно промисловими об'єктами в атмосферу та водний басейн викидалося понад 10 млн т шкідливих речовин (у 6-7 разів більше загальносоюзного рівня). Екологічну ситуацію ускладнювала розораність сільськогосподарських угідь, яка в Україні становила 80% (для порівняння: у США – 25%, у Франції – 48%). Як наслідок, **почав зростати рівень смертності населення**. З 1965 до 1980 р. цей показник на 1 тис. жителів зріс з 7,3 до 10,3 випадків.

3.4. Ідеологічна криза радянського режиму.

Конституція УРСР 1978 р.

На Пленумі ЦК КПРС, який відбувався у жовтні 1964 р., республіканські й обласні партійно-державні еліти, незадоволені ослабленням свого впливу в умовах непередбачуваного авторитарного керівництва М.Хрущова, домоглися відсторонення його від влади. До влади прийшов **Л.Брежнєв**. Посаду Голови Ради Міністрів СРСР зайняв **О.Косигін**. XXIII з'їзд КПРС (березень-квітень 1966 р.) знову перейменував Президію ЦК в Політбюро, відновив посаду Генерального секретаря ЦК, яку Л.Брежнєв обіймав з 1964 до 1982 р. У 1977 р. Брежнєв став ще й Головою Президії Верховної Ради СРСР. З поєднанням цих посад вперше в радянській історії відбулося суміщення номінального і реального права держави в одній особі.

Після приходу до влади Л.Брежнєва почалася поступова зміна політичного курсу країни від лібералізації до консерватизму у всіх сферах суспільно-політичного, економічного і культурного життя. Л.Брежнєв виражав інтереси партійного апарату. Тому після його приходу до влади насамперед зміцніло становище

партноменклатури (партійна і управлінська бюрократія). Листопадовий (1964 р.) пленум ЦК КПРС прийняв **рішення про об'єднання промислових і сільських, обласних і крайових партійних організацій і радянських органів**. Вони знову почали функціонувати за територіальним принципом. У брежнєвський період інтенсивно йшов процес злиття функцій партійного і державного апарату, підміни держави та її органів партією. У 1985 р. комуністи становили 68,3% складу народних депутатів Верховної Ради УРСР, у 1987 р. – 43,7% складу місцевих рад республіки. У 1977 р. 1/3 складу виборних профспілкових органів УРСР становили члени КПУ.

КПРС намагалася домінувати в усіх сферах суспільного життя. Чисельність парторганізацій швидко зросла. Якщо на початку 60-х рр. КПУ налічувала 1,2 млн членів, то наприкінці 70-х – 2,7 млн. На 1 січня 1985 р. у партії перебував кожен дев'ятий робітник у республіці і кожен дванадцятий громадянин віком 18 років і старше. **Курс на «стабілізацію» практично сприяв незмінності кадрів**. Так, із 195 членів ЦК КПУ, обраних на ХХVІ з'їзді республіканської партійної організації у 1981 р., понад 68% були обрані до складу цього керівного органу вдруге чи втретє, а 30 осіб – вчетверте (перебували у складі ЦК з 1966 р.). Це ж спостерігалось у нижчих ешелонах партійної влади. У результаті партія старіла. У 1986 р. 37,8% членів КПУ становили люди старші 50 років.

Конституція СРСР 1977 р. і Конституція УРСР 1978 р. закріпили застійні явища в суспільстві. **Компартія визнавалася «керівною і спрямовуючою силою суспільства, ядром її політичної системи»**. Було висунуто теорію «розвинутого соціалізму» (етап порівняно тривалого розвитку і всебічного удосконалення радянського суспільства), як альтернативу необгрунтованим хрущовським теоріям безпосереднього будівництва комунізму до 1980 р.

Вищим законодавчим органом за Конституцією 1978 р. була Верховна Рада, яка формувалася з непрофесійних законодавців. Сесії проводилися 2-3 рази на рік. Постійно діючим органом була Президія Верховної Ради. Функції **вищого виконавчого органу** державної влади в УРСР виконувала **Рада Міністрів**, якій у середині 70-х рр. підпорядковувалося 29 союзно-республіканських та 6 республіканських міністерств. Стратегічно важливі галузі народного господарства (військова та оборонна промисловість, чорна і кольорова металургія, машинобудування, залізничний транспорт) перебували у віданні союзних міністерств. **Місцевими органами влади були обласні, районні, міські, районні в містах, селищні ради депутатів трудящих (з 1978 р. – Ради народних депутатів)**. Їх виконавчими та розпорядчими органами були відповідні **виконкоми**. Кількість депутатів постійно зростала: у 1985 р. до Верховної Ради УРСР було обрано 650 депутатів (1958 р. – 457), до місцевих рад у 1980 р. обрали 524185 депутатів (1958 р. – 381477). **Вибори проходили безальтернативно**, на основі завчасно підготовлених списків. **До 1972 р. республіканську партійну організацію очолював П.Шелест**. Він прихильно ставився до розширення сфери застосування української мови. В часи його керівництва у 1965 р. виші УРСР були переведені на українську мову викладання. П.Шелест активно підтримував хрущовські реформи, особливо створення раднаргоспів, виношував плани республіканського госпрозрахунку, більшої незалежності

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

республіканських структур у господарських питаннях. У травні 1972 р. П.Шелеста усунули від керівництва КПУ, обвинувативши в ліберальному ставленні до націоналістичних проявів, потуранні економічному місництву та ігноруванні союзного керівництва. **Першим секретарем ЦК КПУ став В.Щербицький (1972-1989 рр.)**. За короткий час він **сформував кваліфіковану, віддану йому команду фахівців**. Головою Ради Міністрів наступні 15 років працював О.Ляшко. Президію Верховної Ради УРСР очолив І.Грушецький, якого у липні 1976 р. змінив О.Вагченко. В.Щербицький був прихильником централізованої влади, суворої підпорядкованості республік центру, орієнтації економіки УРСР на союзний народногосподарський комплекс. У роки його керівництва в Україні різко посилилася русифікація, активізувалася боротьба з інакомисленням. Економічні інтереси республіки цілком були підпорядковані інтересам центру.

3.5. Досягнення і прорахунки у галузі освіти.

Прискорення політики русифікації

Освіта у 60-80-х рр. перебувала у стані постійного експериментування, політизації. **У 1966-1967 н.р. у школах республіки розпочався перехід на нові навчальні плани**, який планувалося завершити через 10 років. Було введено нові дисципліни: кібернетика, генетика, суспільствознавство (об'єднувало філософію і політекономію соціалізму), основи Радянської держави і права, вносилися зміни до курсів історії СРСР і УРСР. У 1972 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну постанову «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи». Положення про **обов'язкову середню освіту** було внесено і до Конституції СРСР 1977 р. і Конституції УРСР 1978 р. Велася також активна боротьба з другорічництвом, за збереження учнівського контингенту.

Обов'язковість середньої освіти вела до знецінення знань. **Особливий акцент робився на трудовому вихованні учнів.**

У 1984 р. Верховна Рада СРСР схвалила «Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи». Було запроваджене навчання дітей із шести років (за бажанням батьків). Затверджувався єдиний тип середньої школи-одинадцятирічки. Професійно-технічні заклади різних типів були перетворені на ПТУ, в яких учні здобували і загальну середню освіту, і професію.

У 70-80-ті рр. істотних змін у діяльності **вищої школи України** не відбулося, хоча загальна кількість вишів зросла. Кількість студентів у 1980 р. збільшилася до 680 тис.

У цей період **прискорилося русифікація навчання**. За 1960-1980 рр. кількість україномовних шкіл зменшилася на 8,7 тис. У Кримській області і в Донецьку не залишилося жодної такої школи. У травні 1983 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про додаткові заходи щодо удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх і навчальних закладах союзних республік». Вчителі, які викладали російською мовою, одержували до зарплати надбавку в 15%. Русифікація поширилася на інші сфери культурного життя. Зокрема, у 1990 р. лише 20% книжкової продукції друкувалося українською мовою (у 60-х рр. – 60%). У 1989 р. мову своєї національності вважали рідною 87,7% українців (у 1959 р. – 93,5%).

3.6. Становище науки

В Україні головну роль у розвитку науки відігравали установи АН УРСР. Чисельність науковців в Академії наук зросла з 4,4 тис. у 1961 р. до 15,3 тис. у 1985 р.

У 1965 р. управління всією наукою було централізовано під керівництвом Державного комітету науки і техніки. В Україні виникли і регіональні центри управління наукою. У 1965 р. був створений Донецький науковий центр у складі чотирьох установ АН УРСР і Донецького університету. У 1971 р. виникла ціла мережа центрів: Північно-Східний (Харків), Придніпровський (Дніпропетровськ), Південний (Одеса) і Західний (Львів). Створення наукових центрів сприяло росту потенціалу вишівської науки і її орієнтації на вирішення регіональних проблем.

В АН УРСР здійснювалися успішні дослідження з провідних напрямків **фізичної науки** – ядерної фізики, фізики твердого тіла і низьких температур, радіофізики, фізики напівпровідників, теоретичної фізики. Очолюваний з 1953 р. Б.Патоном Інститут електрозварювання став найбільшим у світі центром зварювання металів на землі, під водою й у космосі. У жовтні 1969 р. на космічному кораблі «Салют-6» було здійснено неможливе в земних умовах зварювання алюмінію, титану і нержавіючої сталі.

Велику наукову роботу здійснювали 25 інститутів аграрного профілю, що входили в систему Всесоюзної академії сільськогосподарських наук. Серед досягнень **супільних наук** найбільш помітним стало видання 26-томної «Історії міст і сіл УРСР». Зусиллями співробітників АН УРСР, вишів, музеїв, архівів, наукових бібліотек з'явилися й інші багатотомні видання («Історія української літератури», «Історія української мови», «Археологія Української РСР», «Історія Української РСР», «Радянська енциклопедія історії України», «Історія українського мистецтва»).

Загалом **кількість науковців у республіці зросла у 1980 р. до 200 тис. осіб.** У розрахунку на 1 тис. жителів це було значно менше, ніж у РСФСР. **Рівень матеріально-технічного оснащення союзних наукових установ був значно вищий за республіканський.** Відомих українських вчених переманювали на роботу до міст Росії. Центр ретельно контролював розвиток ключових напрямків науки і не допускав, щоб досягнення науковців окремих республік перевищували союзні.

3.7. Досягнення української літератури і мистецтва

Розвиток літератури і мистецтва в добу «застою» був досить динамічним, однак майже повністю контрольованим відповідними партійно-державними структурами.

У цей період у літературі було створено чимало чудових творів, які здобули широке визнання: романи О.Гончара «Собор», «Циклон», М.Стельмаха «Дума про тебе», «Чотири броди», поетичні твори І.Драча, Б.Олійника, Д.Павличка, М.Вінграновського, Л.Костенко, І.Калинця, Р.Лубківського, В.Стуса та ін., прозові – П.Загребельного, Ю.Мушкетика, С.Гуцала, В.Дрозда, Г.Тютюнника, В.Шевчука, Ю.Щербака, В.Яворівського та ін. Разом з тим, після усунення у 1972 р. від влади П.Шелеста почався період чорних списків, особистої цензури, політичних доносів, ідеологічного диктату, ідеологом цих процесів став секретар ЦК КПУ

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

В.Маланчук. Гонінь зазнали письменники та поети О.Гончар, І.Білик, Б.Харчук, Л.Костенко, В.Стус, Б.Чичибабін, В.Андріяшко, В.Дрозд, В.Маняк, І.Чендей та ін.

Найяскравішими **кінокартинами** доби «застою» були: «Тіні забутих предків» (режисер С.Параджанов), «Білий птах з чорною відміткою» (Ю.Ільєнко), «У бій йдуть одні старики» і «Ати-бати йшли солдати» (Л.Биков), «Вавилон XX» (І.Миколайчук), «Сон» (В.Денисенко) та ін. Загалом за 1976-1986 рр. українські кіностудії створили до 200 художніх фільмів.

Інші форми мистецтва займали у культурному житті народних мас незначне місце. У **музичному мистецтві** найбільш відомими були Заслужений державний хор ім. Г.Верьовки, Заслужена академічна хорова капела «Думка», Заслужений ансамбль танцю ім. П.Вірського, Київський камерний хор. Вагомими були опери В.Губаренка, Л.Колодуба, Г.Майбороди, симфонії і кантати В.Кирейка, А.Філіпенка, А.Штогаренка, В.Рождественського, пісні О.Білаша, К.Домінчен, П.Майбороди, В.Івасюка, Б.Лятошинського, С.Сабадаша, І.Шамо та ін. Всесвітньо-відомими були оперні співаки Є.Мірошніченко, Г.Ципола, М.Стеф'юк, Д.Гнатюк, А.Солов'яненко, А.Мокренко та ін.

Зросла кількість театрів, і в середині 80-х рр. їх налічувалося 90. Щоправда, українськими було менше 30% театрів республіки. Найбільш яскравими серед театральних зірок України були В.Дальський, В.Добровольський, О.Кусенко, А.Роговцева, Н.Ужвій.

Розвивалася школа українського **живопису**. Справжніми шедеврами є полотна М.Божія, В.Касіяна, О.Лопухова, М.Глуценка, М.Дерегуса, В.Шаталіна, Т.Яблонської, М.Серветника, А.Ерделі, Ф.Манойла, Й.Койшая та ін.

3.8. Дисидентський рух в Україні

Наступ «неосталіністів» після приходу до влади Л.Брежнєва розчарував переду інтелігенцію. Вона підняла голос протесту проти припинення процесу деєсталінізації, ідеологічного наступу консерваторів, зупинки у перегляді судових справ, проти русифікації.

У відповідь П.Шелест дав санкцію на арешти десятків представників творчої і наукової інтелігенції (**арешти почалися у серпні-вересні 1963 р.**). У вересні 1965 р. хвиля арештів прокотилася у Києві, Одесі, Феодосії, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку. **Серед заарештованих були діячі української культури, студенти, робітники:** І.Світличний, М.Горинь, М.Озерний, Я.Гаврич, Б.Горинь, М.Осадчий, О.Мартиненко та ін. Із запитом про долю заарештованих до ЦК КПУ звернулися авіаконструктор О.Антонов, письменники І.Драч, Л.Костенко, А.Малишко, М.Стельмах, композитори Г. і П.Майбороди, кінорежисер С.Параджанов та ін. 4 вересня 1965 р. у київському кінотеатрі «Україна» під час прем'єрного показу фільму С.Параджанова «Тіні забутих предків» І.Драч, Ю.Бадзьо, В.Стус і В.Чорновіл повідомили аудиторію, що в Україні розпочалися таємні арешти.

У грудні 1965 р. **І.Дзюба надіслав до ЦК КПУ листа з протестом проти арештів серед інтелігенції.** До листа було додано статтю під назвою «**Інтернаціоналізм чи русифікація?**», у якій висвітлювалася дискримінація українського народу в економічній, політичній, культурній і мовній сферах. Великий вплив на

розгортання дисидентського руху мали також велика **стаття М.Брайчевського «Приєднання чи воз'єднання?»** (давалася оцінка Переяславському акту 1654 р.) і **збірка документів, упорядкована журналістом В.Чорноволом під назвою «Лихо з розуму»** (портрети двадцяти «злочинців»). Остання робота стала реакцією на політичні процеси у 1966 р. над 20 заарештованими. Чорновіл став ініціатором і головним редактором журналу «Український вісник», перший номер якого вийшов у Львові на початку 1970 р.

Навесні 1968 р. 139 українських діячів науки, літератури та мистецтва звернулися з листом до Л.Брежнєва, О.Косигіна, М.Підгорного, у якому висловлювали рішучий протест проти арештів в Україні. Завдяки цьому **першу хвилю арештів вдалося загальмувати**.

У 1970 р. репресії відновилися. У червні вдруге було заарештовано В.Мороза та 30 його однодумців. У січні 1972 р. за ґратами опинилися Є.Сверстюк, І.Світличний, В.Чорновіл, І.Дзюба, В.Стус, І.Калинець, І.Гель, В.Марченко, Л.Плющ, Є.Пронюк та ін. Почалася чистка від інакодумців в інститутах АН УРСР, вищих навчальних закладах, видавництвах, творчих спілках.

Погром 1972-1973 рр. підірвав опозиційний рух. Проте незабаром він дістав друге дихання. На політичну арену вийшло **правозахисне, або демократичне дисидентство**, представлене **Українською Гельсінською Спілкою** (групою сприяння виконанню Гельсінських угод відносно прав людини, що були підписані СРСР у 1975 р.). УГС була утворена у листопаді 1976 р. у Києві. Її очолив письменник М.Руденко. До складу входили 37 осіб, у т.ч. О.Бердник, П.Григоренко, Л.Лук'яненко, І.Кандиба, М.Маринюк. УГС виступала за ознайомлення українського суспільства з Декларацією прав людини ООН, здійснювала збір доказів порушення владою прав людини, національних прав в Україні. Спілка домагалася також незалежної від СРСР зовнішньої політики України, акредитації в республіці представників закордонної преси, вільного обміну інформацією та ідеями. Проте невдовзі радянські власті почали арешти членів Спілки. До кінця 1980 р. 3/4 членів УГС отримали терміни ув'язнення від 10 до 15 років. Решті дозволено було емігрувати.

У цей же час поширилося **релігійне дисидентство**, що мало на меті боротьбу за відновлення української греко-католицької і автокефальної православної церков, за свободу діяльності протестантських сект. Найбільш яскравими представниками цієї течії були Г.Вінець, І.Гель, В.Романюк, Й.Тереля. Останній у 1982 р. став організатором Комітету захисту Української греко-католицької церкви.

Найважливіші події

Серпень 1965 р. – перша велика хвиля арештів українських дисидентів.

4 вересня 1965 р. – виступ проти арештів української інтелігенції у київському театрі «Україна».

30 грудня 1965 р. – у самвидаві вийшла праця І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація».

Листопад 1966 р. – в Україні почалося серійне виробництво найбільшого у світі літака «Антей» – АН-22.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Грудень 1966 р. – завершення видання «Української Радянської енциклопедії» (17 т.).

1966-1970 рр. – восьма п'ятирічка.

1 березня 1967 р. – у Запоріжжі на заводі «Комунар» розпочався серійний випуск легкових автомобілів «Запорожець-966».

Квітень 1967 р. – В.Чорновіл підготував збірку документів «Лихо з розуму».

Квітень 1970 р. – у Києві відкрито Палац культури «Україна».

1971-1975 рр. – дев'ята п'ятирічка.

Січень-травень 1972 р. – репресії проти української інтелігенції.

25 травня 1972 р. – усунення П.Шелеста з посади першого секретаря ЦК КПУ. Обрання на цю посаду В.Щербицького.

1972 р. – ЦК КПРС і Рада Міністрів УРСР прийняли спільну постанову «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи».

20 лютого 1973 р. – постанова ЦК Компартії України про книгу П.Шелеста «Україно наша Радянська», в якій автора звинувачено в ідеалізації української історії, запорозького козацтва. Книгу було вилучено з бібліотечних фондів республіки.

Липень 1976 р. – першого секретаря Дніпропетровського обкому партії О.Ватченка обрано Головою Президії Верховної Ради УРСР.

9 листопада 1976 р. – утворення Української Гельсінської Спілки.

1976-1980 рр. – десята п'ятирічка.

20 квітня 1978 р. – схвалення Верховною Радою УРСР нової Конституції Української РСР.

1981-1985 рр. – одинадцята п'ятирічка.

28 травня 1982 р. – урочисте відзначення 1500-річчя Києва.

Травень 1982 р. – проголошення Продовольчої програми.

10 листопада 1982 р. – помер Л.Брежнев. Генеральним секретарем ЦК КПРС обрано Ю.Андропова.

26 травня 1983 р. – ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про додаткові заходи щодо удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх і навчальних закладах союзних республік».

1984 р. – Верховна Рада СРСР схвалила «Основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи».

4 вересня 1985 р. – у концтаборі помер В.Стус.

Грудень 1985 р. – завершення видання «Історії Української РСР».

Персоналії

Брежнев Леонід Ілліч (6(19).12.1906 – 10.11.1982) – один із керівників КПРС. З 1935 р. – член ВКП(б). У 1938 р. став завідувачем відділу, у 1939 р. – секретарем Дніпропетровського обкому партії. У 1941-1945 рр. на політичній роботі в діючій армії. У 1946 р. – перший секретар Запорізького, 1947 р. – Дніпропетровського обкомів партії. З 1950 р. – перший секретар ЦК КП Молдавії. У 1952 р. обраний секретарем ЦК КПРС. 1955-1956 рр. – перший секретар ЦК КП Казахстану. 1960-

1964 рр. – Голова Президії Верховної Ради СРСР. 3 жовтня 1964 р. – перший, а з 1966 р. – Генеральний секретар ЦК КПРС.

Ватченко Олексій Феодосійович (12(25).02.1914 – 22.11.1984) – партійний і державний діяч, Герой Соціалістичної праці (1973). Член КПРС з 1940 р. З 1948 р. – на партійній роботі. 1955-1959 рр. – другий секретар Дніпропетровського, 1959-1963 рр. – перший секретар Хмельницького, 1964-1965 рр. – перший секретар Черкаського, 1965-1976 рр. – перший секретар Дніпропетровського обкомів партії. 1976-1984 рр. – Голова Президії Верховної Ради УРСР.

Дзюба Іван Михайлович (нар. 26.07.1931) – головний редактор журналу «Сучасність» (з 1991 р.), академік НАН України, Герой України (2001). 1957-1962 рр. – заввідділом журналу «Вітчизна» (звільнений за «ідеологічні помилки»). 1965-1969 рр. – коректор «Українського біохімічного журналу». 1972-1973 рр. – перебував під арештом. 1974-1982 рр. – кореспондент газети Київського авіазаводу. З 1982 р. – на творчій роботі. 1992-1994 рр. – міністр культури України. Голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (1999-2001). Автор книг «Звичайна людина чи «міщанин»» (1959), «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965), «У всякого своя доля» (1989), «Тарас Шевченко» (2005) та ін.

Загребельний Павло Архипович (25.08.1924 – 3.02.2009) – письменник. Герой України (2004). Учасник Великої Вітчизняної війни, в'язень гітлерівських і радянських таборів. У 1951-1961 рр. працював в газеті «Днепровская правда», журналі «Вітчизна». 1961-1963 рр. – головний редактор газети «Літературна Україна». 1964-1979 рр. – секретар, 1979-1986 рр. – перший секретар Спілки письменників України. Член ЦК КПУ (1979-1989). Автор романів «Дума про невмирущого» (1957), «Євро-45» (1958), «Добрий диявол» (1967). «З погляду вічності» (1970), «Євпраксія» (1975), «Роксолана» (1980), «Гола душа» (1992), «Юлія» (2000) та ін.

Параджанов Сергій Йосипович (9.01.1924 – 21.07.1990) – визначний кінорежисер, народний артист УРСР (1990). З Україною пов'язана значна частина його творчої біографії. Тут створив фільми «Наталія Ужвій», «Золоті руки», «Думка» (всі – 1957), «Перший хлопець» (1958), «Українська рапсодія» (1961), «Квітка на камені» (1962), «Тіні забутих предків» (1964). У 1965-1968 рр. протестував проти масових політичних арештів в Україні. Зазнавши переслідувань, виїхав у Вірменію. З 1971 р. – знову в Україні. У 1977 рр. перебував в ув'язненні.

Світличний Іван Олексійович (20.09.1929 – 25.10.1992) – український поет, мовознавець, літературний критик, правозахисник. 1952-1955 рр. – аспірант Інституту літератури АН УРСР. 1955 р. – заввідділом журналу «Дніпро». 1957-1963 рр. – науковий співробітник Інституту літератури АН УРСР, відповідальний секретар журналу «Радянське літературознавство». Виступав проти політики русифікації та захищав молодих літераторів від навішування політичних ярликів. У 1965 р. перебував в ув'язненні. Друкувався під псевдонімами. 1972-1983 рр. – на засланні. У 1978-1981 рр. переклав «Слово про Ігореву січ».

Чорновіл В'ячеслав Максимович (24.12.1937 – 25.03.1999) – український політичний і державний діяч. У 1960-1963 рр. – редактор молодіжних програм Львівської студії УТ, завідувач відділу газети «Молода гвардія». У 1965 р. звільнений з роботи за участь у правозахисному русі. Тоді ж написав книги «Лихо з розуму»

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

(1966), «Правосуддя чи рецидиви терору» (1967), які були опубліковані на Заході. У 1967 р. – засуджений на 3 роки ув'язнення, у 1972 р. – на 6 років ув'язнення і 3 роки заслання. У 1980 р. знову засуджений на 5 років. З 1987 р. – один із секретарів Української гельсінської спілки. 1990 р. – голова Львівської облради. Кандидат у Президенти України на виборах 1991 р. З 1992 р. – голова НРУ. Народний депутат України. Загинув у автокатастрофі.

Шелест Петро Юхимович (14.02.1908 – 22.01.1996) – український партійний і радянський діяч. Трудову діяльність почав у 1923 р. робітником на залізниці. З 1935 р. працював на заводах Маріуполя і Харкова. З 1940 р. – секретар Харківського міського КП(б)У. Під час війни працював у партійних органах Челябінська, Саратова. У 1948-1954 рр. – директор заводів у Ленінграді та Києві. 1957-1962 рр. – перший секретар Київського обкому КПУ. 1968-1972 рр. – перший секретар ЦК Компартії України. Член Політбюро ЦК КПРС (1966-1972). З 1972 р. – заступник Голови Ради Міністрів СРСР.

Щербицький Володимир Васильович (17.02.1918 – 16.02.1990) – радянський партійний та державний діяч. Учасник Великої Вітчизняної війни. 1955-1957, 1963-1965 рр. – перший секретар Дніпропетровського обкому партії, з 1957 р. – член Президії і секретар ЦК Компартії України. У 1961-1963 і 1965-1972 рр. – Голова Ради Міністрів УРСР. 1972-1989 рр. – перший секретар ЦК КПУ.

Основні терміни та поняття

Адміністративно-командна система – антидемократична ієрархічно організована система управління суспільством, яка ґрунтується на адміністративних засадах, система бюрократичного централізму.

Депопуляція – вимирання, кількісне переважання показників смертності над показниками народжуваності.

Застій – відсутність розвитку, затримка в чому-небудь.

Меліорація – система заходів, спрямованих на поліпшення природних особливостей земельних угідь з метою піднесення їх родючості (шляхом осушень, укріплення сипучих пісків тощо).

Номенклатура – працівники, призначені чи затверджені вищими органами на якісь посади; бюрократія, чиновництво.

Перманентний – який триває безперервно; постійний.

Собівартість – витрати підприємства на виготовлення товарів, що складаються з витрат на засоби виробництва й заробітної плати.

«Холодна війна» – термін, що означав політичний курс США, СРСР та їх союзників, проводився ними з часу закінчення Другої світової війни до кінця 90-х років.

Шістдесятники – національно-культурна течія опозиційного руху в Україні другої половини 50-80-х рр., нова генерація борців за порятунок нації, її духовності, культури та мови, названих за часом розквіту їх мистецького таланту «шістдесятниками», а за рішуче неприйняття панівної ідеології – «дисидентами».

4. Україна і процес перебудови в СРСР (квітень 1985 р. – серпень 1991 р.)

4.1. Перебудова в СРСР і Україна

Впродовж 1982-1985 рр. у Радянському Союзі тричі змінювалося вище партійне керівництво. У листопаді 1982 р. помер Л.Брежнєв. Генеральним секретарем ЦК КПРС став **Ю.Андропов**, який до цього керував КДБ. Після смерті у лютому 1984 р. Андропова до влади прийшов 73-річний **К.Черненко**. У березні 1985 р. він помирає. Його місце зайняв 54-річний, відносно молодий **М.Горбачов**. Часткові зміни відбулися і в українському керівництві. Після смерті у листопаді 1984 р. **О.Ватченка** Головою Президії Верховної Ради УРСР вперше стала жінка – **В.Шевченко**.

На квітневому 1985 р. Пленумі ЦК КПРС **М.Горбачовим** був проголошений курс на «**прискорення соціально-економічного розвитку радянського суспільства**», який поклав початок перебудові (сам термін «перебудова» з'явився пізніше). Курс на «прискорення» був підтверджений на **XXVII з'їзді КПРС**, що відбувся у 1986 р. З'їзд прийняв постанову – «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986-1990 рр. і на період до 2000 року». Планувалося за три п'ятирічки створити виробничий потенціал, що дорівнював би вже накопиченому за роки радянської влади. Подвоєння національного доходу передбачалося забезпечити за рахунок підвищення у 2,3-2,5 рази продуктивності праці. **XXVII з'їзд КПУ** схвалив рішення **XXVII з'їзду КПРС**.

Спіраючись на рішення квітневого (1985 р.) пленуму, **партійно-державне керівництво сподівалося вирішити гострі соціальні проблеми**. Так, у квітні 1986 р. ЦК КПРС прийняв постанову про основні напрямки розв'язання житлової проблеми, за якою до 2000 р. кожна сім'я мала мати окрему квартиру чи будинок. Тоді ж було прийнято «Комплексну програму розвитку виробництва товарів народного споживання і сфери послуг на 1986-2000 рр.» (передбачалося забезпечити всіх жителів предметами повсякденного вжитку і послугами, ліквідувати дефіцит і черги). У червні 1985 р. вийшла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про боротьбу з алкоголізмом.

Було здійснено спроби реформувати суспільно-політичне життя. У січні 1987 р. Пленум ЦК КПРС прийняв постанову про перебудову і кадрову політику партії. Під впливом цього акту почали відбуватися деякі зміни у керівництві республіки. У липні 1987 р. Головою Ради Міністрів УРСР замість **О.Ляшка**, який звільнився за власним бажанням, став Голова Держплану УРСР **В.Масол**. Було замінено також 5 заступників керівника уряду, 7 міністрів, 6 голів держкомітетів. **12 березня 1987 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла рішення про проведення виборів до місцевих Рад народних депутатів по багатомандатних виборчих округах. На альтернативній основі** на демократичних засадах було обрано 275 голів і секретарів виконкомів різних рівнів. У тому ж році започатковано вибори керівників промислових підприємств. З січня 1986 р. і до початку 1988 р. було обрано 2 тис. директорів підприємств і 88 тис. керівників середньої ланки.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Усвідомлення необхідності більш глибоких реформ у суспільстві завершилося проголошенням у 1987 р. **нового курсу на «перебудову політичної і соціально-економічної структури радянського суспільства»**. Цілі перебудови чітко сформульовані не були. **Вона мала охопити п'ять провідних сфер життєдіяльності суспільства: економіку** (перехід від екстенсивних методів господарювання до інтенсивних), **внутрішню політику** (демократизація суспільного життя та народо-владдя), **зовнішню політику** (припинення «холодної війни» та побудова спільного європейського дому); **соціальну сферу** (покращення матеріального та культурного добробуту населення), **ідеологію** (ліквідація цензури, гласність, вільне виявлення думки громадян).

«Перебудова» тривала до літа 1991 р., **коли КПРС була відсторонена від влади, а СРСР був розпущений**. Її основними напрямками стали:

- різке скорочення державного фінансування ряду соціальних програм (у т.ч. по житловому будівництву, утриманню комунальних служб, оплачуваним відпусткам), відповідальність за виконання яких була перекладена на керівництво окремих галузей, підприємства, органи місцевого самоврядування і т.д.;

- розширення бази оподаткування за рахунок дозволу кооперативної, приватнопідприємницької діяльності. Низка державних підприємств і установ були переведені на госпрозрахунок і самофінансування, державні витрати на їхнє утримання були різко скорочені, а податки – збільшені;

- реформа державного управління (введення з'їздів Рад на рівні СРСР і союзних республік, а також інституту Президента СРСР, надання Верховній Раді СРСР і Верховним Радам союзних республік права розпускати будь-які нижчестоячі ради) і виборчої системи (експериментальні вибори по багатомандатних округах на альтернативній основі);

- реформа системи управління сільським господарством (створення аграрно-промислових об'єднань, обласних і районних аграрно-промислових управлінь і відділів);

- штучно запущений урядами Рижкова і Павлова механізм інфляції, яка повинна була сприяти залученню грошових заощаджень населення до інвестування внутрішнього недержавного виробництва і встановленню рівноваги між грошовою і товарною масою. Різне штучне заниження курсу карбованця відповідно долара США, крім цього, повинне було сприяти росту конкурентноздатності вітчизняних товарів на світовому ринку.

- відмова від гонки озброєнь і протистояння зі США і НАТО в міжнародній політиці;

- введення низки репресивних законів, озброєння міліції і створення ОМОН, використання армії при придушенні вуличних заворушень.

Все ж, як показали наступні події, крім загальних декларацій, М.Горбачов так і не зміг протягом 6-річного періоду висунути будь-яку практичну концепцію реформування радянського суспільства. Перебудова швидко зайшла в глухий кут, поглибила суспільно-політичну, економічну та національну кризи, завершилася розпадом СРСР.

4.2. Аварія на Чорнобильській АЕС

У ніч з 25 на 26 квітня 1986 р. відбулася аварія на Чорнобильській АЕС, що стала техногенною катастрофою світового масштабу. На станції виникла пожежа. Радіоактивна хмара поширилася на території Білорусії, Румунії, Польщі, Болгарії, Югославії, скандинавських країн, північно-західної частини Росії. Радіоактивні речовини забруднили землю. **З'явилася 30-кілометрова «зона відчуження»** – територія, найбільш постраждала від радіації і заборонена для проживання. **Найбільш радіоактивно забрудненими виявилися Житомирська, Київська, Чернігівська області.** Україна вимушена була фактично повністю взяти на себе справу ліквідації аварії на ЧАЕС. Витрати лише у 1988-1990 рр. склали понад 20 млрд крб.

Радянське керівництво ретельно приховувало від громадськості аварійні ситуації на атомних електростанціях, у той же час офіційна преса запевняла в їхній безпеці. Причинами вибуху четвертого енергоблоку Чорнобильської АЕС була визнана низька якість проектування й обслуговування станції. Основна вина лежить на ЦК КПУ і ряді республік, які дозволили будувати АЕС поблизу столиці України, вивели киян на багатотисячну демонстрацію 1 травня 1986 р.

4.3. Розгортання національно-визвольного руху у другій половині 80-х рр. XX ст.

Перебудова, що до цього була справою партійно-державних верхів, породила активні дії широких народних мас. Важливу роль у розгортанні політичної активності в суспільстві зіграли **процеси гласності**. Союзні, а за ними і **республіканські засоби масової інформації стали публікувати і передавати матеріали, раніше недоступні масам.** В Україні першопрохідцями у цьому напрямі виступили Спілка письменників України та її центральний орган – газета «Літературна Україна». Широкий розголос мали виступи О.Гончара, Р.Братуня, І.Дзюби, І.Дрозда, І.Драча та ін. В українську літературу поверталися твори В.Винниченка, М.Хвильового, М.Куліша, М.Зерова, історичні праці М.Грушевського, М.Костомарова, заборонені твори І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання», репресованих у роки «застою» В.Стуса, Є.Сверстюка, І.Калинця. З еміграції в Україну прибув письменник і один із засновників Української Гельсінської Спілки М.Руденко. Поступово стала відкриватися правда про Українську революцію 1917-1920 р., голодомор 1932-1933 рр., сталінські репресії, ОУН-УПА і т.д.

В умовах лібералізації в Україні **виникають групи «зелених», політичні клуби, просвітницькі українознавчі організації:** у 1987 р. у Львові «Товариство Лева», у 1988 р. у Києві – клуб «Спадщина» і студентське об'єднання «Громада». Їхня діяльність вийшла за межі суто просвітницької і набула політизованого характеру. **У серпні 1987 р. у Києві почав працювати Український культурологічний клуб (УКК).** За спробу провести у 1988 р. демонстрацію до другої річниці аварії на Чорнобильській АЕС кількох лідерів УКК було заарештовано. **Наприкінці 1987 р. в Україну з ув'язнення повернулися дисиденти В.Чорновіл, М.Горинь та ін.** У тому ж році Чорновіл відновив видання «Українського вісника».

Великий вплив на ситуацію в Україні мало виникнення в СРСР народних рухів, насамперед у республіках Балтії. **7 липня 1988 р. відновила свою діяльність Українська Гельсінська Спілка**, яка оприлюднила «Декларацію принципів», що за рядом положень була близькою до програмних принципів народних рухів республік Балтії: перетворення СРСР на конфедерацію незалежних держав; державність української мови; звільнення всіх політв'язнів тощо. Лідером УГС став Л.Лук'яненко, звільнений із в'язниці в грудні 1988 р. Восени 1988 р. з'явилися незалежні від партійних структур політклуби. Одночасно з ними **почали працювати і суспільно-політичні об'єднання**, що ставили за мету ведення агітаційної і пропагандистської роботи серед широких мас населення (Народний союз сприяння перебудові в Києві, Народний фронт України сприяння перебудові на Вінниччині і Хмельниччині та ряд інших). Це був відгук на створення Народних фронтів у Прибалтії.

У вересні 1989 р. з ініціативи Спілки письменників України, підтриманої історико-просвітницьким товариством «Меморіал» (установча конференція – березень 1989 р.) і Товариством української мови ім. Т.Г.Шевченка (установча конференція – лютий 1989 р.), **виникла масова політична організація – Рух (Народний Рух України за перебудову)**. На час установчого з'їзду (8-10 вересня 1989 р. у Києві) чисельність Руху становила 280 тис. осіб. Очолив його поет І.Драч.

Швидка політизація суспільства виявилася в **мітингах і демонстраціях**. На початку червня та у липні 1988 р. у Львові відбулася серія багатотисячних мітингів, на яких піднімалися питання демократизації суспільства і національного відродження. 13 листопада 1988 р. у Києві відбувся 20-тисячний мітинг, присвячений екологічним проблемам, наслідкам Чорнобильської катастрофи. Загалом, наприкінці 1988 – на початку 1989 р. неформальними об'єднаннями було проведено 1200 мітингів, у яких взяло участь понад 13 млн осіб. Дуже важливою масовою акцією (взяли участь близько 800 тис. осіб) став **«живий ланцюг» між Києвом та Львовом 21 січня 1990 р., присвячений Акту злуки УНР і ЗУНР у 1919 р.**

Важливим фактором політичного життя країни стали **масові робітничі страйки**, початок яким поклав загальний страйк шахтарів влітку 1989 р. Він охопив найважливіші вугледобувні райони СРСР, у т.ч. Донбас і Львівсько-Волинський басейн. Робітники висували економічні і політичні вимоги, створювали страйками і робітничі комітети, що брали на себе функції самоврядування і керівництва робітничим рухом.

Вдалося вирішити питання про мову. У червні 1986 р. проти витіснення зі вжитку у школах республіки української мови виступили українські письменники, серед яких були О.Гончар, Д.Павличко, І.Драч. Під тиском демократичних сил **Верховна Рада УРСР прийняла 28 жовтня 1989 р. закон про мову, за яким українська мова набула статусу державної.**

4.4. Формування багатопартійності в Україні

Причинами встановлення багатопартійності були зростання політичної активності народу, ослаблення політичної та ідеологічної цензури, розвиток національ-

ної самосвідомості, ліквідація економічного монополізму держави, поява нових суспільних груп на базі формування нових форм власності.

Перший етап встановлення багатопартійності в Україні почався у 1988 р. з виникнення опозиційних КНРС рухів. Вже наступного року почали виникати партії і на початок 1991 р. офіційно було зареєстровано 13 партій, до яких входило 30 тис. осіб.

Грунтуючись на програмних засадах можна виокремити три основні течії: **національно-демократичну** (в ній переважали партії, що входили до Руху); **ліберально-демократичну** та **комуністичну (соціалістичну)**.

Національно-демократична течія, не зважаючи на велику спорідненість програмних положень, не була однорідною. До **національно-центристського угруповання** перш за все належала **Українська республіканська партія** (лідер – Л.Лук'яненко), утворена на базі Української Гельсінської Спілки у квітні 1990 р., коли відбувся установчий з'їзд партії. УРП виступала за створення української незалежної соборної держави, засуджувала комуністичну ідеологію як антигуманну. У національному питанні партія проголосила рівність громадян України незалежно від походження і національності. На лютий 1991 р. її чисельність складала 7646 членів і кандидатів у члени партії. Близька за змістом до програми УРП була програма Української християнсько-демократичної партії, установчий з'їзд якої відбувся у квітні 1990 р.

До **націоналістичного крила течії** належали Всесвітня українська націонал-радикальна партія, Республіканська українська партія (РУП), Українська національна партія (УНП), Українська народно-демократична партія (УНДП), Українська селянська демократична партія (УСДП). Це були нечисленні партії, але їхні програми часто в очах більш поміркованих верств населення дискредитували ідею незалежності України. Наприклад, Всесвітня націонал-радикальна партія, установчий з'їзд якої так і не відбувся, виступала за створення самостійної України від Карпат до Кавказу. 1 липня 1990 р. УНД, УНДП, Спілка незалежної української молоді (націоналістична фракція), комітет захисту УГКЦ, незалежна профспілка «Єдність» (всього 20 політичних формувань) утворили **Українську міжпартійну асамблею (УМА)**. У жовтні 1990 р. УМА оголосила себе найрадикальнішою національною опозицією радянському режиму.

Ліберально-демократична течія була представлена Демократичною партією України (створена у березні 1990 р.), Ліберально-демократичною партією України (червень 1990 р.), Соціал-демократичною партією України (травень 1990 р.), Об'єднаною соціал-демократичною партією України (травень 1990 р.), Партією демократичного відродження України (грудень 1990 р.), Партією зелених України (вересень 1990 р.). Програми цих партій були багато в чому схожі і ставили собі за мету демократичні перетворення в Україні. Разом із тим, були і розходження, що зводилися до різних пріоритетів: національних, державних, соціально-економічних, прав людини.

Комуністичну (соціалістичну) течію уособлювали Комуністична партія України і нечисленні Робітничі (марксистська) демократична партія, Спілка трудящих за соціалістичну перебудову, Вітчизняний форум, об'єднання «Єдність за

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

комунізм і соціалістичні ідеали». Їх об'єднувала прихильність до соціалістичних шляхів розвитку суверенної України у складі оновленого Радянського Союзу, а також ідея необхідності доведення до кінця справи побудови соціалізму. **У середовищі КПУ намітилася криза. 28 вересня 1989 р. на Пленумі ЦК КПУ було звільнено від обов'язків першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького.** Таємним голосуванням на цю посаду обрали **В.Івашка**, якого після його від'їзду у липні 1990 р. до Москви, замінив **С.Гуренко**. У лютому 1990 р. Пленум ЦК КПРС виключив із Конституції СРСР ст. 6 про керівну роль КПРС у радянському суспільстві. Як наслідок, у 1990 р. про вихід з партії заявило понад 250 тис. осіб. У січні 1990 р. у КПРС з'явилася група реформаторів, що оформилася у **Демократичну платформу**. Головною своєю метою вона оголосила перетворення КПРС на партію парламентського типу. Після невідтримки ідей Демплатформи делегатами ХХVIII з'їздів КПРС і КПУ реформатори оголосили про вихід з КПУ і утворення нової партії, установчий з'їзд якої (Партія демократичного відродження України) відбувся 1-2 грудня 1990 р.

Крім політичних партій і рухів помітний вплив на громадське життя України справляли різні **самодіяльні групи і союзи**, серед яких особливо чисельними були **екологічні товариства і групи**: «Зелений світ», «Зелене милосердя». «Небайду-жі» та ін., а також **історико-просвітницькі і культурні організації**: «Меморіал», «Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка», «Товариство єврейської культури», Українознавчий клуб «Спадщина» та ін. Ці організації широко використовували різні форми роботи, пресу, радіо, телебачення для боротьби з наслідками чорнобильської аварії, увічнення пам'яті жертв репресій, за відродження української культури і мови.

4.5. Прийняття Декларації про державний суверенітет України

У березні 1990 р. після напруженої передвиборчої кампанії **відбулися два тури виборів до Верховної Ради УРСР.** Ще у листопаді 1989 р. опозиційні сили, як альтернативу комуністам, створили **Демократичний блок**, у який ввійшло 43 громадські організації (Народний Рух, Українська Гельсінська Спілка, «Меморіал», Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, асоціація «Зелений світ» та ін.).

Переважну більшість депутатських місць у Верховній Раді УРСР здобули **представники Компартії України, які сформували парламентську більшість, т. зв. «група 239» («За суверенну Радянську Україну»).** Головою Верховної Ради УРСР було обрано **першого секретаря ЦК КПУ В.Івашка.**

Посади перших заступників Голови обійняли І.Плющ і В.Гриньов. Прибічники радикальних поглядів і дій створили свій блок – **Народну раду**, до якої увійшло 125 депутатів. На автономних засадах до блоку увійшла група комуністів – **Демократична платформа КПУ.** Головою Народної ради обрали **І.Юхновського.**

Незважаючи на те, що комуністи становили абсолютну більшість, ідея національного відродження, незалежності заявляла про себе все активніше й наполегливіше устами меншості, національно-демократичної частини депутатів. Партійно-державне керівництво республіки не могло протидіяти цим настроям і вперше пішло на крок, що суперечив політиці центру, який не збирався відмовлятися від

диктату в ставленні до республіки. До того ж, комуністів 9 липня 1990 р. деморалізувала заява їхнього лідера В.Івашка про своє бажання піти у відставку у зв'язку з балатуванням на посаду заступника Генерального секретаря ЦК КПРС. У результаті прокомуністична більшість залишилася без керівництва, що створило умови для переходу опозиції у наступ.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Суверенітет передбачав верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в межах території України. **Декларація містила 10 розділів.** Нею визнавалося право української нації на самовизначення. Держава повинна була захищати й охороняти національну державність українців. Народ визнавався єдиним джерелом державної влади, а Верховна Рада УРСР могла виступати від його імені. У документі йшлося про принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Генеральний прокурор мав контролювати дотримання законів. Територія України оголошувалася недоторканою. Декларація визнавала невід'ємні права і свободи людини. У документі говорилося про економічну самостійність України, підкреслювався намір створити власні банки, у т.ч. зовнішньоекономічний, а також цінову, фінансову, митну і податкову системи. УРСР мала самостійно формувати державний бюджет, а за необхідності – впровадити власну грошову одиницю. Проголошувався намір держави забезпечувати національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості й традицій, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. У Декларації вказувалося, що Україна має право на власні збройні сили, внутрішні війська та органи державної безпеки, що вона самостійно визначатиме порядок проходження військової служби громадянами республіки. Проголошувався намір стати в майбутньому нейтральною державою, яка не належатиме до військових блоків.

В останній день роботи першої сесії Верховної Ради, **3 серпня 1990 р. було прийнято Закон про економічну самостійність Української РСР.**

Декларація про державний суверенітет і Закон про економічну самостійність УРСР стали першими документами, що на початку 90-х рр. XX ст. відкрили Україні шлях до незалежності.

Найважливіші події

1 березня 1985 р. – Генеральним секретарем ЦК КПРС обрано М.Горбачова.

Квітень 1985 р. – Пленум ЦК КПРС. Початок перебудови.

9 січня 1986 р. – перший рейс здійснив найбільший у світі літак «Руслан» – АН-2124.

Лютий 1986 р. – відбувся XXVII з'їзд Комуністичної партії України.

25 лютого – 6 березня 1986 р. – проведено XXVII з'їзд КПРС.

26 квітня 1986 р. – аварія на Чорнобильській АЕС.

Січень 1987 р. – Пленум ЦК КПРС прийняв постанову про перебудову і кадрову політику партії.

Червень-серпень 1988 р. – урочисто відзначено 1000-річчя хрещення Русі.

11 лютого 1989 р. – установча конференція Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка.

Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.

4 березня 1989 р. – установча конференція українського історико-просвітницького товариства «Меморіал».

Травень-червень 1989 р. – відбувся I з'їзд народних депутатів СРСР.

Липень 1989 р. – страйк шахтарів України.

8-10 вересня 1989 р. – установчий з'їзд Народного Руху України за перебуванням.

28 вересня 1989 р. – пленум ЦК КПУ звільнив з посади першого секретаря ЦК КПУ В.Щербинського. Таємним голосуванням першим секретарем ЦК КПУ обрано В.Івашка.

28 жовтня 1989 р. – Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про державний статус української мови».

21 січня 1990 р. – відбулася акція «живий ланцюг» на відзначення річниці Акту злуки ЗУНР і УНР (1919), що простягся від Івано-Франківська через Львів до Києва. Під національними прапорами стали близько 3 млн осіб.

15 березня 1990 р. – вперше на державній установі (міськвиконкому) м. Стрия Львівської області піднято національний прапор.

Березень 1990 р. – перші альтернативні вибори до Верховної Ради УРСР.

4 червня 1990 р. – головою Верховної Ради УРСР обрано В.Івашка.

5-6 червня 1990 р. – перший собор Української автокефальної православної церкви.

6 червня 1990 р. – у Верховній Раді УРСР створено парламентську опозицію – Народну раду.

16 липня 1990 р. – Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України.

23 липня 1990 р. – на альтернативній основі Головою Верховної Ради УРСР обрано Л.Кравчука.

3 серпня 1990 р. – Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про економічну самостійність Української РСР».

2-17 жовтня 1990 р. – у Києві проведено акцію голодування студентів, які вимагали відставки Голови Ради Міністрів УРСР і докорінних реформ суспільно-економічного життя республіки («революція на граніті»).

23 жовтня 1990 р. – Головою Ради Міністрів УРСР обрано В.Фокіна.

12 лютого 1991 р. – Верховна Рада УРСР прийняла постанову про відновлення Кримської АРСР.

17 квітня 1991 р. – Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

24 квітня 1991 р. – прийняття Верховною Радою УРСР Закону «Про свободу совісті та релігійні переконання».

Персоналії

Андропов Юрій Володимирович (2(15).06.1914 – 9.02.1984) – радянський партійний і державний діяч. З 1936 р. – на комсомольській роботі. В роки Великої Вітчизняної війни – один із організаторів партизанського руху в Карелії. 1953-1957 рр. – посол в Угорщині, співорганізатор радянської інтервенції проти угорсь-

кої революції 1956 р. 1967-1982 рр. – голова КДБ СРСР. Організатор переслідувань противників комуністично-тоталітарного режиму, у т.ч. в Україні. 1982-1984 рр. – Генеральний секретар ЦК КПРС, одночасно з червня 1983 р. – Голова Президії Верховної Ради СРСР.

Горбачов Михайло Сергійович (нар. 2.03.1931) – радянській політичний і партійний діяч. 1956-1962 рр. – перший секретар Ставропольського міськкому ВЛКСМ. У 1966 р. обирається першим секретарем Ставропольського крайкому КПРС. Здобувши прихильність Ю.Андропова, був переміщений до Москви і обраний секретарем ЦК КПРС (1978). У 1985 р. обраний Генеральним секретарем ЦК КПРС (1985-1991). 1989-1990 рр. – Голова Президії Верховної Ради СРСР. 1990-1991 рр. – перший і єдиний Президент СРСР. Припинив інтервенцію в Афганістані, нормалізував стосунки зі США, ініціював «перебудову» в СРСР. У грудні 1991 р. склав повноваження Президента. З 1992 р. – на пенсії.

Гуренко Станіслав Іванович (30.05.1936 – 14.04.2013) – партійний і громадський діяч. У 1958-1976 рр. працював на Донецькому машинобудівному заводі (з 1970 р. – директор). З 1976 р. – секретар Донецького обкому КПУ. 1980-1987 рр. – заступник Голови Ради Міністрів УРСР. З 1987 р. – секретар, другий секретар, у 1990-1991 рр. – перший секретар ЦК КПУ. З 1991 р. працює в банківських та комерційних установах. 1998-2002, 2002-2006 рр – народний депутат України.

Івашко Володимир Антонович (28.10.1932 – 13.11.1994) – партійний і державний діяч. 1956-1973 рр. – на викладацькій і науковій роботі. 1978-1986 рр. – секретар Харківського обкому КПУ. З 1987 р. – перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ. З 1988 р. – другий секретар, а з 1989 р. – перший секретар ЦК КПУ. 1989-1990 рр. – Голова Верховної Ради УРСР. 9 липня 1990 р. у зв'язку з майбутнім обранням на посаду заступника Генерального секретаря ЦК КПРС подав у відставку.

Кравчук Леонід Макарович (нар. 10.01.1934) – відомий український політичний діяч, перший всенародно обраний Президент України. Герой України (2001). З 1960 р. на партійній роботі. 1970-1989 рр. – співробітник апарату ЦК КПУ. 1988-1989 рр. – секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи, з червня 1990 р. – член Політбюро, другий секретар ЦК КПУ. З липня 1990 р. до грудня 1991 р. – Голова Верховної Ради України. 1991-1994 рр. – Президент України. 1990-1991, 1994-2006 рр. – народний депутат України.

Сверстюк Євген Олександрович (нар. 13.12.1928) – редактор газети «Наша віра» (з 1988 р.), правозахисник. У 1959-1960, 1962-1965 рр. працював у НДІ психології. 1961-1962 рр. – заввідділом журналу «Вітчизна». У 1959, 1960, 1961, 1965 рр. звільнявся з роботи за політичними мотивами. 1965-1972 рр. – відповідальний секретар «Українського ботанічного журналу». 1972-1983 рр. – на засланні.

Фокін Вітольд Павлович (нар. 25.10.1932) – державний та громадський діяч. У 1957-1971 рр. працював у вугільній промисловості. З 1971 р. – начальник відділу, заступник голови, перший заступник голови, голова (1987-1990) Держплану УРСР. 1990 р. – Голова Ради Міністрів УРСР. 1991-1992 рр. – прем'єр-міністр України. З 1993 р. – співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин. Член Вищої економічної Ради при Президенті України (1997-2001 рр.)

Основні терміни і поняття

Альтернативні вибори – вибори, при яких до виборчого бюлетеня внесено кілька кандидатур.

Гласність – частина програми, що розроблялася владою під керівництвом Горбачова в СРСР спрямована на ліквідацією цензури.

Парламент – законодавчий орган держави, побудований повністю або частково на виборних засадах.

Перебудова – політичний курс реформаторської частини радянського керівництва, що реалізовувався в СРСР у 1985-1991 рр. Його суть полягала у спробі шляхом «революції згори» здійснити систему модернізації суспільства, необхідність якої була зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками.

Страйк – форма боротьби, яка полягає у колективному відмовленні робітників, службовців і т.д. від праці з пред'явленням підприємцям або урядові економічних і політичних вимог.

Суверенітет – незалежність і самостійність держави в її зовнішніх і внутрішніх справах.

Тема VI. УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

6.1. «Серпневий переворот». Прийняття Акту проголошення незалежності України. Вибори Президента України

17 березня 1991 р. відбувся Всесоюзний референдум з питання збереження СРСР. 70,2% українців висловилися за існування СРСР. Одночасно Верховна Рада УРСР запропонувала жителям додаткове питання: «Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?». Схвально відповіли 80,2% від тих, хто взяв участь у голосуванні.

Після референдуму Президент СРСР М.Горбачов розпочав переговори з керівниками 9 республік про новий союзний договір (т.зв. «Новоогарьовський процес»). Попереднє підписання договору планувалося провести 20 серпня 1991 р. Однак 19 серпня 1991 р. у Москві розпочався «серпневий переворот». Було створено антиконституційний Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС, або ГКЧП – російська аббревіатура). До ДКНС увійшли віце-президент СРСР Г.Янаєв, прем'єр-міністр СРСР В.Павлов, голова КДБ В.Крючков, міністр внутрішніх справ Б.Пуго, міністр оборони Д.Язов. ДКНС заявив про свій намір відновити в країні порядок і не допустити розпаду СРСР. Призупинялася діяльність політичних партій, громадських організацій і масових рухів, заборонялося проведення мітингів, демонстрацій, страйків, встановлювався контроль над засобами масової інформації. Було оголошено, що М.Горбачов хворий (знаходився у Криму) і не може виконувати своїх функцій. У деяких регіонах СРСР на 6 місяців було запроваджено надзвичайний стан. Проте змовники зустрілися з протидією керівництва РСФСР на чолі з Президентом Росії Б.Єльциним. 21 серпня вони зазнали поразки.

20 серпня Голова Верховної Ради УРСР Л.Кравчук в зверненні до народу заявив, що постанови ДКНС не мають юридичної чинності на території України. Депутати-опозиціонери Верховної Ради УРСР (Народна рада) і представники демократичних організацій України оголосили дії ДКНС антиконституційними, спрямованими на відновлення необмеженої диктатури КППС, вимагали негайного виходу України з СРСР. Президент СРСР М.Горбачов, що повернувся з Криму, заявив про складання із себе повноважень Генерального секретаря ЦК КППС і запропонував Центральному Комітету заявити про саморозпуск КППС. Керівництво Компартії України було дезорганізовано. **24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України** («за» – 346, «проти» – 1), чим було покладено край юридичному існуванню УРСР. На карті з'явилася нова суверенна держава Україна. 30 серпня Президія Верховної Ради, виходячи з того, що керівництво Компартії України своїми діями підтримало заколот, **припинила діяльність КПУ.**

1 грудня 1991 р. було проведено Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України. 84% громадян, що взяли участь у референдумі, незалежність України підтримали 90,3%.

Того ж дня відбулися **вибори Президента України.** Верховна Рада запровадила інститут Президентства законом від 5 липня 1991 р. До виборчого бюлетеня по виборах Президента було включено 6 кандидатів (В.Гриньов, Л.Кравчук, Л.Лук'яненко, Л.Табурянський, В.Чорновіл, І.Юхновський). О.Ткаченко зняв свою кандидатуру на користь Л.Кравчука. Вже у першому турі, набравши 61,6% переміг Голова Верховної Ради України Л.Кравчук. Після обрання Кравчука Президентом України, Головою Верховної Ради обрали І.Плюща.

7-8 грудня 1991 р. Президенти України і Росії Л.Кравчук і Б.Єльцин, голова Верховної Ради Білорусії С.Шушкевич під час зустрічі на білоруській землі у Біловезькій пущі денонсували договір 1922 р. про утворення СРСР і оголосили про **створення Співдружності незалежних держав (СНД).** СРСР припинив існування.

6.2. Становлення владних структур у перші роки незалежності (1991 р. – перша половина 1994 р.)

Ключовим завданням перших років державотворення стало формування трьох основних гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової.

Законодавча влада в Україні здійснюється Верховною Радою, що обирається один раз на чотири роки у складі 450 народних депутатів. Незалежній Україні вищий законодавчий орган «дістався у спадок» від Української РСР. Обрана навесні 1990 р. Верховна Рада 12 скликання працювала до весни 1994 р.

Обов'язки глави держави та керівника виконавчої влади було покладено на Президента України. За його поданням Верховна Рада затверджувала склад Кабінету Міністрів та прем'єр-міністра. У свою чергу, **Кабінет Міністрів** займався розробкою та вирішенням практичних питань управління діяльністю народного господарства, опрацюванням суспільних програм. **Верховна Рада 12 скликання за час своєї роботи змінила 4 уряди:** В.Масола (травень-жовтень 1990 р.), В.Фокіна

(жовтень 1990 р. – жовтень 1992 р.), Л.Кучми (жовтень 1992 р. – вересень 1993 р.), Л.Кравчука – Ю.Звягільського (вересень 1993 р. – червень 1994 р.).

Новим компонентом виконавчої влади стали запроваджені 5 березня 1992 р. в усіх областях, містах Києві та Севастополі, районах м. Києва посади **представників Президента України**. Вони наділялися повноваженнями вищої посадової особи державної виконавчої влади. Їм підпорядковувалася місцева державна адміністрація, яка формувалася на базі працівників апарату виконавчих комітетів відповідних рад. Але ця спроба реформувати радянську систему, створити жорстку виконавчу вертикаль, підпорядковану Президенту, не вдалася. **У 1994 р. Верховна Рада ліквідувала місцеві державні адміністрації і повернула державну владу на місцях радам народних депутатів і їхнім виконкомам.**

На початковому етапі державотворення мала місце низка **негативних тенденцій**: 1) не вдалося ефективно і зважено здійснити розподіл владних повноважень; 2) роздвоєність виконавчої влади (Президент – уряд) надзвичайно ускладнювала управління і заважала працювати; 3) послідовна протидія Верховної Ради не дала змоги створити сильну виконавчу владу, необхідну в умовах перехідного періоду. Спробою вирватися з цієї кризи стало рішення про проведення дострокових парламентських і президентських виборів у першій половині 1994 р.

Судова влада в Україні здійснюється Верховним Судом республіки, загальними, арбітражними та військовими судами. Нагляд за точним виконанням законів на всій території України відповідно до Закону «Про прокуратуру» (5 листопада 1994 р.), покликана здійснювати **Генеральна прокуратура республіки.**

У перші роки незалежності було прийнято низку інших важливих законодавчих актів. Зокрема, 24 серпня 1991 р. вийшла **постанова Верховної Ради «Про військові формування на Україні»**, згідно з якою всі війська, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді. Постанова передбачала створення Міністерства оборони України, яке очолив генерал-майор авіації К.Морозов, формування Збройних сил України. У жовтні 1991 р. вищим законодавчим органом республіки було схвалено концепцію оборони та будівництва Збройних сил України. **6 грудня 1991 р. прийнято закон «Про Збройні сили України».**

Серед нормативних актів, покликаних забезпечити суверенне існування України, важливе місце посів Указ Президента України Л.Кравчука від 12 грудня 1991 р. **«Про утворення державного митного комітету України».** 4 листопада 1991 р. Верховною Радою було ухвалено **Закон «Про державний кордон України»**, який проголошував недоторканість кордонів, регламентував їх режим, порядок охорони, перетину. Водночас було прийнято **Закон «Про прикордонні війська України».**

8 жовтня 1991 р. Верховна Рада ухвалила **Закон «Про громадянство України»**, відповідно до якого громадянство України набули всі, хто жив на території республіки, не був громадянином іншої держави й не заперечував бути громадянином України.

Законодавчо було закріплено національну символіку як державну. 15 січня 1992 р. Президія Верховної Ради затвердила музичну редакцію Державного гімну «Ще не вмерла Україна». 28 січня відповідною постановою Верховної Ради був затверджений Державний прапор, 19 лютого – тризуб як малий Державний герб.

Запроваджено також власну грошову одиницю. З метою виходу з рубльової зони у 1992 р. на території республіки був покладений початок обігу купонів багаторазового використання, а 1 вересня 1996 р. відповідно до Указу Президента на зміну купону прийшла національна валюта – **гривня**.

6.3. Конституційний процес в Україні

За умов незалежної України стала абсолютно очевидною необхідність розробки і прийняття нової Конституції України.

Початок конституційного процесу поклато ухвалення Верховною Радою 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Спираючись на Декларацію, **парламент утворив у жовтні 1990 р. конституційну комісію**, яка повинна була розробити проект концепції Основного Закону. У **червні 1991 р. концепція нової Конституції була затверджена**. Після цього комісія зайнялася розробкою проекту Основного Закону. Після проголошення незалежності України до проекту було внесено принципові корективи. У 1992 р. підготували **офіційний проект, який 1 липня того ж року було винесено на всенародне обговорення**. Доопрацьований проект Конституції було подано до Верховної Ради у травні 1992 р. Друге читання проекту акту відбулося у жовтні 1993 р. З різних причин, як об'єктивних, так і суб'єктивних, усі ці проекти так і не стали Основним Законом України.

Другий етап конституційного процесу розпочався після виборів Президента і нового складу Верховної Ради. У **вересні 1994 р. почала діяти нова Конституційна комісія**, утворена за принципом представництва двох гілок влади. Співголовами комісії були затверджені Президент України Л.Кучма і Голова Верховної Ради О.Мороз. Намагаючись активізувати конституційний процес, Президент 2 грудня 1994 р. виніс на розгляд Верховної Ради проект «Конституційного закону України» про державну владу і місцеве самоврядування в Україні. Ця ініціатива не була підтримана парламентом і ще більше посилила напруження між гілками влади. З метою розв'язання конфлікту **8 червня 1995 р. було прийнято Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України** «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». Відповідно до цього акту Верховна Рада цілком позбавлялась поточного контролю за діяльністю не лише Кабінету Міністрів і органів державного управління, але і місцевих Рад, котрі у свою чергу позбавлялися майже всіх своїх повноважень і ставилися під керівництво глав місцевих державних адміністрацій, призначуваних особисто Президентом. Формально самоврядування зберігалось лише на рівні населених пунктів, де залишалися виконкоми Рад, а їхні голови обиралися загальним голосуванням населення.

11 березня 1996 р. Конституційна комісія схвалила проект Конституції передала його на розгляд Верховної Ради. 24 квітня проект було прийнято за основу. 5 травня 1996 р. створено Тимчасову спеціальну комісію з доопрацювання проекту Конституції, до якої увійшли представники всіх депутатських фракцій і груп. У червні комісія завершила свою роботу. **28 червня 1996 р. нову Конститу-**

цію було прийнято. Конституція юридично закріпила політичний і економічний суверенітет Української держави, її територіальну цілісність, основні права і свободи українських громадян. **Вона стала своєрідним компромісом між Президентом і парламентом.** Відповідно до Основного Закону Верховна Рада давала згоду Президенту на призначення прем'єр-міністра, затверджувала програму уряду, а також один раз впродовж парламентської сесії могла відправити уряд у відставку. У свою чергу, Президент отримав право в будь-який момент відправити у відставку як будь-кого з членів Кабінету (включаючи прем'єра), так і весь уряд у цілому, без погодження з парламентом. Силові міністерства і відомства (МО, МВС, МНС, СБУ, ДПАУ, Генеральна прокуратура та ін.) на пряму підпорядковувалися Президенту. Законодавча влада виявилася фактично відстороненою від скільки-небудь значного впливу на прийняття найважливіших державних рішень.

З прийняттям Конституції конституційний процес не завершується. Життя довело необхідність змін і перерозподіл владних повноважень у трикутнику Президент – прем'єр-міністр (Кабінет Міністрів) – Верховна Рада. **16 квітня 2000 р. відбувся всеукраїнський референдум,** метою якого було посилення президентської гілки влади за рахунок повноважень парламенту. На всенародне голосування винесли чотири питання: про право Президента на розпуск Верховної Ради, якщо протягом місяця в ній не буде сформовано постійно діючої більшості або якщо вона не затвердить державний бюджет; про скасування депутатської недоторканності; про скорочення кількості народних депутатів з 450 до 300; про заснування верхньої палати парламенту як представника інтересів регіонів. Усі ці питання були підтримані переважною більшістю голосів громадян України. На заваді реалізації результатів референдуму стала політична криза, яка охопила Україну наприкінці 2000 р. – у першій половині 2001 р.

Усі спроби внести зміни і доповнення до Конституції у 2000-2004 рр. не мали успіху. Лише **8 грудня 2004 р. в результаті компромісу між опозицією та тодішнім Президентом Л.Кучмою парламент прийняв Закон «Про внесення змін до Конституції України»,** який суттєво розширював повноваження парламенту. Зокрема, депутати отримали право призначати за поданням Президента України прем'єр-міністра, міністра оборони та міністра закордонних справ, а за поданням прем'єр-міністра України – інших членів Кабінету Міністрів. Парламент отримав право здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України. Відповідно до нового закону Кабінет міністрів складає повноваження не перед новообраним Президентом, як це було раніше, а перед новообраною Верховною Радою України. Верховна Рада також має право призначати на посади і звільняти з посад голів Служби безпеки України (по представленню Президента), Антимонопольного комітету, Державного комітету телебачення і радіомовлення, Фонду держмайна, Національного банку України (НБУ), а також половину складу Ради НБУ, членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України, половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, третину складу Конституційного суду; давати згоду на призначення на посаду і звільнення з посади Президентом Генерального прокурора України, висловлювати недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади.

Офіційно Закон від 8 грудня 2004 р. вступив у дію з 1 січня 2006 р. Україна перетворювалася з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку.

30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України скасував дію конституційної реформи 2004 р. З цієї дати знову діяла Конституція 1996 року.

На цьому конституційний процес не завершився. 21 лютого 2014 р. Верховна Рада України без рішення профільного комітету і без висновку Конституційного Суду прийняла закон «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Наступного дня, враховуючи, що цей закон про відновлення дії окремих положень Конституції України не був підписаний Президентом, парламент ухвалив постанову «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII». Таким чином, 22 лютого 2014 р. відновлювалася чинність конституційної реформи 2004 року і Україна знову перетворювалася на парламентсько-президентську республіку

6.4. Характерні риси та особливості становлення багатопартійності в Україні

Розбудова суверенної України, заборона Комуністичної партії спричинили перегрупування партійно-політичних сил, появу нових партій у республіці. У жовтні 1991 р. частина членів забороненої Компартії заснувала **Соціалістичну партію України** на чолі з колишнім лідером парламентської більшості О.Морозом. У січні 1992 р. у Херсоні відбувся установчий з'їзд **Селянської партії**, що представляла інтереси колгоспно-радгоспної верхівки. Головою СелПУ обрали С.Довганя. У березні 1992 р. в Україні відновила свою діяльність ОУН (бандерівці), яка в жовтні того ж року трансформувалася в **Конгрес українських націоналістів** (на чолі з С.Стецько).

У ряді партій відбувся розкол. У травні 1992 р. від Української республіканської партії відкололося радикальне крило на чолі з С.Хмарою, яке незабаром утворило **Українську консервативну республіканську партію**. Загострилися суперечки всередині Руху. У грудні 1992 р. внаслідок розколу у деяких регіональних організаціях НРУ утворився альтернативний **Всенародний рух України** під проводом Л.Скорик. Скориставшись Законом України «Про об'єднання громадян» (червень 1992 р.), у червні 1993 р. **відновила свою діяльність Комуністична партія України**, що ставила за мету «збереження соціалістичного напрямку розвитку суспільства» (першим секретарем ЦК КПУ обрали П.Симоненка). У січні 1995 р. відбувся установчий з'їзд **Соціал-демократичної партії України (об'єднаної)**, що об'єднала Соціал-демократичну партію України, Українську партію справедливості і Партію прав людини. Спочатку її очолював В.Онопенко, а з 1997 р. – Л.Кравчук і Є.Марчук. У лютому 1996 р. **утворилася Народно-демократична партія** на чолі з А.Матвієнком.

Загалом в Україні наявні декілька груп партій. Так, **праві націонал-радикальні партії** представлені партіями «Державна самостійність України», Українська На-

ціональна Асамблея, Соціал-національна партія України (нині – всеукраїнське об'єднання «Свобода»), Конгрес українських націоналістів, Радикальна партія Олега Ляшка, «Правий сектор» та ін. В основу ідеології покладений інтегральний націоналізм (домінування національних інтересів над іншими, найвища цінність – українська нація, пріоритет національної держави, політики над економікою). Вимагають виходу України з СНД. Виступають проти вільних економічних зон та автономії Криму.

До **правоцентристських націонал-демократичних партій** належать Народний Рух України, Партія «Реформи і порядок», Українська республіканська партія України, Демократична партія України, Партія зелених України, Українська народна партія «Собор», «Наша Україна», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», «Український Демократичний Альянс за Реформи» («УДАР») та ін. Вони проголошують будівництво національної України демократичним шляхом. Ідеологічна основа базується на неоконсерватизмі (мінімальне втручання держави в економіку) та поміркованому націоналізмі (баланс інтересів нації, особи, єдність прав нації і прав людини). Підтримують відродження релігії, поширення християнської моралі. Відстоюють захист української мови і культури. Стійкі прихильники європейської інтеграції.

Центристські (ліберально-демократичні) партії представлені Ліберальною партією України, Народньо-демократичною партією, Народною партією, Українською партією «Яблуко» та ін. Їх ідейно-теоретичною основою є лібералізм, який проголошує вищою цінністю свободу людини. Ліберали виступають за обмеження влади держави, проти її втручання в економіку, суспільне та приватне життя громадян, підтримують створення вільного демократичного громадянського суспільства, є прихильниками повномасштабної інтеграції до ЄС.

Соціал-демократичні партії представлені Соціал-демократичною партією України (об'єднаною), Слов'янською партією, Партією «Союз», Партією регіонів, «Демократичним Союзом», Соціал-демократичним союзом, «Трудовою Україною». Головні ідеологічні засади цих партій базуються на таких ідеалах, як пріоритет прав людини, соціальна справедливість і солідарність. Соціал-демократи є послідовними прихильниками політичної, економічної та соціальної демократії. Сповідують участь України у процесах європейської інтеграції, зміцненні СНД, прихильні до стратегічного партнерства з Росією. Є розбіжності у поглядах на мовну проблему.

До **лівих (соціалістичних та комуністичних) партій** належать Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Селянська партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Всеукраїнське об'єднання лівих, «Справедливість» та ін. Ідейно-теоретичною основою цих партій є модифікований марксизм-ленінізм. У державному будівництві віддають перевагу владі рад, унітарній децентралізованій державі. Виступають за двомовність в Україні та надання російській мові статусу державної. Економічна платформа ґрунтується на визнанні соціально-орієнтованої та планово-ринкової економіки. Ліві є прихильниками зміцнення СНД, створення нового союзу народів Співдружності, виступають проти членства України в НАТО.

На 13 листопада 2012 р. в Україні офіційно зареєстровані **200 політичних партій**. В останніх виборах до Верховної Ради брали участь 87 політичних партій, 9 з яких стали парламентськими.

Зміцненню і розвитку політичних партій в Україні сприяли зміни у виборчому законодавстві. У 1994 р. вибори до Верховної Ради України здійснювалися за **мажоритарною виборчою системою** ((система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) отримують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються не обраними)). У 1998, 2002 і у 2012 рр. обирали за **змішаною виборчою системою** (половина депутатів обиралася за виборчими списками партій). У 2006 і 2007 р. вибори до ВРУ проходилися за **пропорційною виборчою системою**, яка передбачає обирати склад парламенту лише за партійними списками. У **2001 р. було сформовано перший коаліційний уряд**.

6.5. Політичний розвиток України у 1994-1999 рр.

Перехід до ринкових відносин викликав загострення соціально-економічної ситуації в країні, що у свою чергу спричинило загострення політичної ситуації. Населення висловлювало невдоволення діяльністю Верховної Ради України і Президента. Зрештою було прийнято рішення провести дострокові вибори Президента і Верховної Ради.

18 листопада 1993 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про вибори народних депутатів України», який базувався на мажоритарному принципі. Було встановлено 50% поріг явки виборців. **27 березня 1994 р. відбулися перші в умовах незалежності вибори до Верховної Ради України**. У голосуванні брали участь близько 28,8 млн громадян, або 75,6% внесених до списків виборців. У першому турі виборів було обрано 49, а під час другого туру, який відбувся у квітні, – 289 народних депутатів. Найбільше місць у парламенті здобули комуністи – 96, Народний Рух – 20, СелПУ – 18, СПУ – 14 і т.д. Таким чином, **вибори засвідчили домінування лівих політичних сил**. З часом у парламенті консолідувалися центристські сили, які репрезентували групи «Центр» (38 депутатів), «Реформи» (27), «Єдність» (25), «Державність» (25), Міжрегіональна депутатська група (25). Головою Верховної Ради України 18 травня 1994 р. було обрано О.Мороза. Парламент затвердив прем'єр-міністра В.Масола.

У червні-липні 1994 р. відбулися президентські вибори. Перший тур виборів відбувся 26 червня. До виборчого бюлетеня було внесено 7 претендентів – Л.Кучма, Л.Кравчук, І.Плющ, П.Таланчук, В.Лановий, О.Мороз, В.Бабич. Найбільше голосів набрали Л.Кравчук (37,68%) та Л.Кучма (31,25%). Перемогу у другому турі (10 липня 1994 р.) здобув Л.Кучма. Особливо вагомою була його перевага у Донбасі, східних і південних областях України та в Криму. У центральних і західних областях більшість виборців голосували за Л.Кравчука. 19 липня новообраний Президент склав присягу.

У період першого президентства Л.Кучми до найбільш позитивних зрушень відносяться прийняття Верховною Радою Конституції України 28 червня 1996 р. та введення національної грошової одиниці гривні (вересень 1996 р.). Разом з тим, у

цей час в Україні змінилося 4 прем'єр-міністри, що свідчить про незначні успіхи в економічній політиці. Значного удару по українській економіці завдала фінансова криза осені 1998 р., яка мала як внутрішні, так і зовнішні причини.

24 вересня 1997 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про вибори народних депутатів України». Новий закон ввів в Україні змішану мажоритарно-пропорційну виборчу систему (225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва). Для партій встановлювався чотирьохвідсотковий виборчий бар'єр. На **виборах 29 березня 1998 р.** перемогою здобула КПУ (лідер – П.Симоненко) – 24,7% (124 депутатських місця, у т.ч. і мажоритарщики), Народний Рух України (В.Чорновіл) – відповідно 9,4% (45), Виборчий блок Соціалістичної та Селянської партій «За правду, за народ, за Україну» (О.Мороз, С.Довгань) – 8,6% (35), Партія зелених (В.Кононов) – 5,4% (19), Народно-демократична партія (А.Матвієнко) – 5% (23), «Громада» (П.Лазаренко) – 4,7% (20), Прогресивна соціалістична партія (Н.Вітренко) – 4,05% (16), Соціал-демократична партія (об'єднана) (В.Онопенко) – 4,01% (16). 12 травня 1998 р. Верховна Рада розпочала свою роботу. **Вибори Голови продовжувалися майже 2 місяці («спікеріада»).** Лише 7 липня Головою Верховної Ради було обрано соціаліста **О.Ткаченка.** Заступниками обрали комуніста А.Мартинюка і В.Медведчука, який представляв СДПУ(о). Обійнявши найвищі посади в парламенті, ліві сили всілякими засобами прагнули призупинити реформацийний поступ в країні. Однак наявність у лівих лише 175 мандатів або 39% голосів новообраної Верховної Ради третього (чотирнадцятого) скликання не давала можливості змінити політичний курс держави. Не було переваги і у лояльних до Президента України фракцій: НРУ, НДП, ПЗУ і СДПУ(о) мали 185 мандатів або 41% голосів. Фракція «Громада» і позафракційні депутати разом налічували 88 голосів, тобто 20%. Отже, в ході політичного структурування нового парламенту не утворилося більшості, здатної об'єднатися навколо дій уряду.

Першою жертвою виборчих перегонів у лютому 1999 р. став лідер фракції «Громада» **П.Лазаренко.** Після оприлюднення у ЗМІ інформації, накопиченої в Адміністрації Президента, про численні факти присвоєння ним державних коштів в особливо великих розмірах колишній керівник Кабінету Міністрів втік до США. **Фракція «Громада» зазнала розколу.**

Народний депутат **Ю.Тимошенко** з частиною «громадівців» утворила фракцію «**Батьківщина**», перетворену восени 1999 р. на однойменну партію. Напередодні президентських виборів **зазнав розколу й Народний Рух України.** Загибель в автокатастрофі 25 березня 1999 р. лідера партії В.Чорновола загострила внутрішньопартійне протистояння. Рух поділився на дві партії: Українську народну партію очолив Ю.Костенко, а керівником Народного Руху України став Г.Удовенко.

31 жовтня 1999 р. в Україні відбулися чергові президентські вибори, у яких взяла участь 32 претендента, але лише 15 з них були зареєстровані як кандидати у Президенти. У ході виборчої кампанії 4 претенденти на посаду Прези-

дента України С.Марчук, О.Мороз, О.Ткаченко і міський голова Черкас В.Олійник підписати угоду «Про чесні вибори» (т.зв. «Канівська четвірка»), заявивши про можливість висунення єдиного кандидата від угруповання. Однак вони не змогли здійснити задумане. Переможцем першого туру виборів стали Л.Кучма (36,49% голосів) і П.Симоненко (22,26%). Другий тур відбувся 14 листопада. **Перемогу здобув Л.Кучма (56,25%)**. Чинного Президента підтримали в 15 областях України, містах Києві і Севастополі, на виборчих дільницях за кордоном. За П.Симоненка проголосувало 37,60% виборців.

6.6. Політична боротьба в Україні у 1999-2004 рр.

Після обрання у листопада 1999 р. Л.Кучми Президентом України відбулася зміна уряду. У грудні 1999 р. прем'єр-міністром України було призначено **В.Ющенка**, який до цього працював головою Національного банку України і заявив про себе як реформатор. За період його прем'єрства в **економічному житті країни відбулись важливі зрушення**. Починаючи з 2000 р., почалось економічне зростання після десяти років падіння. Уряд Ющенка за період своєї діяльності зазнавав значного тиску від різних політичних сил і фінансово-промислових груп. Показовою в цьому плані була доля міністра паливно-енергетичного комплексу Ю.Тимошенко, якій вдалось дещо стабілізувати становище у галузі і розв'язати значну частину проблем. Однак її діяльність викликала постійну критику і нападки. Почалося реформування у системі освіти.

Одночасно у січні 2000 р. було проголошено про створення парламентської більшості у складі 237 депутатів, яка у своєму зверненні висловила готовність солідарно виступати за здійснення реформ в Україні разом з урядом В.Ющенка. Проте робота гальмувалася деструктивними діями лівих сил на чолі з Головою Верховної Ради України. У зв'язку з цим 1 лютого 2000 р. п'яту сесію Верховної Ради було проведено у приміщенні Українського дому, на яку прибуло 255 із 455 депутатів. У перший день роботи Головою Верховної Ради України було обрано **І.Плюща** (НДП), а його заступниками – В.Медведчука (СДПУ(о)) і С.Гавриша (фракція «Відродження регіонів»). Ці події дістали назву **«оксамитова революція»**.

Наприкінці 2000 р. Україну охопила політична криза. Вона розпочалася з оприлюднення 28 листопада 2000 р. у Верховній Раді сенсаційних аудіозаписів колишнього офіцера служби охорони Президента М.Мельниченка про начебто причетність Л.Кучми в тій чи іншій формі до бійства журналіста Георгія Гонгадзе, співробітника опозиційного до влади Інтернет-видання «Українська правда» (16 вересня 2000 р. Гонгадзе зник, а 2 листопада було знайдено ймовірно його обезголовлене тіло). На хвилі **«касетного скандалу»** в країні **почалося формування некомуністичної, правоцентристської опозиції**. Опозиційними до чинної влади силами було створено низку структур: комітет «Україна без Кучми», Форум національного порятунку, Громадський комітет опору «За правду», куди увійшли такі відомі політики, як Л.Лук'яненко, Ю.Тимошенко, О.Мороз, С.Головатий, Т.Чорновіл, молоді члени СПУ під керівництвом редактора газети «Грані» Ю.Луценка та група правих на чолі з головою дослідницького інституту «Республіка» В.Чемирисом. **На Майдані Незалежності було створено наметове містечко під назвою «Зона, віль-**

на від Кучми». Згодом до учасників проекту долучилися представники організації УНА-УНСО під проводом А.Шкіля, Всеукраїнська організація «Тризуб» ім. С.Бандери, об'єднання «Щит Батьківщини» на чолі з Д.Корчинським. Їхньою основною вимогою була відставка Президента України Л.Кучми та його найближчого оточення. Президент змушений був відправити у відставку міністра внутрішніх справ Ю.Кравченка та голову Служби безпеки України Л. Деркача.

Незгасаючі **антипрезидентські маніфестації на вулицях Києва змусили Л.Кучму вдатися до контрзаходів**. У січні 2001 р. указом Президента України було звільнено з посади віце-прем'єр-міністра Ю.Тимошенко. 13 лютого 2001 р. її як одного із співзасновників «Форуму національного порятунку» (координаційного органу опозиції, спрямованого на повалення Президента Л.Кучми шляхом демонстрацій), було заарештовано і звинувачено у контрабанді російського газу, підробці фінансових документів, ухилянні від сплати податків і дачі хабарів П.Лазаренку. 1 березня наметове містечко на майдані Незалежності було знесене міліцією. Свого апогею протистояння сягнуло 9 березня 2001 р., коли під час святкування річниці народження Т.Шевченка в сутичці демонстрантів з міліцією постраждали десятки людей, сотні активістів опозиції було затримано.

26 квітня 2001 р. пропрезидентські фракції при підтримці комуністів відправили у відставку В.Ющенка, якому за рік роботи на посаді прем'єр-міністра вдалося ліквідувати багаторічні державні борги перед пенсіонерами та працівниками бюджетної сфери. **Ющенко поповнив ряди опозиції**. Наприкінці травня 2001 р. **прем'єр-міністром України було затверджено президента Українського союзу промисловців і підприємців А.Кінаха** (травень 2001 р. – листопад 2002 р.).

31 березня 2002 р. відбулося голосування на виборах до Верховної Ради України, які, як і попередні, відбулися за змішаною виборчою системою, за якою 50% депутатів обиралися за партійними списками, а 50% в мажоритарних виборчих округах. Чотирьохвідсотковий бар'єр з 30 виборчих блоків подолали: блок «Наша Україна» на чолі з В.Ющенком – 23,55%, Комуністична партія України (КПУ) – 20,01%, Блок «За єдину Україну!» (В.Литвин) – 11,79%, Блок Юлії Тимошенко – 7,25%, Соціалістична партія України (СПУ) – 6,87%, Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о)) – 6,27%.

Політичні сили, що перемогли на виборах утворили свої фракції. До фракції «Єдина Україна» увійшло 177 депутатів, до «Нашої України» – 118 депутатів, до КПУ – 64, СДПУ(о) – 31, БЮТу – 23, СПУ – 22. 12 депутатів побажали залишитися позафракційними. **28 травня 2002 р. Головою Верховної Ради України було обрано В.Литвина** («Єдина Україна»), заступниками – Васильєва і О.Зінченка (СДПУ(о)). Весняно-літня боротьба за формування парламентської більшості не принесла бажаних результатів ні опозиції, ні партії влади. У червні 2002 р. фракція «Єдина Україна» розпалася на 6 фракцій: фракції «Партії регіонів» – 52 депутати, партії «Трудова Україна» – 31, Партії промисловців і підприємців – 20, «Народовладдя» – 17, «Аграрії України» – 17, «Демократична ініціатива» – 15.

Восени 2002 р. знову почалися акції протесту проти чинної влади. Зокрема, 16 вересня, в день загибелі Г.Гонгадзе, опозиційні політичні сили – блок Юлії Тимошенко, «Наша Україна», Соціалістична та Комуністична партії – провели у

Києві **Всеукраїнські народні збори «Повстань, Україно!»** за участю десятків тисяч громадян.

Прагнучи розблокувати ситуацію, у листопада 2002 р. **Л.Кучма** відправив у відставку уряд **А.Кінаха** й запропонував на посаду прем'єр-міністра голову Донецької обласної державної адміністрації **В.Януковича**.

Коаліційний уряд під керівництвом В.Януковича (листопад 2002 р. – грудень 2004 р.) упродовж своєї діяльності так і не домігся реформування української економіки. Незважаючи на зростання внутрішнього валового продукту (у першому півріччі 2003 р. ріст ВВП склав 7,1%), уряд Януковича змушений був долати «зернову кризу» (серпень 2003 р.), «бензинову кризу» (червень 2004 р.), «м'ясну кризу» (осінь 2004 р.), ліквідувати заборгованість по заробітній платі, яка на середину 2003 р. становила 2,35 млрд грн.

6.7. «Помаранчева революція» 2004 р.

Вибори Президента України 2004 р. стали переломними в історії України. Л.Кучма відмовився від участі у виборах. Кандидатом від існуючої влади став діючий прем'єр-міністр **В.Янукович**. Опозиційні сили об'єдналися навколо **В.Ющенка**, лідера «Нашої України». Загалом, за найвищу посаду в країні висловили бажання позмагатися 24 претенденти.

Президентські вибори відбулися 31 жовтня 2004 р. В результаті голосування голоси виборців розподілилися так: В.Ющенко – 39,90% голосів, В.Янукович – 39,26%, О.Мороз – 5,82%, П.Симоненко – 4,97%, Н.Вітренко – 1,53%, А.Кінах – 0,93%. Решта 18 кандидатів набрали менше 1% голосів.

Після першого туру про підтримку В.Ющенка у другому турі виборів заявили О.Мороз, А.Кінах, мер Києва О.Омельченко, лідер Християнсько-ліберальної партії Л.Черновецький. Януковича підтримали лідери ПСПУ Н.Вітренко та партії «Відродження» Г.Кирпа. Новизною другого туру було те, що між двома кандидатами відбулися відкриті теледебати.

Другий тур виборів відбувся 21 листопада. 22 листопада ЦВК оголосила попередні результати. За даними ЦВК, переміг **В.Янукович** з результатом 49,42% голосів. В.Ющенко одержав 46,7%. Явка виборців склала 80,78%.

22 листопада у Києві на Майдані Незалежності, у ряді обласних центрів почалися масові мітинги па підтримку В.Ющенка. Тоді ж міські ради Києва, Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Вінниці висловили недовіру ЦВК, підтримавши В.Ющенка. **В Україні почалася «Помаранчева революція» як масовий рух проти фальсифікацій на виборах та в підтримку В.Ющенка**

23 листопада В.Ющенко в сесійному залі Верховної Ради України склав присягу Президента України. В той же день його визнали Президентом Львівська, Чернівецька, Волинська, Івано-Франківська обласні ради, міські ради цих міст та Тернополя, Хмельницького і ряду районних центрів. У Києві прихильники В.Ющенка взяли в облогу приміщення Адміністрації Президента і Кабінету Міністрів, заблокували приміщення Верховної Ради, ЦВК, телецентру.

24 листопада ЦВК прийняла постанову «Про результати виборів Президента та обрання Президента України», оголосивши переможцем виборів В.Януковича. Проте опозиція не дала опублікувати цю постанову.

Події в Україні стали темою номер один у світі. Представники урядів США, Польщі, Канади, Німеччини, Грузії, голова зовнішньополітичного відомства ЄС Хав'єр Солана заявили про невизнання результатів другого туру виборів і закликали діючого Президента Л.Кучму провести переговори з обома претендентами.

Тим часом відповідальність за захист демократії в Україні взяв на себе створений коаліцією «Сила народу» 25 листопада 2004 р. **Комітет національного порядку**, який одним з перших рішень призначив А.Кінаха головою всеукраїнського страйкового комітету та оприлюднив «Декрет поновлення народовладдя в Україні». Того ж дня, Надзвичайний всеукраїнський з'їзд депутатів місцевих рад – прихильників В.Ющенка створили **Всеукраїнський центральний виконком місцевих рад**. 25 листопада Верховний Суд України своїм рішенням заборонив ЦВК оголошувати результати виборів до закінчення розгляду скарги Ющенка.

В.Янукович оприлюднив заяву, в якій запевнив, що йому не потрібна фіктивна перемога, котра може призвести до людських жертв і оголосив свою готовність до переговорів. **26 листопада і 1 грудня 2004 р. в Києві відбулися засідання круглого столу по врегулюванню післявиборчої ситуації** за участю Л.Кучми, Голови Верховної Ради В.Литвина, В.Януковича, В.Ющенка, президентів Польщі і Литви – Александра Квасневського і Валдуса Адамкуса, представника ЄС Хав'єра Солани, генерального секретаря ОБСЄ Яна Кубиша і спікера Держдуми Росії Бориса Грізлова.

27 листопада 2004 р. парламент України ухвалив постанову про вихід з політичної кризи. **Вибори були визнані такими, що не відбулися.**

В той же час **28 листопада в м. Сєвєродонецьку відбувся з'їзд депутатів рад усіх рівнів** Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської областей та Криму, на якому законно обраним Президентом було визнано В. Януковича. На з'їзді йшлося також про проведення референдуму з питання заміни централізованого унітарного територіального устрою України федерацією регіонів, звучали заклики до створення Південно-Східної автономної республіки.

1 грудня Верховна Рада під тиском Комітету національного порядку ухвалила **постанову про відставку уряду України на чолі з В.Януковичем** і формування уряду народної довіри (за недовіру Кабінету Міністрів проголосували 229 депутатів).

3 грудня Верховний Суд України зобов'язав ЦВК організувати повторне голосування по виборам Президента України, яке було призначене на 26 грудня 2004 р. 8 грудня Верховна Рада України затвердила новий склад ЦВК і схвалила новий закон «Про особливості застосування Закону «Про вибори Президента» при повторному голосуванні 26 грудня».

26 грудня відбулося повторне голосування. 10 січня 2005 р. ЦВК офіційно оприлюднила результати голосування: за В.Ющенка віддали свої голоси 51,99% виборців, за В.Януковича – 44,2%.

Інавгурація Президента України В.Ющенка відбулася 23 січня 2005 р. на Майдані Незалежності.

6.8. Політична боротьба у 2005-2012 рр.

4 лютого 2005 р. Верховна Рада України затвердила на посаді прем'єр-міністра України Ю.Тимошенко. Був сформований уряд народної довіри. 24 серпня на День Незалежності України у виступі на Майдані президент В.Ющенко назвав уряд Тимошенко «найкращим». Однак, через два тижні в президентській команді спалахнув скандал. Після демонстративної заяви про відставку Державного секретаря О.Зінченка, який звинуватив П.Порошенка в «корупції та змові», – 8 вересня 2005 р. Ющенко відправив уряд Ю.Тимошенко у відставку у зв'язку з конфліктами всередині виконавчої гілки влади. Ющенко стверджував, що Тимошенко діяла в інтересах окремих бізнесових кіл. Новий уряд очолив 22 вересня 2005 р. **Ю.Схануров**, який прагнув весті з президентом узгоджену політику, хоча це не забезпечило ні економічної, ні політичної стабільності. Скандали в президентському оточенні, непослідовність у кадровій політиці, відсутність змін на краще призвели до швидкого падіння авторитету нової влади. Особливо яскраво це продемонстрували парламентські вибори 2006 р. **Вибори до Верховної Ради України відбулися 26 березня за пропорційною системою.** Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від числа виборців, що взяли участь у голосуванні. Згідно з офіційними результатами, у Верховну раду V скликання пройшли: Партія регіонів (186 мандатів), Блок Юлії Тимошенко (129), Народний союз «Наша Україна» (81), Соціалістична партія України (33), Комуністична партія України (21). У парламенті створили т.зв. антикризову коаліцію, яка включала Партію регіонів, соціалістів і комуністів. Посаду Голови Верховної Ради 6 липня 2006 р. обійняв О.Мороз, а **прем'єр-міністром став В.Янукович** (з 4 серпня 2006 р.). БЮТ і «Наша Україна» стали в опозицію.

3 серпня 2006 р. у ході засідання Загальнонаціонального круглого столу було **підписано Універсал національної єдності** (запропонований Президентом України для подолання політичних розбіжностей між партіями Верховної Ради). Зокрема, в акті декларувалося: забезпечення енергетичної безпеки України, підвищення ефективності використання природних ресурсів, енергоносіїв, впровадження енергозберіжних технологій; продовження курсу євроінтеграції України з перспективою вступу в ЄС, невідкладний початок переговорів про створення зони вільної торгівлі з ЄС; взаємовигідне співробітництво з НАТО; рішення питання про вступ у НАТО за результатами всеукраїнського референдуму. Універсал підписано усіма політичними силами Верховної Ради, крім БЮТ, а КПУ – із застереженнями. Передбачалося, що текст Універсалу ляже в основу програми дій коаліційного уряду.

У Верховній Раді України упродовж 2006-2007 рр. відбулося переформатування коаліції. Після того, як до фракцій Партії регіонів і КПУ примкнули соціалісти, а також переходу до цієї коаліційної сили і декількох депутатів з фракції блоку «Наша Україна» і БЮТ, **Президент України В.Ющенко оголосив про проведення дострокових виборів до Верховної Ради України, які відбулися 30 вересня 2007 р.** Трьохвідсотковий бар'єр подолали Партія регіонів – 34,37% (175 місць у парламенті), Блок Юлії Тимошенко – 30,71% (156), блок «Наша Україна – Народна самооборона» – 14,15% (72), КПУ – 5,39% (27), Блок Литвина – 3,96% (20). 29 листопада було сформовано коаліцію у складі НУНС і БЮТ. 4 грудня **Головою**

Верховної Ради України обрали А.Яценюка. 18 грудня 2007 р. уряд України очолила Ю.Тимошенко. Роботу уряду ускладнювали численні провокації з боку Президента України В.Ющенка та його команди у владі, про що Тимошенко та її уряд неодноразово заявляли. Незважаючи на протистояння з Президентом та протидію опозиції, а головне – на розпал світової економічної кризи, Ю.Тимошенко не допустила дефолту країни. В той же час В.Ющенко періодично заявляв про неминучість дефолту. Прем'єр-міністр особисто очолила боротьбу з «газовою» та «земельною» мафією, яка закінчилась у першому випадку усуненням корупційного посередника з постачання природного газу з Російської Федерації в Україну (Рос-УкрЕнерго), а в другому – започаткуванням безкоштовного оформлення та видачі громадянам державних актів на право власності на земельні ділянки.

17 вересня 2008 р. А.Яценюк у зв'язку із припиненням існування правлячої коаліції подав у відставку. **9 грудня того ж року Головою Верховної Ради обрали В.Литвина.**

У 2010 р. відбулися **чергові вибори Президента України.** Спочатку вони були призначені Верховною Радою України на 25 жовтня 2009 р., але ця дата була оскаржена чинним Президентом України В.Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як останній визнав таке рішення протиправним, Верховна Рада призначила **вибори на 17 січня 2010 р.** Центральна виборча комісія зареєструвала 18 кандидатів. У першому турі В.Янукович одержав 35,32% голосів, Ю.Тимошенко – 25,05%, С.Тігіпко – 13,06%, А.Яценюк – 6,96%, В.Ющенко – 5,45% і т.д. Другий тур відбувся 7 лютого 2010 р. **Перемогу здобув лідер опозиції В.Янукович,** за якого віддали свої голоси 48,95% виборців. Ю.Тимошенко відстала на 3,48%.

Перемога В.Януковича змінила співвідношення сил у Верховній Раді. 2 березня 2010 р. спікер парламенту В.Литвин оголосив про **припинення діяльності парламентської коаліції,** до якої входили БЮТ, «Наша Україна – Народна Самооборона» і Блок Литвина. Сформувалася нова більшість, до якої увійшли регіонали, комуністи, Блок Литвина, а також частина депутатів з НУНС і БЮТ.

3 березня 2010 р. Верховна Рада прийняла резолюцію про недовіру уряду Ю.Тимошенко. Тоді ж **за поданням Президента В.Януковича Верховною Радою був затверджений новий Прем'єр-міністр.** Ним став М.Азаров.

Незаперечним досягненням нової владної команди є стабілізація політичної системи України. Разом з тим, так і не вдалося втілити в життя гасло про «уряд професіоналів». Кабінет міністрів М.Азарова формувався за попереднім квотним принципом, проте з яскраво вираженим «регіональним присмаком» (за деякими підрахунками, більше третини складу чинного уряду – вихідці з Донецького регіону). Створювалися консультативно-дорадчі органи при Президентові України. 26 лютого 2010 р. В.Янукович утворив Комітет з економічних реформ, а також Національний антикорупційний комітет, 9 квітня 2010 р. – Раду регіонів.

28 жовтня 2012 р. відбулися вибори до Верховної Ради України. Було встановлено п'ятивідсотковий прохідний бар'єр і змішану систему. Явка виборців на виборчі дільниці становила 57,98%. 5% бар'єр подолали 5 партій (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», «УДАР», Комуністична партія України, ВО «Свобода»). Найбільше місць у парламенті здобула Партія регіонів (разом із мажоритарниками –

127). ВО «Батьківщина» провела 102 депутати, «УДАР» – 40, ВО «Свобода» – 38, Комуністична партія України – 32 і т.д. (всього – 9 партій). 44 особи пройшли у депутати як самовисуванці. **13 грудня 2012 р. Головою Верховної Ради обрали В.Рибка.**

6.9. Європейська революція («Євромайдан»)

«Євромайдан» – національно-патріотичні, протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, соціальної нерівності, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

Протести розпочалися 21 листопада 2013 р. як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. 24 листопада 2013 р. відбувся найбільший мітинг опозиції за період президентського правління Януковича (за оцінками опозиції, мітинг зібрав до 150 тисяч осіб). Мітингувальники прийняли «вимоги Євромайдану»: відставка уряду Азарова за зраду національних інтересів; проведення 27 листопада (тобто до саміту у Вільнюсі) позачергової сесії Верховної Ради, на якій повинні бути прийняті всі необхідні євроінтеграційні закони, в тому числі й закон про звільнення Юлії Тимошенко (у разі неприйняття вказаних законів Євромайдан вимагав розпуску парламенту і проведення позачергових виборів). Майдан вимагав від Януковича скасувати рішення про призупинення підготовки до асоціації з ЄС, звільнити Тимошенко, підписати «Угоду про асоціацію України та Євросоюзу» на саміті у Вільнюсі. У разі непідписання «Угоди про асоціацію» Майдан вимагав імпічменту Януковича за зраду національних інтересів. Також Євромайдан звертався до країн Заходу із закликом запровадити персональні санкції проти Януковича та представників його влади з боку Заходу; до керівництва ЄС із проханням – не закривати Україні двері в Європу, створити умови для підписання асоціації після зміни влади в Україні.

Протести в Україні значно поширилися після **силового розгону демонстрації в Києві вночі 30 листопада**. 1 грудня 2013 р. членами опозиції в Києві був створений штаб національного спротиву (ШНС) – координаційний центр Євромайдану. Про формування штабу оголосили лідери трьох опозиційних партій – В.Кличко, О.Тягнибок і А. Яценюк. Розташували штаб у Будинку профспілок. Приводом для його створення стали події ночі 30 листопада, які були кваліфіковані як «кривавий розгін мирної демонстрації». Головними вимогами штабу стала відставка Кабміну, а також проведення позачергових виборів президента й уряду. Для реалізації цих цілей проголосили призив до загальнонаціонального страйку. Резиденцією штабу стала захоплена мерія Києва. Того ж дня мітингувальники зробили спробу штурму Адміністрації Президента. 3 грудня відбулося голосування у Верховній Раді України про відставку уряду М.Азарова. «За» проголосувало лише 186 народних обранців і відповідно уряд за рішенням депутатів залишився працювати.

8 грудня було проведено т.зв. «Марш мільйона», або ж Народне віче, на Майдані Незалежності в Києві зібралися за різними оцінками від кількадесят до кількесот тисяч людей. Голова політради ВО «Батьківщина» О.Турчинов зі сцени

оголосив намір блокувати урядові будівлі та встановлювати наметові містечка на вулицях урядового кварталу. Опозиція дала Януковичу 48 годин на виконання вимог Майдану, пообіцявши блокувати його резиденцію Межигір'я. По завершенні офіційної частини заходу мітингувальники рушили на вулиці урядового кварталу, де створили та збудували кілька блокпостів та барикад, зокрема на вул. Грушевського, Лютеранській, Круглоуніверситетській та перехресті Шовковичної і Богомольця. Надвечір кілька невідомих активістів ручним способом із застосуванням тросів повалили пам'ятник Леніну на бульварі Шевченка. 22 грудня 2013 р. Народне віче на Євромайдані у Києві ухвалило резолюцію про створення загальнонаціональної організації **Всеукраїнське об'єднання «Майдан»** з метою поглиблення, розширення та подальшої координації діяльності Євромайдану. 29 грудня 2013 р. було організовано акцію протесту спрямовану персонально до головних представників влади, для звернення їхньої уваги на вимоги, висунуті Євромайданом та опозицією. В акції взяла участь велика кількість автомобілістів, велосипедистів та людей без транспортних засобів.

16 січня 2014 р. в Верховній Раді України з порушенням установленої процедури голосування **було прийнято 10 законів**, направлених на звуження конституційних прав і свобод громадян. Ці закони, на думку експертів, могли відкрити шлях до масових репресій проти мирних громадян. Опозиція назвала ці події державним переворотом і путчем. **19 січня 2014 р. у Києві на Народному вічі зібралось кілька десятків тисяч мітингувальників**, що висловили своє обурення ухваленням «Законів про диктатуру». Поступово мирна акція переросла в жорстке протистояння з міліцією та внутрішніми військами. Радикально налаштована група з «Правого сектора» зробили спробу штурму кордону охорони до урядового кварталу. Внаслідок сутичок радикали підпалили автобус «Беркута», а самих бійців закидали камінням і петардами. Спецпризначенці застосувала спецзасоби і водомет. 22 січня 2014 р. під час протистоянь на вулиці Грушевського, за офіційними даними, було вбито 3 особи. З 22 січня по 27 січня було захоплено 10 обласних адміністрацій. 25 січня 2014 р. активісти координованого О.Данилюком руху «Спільна справа» зайняли будівлю Міністерства енергетики та вугільної промисловості, а 26 січня – будівлю Міністерства юстиції.

28 січня 2014 р. М.Азаров подав у відставку з посади прем'єр-міністра України, яку цього ж дня затвердив президент. Разом з прем'єром пішов у відставку і весь його уряд. **18-20 лютого 2014 р.** було поновлено силове протистояння між силовиками та євромітингувальниками у центрі Києва. Події розгорталися у центральній частині міста: на вулиці Грушевського, у Маріїнському парку, Європейській площі, майдані Незалежності тощо. У результаті сутичок мітингувальників із силовиками на вулицях Інститутській та Грушевського, а також на Майдані Незалежності у Києві **загинуло понад 90 людей**, поранено півтори тисячі і 100 вважаються зниклими безвісти. **21 лютого 2014 р. лідери опозиції підписали з В.Януковичем угоду щодо врегулювання кризи в Україні.** Відповідно до угоди протягом 48 годин з моменту її підписання мала б відновити дію Конституція України редакції 2004 року та сформовано новий коаліційний уряд; до вересня 2014 р. буде проведена конституційна реформа; до грудня 2014 р. пройнуть позачергові

президентські вибори, прийнято нове виборче законодавство та обрано новий склад ЦВК; буде проведено розслідування випадків насильства під наглядом Ради Європи; влада та опозиція відмовляються від силових дій. Угоду було засвідчено главами МЗС Польщі та Німеччини, представником МЗС Франції та російським омбудсменом. Підписання угоди не було сприйняте людьми на майдані: демонстранти вимагали від Президента достроково піти у відставку. Зранку 22 лютого за інформацією А.Яценюка, Янукович спочатку був згодний на добровільну відставку, однак після консультацій почав категорично відхрещуватись від цього. Того ж дня **Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів підтримала постанову про усунення В.Януковича з поста Президента України**, аргументуючи таке рішення самоусуненням Януковича від виконання своїх обов'язків, та призначила позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р. Утім, сам Янукович досі вважає себе чинним главою держави; така сама позиція і в російській владі. 22 лютого В.Янукович записав телезвернення, у якому назвав події 18-20 лютого в Україні державним переворотом, порівнявши їх з приходом нацистів до влади у Німеччині, назвав депутатів, що вийшли з Партії регіонів, зрадниками та заперечив легітимність прийнятих Верховною Радою рішень. 23 лютого 2014 р. фракція Партії регіонів оприлюднила свою заяву, в якій усю відповідальність за ситуацію в Україні поклала на президента В.Януковича та його найближче оточення.

22 лютого 2014 р. подав у відставку Голова Верховної Ради В.Рибак. Того ж дня цю посаду обійняв О.Турчинов, перший заступник голови партії ВО «Батьківщина». 24 лютого 2014 р. в. о. міністра внутрішніх справ України А.Аваков заявив, що Януковича та ряд інших посадових осіб України оголошено в розшук у рамках кримінальної справи за масові вбивства мирних громадян. **З 23 лютого виконувачем обов'язків Президента України є Голова Верховної Ради О.Турчинов**. З 25 лютого він уповноважений підписувати закони України до обрання нового Президента. Також він почав підписувати президентські укази. З 26 лютого Турчинов – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. На 25 травня 2014 р. призначено позачергові вибори Президента України. ЦВК зареєструвала 23 кандидати на посаду глави держави. Серед них – О.Богомолець, Ю.Бойко, А.Гриценко, М.Добкін, Н.Королевська, О.Ляшко, П.Порошенко, П.Симоненко, Ю.Тимошенко, С.Тігіпко, О.Тягнибок та ін.

27 лютого 2014 р. Верховна Рада України затвердила на посаді прем'єр-міністра України А.Яценюка. Майдан через своє представництво, Коло народної довіри, висунув вимоги до кандидатів на посади в Кабінет Міністрів України щодо проведення аудиту міністерств перед початком діяльності уряду та зобов'язання, щоб всі міністерства викладали інформацію про витрати в Інтернеті. 27 лютого 2014 р. Верховна Рада України схвалила Програму діяльності Кабінету Міністрів України. Цілями і завданнями уряду визначені:

- Забезпечення суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України.
- Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, невідкладна імплементація її положень. Виконання всіх необхідних умов для якнайшвидшого

досягнення безвізового режиму з країнами Європейського Союзу для українських громадян.

- Розвиток всебічних добросусідських стосунків з Російською Федерацією в усіх сферах, на новій, дійсно рівноправній основі, яка враховує як даність незворотній європейській вибір України і перспективу її членства в ЄС.

- Відновлення програм співпраці з МВФ та виконання всіх умов, необхідних для отримання допомоги від МВФ та ЄС.

- Невідкладна стабілізація фінансової ситуації. Жорстка економія бюджетних коштів. Ретельний перегляд чинних податкових пільг, виданих на індивідуальній чи галузевій основі, на предмет їх реальної ефективності у сприянні розвитку та соціальної доцільності. Кардинальне зменшення різного роду субсидій, які викривляють умови конкуренції, дестабілізують державні фінанси та сприяють поширенню корупції.

- Забезпечення справедливого правосуддя. Відновлення зруйнованих «судовою реформою» 2010 р. гарантій самостійності судової влади та незалежності суддів.

- Реформування правоохоронних органів, забезпечення ефективності їх діяльності, дотримання принципу верховенства права, прозорості та підзвітності суспільству.

- Повне та всебічне розслідування фактів загибелі людей, вчинення інших злочинів, пов'язаних з проведенням масових акцій протесту у листопаді 2013 р. – лютому 2014 р. Спрямування головних зусиль на виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності організаторів та виконавців цих злочинів.

- Формування нової системи влади на принципах верховенства права, відкритості і прозорості діяльності органів державної влади. Рішуча та системна протидія корупції, передусім у вищих органах державної влади. Створення Національного антикорупційного бюро.

- Проведення люстрації передусім правоохоронних органів та судів, з метою очищення їх від тих, хто зловживав владою, порушував конституційні права людини і громадянина.

- Забезпечення жорсткого контролю з боку суспільства за використанням бюджетних коштів. Забезпечення прозорості державних закупівель. Скорочення витратів на утримання влади, скасування необґрунтованих пільг високопосадовцям.

- Прийняття (у короткостроковій перспективі) необхідних непопулярних рішень щодо цін і тарифів, із запровадженням відповідних компенсаторних механізмів адресного характеру.

- Реформа політичної системи та виборчого законодавства. Створення ефективних механізмів запобігання узурпації державної влади та порушення принципу її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

- Забезпечення чесних і прозорих президентських виборів 2014 р.

- Демонізація економіки. Усунення обмежень для конкуренції і штучних преференцій окремим суб'єктам господарської діяльності. Розширення свободи підприємницької діяльності, істотне скорочення функцій адміністративного регулювання економіки.

- Відновлення довіри з боку інвесторів до України, заохочення іноземних інвестицій. Запровадження прозорих і єдиних правил для всіх суб'єктів економічної діяльності.
- Захист прав власників та інвесторів. Гарантування державою недоторканності прав власності та зміцнення інституту власності як основи ринкової системи господарювання.
- Забезпечення енергетичної безпеки і енергозбереження. Реформа енергетичного сектору відповідно до вимог Договору про створення Енергетичного співтовариства, у тому числі III енергетичного пакету ЄС. Поступове заміщення імпортного газу газом власного видобування. Диверсифікація джерел і шляхів поставок енергоресурсів. Реалізація довгострокової державної програми підвищення енергоефективності. Істотне зменшення на цій основі потреб економіки в імпорті енергоресурсів.
- Формування і здійснення виваженої і послідовної державної гуманітарної політики, яка ґрунтуватиметься на врахуванні етнічного, культурного, конфесійного різноманіття українського суспільства. Забезпечення безумовного дотримання прав громадян та всіх суспільних груп (соціокультурних, мовних, конфесійних тощо) на отримання освіти та інформації, на спілкування рідною мовою, на свободу совісті (віросповідання та церковно-релігійного самовизначення).
- З метою поширення використання державної мови в інформаційному, освітньому, культурному просторах, у побуті і суспільних комунікаціях, здійснення всебічного державного сприяння національним українським культурним індустріям, виробництву якісного україномовного інформаційного, культурного, освітнього продукту та його просуванню в тому числі за допомогою новітніх технологій. Захист державної та інших мов згідно з вимогами статті 10 Конституції України.
- Негайне припинення практики необґрунтованого закриття шкіл, забезпечення доступу до якісної освіти як соціального ліфту – незалежно від рівня матеріального забезпечення родин. Децентралізація управління системою освіти. Забезпечення зв'язку освіти з вимогами сучасного ринку праці.
- Недопущення скорочення мережі медичних установ, забезпечення доступності якісних медичних послуг для громадян країни. Запровадження комплексу заходів із стимулювання добровільного медичного страхування.
- Повернення капіталів, що перебувають та зареєстровані в Республіці Кіпр, офшорних зонах та інших юрисдикціях, які дозволяють незаконно уникати оподаткування в Україні.

6.10. Економічний розвиток України наприкінці 1991 – першій половині 1994 р.

З розпадом СРСР Україна дістала тяжку економічну спадщину. На території республіки було зосереджено 35% військово-промислового комплексу, застарілість та зношеність устаткування на початок 1990-х рр. становила 50%. Крім того, слабкими сторонами національної економіки були міжкомплексна, міжгалузева, міжвиробнича незбалансованість матеріально-технічної бази і виробничого потен-

ціалу, непропорційність базових та споживчих галузей, переважання матеріало- та енергоємних виробничих об'єктів.

Перехід від адміністративно-директивної державної економіки, від загальносоюзного економічного комплексу до власної економічної системи не міг бути безболісним. **Уряд першого прем'єр-міністра незалежної України В.Фокіна** (листопад 1990 – жовтень 1992 р.) припустився низки серйозних прорахунків. Зокрема, саме В.Фокін погодився з нав'язаною російською стороною оцінкою частки внеску України в економіку СРСР – 16,37%, хоча більшість економістів оцінюють її не менше як 21-22%. Уряд Фокіна повторив кроки російського уряду Є.Гайдара, який зняв державний контроль за ціноутворенням. Почалося **стрімке зростання цін** на всі без винятку товари. Безмитні кордони, тісні зв'язки двох сусідніх держав робили злет цін в Україні неминучим. Ціни на газ в Україні за 1992 р. виросли в 100 разів, а на нафту – у 300 разів. Ріст цін на енергоносії призвів до **гіперінфляції**. За 1992 р. гроші знецінилися в 21 раз, а за 1993 р. – у 103 рази. Випуск грошей, не забезпечених товарною масою, закономірно обумовив негайне їхнє знецінення. Прагнучи знайти фінансові ресурси для видаткової частини бюджету, **уряд збільшив податки, що призвело до росту «тіньової економіки» і зростання виробництва.**

У 1992 р. внаслідок спаду промислового виробництва валовий національний продукт скоротився на 25%. Валовий внутрішній продукт порівняно з 1991 р. зменшився на 14%, національний прибуток – на 16%, продуктивність праці – на 13%.

13 жовтня 1992 р. Верховна Рада України затвердила прем'єр-міністром України Л.Кучму. У пошуках ефективної моделі реформування уряд Л.Кучми спробував відновити галузеве централізоване управління народним господарством, ввести держзамовлення на республіканському та регіональному рівнях. У перші місяці 1993 р. намітилося деяке сповільнення спаду виробництва, однак воно було досягнуте за рахунок посилення кредитної емісії, безпосередньою роботою друкарського верстата. Інфляція до осені досягла рівня 70% на місяць. У пошуках шляхів виходу з кризи прем'єр-міністр, виступаючи у серпні 1993 р. у Верховній Раді з програмою антикризових дій на вересень-грудень 1993 р. та на 1994 р., запропонував такий перерозподіл влади: законодавчу – Президентові, виконавчу – урядові, розроблення Конституції – Верховній Раді. Проте цю пропозицію не було підтримано. **21 вересня 1993 р. Л.Кучма пішов у відставку.**

За рішенням Верховної Ради **всю повноту виконавчої влади було зосереджено у руках Президента Л.Кравчука. Виконуючим обов'язки прем'єр-міністра став Ю.Звягільський.**

Політика нового Кабінету Міністрів полягала у посиленні регуляцій і податків. Вона зробила майже неможливою нормальну економічну активність, оскільки податки становили від 40 до 90% прибутків населення. У свою чергу правляча державна, господарська та банківська еліта могла казково наживатися в умовах гіперінфляції за рахунок дешевих державних кредитів (у 1993 р. рівень інфляції в Україні становив 10200% і, за оцінкою Світового банку, був найвищим у світі).

У 1994 р. економіка країни опинилася на межі краху. ВВП навіть порівняно з попереднім роком впав на 23%, виробництво промислової продукції – на 27,8%,

сільськогосподарської – на 16,5%. Капітальні вкладення за 1992-1994 рр. знизилися на 57%. **Фінансова система держави виявилася практично зруйнованою.** У жовтні 1994 р. дефіцит бюджету досяг 18,5% ВВП. Ціни порівняно з 1991 р. зросли в 102 рази. **Рівень заробітної плати населення був одним із найнижчих у світі** (станом на 1993 р. середня заробітна плата в Україні становила близько 8 дол. США на місяць).

6.11. Вплив соціально-економічної стратегії, проголошеної Л.Кучмою у жовтні 1994 р. на подальший економічний розвиток України

У жовтні 1994 р. новообраний Президент України Л.Кучма проголосив **нову соціально-економічну стратегію**, яка передбачала лібералізацію цін і валютного курсу, обмеження дефіциту державного бюджету, впровадження вільної внутрішньої і зовнішньої торгівлі, введення суворої монетарної політики, масову приватизацію великих підприємств і проведення земельної реформи, відновлення економічних зв'язків із Росією (перерваних у значній мірі з ідеологічних мотивів).

У результаті приватизації до кінця 90-х рр. ХХ ст. питома вага державної власності в Україні скоротилася з 96 до майже 40%. Другим важливим підсумком прискорення економічних реформ було **досягнення в 1996 р. фінансової стабілізації**. В результаті, темпи зростання цін зменшилась з 400% у 1992 р. до 40% у 1996 р. Зниження інфляції сприятливо вплинуло на стабілізацію курсу національної валюти по відношенню до долара. **У вересні 1996 р. була проведена грошова реформа.** Її суть полягала у фактичній деномінації в 100 тис. разів карбованця, який був тоді в обігу, і заміні його гривнею. Разом з тим було здійснено лібералізацію цін, валютного курсу, механізмів зовнішньої торгівлі, роздержавлення земель, почав розвиватися ринок цінних паперів.

Згадані заходи дали деякі позитивні результати. Насамперед це знайшло відображення в **зменшенні темпів падіння ВВП**. Наприклад, у 1997 р. вони становили 3,2% проти 10,1% у 1996 р. Заробітна плата з жовтня 1994 р. по квітень 1997 р. зросла у валютному еквіваленті більше ніж у 4 рази – з 22 до 90 доларів США. **Середньомісячна інфляція у 1997 р. не перевищувала 1%.**

Все ж, не зважаючи на весь позитив, економічну кризу подолати не вдалося. **Зростала зовнішня заборгованість держави.** На 1999 р. зовнішній борг України перевищив 12 млрд дол. США при ліквідних валютних резервах у 768 млн дол. Сюди додалися **зростання внутрішньої заборгованості з виплати заробітної плати, стипендій, пенсій та інших соціальних виплат**, загальна сума яких збільшилася з 36 млн грн у 1994 р. до 12 млрд грн у 1999 р. Крім того, майже щорічно змінювався уряд: у червні 1995 р. замість В.Масола головою уряду був призначений Є.Марчук, у травні 1996 р. його замінив П.Лазаренко, у липні 1997 р. **Кабінет Міністрів очолив В.Пустовойтенко.** Усе це обернулося для держави катастрофічними економічними збитками. Якщо у 1990 р. ВВП становив 157,9 млрд дол. США, то у 1998 р. – лише 40,8 млрд дол. Рівень падіння ВВП склав 74,2%, причому на 1994-1998 рр. припало 51,4%.

6.12. Економічний розвиток України у 1999-2011 рр.

22 грудня 1999 р. Кабінет Міністрів України очолив В.Ющенко. Урядова програма виходу з економічної кризи отримала назву «**Реформи заради добробуту**». Уряду В.Ющенко вдалося уникнути дефолту, реструктуризувати й скоротити на 17% (на 2,8 млрд дол. США) обсяг зовнішнього державного боргу, який впродовж 1993-1999 рр. щорічно збільшувався в середньому на 64% і на початок 2000 р. становив 12,4 млрд дол. США; зберегти життєздатність енергетичної системи і зупинити наростаючий процес «віялових» відключень електроенергії; перейти до політики збалансованого державного бюджету; здійснити комплекс заходів для зміцнення фінансової дисципліни в країні; замінити розрахунки грошовими сурогатами на розрахунки реальними грошима; утримати стабільність грошової одиниці й поліпшити збирання податків; майже на третину скоротити заборгованість по заробітній платі. **Реформування промисловості на ринкових засадах дало змогу не лише зупинити спад виробництва, а й забезпечити його реальне зростання.** За підсумками 2000 р. темп приросту промислового виробництва становив 12,9%. У січні-квітні 2001 р. за 4 місяці **приріст реального ВВП становив 8,2%** (у квітні зростання сягнуло майже 11%), продукції сільського господарства – 6%, промислового виробництва – 18,4%. Цей показник був одним із найкращих не лише серед країн СНД, а й у континентальній Європі. Однак, незважаючи на пожевлення української економіки впродовж 2000 р., вирішення більшості соціальних завдань розвитку, викладених в урядовій програмі «Реформи заради добробуту», відбувалося повільно. 26 квітня 2001 р. на сесії Верховної Ради було прийнято рішення про недовіру уряду В.Ющенка.

29 травня 2001 р. новий Кабінет Міністрів очолив А.Кінах, який поставив своїм завданням продовження курсу на зміцнення вітчизняної економіки. Зокрема, у 2001 р. зростання ВВП в Україні становило 9%, обсяг промислового виробництва – 14,2%, рівень інфляції скоротився до 6,1%. У 2001 р. в Україні зібрали 39,7 млн т зернових – у півтора рази більше, ніж 2000 р. Все ж **уряд А.Кінаха не зміг ефективно використати і зберегти динаміку позитивних економічних змін.** Практично зупинилося зростання виробництва товарів народного споживання, промислової продукції та продукції аграрно-промислового комплексу, знизилися темпи зростання ВВП, значно скоротилася виплата боргів перед населенням. Наповнення держбюджету за сім місяців 2002 р. становило лише 44,4% запланованого, намітилася тенденція до істотного відпливу іноземних інвестицій. 16 листопада 2002 р. уряд А.Кінаха було відправлено у відставку.

21 листопада 2002 р. прем'єр-міністром став В.Янукович. У період діяльності уряду В.Януковича **темпи зростання економіки України, за офіційними даними, були найвищими в Європі** (за перші 7 місяців 2004 р. – 13,5%). Номінальний ВВП за 2004 р. виріс у порівнянні з минулим роком на 25%, реальний – на 12%. Прибутки населення у 2004 р. зросли на 19,7%, середня заробітна плата з кінця 2002 р. до кінця 2004 р. збільшилася на 42%, мінімальні пенсії – на 55,5%. З 1 січня 2002 р. прогресивне оподаткування прибутків було замінено єдиним податком у 13%. Розгорнулася нова хвиля приватизації державного майна. У січні-серпні 2004 р. Фонд держмайна передав до бюджету 8,24 млрд грн, отриманих від продажу об'єктів державної власності при плані на рік 5,2 млрд грн.

Разом з тим, «бензинова криза» (літо 2004 р.) спровокувала різке підвищення цін у всіх сферах. Стримування інфляції і дотація неприбуткових галузей – сільського господарства, сфери комунальних послуг і громадського транспорту за рахунок зовнішніх займів збільшили зовнішній борг України на 9,3%.

4 лютого 2005 р. посаду прем'єр-міністра обійняла Ю.Тимошенко. Основними здобутками її уряду стали: 1) підвищення зарплат, пенсій, стипендій – в 1,5-2 рази, розміру одноразової допомоги при народженні дитини – у 12 разів; 2) проведення кампанії «Контрабанда – стоп» та виведення з тіні «олігархічного бізнесу»; 3) заяви про необхідність масової реприватизації 3000 підприємств. Державі було повернуто контроль лише над найбільшим металургійним комбінатом «Криворіжсталь». 16 червня 2005 р. Президент України В.Ющенко, голова Верховної Ради В.Литвин і Ю.Тимошенко підписали меморандум про гарантії прав власності та забезпечення законності при їх реалізації, який означав відмову від реприватизації, оскільки в бюджеті на це не було коштів. У квітні-травні 2005 р. – пройшли т.зв. «бензинова, цукрова, м'ясна кризи» – коли ціни (на цукор і бензин) за 2-3 тижні піднімалися на 30-50%. Уряд Тимошенко організував завезення партії тростинного цукру та відмінив мита на ввіз нафтопродуктів в Україну, після чого ціни повернулися на минулий рівень. Окрім того, «цукрову кризу» розслідував Антимонопольний комітет, який у квітні 2006 р., прийняв рішення, що «цукрова криза» була «змовою монополістів». 8 вересня 2005 р. В.Ющенко відправив уряд Ю.Тимошенко у відставку у зв'язку з конфліктами всередині виконавчої гілки влади. Ющенко стверджував, що Тимошенко діяла в інтересах окремих бізнесових кіл, зокрема, його не влаштувало рішення уряду щодо реприватизації Нікопольського феросплавного комбінату.

22 вересня 2005 р. Президент України прем'єр-міністром України призначив Ю.Сханурова. Сханурова презентували як досвідченого адміністратора й управлінця, а не політика, прихильника економічної лібералізації і приватизації, який не підтримував ідею реприватизації. Найбільш значною подією в економічному житті країни за час роботи уряду Ю.Сханурова став конфлікт між Росією і Україною за газ.

4 серпня 2006 р. на посаду прем'єр-міністра України було призначено В.Януковича. 13 грудня 2006 р. уряд В.Януковича розповсюдив спеціальну заяву, в якій звинуватив президента В.Ющенка в свідомій дестабілізації обстановки. Наголошувалося, що рішення Ющенка накласти вето на проект Закону про бюджет на 2007 р. спровокуване «ілюзією можливого розпуску Верховної Ради і проведення дострокових парламентських виборів». У відповідь на це секретаріат Президента України звинуватив уряд в порушенні Конституції, оскільки він нібито заклав до бюджету на 2007 р. занижені рівні мінімальної зарплати і пенсії. 22 грудня того ж року В.Ющенко підписав відкинтий ним раніше закон «Про держбюджет України на 2007 рік». Як заявив Віктор Янукович, для цього йому довелося домовитися з Президентом про те, що за підсумками першого кварталу держбюджет переглянуть і за можливості рівень пенсії в країні відповідатиме встановленому прожитковому мінімуму. У 2007 р. виявилася тенденція до зростання основних економічних показників, у т.ч. в електроенергетиці і металургії. ВВП зріс на 9%, надходження до бюджету – на 36%, рівень інфляції був у межах 1,5% в місяць. З 1 квітня 2007 р. мінімальна заробітна плата зросла до 410 грн, розмір мінімальної пенсії

підвищений на 10-15 грн. **18 грудня 2007 р. прем'єр-міністром була призначена Ю.Тимошенко.** Друге прем'єрство Ю.Тимошенко припало на період світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., через що її уряд змушений був долати численні нестандартні виклики, що загрожували колапсом економіці країни. Крім того, роботу уряду ускладнювали численні провокації з боку Президента України В.Ющенка та його команди у владі, про що Тимошенко та її уряд неодноразово заявляли. 18 грудня 2008 р. Тимошенко вперше звинуватила Нацбанк у свідомій маніпуляції гривнею, а Президента Ющенка – у змові з керівництвом НБУ, що призвело до падіння курсу національної валюти до рівня 8 грн за долар США. Розгорталася газова криза, під час якої В.Ющенко зайняв позицію захисту корумпованого посередника «РосУкрЕнерго». Серед успіхів Кабінету Ю. Тимошенко: антикризова підтримка базових галузей промисловості; перехід на прямі торговельні відносини з РФ у газовій сфері; рекордні урожаї зернових (53,3 млн тонн у 2008 р. і 46 млн тонн у 2009 р.) та недопущення спаду виробництва в АПК; відродження космо- та авіабудування, поновлення серійного виробництва вітчизняних літаків марки Ан; отримання Україною 16 травня 2008 р. повноправного членства в СОТ; розробка путівника щодо асоціації з ЄС і щодо поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі; рішення УЄФА про проведення Євро-2012 в Україні; заснування інституту Уповноваженого Кабінету Міністрів з питань боротьби з корупцією та ухвалення пакету антикорупційних законів і нормативних актів уряду; своєчасна виплата зарплати бюджетникам, пенсій та стипендій; стабільні тарифи на природний газ та електроенергію для населення; повернення коштів вкладникам проблемних банків; додаткові доплати вчителям, медикам та бібліотекарям; збільшення допомоги при народженні дитини; безкоштовне виділення близько 6 тис. квартир черговикам; виплата часткових компенсацій вкладів у колишньому Ощадбанку СРСР понад 6 млн громадян; безоплатне оформлення актів власності на землю. **11 березня 2010 р. український уряд очолив М.Азаров.** До цього він мав досвід керування урядом в ранзі виконуючого обов'язки протягом грудня 2004 – січня 2005 рр. За результатами першого кварталу 2010 р. ВВП зріс на 4,8% проти відповідного показника попереднього року, а промисловий розвиток за січень-травень 2010 р. проти відповідного періоду минулого року – на 12,6%. «Ми маємо перші позитивні тенденції в національній економіці, – сказав у щорічному посланні до українського народу 3 червня 2010 р. В. Янукович. – Поступово зростає ділова активність та промислове виробництво, спадає напруженість у фінансовому секторі, відновлюється ринок праці, збільшується кількість робочих місць». 27 січня 2011 р. Президент України заявив про започаткування 21 реформи у різних сферах життєдіяльності України. Раніше Янукович заявляв про необхідність розпочати реформи в енергетичному секторі, житлово-комунальній сфері, у сфері розвитку внутрішнього ринку.

6.13. Основні напрями зовнішньої політики України

Головними векторами зовнішньої політики України є східний (Росія, країни СНД), західний (Польща, Західна Європа, США) та південно-східний (Балкани, Туреччина, країни Сходу).

Реальне формування засад міжнародної політики України розпочалося від моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України. **Етап міжнародного визнання незалежної України розпочався одразу після грудневого референдуму 1991 р.** 2 грудня про визнання нової держави оголосили Канада і Польща, 3 грудня – Угорщина, 4 грудня – Латвія і Литва, 5 грудня – Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія і Хорватія. 25 грудня 1991 р. Україну визнала США. Впродовж грудня 1991 р. нашу країну визнали 68 держав. **На початок XXI ст. Україна встановила дипломатичні відносини зі 153 країнами світу.** Однією з перших міждержавних угод незалежної України став підписаний у Києві 6 грудня 1991 р. «Договір про основи добросусідства і співробітництва між Україною та Угорською Республікою».

Важливе значення мало **визнання на рівні міжнародних організацій.** Наша держава є **членом 47 міжнародних і міжурядових організацій** і бере участь у роботі більше 100 постійних або тимчасових органів, створених у рамках цих організацій. 30 січня 1992 р. Україна стала членом конференції з безпеки та співпраці у Європі (нині – Організація з безпеки та співпраці в Європі), а 10 березня 1992 р. приєдналася до Північноатлантичної ради із співпраці (з 1998 р. – Рада євроатлантичного партнерства). Україна, як член ООН представлена в Економічній та Соціальній Раді ООН, Комітеті ООН з внесків, Раді керівників ООН, Програмі розвитку ООН, Надзвичайному фонді допомоги дітям при ООН, Комісії з прав людини. В цілому **Україна бере участь у діяльності більш ніж 60 організацій ООН.** Міністра закордонних справ України Г.Удовенка було обрано головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Україна підтримує колективні зусилля, спрямовані на збереження міжнародного миру та безпеки, брала участь в операціях миротворчих сил ООН (вперше у Хорватії в 1992 р.). Українці діяли також у Боснії, Косові (Сербія), Лівані, Ліберії, Сьера-Леоне.

Після підписання 26 лютого 1992 р. Гельсінського Заключного акту Україну прийняли до **Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку. З 1993 р. розпочався процес набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі (СОТ).** У листопаді 1995 р. вона стала членом Ради Європи.

Активізація міжнародної діяльності України спонукала Верховну Раду 2 липня 1993 р. схвалити «**Основні напрями зовнішньої політики України**». У другій половині 90-х років наша держава намагалася реалізувати стратегію багатовекторності зовнішньої політики. **Стратегічними партнерами України були проголошені США, Росія, Польща** та ще цілий ряд держав. Проте підтримувати рівнозначні відносини з основними своїми партнерами виявилось нереально, хоча були досягнуті значні успіхи у двосторонніх відносинах. Так, **31 травня 1997 р. у Києві було підписано «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією».** Перед тим набрали чинності двосторонні угоди щодо статусу Чорноморського флоту, відповідно до яких Росія відмовилася від претензій на Севастополь, де розміщено її флот, і погодилася оплачувати Україні витрати, пов'язані з базуванням свого Чорноморського флоту. 1 квітня 1999 р. Державна Дума Росії ратифікувала широкомасштабний українсько-російський договір.

Вдалося в основному **врегулювати відносини з сусідніми державами**: Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою. Було закладено основи для диверсифікації постачання енергоносіїв: збудовано нафтопровід Одеса-Броди, нафтотермінал, укладені договори з Туркменістаном, Азербайджаном тощо. Добрі економічні і політичні зв'язки склалися з Польщею, ФРН, Італією, Угорщиною. У той же час **відносини з США характеризувалися нестабільністю**, головною причиною яких стали внутрішньополітична боротьба в Україні і недовіра до українського керівництва на чолі з Л.Кучмою.

Україна опинилась під ударом **«антидемпінгових розслідувань»**, перед санкціями FATF (Міжнародна група з розробки фінансових заходів боротьби з відмивання грошей) тощо. Наша країна опинилась перед вибором: або інтеграція у Євroatлантичні структури (НАТО, ЄС), або з Росією (СНД, ЄврАзЕС, Ташкентський договір). **Україна проголосила обрання європейського вибору (травень 2002 р.)**, проте шлях у цьому напрямі не передбачався легким. Для цього потрібні були реформи, які б забезпечили досягнення європейських стандартів розвитку. У липні 2002 р. відбувся саміт «Україна – ЄС», де основним було питання про надання Україні статусу держави з ринковою економікою та асоційованого членства ЄС. У ході роботи саміту зазначалося, що Україна ще не відповідає стандартам ЄС і не потрапляє до переліку країн, які мають увійти до ЄС у 2004 та 2007 рр. **У 2003 р. Україна отримала статус «країни-сусіди ЄС»**. Щоб зменшити негативні наслідки від вступу до ЄС сусідів України, з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією були укладені угоди про спрощений візовий режим.

Після невдалої спроби інтеграції на Захід, був взятий курс **на співпрацю з країнами СНД**. У відповідності з «Основними напрямками зовнішньої політики України» **офіційний Київ виступає проти перетворення СНД на нове державне утворення**. Україна не підписала договір про колективну безпеку (травень 1992 р.), Статут СНД (січень 1993 р.). Водночас вона є асоційованим членом Економічного Союзу СНД. В березні 1999 р. з ініціативи лівих у парламенті, **Верховна Рада прийняла рішення про вступ України до Міжпарламентської асамблеї СНД**. У вересні 2003 р. керівники Росії, України, Білорусії, Казахстану уклали угоду про створення **Єдиного економічного простору (ЄЕП)**. Проте реалізація і цієї угоди опинилась під питанням. Росія наполягає на створенні наддержавних органів, що суперечить інтересам України.

Найефективнішою формою співпраці в межах СНД Україна вважала розвиток двосторонніх відносин та політичного співробітництва. Спільність економічних та політичних інтересів пов'язує її з **регіональним економічним об'єднанням – ГУАМ** (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), яке після приєднання у квітні 1999 р. Узбекистану перетворилося на ГУУАМ.

Після проголошення незалежності **Українська держава послідовно дотримувалася наміру добровільно стати без'ядерною державою** (на території України знаходилося 15% ядерного потенціалу колишнього СРСР). 14 січня 1994 р. у Москві було підписано тристоронню угоду між Україною, США і Росією про виведення стратегічної ядерної зброї з України. 16 листопада 1994 р. Верховна Рада України прийняла рішення про приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

У лютому 1994 р. наша держава першою серед країн СНД підписала в Брюсселі угоду «Партнерство заради миру», що передбачає тісні контакти з НАТО, особливо у сфері реформування Збройних сил, підготовці офіцерів, проведенні спільних навчань. 9 липня 1997 р. в Мадриді 16 глав держав і урядів та Генеральний секретар НАТО Хав'єр Солана, Президент України Л.Кучма підписали «Хартію про особливе партнерство між Україною й НАТО». Восени 1998 р. указом Президента Л.Кучми затверджено державну програму співробітництва України з НАТО до 2001 р. Якісно новим кроком на шляху співробітництва сторін стали саміти спільної комісії «НАТО – Україна» (Вашингтон, 1999 р.; Прага, 2002 р.; Вільнюс, 2005 р.).

Після «Помаранчевої революції» за короткий відрізок часу нормалізувався політичний діалог на найвищому рівні між Президентами України та США. У квітні 2005 р. на саміті країн Північноатлантичного альянсу у Вільнюсі започатковано Інтенсифікований діалог між Україною та НАТО. Динамічного характеру набули стосунки України з ЄС. 21 лютого 2005 р. у Брюсселі відбулося підписання «Плану дій Україна – ЄС», а 16 квітня урядом України затверджено заходи щодо виконання цієї угоди – т. зв. «Дорожня карта», яка передбачає тісне співробітництво з євросистемами в політичній, економічній, соціальній, енергетичній сферах. В листопаді 2013 р. на саміті у Вільнюсі очікувалось підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Однак, 9 листопада в Росії відбулася таємна зустріч президентів В.Януковича і В.Путіна, зміст якої залишається невідомим. Після цього українська влада різко змінила риторику і 21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготовки до підписання угоди з Євросоюзом. Внаслідок цього, по всій Україні розпочались масові акції протесту. **21 березня 2014 р., була підписана політична частина угоди асоціації з Європейським Союзом.** Економічна частина угоди має бути підписана після виборів Президента України в травні 2014 року.

Водночас, неоднозначними були стосунками із Російською Федерацією. Найгострішим із суперечливих питань стало протистояння в районі **острова Тузла (Крим)**, спричинене спорудженням Росією дамби в Керченській протоці від Таманського півострова до острова Тузла. На думку аналітиків, цілло конфлікту було вчинення тиску на Україну стосовно делімітації кордону в Керченській протоці та Азовському морі. Значне погіршення російсько-українських відносин відбулося під час і особливо після Помаранчевої революції 2004 р. Офіційна Москва не тільки втручалася в президентські перегони восени 2004 р., але й розцінила перемогу демократичних сил, як виклик її впливу на терени України. Від часу демократичних виборів Україна занепокоєна висловлюваннями і діями деяких російських політиків з питань Криму, російської мови в Україні, визнання Голодомору. Це позначилося у відвертій пропагандистській війні особливо під час газової кризи 2005 р. З того часу за різних урядів України, стосунки між двома державами залишалися напруженими, зокрема стосовно постачання російських енергоносіїв через територію України, визнання Голодомору 33-го року геноцидом, можливого вступу України до НАТО та статусу російської мови в Україні. Основним невдоволенням української сторони залишається дуже часте втручання Росії у внутрішні справи

України та перманентні «економічні війни»: в тому числі «газовий конфлікт» 2005-2006 рр., «Сирна війна» 2012 року, «Шоколадна війна» 2013 року тощо. **У квітні 2010 р. укладені Харківські угоди**, що передбачали збереження бази російського флоту в Севастополі до 2042 р. й знижки для України на російський газ. У липні 2010 р. прем'єр-міністр України М.Азаров заявив, що уряд України веде переговори про створення газотранспортного консорціуму між Україною, ЄС і Росією.

Українсько-російські відносини загострилися на початку 2014 р. **24 лютого Росія з допомогою спецназу ГРУ РФ, підрозділів військ ВДВ та чеченського батальйону «Восток» розпочала непроголошену військову спецоперацію по окупації Криму.** Спецоперація супроводжувалась масовою роздачею російських громадянських паспортів серед населення Крима. При захопленні державних та військових об'єктів України використовувалися також привезені з Росії «козаки» та т. зв. «сили місцевої самооборони» (як правило це були ті ж самі російські військовики без знаків державної приналежності на уніформі). До другої половини березня 2014 р. окупація Криму російськими військами була в цілому закінчена. Результатом Кримської кризи стало проведення 16 березня незаконного референдуму про статус Криму, на якому за офіційними даними 96,77% жителів АРК та міста Севастополь проголосували за воз'єднання відповідних територій з Російською Федерацією. 17 березня Верховна Рада АРК проголосила незалежність Республіки Крим, а 18 березня Президент Росії В.Путін спільно з самопроголошеними Головою Ради Міністрів АРК С.Аксьоновим, спікером Верховної Ради АРК В.Костантиновим та головою Севастопольської МДА О.Чалим підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії. 21 березня Рада Федерації Росії прийняла закон про ратифікацію Договору від 18 березня та закон про утворення нових суб'єктів федерації – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь, закріпивши анексію цих регіонів Росією. Більшість країн світу, у т.ч. США та країни Євросоюзу, засудили агресію Росії. 27 березня Генасамблея ООН більшістю голосів підтримала резолюцію щодо територіальної цілісності України. За прийняття документа на засіданні Генасамблеї у Нью-Йорку проголосували 100 держав, проти – 11, утрималися – 58. Генасамблея підтримала суверенітет і територіальну цілісність України, закликала держави утриматися від дій, спрямованих на порушення українських кордонів, а також підтвердила нелегітимність референдуму в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 р.

Крім того, в березні у східних, центральних і південних регіонах України пройшла серія акцій протесту, учасники яких виступали здебільшого за відокремлення півдня і сходу України та приєднання цих регіонів до Росії, проведення референдуму щодо федерального устрою України, надання російській мові статусу другої державної та проти нової української влади. На противагу цим акціям у східних та південних регіонах проукраїнські сили проводять акції на підтримку територіальної цілісності України та її державного устрою. У ході демонстрацій проросійські активісти здійснювали спроби захоплення державних установ (були захоплені будівлі Донецької, Луганської та Харківської ОДА). Між учасниками проросійських та проукраїнських акцій виникали сутички: найбільші з них відбулися у Харкові та Донецьку, під час яких постраждали десятки осіб.

6.14. Науково-технічний прогрес та міжнародне економічне співробітництво

Вирішення Україною, як і будь-якою іншою державою, важливих соціально-економічних, політичних та інших завдань практично неможливе без її участі у міжнародному економічному співробітництві, в діяльності міжнародних організацій без урахування світового досвіду, досвіду становлення і розвитку окремих країн. У ст. 18 Конституції України закріплено положення про те, що зовнішньополітична діяльність нашої держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Вже з перших років незалежності Україна розпочала активний пошук своєї ніші у системі міжнародного та зовнішньоекономічного співробітництва, вжила заходів щодо забезпечення його відповідними законодавчими актами. Нині його основні напрямки визначаються та регулюються укладеними нашою державою міжнародними угодами та її національним законодавством. Так, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. визначив порядок експорту та імпорту товарів, капіталів і робочої сили, реалізації різних форм наукової та науково-технічної кооперації, міжнародні засади фінансових операцій та інвестиційної діяльності, спільного підприємництва як на території України, так і поза її межами. Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. регулює широкий спектр питань, що стосуються укладення і виконання міжнародних договорів з участю України.

Україна як суб'єкт міжнародної співпраці у сфері економіки об'єктивно має досить непогані позиції. Відомо, наприклад, що вона має вигідне для активної участі у світових торговельно-економічних відносинах географічне положення, за рівнем запасів та видобутку сировинних ресурсів входить до числа провідних держав світу. Їй належить чверть найродючіших чорноземів земної кулі. Високий інтелектуальний та загальноосвітній рівень населення, значний потенціал у високотехнологічних галузях промисловості забезпечують Україні місце у п'ятірці провідних космічних держав світу, дев'ятці країн, що випускають військово-транспортні літаки, а також її належність до світових лідерів експорту зброї та військово-технічних послуг. Україна – власник найпотужніших нафто- та газотранспортних магістралей світу.

Виходячи насамперед із потреби забезпечення національних інтересів, Україна вживає заходів щодо налагодження міжнародного, зокрема економічного, співробітництва. Так, вона налагодила відносини з 166 країнами, стала членом близько 100 міжнародних організацій, учасником майже 50 багатосторонніх економічних договорів, уклала і виконує понад 2 тис. двосторонніх угод. Активну участь бере Україна в роботі Конференції ООН з торгівлі та розвитку, Міжнародного торговельного центру, Європейської економічної комісії ООН, Багатостороннього агентства з інвестиційних гарантій, Світової організації інтелектуальної власності, Міжнародного агентства з атомної енергії, Програми розвитку ООН, ряду інших

органів, фондів, програм та спеціалізованих установ, що входять до складу системи Організації Об'єднаних Націй. З урахуванням тенденцій глобалізації світової економіки Україна спрямовує свою діяльність у двох стратегічно важливих для неї напрямках.

Перший – це поступова інтеграція в європейські та трансатлантичні структури з метою входження до європейського економічного простору. До головних завдань цього напрямку можна віднести передусім налагодження відносин з Європейським Союзом (ЄС). Кризові явища в українській економіці, недосконала правова база гальмують просування України шляхом ринкових реформ, а тому унеможливають її входження до ЄС у найближчі роки. Разом із тим перспектива розвитку відносин між Україною та ЄС є з огляду на підписання політичної частини договору про асоціацію з ЄС. Розвивається договірно-правова база економічних відносин Україна – ЄС, яка дає можливість регулювати їх на міжнародно-правовому рівні. Зокрема, були підписані: Угода про торгівлю текстильною продукцією (1993 р.); Тимчасова угода про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею, між Україною, з одного боку, та Європейським Співтовариством, Європейським Співтовариством з вугілля і сталі, Європейським Співтовариством з атомної енергії, з іншого (1995 р.); Угода про торгівлю деякими сталеварними виробами (1997 р.); Угода про співробітництво в галузі керованого термоядерного синтезу та в галузі ядерної безпеки (1999 р.); багатостороння Рамкова Угода про інституційні засади створення міждержавної системи транспортування нафти та газу (1999 р.). 11 червня 1998 р. Указом Президента України затверджена «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу», а 10 грудня 1999 р. на Гельсінському саміті Європейської Ради вироблена «Спільна стратегія ЄС щодо України».

Постановою Верховної Ради України від 17 січня 2002 р. були схвалені рекомендації за підсумками парламентських слухань з питань реалізації державної політики інтеграції України до Європейського Союзу, а також ряд інших заходів щодо цього.

Безумовно, ці заходи сприяли суттєвому розширенню сфери співробітництва України та ЄС. Окреслилися такі його напрямки: торгівля та інвестиції; економіка, фінанси та статистика; енергетика, ядерні проблеми та навколишнє середовище; митне й прикордонне співробітництво, боротьба з «відмиванням» коштів і наркобізнесом; транспорт, телекомунікації, наука та технології; освіта і навчання; вугільна, сталеливарна, гірнична галузі промисловості та сировинні матеріали. За ініціативою України почалося обговорення питання про можливість створення у найближчі роки зони вільної торгівлі між нашою державою та ЄС. Разом з тим слід зазначити, що однією з головних передумов інтеграції України в ЄС є адаптація її законодавства до європейського права. Усе це повинно сприяти тому, що Україна найближчим часом повинна стати асоційованим, а потім – повноправним членом Європейського Союзу.

Одночасно варто зауважити, що, здійснюючи ідею входження до європейського економічного простору, Україна стала повноправним членом і Організації Чорноморського економічного співробітництва, Центральньо-Європейської ініціативи (1996 р.), у рамках яких намагається підвищити свою економічну та торговельну

активність, реалізує намір стосовно приєднання до Центрально-Європейської угоди про вільну торгівлю. Поглиблюється транскордонне співробітництво України в рамках міжнародної асоціації «Карпатський Євrorегіон», до складу якої входять відповідні регіони Польщі, Угорщини, Румунії та Словаччини (асоційований член). Поступово активізується робота, спрямована на розвиток інших субрегіональних та міжрегіональних напрямків економічного співробітництва в Європі, а саме середземноморського, балтійського та північноєвропейського.

Важливим є розвиток відносин зі Світовою організацією торгівлі (СОТ), яка є спадкоємицею чинної з 1947 р. Генеральної угоди з тарифів та торгівлі. Повноправними учасниками СОТ є 142 держави, 40 країн у ній мають статус спостерігачів, з яких понад 20, у тому числі Росія, перебувають на різних стадіях приєднання до цієї міжнародної організації (Україна розпочала цей процес у 1992 р.). Це досить впливова міжнародна економічна організація, на яку припадає понад 90% світової торгівлі. Членство в СОТ дасть змогу Україні реально інтегруватись у міжнародне економічне співтовариство, а також створити надійні механізми регулювання її торговельно-економічних відносин з державами – учасниками даної міжнародної організації. Крім того, це економічно вигідно. Зменшення тарифних обмежень практично на всіх найважливіших товарних ринках розвинутих країн світу, на думку експертів Міністерства економіки України, збільшить надходження від експорту продукції до бюджету нашої держави майже на 200 млн дол. США на рік.

Заслужовує на увагу перспектива входження України до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що об'єднує нині 29 найрозвинутіших держав світу, частка яких становить 2/3 світового виробництва товарів та послуг. У рамках ОЕСР обговорюються і визначаються напрямки політичного, економічного та соціального розвитку, вирішуються проблеми узгодження політики різних країн, координується внутрішня політика, яка в сучасних умовах є базою існування розвинутих держав. Головною умовою членства в цій організації є дотримання принципів ринкової економіки та демократії в суспільстві. Навіть отримання Україною статусу спостерігача в ОЕСР матиме для неї великий зовнішньополітичний резонанс. З'являться умови для розширення сфери двостороннього співробітництва України та країн – членів ОЕСР, отримання міжнародної допомоги в рамках програм співпраці цієї міжнародної організації з державами, що мають перехідну економіку, а також одержання концесійних кредитів на пільгових умовах (2-3% річних).

До важливих завдань реалізації «західного» вектора зовнішньоекономічної стратегії України належить розв'язання проблеми залучення до співробітництва великих фінансових та транснаціональних корпорацій. За їх допомогою наша країна має намір сформувати валютно-фінансовий потенціал, необхідний для масштабних зрушень в економіці. Як свідчить набутий досвід, така співпраця можлива лише за умови створення для згаданих корпорацій перспектив отримання реальних прибутків. А це залежить насамперед від стабільності та ступеня відповідності українського законодавства загальноприйнятим нормам і принципам міжнародного права, зокрема економічного.

Чимале значення для України має організація співробітництва з міжнародними фінансово-кредитними установами. Серед міжнародних фінансових організацій значну роль відіграє Світовий банк, членом якого Україна стала в 1992 р. Він розробив та реалізує в нашій країні низку інвестиційних програм, що передбачають перебудову ряду галузей економіки, в першу чергу енергетичної та сільськогосподарської. Здійснюється також фінансування заходів, спрямованих на проведення інших структурних реформ.

Неабияке значення має співробітництво України з Міжнародним валютним фондом (МВФ), діяльність якого відбувається на умовах проведення Урядом України узгодженої політики в галузях, що кредитуються цією фінансовою структурою. Зокрема, в 1998 р. розпочалася реалізація трирічної програми (2,5 млрд дол. США) розширеного фінансування, спрямованого на захист економіки України у зв'язку зі світовою фінансовою кризою. Проте внаслідок невиконання українською стороною деяких умов МВФ кредитних надходжень в Україну протягом 2000 р. не було. Але вже з початку 2001 р. співробітництво України з МВФ у рамках вищезгаданої програми поновлено.

Розширюється співробітництво України з Європейським банком реконструкції та розвитку. До основних цілей зазначеного банку в Україні належать фінансування малого та середнього бізнесу, сільськогосподарського та енергетичного секторів економіки, зокрема стосовно енергозбереження, модернізації телефонних мереж тощо.

Одночасно з вирішенням проблем європейської інтеграції Україна вживає заходів щодо відновлення і зміцнення багатосторонніх відносин з країнами СНД. Очевидно, головні напрямки такого співробітництва мають сприяти збереженню та розширенню традиційного для нашої держави ринку збуту товарів вітчизняного виробництва, відновленню промислової кооперації, що відповідає національним інтересам, вирішенню питань надійного забезпечення української економіки паливно-енергетичними та сировинними ресурсами. З урахуванням цього, діяльність України в рамках СНД спрямовується на розвиток і поглиблення взаємодії країн, що входять до складу цієї організації, створення умов і механізмів їх взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва. Зокрема, за ініціативою України здійснено комплекс заходів щодо прийняття Єдиного митного тарифу для країн Співдружності, який відповідає міжнародним стандартам. Україна також послідовно відстоює ідею створення на території пострадянських республік зони вільної торгівлі. У рамках Міждержавного форуму країн СНД вона очолила робочу групу з підготовки концептуальних основ формування такої зони. Як вважається, введення в дію Угоди про створення зони вільної торгівлі 1994 р. та Протоколу змін і доповнень до неї 1999 р., а також формування необхідної договірної бази зовнішньоекономічних відносин створять умови для підвищення експортного потенціалу всіх країн СНД, а також сприятимуть закріпленню українських підприємств на їх ринках.

Водночас створення в Україні ряду вільних економічних зон (нині їх 19) допоможе суб'єктам підприємницької та інвестиційної діяльності держав СНД, адже в цих зонах для них формуються пільгові умови.

За оцінками деяких експертів, помітну роль в активізації міждержавних виробничо-торговельних зв'язків можуть відіграти створені в рамках Співдружності фінансово-промислові групи та транснаціональні корпорації, що діятимуть у галузях, котрі мають інтерес як для України, так і для більшості держав СНД (літако-, ракето- та кораблебудування, сільськогосподарське машинобудування, нафто- та газовидобування, переробний комплекс, транспорт, засоби комунікацій тощо). Процес створення згаданих структур доцільно спростити, як і вдосконалити правові засади щодо їх діяльності.

Значна увага приділялася розвитку та поглибленню відносин України з Росією. Нині між нашими державами діє близько 100 міждержавних, міждержавних та міжвідомчих угод економічного характеру. Так, у рамках двостороннього співробітництва передбачаються створення та розширення перспективних виробництв, випуск конкурентоспроможної авіаційної й сільськогосподарської техніки, високотехнологічного обладнання тощо. Зокрема, в Україні організовано складання автомобілів марок ВАЗ і ГАЗ, виробниками яких є російські заводи. Розпочало діяльність спільне підприємство «Газтранзит», метою якого є розвиток нових газотранспортних магістралей, продовжується робота з модернізації міжконтинентальної балістичної ракети СС-18, створення військово-транспортного літака Ан-70, поглиблюється співпраця в рамках таких значних міжнародних проектів, як «Sea Launch», створення міжнародної космічної станції, організація пусків ракет з модернізованого ракетоносія «Циклон-4» тощо.

Важливе значення в Україні надається розвитку двосторонніх відносин з країнами «Великої вісімки», насамперед США та Німеччиною. Зокрема, у 1996 р. на основі угоди між Україною та США була створена Українсько-Американська спільна комісія сприяння розвитку торгівлі та інвестиціям. Одним із головних завдань згаданої структури стало вирішення питань економічного співробітництва між двома державами. З метою формування сприятливих умов для активізації двосторонніх відносин у торговельно-економічній галузі була проведена значна робота щодо створення необхідної для цього нормативно-правової бази. Так, були підписані Угода про торговельні відносини між Україною і Сполученими Штатами Америки (1992 р.), Хартія українсько-американського партнерства, дружби і співробітництва (1994 р.), Угода між Урядом України й Урядом США про сприяння капіталовкладенням (1994 р.), Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій (1994 р.), Угода між Україною та Сполученими Штатами Америки про співробітництво в дослідженні і використанні космічного простору в мирних цілях (1996 р.), Угода про співробітництво між Україною та Сполученими Штатами Америки стосовно мирного використання ядерної енергії (1999 р.). У червні 2000 р. наші держави прийняли спільну заяву, згідно з якою взяли на себе зобов'язання поглиблювати стратегічне партнерство.

У рамках угод про надання Україні консультативної та технічної допомоги США приділяють велику увагу питанням реформування української економіки, створення умов для діяльності на українській території іноземних, насамперед американських, інвесторів. Водночас, як вважається, головними завданнями України повинні стати відновлення втрачених позицій на ринках США та пошук нових каналів збуту продукції вітчизняних виробників.

Слід зауважити, що предметом постійної уваги з боку керівництва нашої країни є розвиток торговельно-економічних відносин не тільки з країнами так званої Великої вісімки, а й із сусідніми державами. Вже підписано ряд домовленостей про розвиток економічного співробітництва з Білоруссю, Молдовою та Грузією. Залишається пріоритетним поглиблення економічних відносин з Польщею, яка певною мірою може бути зразком для України в питаннях перебудови економіки з планової на ринкову та успішної інтеграції до ЄС.

Важливим для України є посилення торговельно-економічного співробітництва з державами Закавказзя та Центральної Азії, насамперед Узбекистаном, Казахстаном, Азербайджаном та Туреччиною. З урахуванням національних інтересів відносини з цими країнами доцільно спрямовувати на розвиток співробітництва в галузі транспорту, стосовно поставок нафти, газу, бавовни тощо. Україна повинна також брати активну участь у будівництві транскавказького транспортного коридору. Нині вже розроблені основні напрямки двостороннього співробітництва нашої держави з Узбекистаном, Казахстаном, Туркменістаном та Азербайджаном.

Останнім часом особливої актуальності набуває економічне співробітництво України з країнами Азії та Африки, ринки яких перспективні для збуту української продукції машинобудівного комплексу та металопрокату для надання науково-технічних і будівельних послуг. Важливим торговельно-економічним партнером України можна вважати Китай. Наші держави мають великі потенційні можливості щодо розширення науково-технічного співробітництва, зокрема в галузі електрозварювання, надтвердих матеріалів, металургії, авіа- та космічних технологій, технологій для агропромислового комплексу тощо. На порядку денному стоять питання українських інвестицій у китайську економіку у вигляді спільних технологій та «ноу-хау», створення спільних підприємств, акціонерних товариств тощо. Так, нещодавно підписана п'ятирічна програма співробітництва з Китаєм у сфері освоєння космічного простору.

До перспективних партнерів України належить і В'єтнам. Мова йде, насамперед, про значні можливості співпраці в галузі електроенергетики, видобутку нафти та газу, хімічній та медичній промисловості, сільському господарстві. В'єтнамську сторону дуже цікавлять українське устаткування для видобутку нафти, обладнання для ГЕС, спільне будівництво енергетичних об'єктів, виробництво вантажних автомобілів, суден, а також можливість морських перевезень українською стороною у в'єтнамських вантажів. В'єтнам же пропонує поставляти в Україну природний каучук, каву, чай, текстиль тощо.

6.15. Екологічна ситуація в Україні

Основними центрами зосередження екологічних проблем у кінці ХХ ст. в Україні були високоурбанізовані райони, міські агломерації та великі промислові центри. Питома вага забруднених стічних вод у загальному їх обсязі становить в цілому по Україні 28%, в т. ч. у Харківській та Луганській областях – більш ніж 70%, у Чернівецькій, Одеській, Донецькій областях – понад 50%. Майже 1/4 частина шкідливих викидів промислових підприємств не уловлювалася і потрапляла в атмосферу без очищення. Найбільші викиди цих шкідливих речовин в атмосферу

також характерні для високо урбанізованих областей. Так, на Донецьку область припадало майже 1/3 всіх викидів по Україні, до 30% – на Дніпропетровську і майже 15% – на Луганську область. Основні обсяги скидів у воду та викидів у повітря локалізовані у містах та міських агломераціях. Основними забруднювачами були промислові підприємства. В УРСР було зосереджено 1200 шкідливих виробництв союзного підпорядкування. У 78 містах республіки шкідливі речовини в атмосфері перевищували гранично допустимі норми в 60 разів, у 76 містах забрудненість питної води перевищувала норми в 12 разів. Надмірно забрудненими стали Дніпро, Сіверський Донець, Дністер, Південний Буг. Екологічно тривожний стан склався в акваторії Чорного та Азовського морів.

В Україні на середину 1980-х років було зосереджено до 40% потужностей атомних електростанцій СРСР. Найбільші викиди речовин в атмосферу спостерігалися в великих індустріальних центрах: Кривому Розі, Маріуполі, Запоріжжі, Дніпропетровську, Єнакієвому, Донецьку, Дебальцевому, Макіївці та ін.

Величезна сільськогосподарська освоєність та невивірвана розореність земель, концентрація промислового виробництва та його застаріла технологія, хижачке ставлення людини до природи унеможливають стабільний розвиток усього сушого на Землі. Забруднення проявляється через надмірну концентрацію тих чи інших хімічних елементів або енергії вище фонових або допустимих норм. Воно може бути природного й техногенного походження, і може викликати якісні зміни характеристик основних компонентів природи та їх складових і негативно впливати на живі організми.

Масштаби змін природного середовища залежать від двох основних факторів: інтенсивності прояву речового складу забруднювачів та здатності природи до самоочищення. Остання властивість лежить в основі поняття стійкості окремих компонентів природи до антропогенного навантаження на основі відмінностей у поширенні забруднювачів у різних середовищах. Тверді, рідкі й газоподібні викиди забруднюючих речовин поступають у всі компоненти природи: води, ґрунти, атмосферне повітря. Найбільше викидів здійснюється в атмосферне повітря, через яке небезпечні речовини поширюються в інші компоненти природи, підвищуючи тим самим уже існуючий у них рівень забруднення. У процесі довготривалої дії забруднювачів погіршуються чи порушуються основні природні, соціально-економічні функції природного середовища. Це ускладнює життя всіх живих організмів, а особливо людини. Слід зважити також на явище синергізму (сукупної дії чинників, яке характерне як для самого процесу забруднення, так і для викликаних ним наслідків). Важливо відмітити властивість деяких хімічних елементів поступово накопичуватися в об'єктах середовища, що призводить до посилення пагубної дії при їх проходженні біологічними ланцюгами. На стан екологічної ситуації в регіонах України впливає також прояв еколого-географічних проблем. Серед них для України характерними є: зменшення запасів корисних копалин, вичерпання ресурсів, зниження їх якості й розмаїття; небезпека порушення середовища внаслідок добування корисних копалин тощо); зміна структури земельних ресурсів унаслідок вилучення земель під господарські потреби й забудови, а також через розвиток

негативних процесів у ландшафтах (ерозії, абразії, карсту, суфозії та просідання ґрунтів, підтоплення і заболочення, тощо); зниження родючості ґрунтів унаслідок вимивання гумусу, засолення, підтоплення тощо; забруднення важкими металами, пестицидами й іншими речовинами; зменшення запасів і забруднення поверхневих та підземних вод унаслідок посиленого водозабору, внесення забруднюючих речовин у водні об'єкти в процесі виробництва й ведення комунального господарства; забруднення повітря та зміна його складу внаслідок промислових та інших викидів у атмосферу; скорочення розмаїття рослинного й тваринного світу та зміни в його генофонді; зменшення біологічної продуктивності ландшафтів; погіршення геогігієнічних та санітарно-епідеміологічних умов життєдіяльності людини та існування живих організмів.

Ці проблеми виникли тому, що структура господарства України, що розвивалася десятиліттями, не відповідала в багатьох регіонах їх інтегральному потенціалу. При цьому не враховувались об'єктивні потреби й інтереси людей, що тут проживали, та екологічні можливості конкретної території. Провідними галузями господарства є енергетика, гірничо- та вугледобувна, хімічна промисловість, машинобудування. Фізично й морально застаріле устаткування в цих галузях обумовило інтенсивне використання енергії, води, землі та інколи не контрольовані викиди забруднюючих речовин у всі компоненти природи. Щорічно в процес виробництва залучається біля 1,5 млрд т первинної сировини, а обсяг відходів цих галузей промисловості становить біля 15 млрд т. Таким чином, на сьогодні для України стан розвитку виробництва є головним екологоформуючим фактором. Стан природи в Україні – критичний, а в деяких її регіонах деградація має незворотний характер.

6.16. Україна в умовах глобалізації

Наприкінці 1990-х років з усією очевидністю проявився той факт, що завершення «холодної війни» та біполярного протистояння на світовій арені надало потужного імпульсу розвитку процесів глобалізації, особливо її політичній та економічній основі. Із завершенням протиборства двох соціально-політичних та економічних систем – капіталізму та соціалізму – глобалізація перетворилася на домінуючу тенденцію світового розвитку.

Останнє десятиліття ХХ ст. ввійде в історію вельми суттєвими геополітичними змінами. Серед нових політичних реалій – утворення української незалежної держави.

Передумовами глобальних зрушень на континенті були: подолання військово-політичного протиборства Схід – Захід, падіння комунізму і переорієнтація низки держав на засади цінностей західної демократії. Унаслідок цих подій світ із двополюсного, чітко розмежованого поступово набирає обрисів багатополюсного, взаємозалежного, зростають взаємовпливи держав і народів. Тісно пов'язані між собою процеси подолання розколу Європи й Німеччини, ослаблення полюса сили, що його уособлювала Москва, і самовизначення народів східноєвропейських держав і національно-державного волевиявлення народів колишнього Радянського Союзу. На Сході припинили існування воєнно-політичний блок країн Варшавського договору, Рада Економічної Взаємодопомоги та СРСР як світова наддержавна.

Геополітичне значення виникнення в Європі нової держави – України важко переоцінити. Проголошена нею мета – стати незалежною, демократичною, без'ядерною державою – не тільки не суперечить принципам побудови нової Європи, а навпаки, з огляду на її геополітичні характеристики, найкраще відповідатиме їм.

Положення України на межі двох великих цивілізаційних просторів – європейського та євразійського – було і залишається одним із визначальних чинників її історичної та політичної долі. Географічно Україна завжди була і залишається центральноєвропейською державою, історично ж і політично тривалий період більша частина України перебувала під впливом євразійської культурної традиції, у складі Російської імперії, а потім Радянського Союзу. Національна свідомість виявилася розщепленою, відповідно, не було єдиних геополітичних пріоритетів, національних інтересів, єдиної національної стратегії. Усе це зумовило невдачу побудови національної держави на початку XX ст., а також сучасні труднощі становлення Української держави.

З точки зору глобалізації та державно-політичних цілей, географічне розташування України та геополітичне становище, що з нього випливає, має як переваги, так і недоліки. До переваг належить те, що країна розташована на перехресті впливів – між Сходом і Заходом, має відкриті торговельні шляхи з державами Півночі і Півдня. Належність України через Чорне море до басейну Середземного моря визначає її легкий доступ до регіону Близького Сходу.

Недоліками геополітичного становища України є відсутність природних кордонів, за винятком, хіба-що, Півдня, де Україна омивається Чорними морем, близькість держав, для яких у минулому Україна була територією експансії. З погляду геополітики, для збереження своєї впливовості Україна повинна розвивати добросусідські відносини з усіма прикордонними державами, іти на розвиток відносин з країнами Європи, мати партнерів на Заході, Сході, Півдні та Півночі, не допускати якогось одного з векторів геополітичних орієнтацій. Вона повинна відстояти суверенітет стосовно Криму, який є природним продовженням території України і має велике значення для виходу на Близький і Середній Схід і басейн Середземного моря.

Саме тому Україна не може залишатись осторонь сучасних глобалізаційних процесів. Молода незалежна держава прагне до створення системи міжнародної співпраці, здатного забезпечити її політичну й економічну безпеку. Це прагнення не тільки стимулює інтеграцію України до світового співтовариства, а й сприяє зростанню її впливу в різних регіонах.

Слід зазначити, що серед вітчизняних науковців ведуться дебати про здатність української економіки інтегруватись у світові економічні процеси, але їхні думки сходяться в тому, що попри всю відірваність значної частини української економіки від глобальних ринків і незрозумілість економічної поведінки уряду і національного капіталу, Україна змушена активніше шукати відповіді на виклики глобалізації, вирішувати дилему про те, кому «делегувати» частину економічного та політичного суверенітету – Росії чи об'єднаній Європі, що розширюється, або ж напрацьовувати національну модель співпраці з транснаціональним капіталом.

При розв'язанні проблем свого національного розвитку Україні потрібно визначитися, у якій глобалізації вона бере участь. Питання складне, особливо для чинних політиків, змушених його з'ясувати. Владі потрібно вдумливо, виражено і далекоглядно оцінити існуючий нині розклад світових сил і тенденцій для того, щоб вийти зі стану залежного розвитку і посісти гідне місце у світі та відігравати свою власну роль у процесі глобалізації.

До позитивів глобалізму в Україні можна зарахувати можливість глобального регулювання екологічної ситуації в державі, забезпечення безпеки суспільства від глобальних загроз різного характеру, які непереборні для кожної окремої держави і навіть наддержави (скажімо, планетарні катастрофи), можливість підтягнути з економічного боку країну до рівня високорозвинених.

6.17. Сучасний стан вирішення національного питання й міжнаціональних відносин в Україні

За даними перепису 2001 р. в Україні проживало 48,5 млн осіб, у т.ч. 37,5 млн українців, 8,3 млн росіян, 103,6 тис. євреїв, 275,8 тис. білорусів, 258,6 тис. молдован, 204,6 тис. болгар, 144,1 тис. поляків, 156,6 тис. угорців, 151 тис. румун і т.д. Станом на 1 лютого 2014 р. чисельність наявного населення України становила 45,4 млн мешканців, зокрема міського – 31,3 млн осіб (69,0%), сільського – 14 млн осіб (31,0%).

З перших днів незалежності **Україна проголосила рівноправ'я всіх громадян держави незалежно від їх національності**. Ще 10 квітня 1990 р. було створено Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів, згодом реорганізований у міністерство (нині – **Державний комітет у справах національностей та міграції**). На нього було покладено функції відродження та розвитку мов, культур, вільної реалізації духовних потреб усіх національностей, що проживають на території України.

1 листопада 1991 р. Верховна Рада прийняла «Декларацію прав національностей України». У ній підкреслювалось, що в Україні гарантуються всім народам, національним групам, громадянам рівні економічні, політичні, соціальні й культурні права.

Іншим важливим документом став **Закон «Про національні меншини в Україні»** (травень 1992 р.). Він зафіксував право кожного народу на культурно-національну автономію, творення своєї національної культури, відродження історико-культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних та навчальних закладів. У 2000 р. було зареєстровано 450 національно-культурних товариств, з них 25 мали всеукраїнський статус. За даними Міністерства освіти і науки, нині у державі діють 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – з румунською, 69 – з угорською, 12 – з кримськотатарською, 4 – з польською, 9 – з молдовською, а також 2242 школи з двома і більше мовами викладання. Понад 1,4 тис. періодичних видань друкуються мовами національних меншин.

Складною була **проблема повернення кримських татар** на історичну батьківщину, облаштування їх та надання українського громадянства. Фінансування цієї справи повністю лягло на плечі України.

6.18. Освіта та наука в умовах сучасної України

На початку 90-х рр. СРСР посідав за рівнем освіти 28 місце у світі. Попри неодноразові спроби реформувати систему освіти (освітні реформи 1984 та 1987-1988 рр.), її стан не поліпшувався. Такими були стартові умови розвитку освіти незалежної України.

У 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про освіту» (нова редакція затверджена у 1996 р.), за яким освіта визнана пріоритетною сферою, основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, передбачено кардинальні зміни в її роботі. **У листопаді 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»)**, метою якої є піднесення вітчизняної освіти до світового рівня.

Освітня система стає більш гнучкою та різноманітною. З'явилася велика кількість **навчально-виховних закладів нового типу** – ліцеї, коледжі та гімназії. Вони значно урізноманітнили навчальний процес, сприяють поглибленому розвитку здібностей в учнів та студентів. Значно більше уваги приділяється вивченню історії України, народознавства, помітні зрушення є у викладанні інших суспільних наук. **У 2000 р. почала здійснюватись широкомасштабна програма реформування середньої освіти**, яка має наблизити школу до сучасних вимог життя.

Одним із найважливіших завдань школи є **забезпечення виконання закону про мови (1989 р.)**. У республіці відкрито чи поновлено сотні шкіл з українською мовою навчання, організовано тисячі українських класів у школах з російською мовою викладання.

Зроблено перші суттєві кроки щодо реформування професійно-технічної і вищої освіти. З метою тіснішого зв'язку з середньою освітою були злиті Міністерство народної освіти та Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти в одне – Міністерство освіти України (з 2000 р. – **Міністерство освіти і науки України**). Скорочуються масштаби підготовки спеціалістів через заочну та вечірні форми навчання, здійснюється **перехід на ступеневу підготовку**: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр. Поряд з державними створюються навчальні заклади, які базуються на інших формах власності.

Вищі стають більш самостійними у своїй діяльності. Проведено роботу по **ліцензуванню** (наданні дозволу на освітню діяльність) та **акредитації** (визначенні професійного рівня діяльності) вищих навчальних закладів. **Введено поряд з державним замовленням платний прийом на навчання.** З **2008 р. обов'язковою умовою вступу до вищого навчального закладу стало проходження зовнішнього незалежного оцінювання.**

Національне відродження в роки державної незалежності призвело до **відновлення Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Національного університету «Острозька академія».** Нині мережа вищих навчальних

зкладів України налічує 803 закладів усіх рівнів акредитації та форм власності, у т.ч. 325 університетів, академій, інститутів (тут здобувають освіту 1,7 млн осіб) та 478 коледжів, технікумів, училищ. 229 ВНЗ III-IV рівнів акредитації є державними і комунальними.

19 травня 2005 р. на конференції у норвезькому місті Берген Україна офіційно приєдналася до «Болонського процесу», що має на меті створення єдиного європейського простору вищої освіти. Приєднання нашої країни до Болонського процесу надає можливість здійснити структурні перетворення вищої освіти за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, що дозволить Україні стати визнаною частиною європейського освітнього і наукового простору. З огляду на стан української системи вищої освіти, головним напрямом Болонського процесу стане лібералізація вищої школи, навчання студентів принципів свободи й одночасно відповідальності за свій вибір. На сьогодні 46 європейських країн, включно з Україною, є його учасниками. Згідно з цілями БП до 2010 року освітні системи країн-учасниць Болонського процесу мали бути змінені, щоб сприяти: полегшеному переїзду громадян з метою подальшого навчання чи працевлаштування у Зоні європейської вищої освіти; зростанню привабливості європейської вищої освіти; розширенню Європи та забезпеченню її подальшого розвитку як стабільного, мирного, толерантного суспільства.

Складні та суперечливі процеси проходили в українській науці. Провідним науковим центром залишається **Академія наук України**, проголошена у 1994 р. національною. Однак і в ній нагромадилися серйозні проблеми. Орієнтація на прикладні розробки супроводжувалася **падінням престижності фундаментальних досліджень**. Понад 90% нових технологічних розробок не впроваджується у виробництво. Серйозною вадою є поділ науки на академічну, вишівську і галузеву. Великі труднощі в матеріально-технічному та кадровому забезпеченні створює низький рівень фінансування. Окремі інститути втратили за останні роки 50-60% свого кадрового складу.

Загальна чисельність наукових кадрів в Україні у 1994 р. становила майже 300 тис. осіб, з них понад 80 тис. – доктори і кандидати наук. Однак **наукові результати набагато нижчі, ніж у Західній Європі та Америці**.

Загалом, спостерігалось зниження професіоналізму частини наукових співробітників через відсутність здорового суперництва, творчих дискусій, чесно-го і відкритого обміну думками, односторонню орієнтацію української науки на російську та ізоляцію від європейської і світової науки. Погана технічна оснащеність наукових лабораторій, різке зниження життєвого рівня і соціальна незахищеність призвели до зростання виїзду багатьох вчених за кордон. Понад 20% науковців перейшли у комерційні структури.

Такий стан у науці не дає надії на швидкий вихід України з кризи, хоча немало вчених самовіддано працює у цьому напрямі. **Нині перебудовується робота НАН України, змінюються пріоритети**. Зростає увага до фундаментальних досліджень. Йде перегрупування наукових сил. Засновані Академія педагогічних наук, Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук, Академія мистецтв ряд інших галузевих закладів. **Виникла низка дослідних інститутів та центрів**

як громадських об'єднань науковців, наукових товариств. Зокрема, у 1989 р. відновило свою діяльність Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка.

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки в роки незалежності зробили академіки НАН України Ю.Митропольський (математична фізика), О.Гузь (механіка), П.Костюк (фізіологія), В.Грищенко (кріобіологія), Ю.Глеба (клітинна інженерія), В.Таций (правознавство), І.Дзюба (літературознавство), П.Тронько, В.Смолій (історія), І.Курас (політологія), В.Шинкарук, М.Попович (філософія) та ін.

6.19. Література та мистецтво

Процеси оновлення широко охопили **українську літературу**. Письменство остаточно звільнилося від комуністичної ідеології. Йде переоцінка суспільних ідеалів, історичних явищ. Набула бурхливого розвитку **художня публіцистика**, що пояснюється високим рівнем політизації суспільних процесів. Слід відзначити наявну високий громадянський змістом творчість І.Драча, Д.Павличка, І.Дзюби, Р.Лубківського, Р.Іваничука, О.Мусієнка, С.Плачинди, Ю.Щербака, М.Жулинського, В.Яворівського та ін. Першим лауреатом Шевченківської премії незалежної України в галузі літератури стали Р.Лубківський (за збірку поезій «Погляд вічності»), П.Мовчан (за збірку поезій «Материк», «Осереддя»), О.Лупій, автор роману «Падіння давньої столиці» та історичних повістей «Гетьманська булава», «Повернення лицарів». До видатних здобутків літератури належать твори Л.Костенко – роман у віршах «Берестечко» (1999 р.), прозовий роман «Записки українського самашедшого» (2010 р.). У **літературу ввійшло нове покоління**, представлене іменами І.Андрусіяка, Ю.Андруховича, В.Медвідя, Ю.Покальчука, В.Цибулька, О.Забужко, В.Неборака, С.Жадана, В.Слапчука, П.Вольвача, Є.Пашковського, В.Шкляра, О.Ірванця та ін. Прийшли із забуття твори В.Винниченка, М.Зерова, Г.Косинки, М.Куліша, Є.Маланюка, О.Олеся, В.Стуса, М.Хвильового. Читачі познайомилися з творчістю літераторів української діаспори – І.Багряного, В.Барки, О.Ольжича, Ю.Липи, У.Самчука, О.Теліги та ін.

Сучасні реалії вносять суттєві зміни і в **театральне мистецтво**. Театр стає дедалі популярнішим. Кожного року відбувається до 40 тис. вистав, які відвідує близько 20 млн глядачів. Вирізняються своєю діяльністю у галузі театру режисери І.Борис, С.Демченко, С.Мойсєєв, В.Петров, Б.Шарварко, Р.Віктюк, Б.Жолдак та ін. Визнання завоювали **недержавні театри і концертні групи** – «Театр Бенефіс», «Театр зірок» у Києві, театр «Люди і ляльки» у Львові. З 1992 р. набув популярності серед театральних шанувальників проект С.Проскурні щорічний фестиваль «Мистецьке Березілля».

Поступово **відроджується українське кіно**. Міжнародне визнання здобули фільми: «Лебедине озеро. Зона» (режисери – С.Параджанов, Ю.Ілленко), «Голод – 33» (О.Янчук, С.Дяченко, Л.Танюк). Схвалення у глядачів отримали фільми режисера К.Муратової «Три історії», «Другорядні люди», «Чеховські історії», В.Криштофовича – «Приятель небіжчика», Г.Кохана – «Тупик», Ю. Ілленка – «Молитва про гетьмана Мазепу», М.Мащенко – «Богдан Хмельницький». Уперше в історії вітчизняного кіно **Золоту пальмову гілку 58-го Канського фестивалю (тра-**

вень 2005 р.) завоював короткометражний чорно-білий фільм «Подорожні» режисера І.Стрембицького.

Певні зрушення відбулися в музиці. У 1992 р. утворено **Всеукраїнську музичну спілку**. Діють 43 концертні організації, 139 художніх колективів. Найвідоміші з них – Одеський філармонічний симфонічний оркестр, ансамбль солістів «Київська камерата», Київський камерний музичний театр, симфонічний оркестр Національної філармонії, ансамбль «Київські солісти» під керівництвом Б.Которовича та ін. Скарбниця української культури поповнилася музичними творами Л.Дичко («Літургія № 1»), Є.Станковича («Реквієм жертвам голодомору 1933 р.»), кантата «Бабин Яр») і т.д. Плідно працюють поети-пісняри Ю.Рибчинський, М.Луків, С.Галабарда, В.Крищенко, композитори О.Бурмицький, О.Білаш, І.Карабиць, О.Морозов, А.Горчинський. Здобули визнання та популярність як в Україні, так і за кордоном виконавці оперних та балетних партій А.Солов'яненко, В.Степова, В.Гришко, А.Кочерга, В.Лук'янець, О.Микитенко, В.Писарев, Л.Забіяласта. Нові пісні дарували Р.Кириченко, Н.Яремчук, О.Білозір, П.Дворський, Т.Петриненко, Н.Матвієнко, Т.Повалій, В.Шпортько, О.Пономарьов, С.Ротару, В.Зінкевич, А.Кудлай, В. та С.Білоножки, П.Зібров, І.Попович та ін. Переможцем пісенного фестивалю «Євробачення-2004» стала співачка Руслана Лижичко. Другі місця на цьому конкурсі посіли Верка Сердючка (2007 р.) і Ані Лорак (2008 р.), третє – Злата Огневич (2013 р.). **Різно зросла кількість фестивалів і конкурсів:** «Червона рута» (з 1989 р.), «Таврійські ігри», «Пісенний вернісаж», «Музичні прем'єри сезону», «Харківські асамблеї», «Оксамитові сезони Криму», «Берегиня», оперного мистецтва ім. С.Крушельницької (м. Львів), конкурси ім. В.Горовица (м. Київ), ім. С.Людкевича (м. Львів), ім. О.Січинського (м. Івано-Франківськ).

Розвивається **образотворче мистецтво**. Воно поповнилося чудовими живописними та графічними творами Т.Яблонської, М.Примаченко, М.Дерегуса, В.Касьяна, Г.Якутовича, Б.Туліна, І.Марчука, Д.Нарбута. Здорову конкуренцію державним мистецьким закладам складають **приватні та госпрозрахункові картинні галереї й виставкові зали** – «Брама», «НЕФ», «Грифон», Галерея мистецтв НаУКМА. **Споруджено десятки пам'ятників**, у т.ч. Тарасу Шевченку у Луцьку, Чернігові, Червонограді, Золотоноші; Богдану Хмельницькому – у Черкасах, Суботові, Кіровограді; княгині Ользі – у Луцьку; князю Ярославу – у Києві і т.д. **У 90-ті рр. в Україні з'явилося 26 нових історико-культурних заповідників, шість з яких одержали статус національного.**

6.20. Характерні риси та особливості сучасного розвитку релігії

Відродження духовності українського народу значною мірою пов'язане з відродженням релігії та церкви. Відносини з релігійними громадами, особами, які належать до різних конфесій регулюють Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (квітень 1991 р.) та Конституція України. З проголошенням незалежності України **відбулося помітне зростання кількості релігійних громад, будуються храми** (у 1991-2004 рр. було побудовано та здійснювалося будівництво близько 4 тис. храмів), **відроджуються монастирі, духовні навчальні заклади, недільні школи**. У 1997 р. в державі діяло 64 конфесії, в яких налічувалося по-

над 18 тис. релігійних громад (з них 6 тис. оформили свій статус впродовж 1991-1995 рр.), понад 100 монастирів (серед них уславлені Києво-Печерська та Почаївська лаври), 40 релігійних навчальних закладів. **У 2004 р. нараховувалося понад 100 конфесій і сект.** В Україні працюють близько 20 тис. служителів культури, виходять у світ понад 50 періодичних релігійних видань.

Ще до проголошення незалежності України у січні 1990 р. православні церкви, монастирі, релігійні навчальні заклади, які діяли на території УРСР, були виділені у самоврядний Український екзархат Московського патріархату. Частина кліру і віруючих, які були на позиціях незалежності церкви, 16 липня 1990 р. відновила Українську автокефальну церкву. Навесні 1990 р. поновлено діяльність Української греко-католицької церкви.

Після набуття Україною суверенітету в країні стала дедалі помітнішою тенденція до усамостійнення православної церкви. **У листопаді 1991 р. Помісний Собор УПЦ одностайно прийняв постанову про цілковиту автокефалію української церкви.** Однак Архієрейський Собор РПЦ, що проходив 31 березня – 4 квітня 1992 р. у резиденції патріарха Алексія II, відмовив у наданні автокефалії УПЦ і зробив спробу усунути митрополита Філарета від керівництва УПЦ. 27 травня 1992 р. у Харкові за ініціативи вищого духовенства УПЦ відбувся Архієрейський Собор з метою усунення митрополита Філарета з посади предстоятеля УПЦ і поставлення на його місце керуючого справами Московської патріархії митрополита Володимира (Віктора Сабодана). У відповідь, **25-26 червня 1992 р. у Києві зібрався Всеукраїнський Православний собор, на якому прибічники Філарета об'єдналися з УАПЦ, утворивши Українську православну церкву Київського патріарху.** Патріархом об'єднаної церкви обрали главу УАПЦ Мстислава (Скрипника), його заступником – Філарета. Проте в **УПЦ-КП відбувся розкол.** Відновила свою діяльність УАПЦ. Після смерті Мстислава у 1993 р. патріархом УАПЦ став Димитрій (Ярема), а **патріархом УПЦ-КП обрали митрополита Володимира** (в миру – Василь Романюк). Після смерті патріарха Володимира (14 липня 1995 р.) влада не дозволила поховати його тіло на території Софійського собору, в якому його було висвячено на патріарха (тіло патріарха було поховано перед входом у Софійський собор). При цьому влада застосувала побиття учасників похоронної процесії, внаслідок чого ці події дістали назву «**червоного віторка**». 20-21 жовтня 1995 р. на черговому Соборі УПЦ-КП патріархом було обрано **Філарета** (Денисенка). У 2000 р. УАПЦ втратила свого патріарха Димитрія. Пізніше його функції виконував митрополит УАПЦ в Західній Європі Костянтин. Нинішнім предстоятелем церкви є Мефодій (Кудряков). **УПЦ Московського патріархату очолює митрополит Володимир.** Таким чином, **на території України продовжує діяти низка православних конфесій: УПЦ-МП (понад 11,3 тис. парафій), УПЦ-КП (близько 4,3 тис. парафій), УАПЦ (понад 600 парафій), УПЦ-катакомбна, УПЦ Андрія Первозванного.**

Відсутність єдності у православ'ї є дестабілізуючим фактором у сучасному українському суспільстві. В зв'язку з цим, останнім часом посилюється суспільний інтерес до проблем об'єднання українського православ'я.

Розширюється вплив **Української греко-католицької церкви**, яка має 3,6 тис. релігійних парафій. У 2001-2011 рр. на чолі церкви був **Любомир Гузар**. Нині очіль-

ником церкви є **Святослав Шечук**. Римо-католицька церква налічує понад 909 громад. До інших конфесій належать **протестантські об'єднання Євангелістських християн-баптистів, Адвентистів сьомого дня** та ін., нехристиянські конфесії представників іудаїзму й мусульманства. **Відроджуються дохристиянські вірування слов'ян (РУНВіра)**. Є й нелегальні об'єднання. Серед них, зокрема, **сатанисти, Біле братство**, керівництво якого було притягнуто до судової відповідальності за протизаконну, антигуманну діяльність, **сектантське об'єднання Муна** та ін.

Найважливіші події

19-21 серпня 1991 р. – державний переворот у Москві. Діяльність антиконституційного Державного комітету з надзвичайного стану.

24 серпня 1991 р. – Верховна Рада України прийняла Акт проголошення незалежності України.

30 серпня 1991 р. – Президія Верховної Ради України прийняла постанову про заборону діяльності Комуністичної партії України.

4 вересня 1991 р. – підняття над будинком Верховної Ради національного синьо-жовтого прапора.

8 жовтня 1991 р. – прийняття Закону України «Про громадянство України».

1 листопада 1991 р. – Верховна Рада України прийняла «Декларацію прав національностей України».

4 листопада 1991 р. – прийняття Закону України «Про державний кордон України».

1 грудня 1991 р. – проведення всеукраїнського референдуму на підтримку Акта проголошення незалежності України та вибори Президента України.

5 грудня 1991 р. – обрання І.Плюща Головою Верховної Ради України.

6 грудня 1991 р. – прийняття Закону України «Про збройні сили України».

8 грудня 1991 р. – підписання Білоруссю, Росією та Україною угоди про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

15 січня 1992 р. – Верховна Рада України затвердила Державний гімн.

28 січня 1992 р. – Верховна Рада України затвердила Державний прапор України.

30 січня 1992 р. – прийняття Закону України «Про форми власності на землю».

19 лютого 1992 р. – Верховна Рада України затвердила малий герб держави у вигляді тризуба.

26 лютого 1992 р. – прийняття України до Міжнародного валютного фонду.

4 березня 1992 р. – прийняття Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств».

5 березня 1992 р. – запровадження в областях, містах Києві і Севастополі посад представників Президента України.

10 березня 1992 р. – Україну прийняли до Північноатлантичної Ради співробітництва.

26 червня 1992 р. – утворення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ-КП).

21-24 серпня 1992 р. – у Києві відбувся Всесвітній форум українців.

4 вересня 1992 р. – початок виходу з рубльової зони. Введення у безготівковий обіг купоно-карбованців.

13 жовтня 1992 р. – 21 вересня 1993 р. – діяльність уряду Л.Кучми.

19 червня 1993 р. – відновлення діяльності Комуністичної партії України.

2 липня 1993 р. – ухвалення Закону України «Основні напрями зовнішньої політики України».

22 вересня 1993 р. – 16 червня 1994 р. – діяльність уряду Л.Кравчука – Ю.Звягільського.

17 грудня 1993 р. – початок процесу вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ).

27 березня 1994 р. – вибори до Верховної Ради України.

18 травня 1994 р. – обрання О.Мороза Головою Верховної Ради України.

16 червня 1994 р. – 4 червня 1995 р. – діяльність уряду В.Масола.

26 червня, 10 липня 1994 р. – два тури виборів Президента України.

5 листопада 1994 р. – прийняття Закону України «Про прокуратуру».

8 червня 1995 р. – 27 травня 1996 р. – діяльність уряду Є.Марчука.

8 червня 1995 р. – прийняття Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України.

31 жовтня 1995 р. – Верховна Рада України прийняла рішення про вступ України до Ради Європи

28 травня 1996 р. – 2 липня 1997 р. – діяльність уряду П.Лазаренка.

28 червня 1996 р. – прийняття Конституції України.

1 вересня 1996 р. – запровадження нової національної валюти – гривні.

31 травня 1997 р. – підписання «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією».

9 липня 1997 р. – у Мадриді підписано «Хартію про особливе партнерство між НАТО та Україною».

16 липня 1997 р. – 22 грудня 1999 р. – діяльність уряду В.Пустовойтенка.

19 листопада 1997 р. – стартував американський космічний корабель «Колумбія», у складі міжнародного екіпажу, членом якого був перший космонавт незалежної України Л.Каденюк.

29 березня 1998 р. – вибори до Верховної Ради України за мажоритарно-пропорційною системою.

7 липня 1998 р. – обрання О.Ткаченка Головою Верховної Ради України.

21 жовтня 1998 р. – прийняття Конституції Автономної Республіки Крим.

31 жовтня, 14 листопада 1999 р. – два тури виборів Президента України.

22 грудня 1999 р. – 26 квітня 2001 р. – діяльність уряду В.Ющенка.

Лютий 2000 р. – обрання І.Плюща Головою Верховної Ради України.

16 квітня 2000 р. – проведення всеукраїнського референдуму за внесення змін і доповнень до Конституції України.

28 листопада 2000 р. – оприлюднення у Верховній Раді України сенсаційних аудіозаписів М.Мельниченка про причетність Президента України Л.Кучми до бийства журналіста Г.Гонгадзе. Початок політичної кризи.

Тема VI. Україна в умовах незалежності

21 січня 2001 р. – Указ Президента України Л.Кучми «Про затвердження Державної програми співробітництва України з НАТО на 2001-2004 рр.».

5 квітня 2001 р. – прийняття Закону України «Про політичні партії України».

29 травня 2001 р. – 16 листопада 2002 р. – діяльність уряду А.Кінаха.

25 жовтня 2001 р. – ухвалення Верховною Радою України Земельного кодексу України.

5-14 грудня 2001 р. – Всеукраїнський перепис населення.

31 березня 2002 р. – вибори до Верховної Ради України.

28 травня 2002 р. – обрання В.Литвина Головою Верховної Ради України.

16 вересня 2002 р. – мітинги опозиції в рамках акції «Повстань Україно!».

21 листопада 2002 р. – 1 грудня 2004 р. – діяльність уряду В.Януковича.

19 червня 2003 р. – прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України»

23 вересня 2003 р. – укладення угоди про створення Єдиного економічного простору між Україною, Росією, Білоруссю і Казахстаном.

31 жовтня, 21 листопада 2004 р. – два тури виборів Президента України.

21 листопада – 8 грудня 2004 р. – «Помаранчева революція» в Україні.

8 грудня 2004 р. – прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України».

26 грудня 2004 р. – обрання В.Ющенка Президентом України.

4 лютого – 8 вересня 2005 р. – діяльність уряду Ю.Тимошенко.

22 вересня 2005 р. – 4 серпня 2006 р. – діяльність уряду Ю.Сханурова.

22 червня 2006 р. – створення парламентської коаліції у складі БЮТ, «Нашої України» і СПУ.

6 липня 2006 р. – обрання О.Мороза Головою Верховної Ради України.

3 серпня 2006 р. – підписання «Універсалу національної єдності».

4 серпня 2006 р. – 18 грудня 2007 р. – діяльність уряду В.Януковича.

28 листопада 2006 р. – прийняття Закону України «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні».

21 грудня 2006 р. – прийняття Закону України «Про Кабінет Міністрів України».

2 квітня 2007 р. – Указ Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України 5 скликання.

18 квітня 2007 р. – рішення Виконавчого комітету УЕФА про проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 р. в Україні та Польщі.

5 червня 2007 р. – Указ Президента України про призначення позачергових виборів до Верховної Ради України.

30 вересня 2007 р. – дострокові вибори до Верховної Ради України.

18 листопада 2007 р. – аварія на шахті ім. Засядька (м. Донецьк), під час якої загинув 101 шахтар.

29 листопада 2007 р. – створення парламентської коаліції у складі БЮТ і «Нашої України – Народної самооборони».

4 грудня 2007 р. – обрання А.Яценюка Головою Верховної Ради України.

18 грудня 2007 р. – 11 березня 2010 р. – діяльність уряду Ю.Тимошенко.

9 грудня 2008 р. – обрання В.Литвина Головою Верховної Ради.

7 лютого 2010 р. – обрання В.Януковича Президентом України.

11 березня 2010 р. – 28 січня 2014 р. – діяльність уряду М.Азарова.

21 квітня 2010 р. – угода між Україною і Російською Федерацією про продовження терміну перебування Чорноморського флоту в Севастополі на 25 років.

30 вересня 2010 р. – Конституційний Суд України скасував дію конституційної реформи 2004 р. Повернення до президентсько-парламентської форми правління.

8 червня – 1 липня 2012 р. – проведення в Україні та Польщі фінальної частини чемпіонату Європи з футболу.

28 жовтня 2012 р. – вибори до Верховної Ради України.

13 грудня 2012 р. – обрання В.Рибачака Головою Верховної Ради.

Листопад 2013 р. – лютий 2014 р. – Європейська революція («Євромайдан») в Україні.

22 лютого 2014 р. – відновлено чинність конституційної реформи 2004 року. Україна перетворювалася на парламентсько-президентську республіку.

22 лютого 2014 р. – обрання О.Турчинова Головою Верховної Ради України.

24 лютого 2014 р. – Російська Федерація розпочала військову спецоперацію по окупації Криму.

27 лютого 2014 р. – Верховна Рада України затвердила на посаді прем'єр-міністра України А.Яценюка.

21 березня 2014 р. – підписано політичну частину угоди асоціації з Європейським Союзом.

Персоналії

Азаров Микола Янович (нар. 17 грудня 1947) – український політик, прем'єр-міністр України (2010-2014). Один з лідерів (з 23.04.2010 р. – Голова) Партії регіонів. 1971-1976 рр. – начальник дільниці, головний інженер у тресті «Тулашахтоосушення» комбінату «Тулавугілля». 1976-1984 рр. – завідувач лабораторії, потім відділу Підмосковного науково-дослідного і проектно-конструкторського вугільного інституту. 1984-1995 р. – заступник директора та директор Українського державного науково-дослідного і проектно-конструкторського інституту гірничої геології, геомеханіки та маркшейдерської справи. 1996-2002 рр. – Голова Державної податкової адміністрації України. 2002-2005, 2006 рр. – перший віце-прем'єр-міністр України, міністр фінансів України. 2004-2005 рр. – в. о. прем'єр-міністра України. Народний депутат України 3 скликань.

Вітренко Наталія Михайлівна (нар. 28.12.1951) – доктор економічних наук, доцент, голова Прогресивної соціалістичної партії (з квітня 1994 р.). У 1977-1979 рр. – співробітник Українського НДІ науково-технічної інформації Держплану УРСР. 1979-1989 рр. – доцент Київського інституту народного господарства. З 1989 р. працювала у Раді з вивчення продуктивних сил України АНУ, була радником Голови Верховної Ради України (1994-1995). Народний депутат України 2 скликань. Кандидат у Президенти України на виборах у 1999 і 2004 рр.

Схануров Юрій Іванович (нар. 23.08.1948) – громадський і державний діяч. У 1967-1991 рр. працював у будівництві. 1992-1993 рр. – Голова Департаменту еко-

номічних реформ та регіональних програм Київської міськдержадміністрації. 1994-1997 рр. – Голова Фонду держмайна України. 1997-1998 р. – Голова Держкомітету України з питань розвитку підприємництва. 1999-2001 рр. – перший віце-прем'єр-міністр України. 2005 р. – голова Дніпропетровської облдержадміністрації. 2005-2006 рр. – прем'єр-міністр України. 2007-2009 рр. – міністр оборони. 2009-2010 рр. – перший заступник Глави Секретаріату Президента України. Народний депутат України 3 скликань.

Жулинський Микола Григорович (нар. 25.08.1940) – доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту літератури НАН України. 1960-1962 рр. – вчитель 8-річної школи с.Озерськ Дубнівського району Рівненської області. У 1962-1968 рр. працював робітником. З 1978 р. – заступник директора з наукової роботи, директор Інституту літератури НАН України. Віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики (1992-1994, 1999-2000). Народний депутат України 3 скликань. 2008–2010 рр. – голова Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Лауреат Державної премії України ім. Т.Шевченка (за книгу «Із забуття – в безсмертя» (1991)). Автор книг: «Пафос життєствердження» (1974), «Наближення» (1986) і т.д., понад 500 статей, оглядів, рецензій.

Звягільський Юхим Леонідович (нар. 20.02.1933) – доктор технічних наук, професор, Герой України. У 1957-1979 рр. працював у шахтоуправлінні «Куйбишевське», тресту «Куйбишеввугілля». 1979-1992 рр. – директор шахти ім. Засядька. У 1993-1994 рр. – в.о. прем'єр-міністра України. Народний депутат України 7 скликань.

Кінах Анатолій Кирилович (нар. 4.08.1954) – голова Партії промисловців і підприємців (з квітня 2000 р.). Працював на заводах міст Таллін і Миколаїв. 1992-1994 рр. – представник Президента України у Миколаївській області; 1994-1995 рр. – голова Миколаївської облради. У 1995-1996 рр. – віце-прем'єр-міністр України з питань промислової політики, 1999-2000, 2005 рр. – перший віце-прем'єр-міністр, 2001-2002 рр. – прем'єр-міністр України. 2005-2006 рр. – секретар Ради національної безпеки і оборони України. Народний депутат України 5 скликань. Кандидат у Президенти України (2004 р.).

Кучма Леонід Данилович (нар. 9.08.1938) – професор, Президент України (10.07.1994 – 23.01.2005). З 1960 р. працював інженером, старшим інженером КБ «Південне». 1975-1982 рр. – секретар парторганізації, 1982-1986 рр. – перший заступник генерального конструктора. 1986-1992 рр. – генеральний директор ВО «Південний машинобудівний завод». 1992-1993 рр. – прем'єр-міністр України. 1993-1994 рр. – президент УСПП. Народний депутат України 2 скликань.

Лазаренко Павло Іванович (нар. 23.01.1953) – доктор економічних наук, голова Всеукраїнського об'єднання «Громада». У 1978-1984 рр. – головний агроном, голова колгоспу ім. Калініна Новомосковського району Дніпропетровської області. У 1984-1990 рр. – на партійній роботі. 1992-1995 рр. – представник Президента України у Дніпропетровській області, голова Дніпропетровських облдержадміністрації (1995), облради (1994-1998), 1995-1996 рр. – перший віце-прем'єр-міністр України. 1996-1997 рр. – прем'єр-міністр України. Народний депутат України 3 скликань. З лютого 1999 р. перебуває за межами України. 17 лютого 1999 р. Верхо-

вна Рада України дала дозвіл на притягнення його до кримінальної відповідальності.

Литвин Володимир Михайлович (нар. 28.04.1956) – доктор історичних наук, професор, академік НАН України, віце-президент НАН України (з травня 2006 р.), голова Народної партії (з червня 2004 р.). Герой України. 1978-1986 рр. – помічник ректора, викладач, доцент історичного факультету Київського університету. 1986-1989 рр. – начальник управління Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. 1989-1991 рр. – консультант, помічник секретаря ЦК КПУ. З 1994 р. – помічник Президента України. 1995-1996 рр. – заступник Голови Адміністрації Президента України. Голова Адміністрації Президента України (1999-2002). 2002-2006, 2008-2012 рр. – Голова Верховної Ради України. Автор понад 300 наукових праць: «Політична арена України» (1994), «Україна на межі тисячоліть» (2000), «Україна: хроніка поступу» (2001) та ін.

Луценко Юрій Віталійович (нар. 14.12.1964) – один із лідерів блоку «Наша Україна – Народна самооборона». Член СПУ (1991-2006 рр.). У 1989-1994 рр. працював на заводах м. Рівне, а у 1994-1996 рр. – Рівненських облраді і облдержадміністрації. 1997-1998 рр. – заступник міністра у справах науки і технологій, 1998-1999 рр. – помічник прем'єр-міністра України. У 1999-2002 рр. працював у Секретаріаті Верховної Ради України. Один із організаторів акцій руху «Україна без Кучми». 2005-2006, 2007-2010 рр. – міністр внутрішніх справ України. Народний депутат України 2 скликань.

Марчук Євген Кирилович (нар. 28.01.1941) – генерал армії України, голова Партії Свободи (з грудня 2004 р.). З 1963 р. – оперуповноважений КДБ по Кіровоградській області. З 1988 р. – начальник управління КДБ у Полтавській області. З 1990 р. – перший заступник голови КДБ УРСР. У 1991-1994 рр. – голова СБУ. З 1994 р. – віце-прем'єр-міністр України, у 1995-1996 рр. – прем'єр-міністр України. 1999-2003 рр. – секретар Ради національної безпеки та оборони України. 2003-2004 рр. – міністр оборони України. Кандидат у Президенти України (1999). Народний депутат України 2 скликань.

Масол Віталій Андрійович (нар. 14.11.1928) – відомий громадський та державний діяч. У 1951-1971 рр. працював на Новокраматорському машинобудівному заводі. 1971-1972 рр. – генеральний директор ВО Краматорських заводів важкого машинобудування. З 1972 р. – перший заступник, голова Держплану УРСР. 1987-1990 рр. – Голова Ради Міністрів УРСР. 1994-1995 рр. – прем'єр-міністр України. Радник Президента України (1994-1995). Член ЦК КПУ (з 1976 р.), Політбюро ЦК КПУ (з 1987 р.), ЦК КПРС (з 1989 р.). Народний депутат України 2 скликань, депутат Верховної Ради УРСР 3 скликань, Верховної Ради СРСР 3 скликань.

Мороз Олександр Олександрович (нар. 29.02.1944) – голова Соціалістичної партії України (з жовтня 1991 р.). Працював у Таращанському технікумі механізації (1966-1974), Таращанському райоб'єднанні «Сільгосптехніка» (1974-1975), Київському обласному об'єднанні «Сільгосптехніка». У 1976 р. – завідувач сектором сільськогосподарського відділу Київського обкому КПУ. До серпня 1991 р. – лідер парламентської більшості Верховної Ради України. Після заборони КПУ – Голова оргкомітету зі створення СПУ. 1994-1998, 2006-2007 рр. – Голова Верховної Ради

України. Народний депутат України 5 скликань. Кандидат у Президенти України (1994, 1999, 2010).

Плющ Іван Степанович (нар. 15.09.1941) – почесний голова Партії вільних селян і підприємців України (з 2005 р.). З 1959 р. працював на селі: бригадиром, агрономом, головою колгоспу, директором радгоспу. З 1975 р. – інструктор, а з 1982 р. – завідувач відділу Київського обласного комітету КПУ. З 1984 р. – Голова Київського облвиконкому. 1990-1991 рр. – заступник Голови Верховної Ради України. 1991-1994, 2000-2002 рр. – Голова Верховної Ради України. 2007 р. – секретар Ради національної безпеки і оборони України. Народний депутат України 6 скликань. Кандидат у Президенти України (1994).

Пустовойтенко Валерій Павлович (нар. 23.02.1947) – відомий громадський та державний діяч, доктор технічних наук. З 1971 р. працював навчальним майстром Дніпропетровського інженерно-будівельного технікуму, на заводах міста. 1989-1993 рр. – заступник голови, голова виконкому Дніпропетровської міськради. 1993, 1994-1997 рр. – міністр Кабінету Міністрів України. У 1993-1994 рр. працював у банківських установах. 1997-1999 рр. – прем'єр-міністр України. 2000-2001 рр. – радник Президента України. 2001-2002 рр. – міністр транспорту України. 2006 р. – заступник Київського міського голови. Народний депутат України 3 скликань.

Симоненко Петро Миколайович (нар. 1.08.1952) – перший секретар ЦК КПУ (з червня 1993 р.). 1977-1980 рр. – другий секретар Донецького міськкому КПУ. 1980-1982 – секретар Донецького обкому КПУ. Секретар ЦК ЛКСМУ (1982-1988). З 1988 р. – секретар Маріупольського міськкому КПУ, а з 1990 р. – другий секретар Донецького обкому КПУ. У 1993 р. обраний першим секретарем ЦК КПУ. Кандидат у Президенти України (1999, 2004, 2010, 2014). Народний депутат України 6 скликань.

Тимошенко Юлія Володимирівна (нар. 27.11.1960) – голова партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». З 1984 р. працювала інженером-економістом Дніпропетровського машинобудівного заводу, комерційним директором молодіжного центру «Термінал». З 1991 р. – генеральний директор підприємства «Корпорація «Український бензин». 1995-1997 рр. – президент корпорації «Єдині енергетичні системи України». 1999-2001 рр. – віце-прем'єр-міністр України. 2005 р., 2007-2010 рр. – прем'єр-міністр України. Кандидат у Президенти України (2010, 2014). Народний депутат України 4 скликань.

Ткаченко Олександр Миколайович (нар. 7.03.1939) – відомий громадський і державний діяч, Герой Соціалістичної праці. З 1966 р. працював першим секретарем Таращанських райкому ЛКСМУ, а з 1980 р. – райкому КПУ. 1982-1985 рр. – голова виконкому Тернопільської облради. 1985 р. – міністр сільського господарства УРСР. З 1985 р. – перший заступник голови, голова Держагропрому УРСР. З 1990 р. – перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР. 1992-1994 рр. – президент асоціації «Земля і люди». 1994-1998 рр. – перший заступник Голови Верховної Ради України. 1998-2000 рр. – Голова Верховної Ради України. 2006-2007 рр. – Голова Наглядової ради Тендерної палати України. Народний депутат України 5 скликань. Кандидат у Президенти України (1991, 1999).

Турчинов Олександр Валентинович (нар. 31.03.1964) – український політик. Перший заступник голови партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». Доктор

економічних наук, професор, член Національної спілки письменників України, Голова Верховної Ради України (з 22 лютого 2014 р.), в. о. Президента України (з 23 лютого 2014 р.). 1987-1990 рр. – секретар райкому комсомолу, потім завідувач відділу агітації і пропаганди Дніпропетровського обкому комсомолу. 1990-1991 рр. – головний редактор Українського відділення інформаційного агентства УНА-прес АПН. 1991 р. – очолює Інститут міжнародних зв'язків, економіки, політики і права, 1992 р. – голова Комітету з роздержавлення і демонополізації виробництва Дніпропетровської ОДА. 1993 р. – радник прем'єр-міністра України. 2005 р. – Голова Служби безпеки України. 2007-2010 рр. – перший віце-прем'єр-міністр України. Народний депутат України 5 скликань.

Удовенко Геннадій Йосипович (22.06.1931 – 12.02.2013) – відомий громадський, державний діяч, дипломат. З 1959 р. – перший секретар, радник МЗС УРСР. 1965-1971 – співробітник секретаріату відділу ООН у Женеві. З 1971 р. – член колегії, начальник відділу кадрів, начальник відділу міжнародних організацій МЗС УРСР. У 1977-1980 рр. – на відповідальних посадах у секретаріаті ООН у Нью-Йорку. 1980-1985 рр. – заступник міністра МЗС України. 1985-1992 рр. – постійний представник України при ООН. У 1992-1994 рр. – посол України у Польщі. У 1994-1998 рр. – міністр закордонних справ України. 1999-2003 рр. – голова Народного Руху України. Народний депутат України 3 скликань. Кандидат у Президенти України (1999).

Хмара Степан Ількович (нар. 12.10.1937) – Голова Всеукраїнського комітету захисту політ'язнів (з травня 2001 р.), Герой України. Брав участь у дисидентському русі. 1980-1987 рр. – на засланні. З 1987 р. – один із керівників Української Гельсінської спілки (Української республіканської партії – з 1990 р.). 1992-2001 рр. – голова Української консервативної республіканської партії. Народний депутат України 3 скликань.

Юхновський Ігор Рафаїлович (нар. 1.09.1925) – Голова Всеукраїнського об'єднання ветеранів (з 1996 р.), доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАН України, Герой України. 1954-1969 р. – доцент, завідувач кафедри Львівського державного університету. 1969-1990 рр. – заввідділом Інституту теоретичної фізики АН УРСР. 1990-2006 рр. – директор Інституту фізики конденсованих систем НАН України. З 2006 року – в. о. Голови Українського інституту національної пам'яті. 1992-1993 рр. – перший віце-прем'єр-міністр України. Народний депутат України 4 скликань. Кандидат у Президенти України (1991).

Ющенко Віктор Андрійович (нар. 23.02.1954) – Президент України (2005-2010 рр.), Голова Ради національної безпеки і оборони України, голова НС «Наша Україна» (2005-2013). 1975 р. – заступник головного бухгалтера колгоспу с. Ярове Косівського району Івано-Франківської області. У 1977-1985 рр. – економіст, керівник відділу Держбанку Білопільського району Сумської області. 1992-1993 рр. – перший заступник голови правління АКБ «Україна». З 1993 р. – голова правління Національного банку України. 1999-2001 рр. – прем'єр-міністр України. Лідер виборчого блоку партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» на виборах до Верховної Ради 2002 р. Народний депутат України. Кандидат у Президенти України (2010).

Яворівський Володимир Олександрович (нар. 11.10.1942) – голова Національної спілки письменників України (2001-2011 рр.). Працював літературним редактором, кореспондентом газет «Запорізька правда», «Ленінська молодь», «Літературна Україна». 1980-1989 рр. редактор, заступник головного редактора журналу «Вітчизна». 1996-1999 рр. – голова комітету Державних премій України ім. Т.Шевченка. Один із засновників Народного руху України. Голова Демократичної партії України (1992-1999), член Ради НС «Наша Україна» (2005). Член партії ВО «Батьківщина». Народний депутат України 6 скликань.

Янукович Віктор Федорович (нар. 9.07.1950) – Голова Партії регіонів (2003-2010 рр.), Президент України (2010-2014 рр.), доктор економічних наук, професор. Працював на Єнакіївському металургійному заводі, директором автобазы «Орджонікідзевугілля», директором ВО «Донбастрасремонт», об'єднання промислового транспорту вугільної промисловості «Укрвуглепромтранс», ТВО автомобільного транспорту «Донецькавтотранс». 1996-1997 рр. – перший заступник голови Донецької облдержадміністрації. 1997-2002 рр. – голова Донецької облдержадміністрації. У 2002-2004, 2006-2007 рр. – прем'єр-міністр України. Кандидат у Президенти України (2004).

Яценюк Арсеній Петрович (нар. 22.05.1974) – Голова Верховної Ради України (2007-2008 рр.), прем'єр-міністр України (з 27.02.2014 р.). 1992-1997 рр. – засновник, президент юридичної фірми «ЮрЕк Лтд». 2001 р. – заступник голови правління банку «Аваль». 2001-2003 рр. – міністр економіки Ради міністрів АР Крим. 2003-2005 рр. – перший заступник Голови Національного банку України. 2005-2006 рр. – міністр економіки України. 2007 р. – міністр закордонних справ України. 2009-2012 рр. – очолював політичну партію «Фронт змін». 2012 р. – очолював раду «Об'єднаної опозиції». 2012-2014 рр. – голова фракції всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» у Верховній Раді України.

Основні терміни та поняття

Агропромисловий комплекс – складова частина економіки, що поєднує в собі виробництво сільськогосподарської продукції, її сільськогосподарську переробку, матеріально-технічне обслуговування села.

Акредитація вищого навчального закладу – процедура надання вищому навчальному закладу певного типу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Бартер – система обміну, в якій товар і послуги обмінюються без платежів грошима (натуральний обмін).

Бюджет – виражений у грошовій сумі план майбутніх доходів та видатків держави, який складається щороку.

Вето – заборона, яка накладається трибуном (головою держави) на рішення іншого державного органу. В сучасних державах право вето, як правило, надається главі держави щодо законів, які приймає парламент.

Виборчий блок – угода кількох політичних партій про спільне висунення кандидата або списку кандидатів на виборах глави держави, центральних та/або місцевих представницьких установ та ін.

Держава правова – суверенна, демократична держава, в якій реально дотримуються конституційних норм, діє система розподілу влади і практично захищені громадянські права та свободи.

Державна політика – комплекс дій уряду та підпорядкованих йому установ, що спрямовані на забезпечення функціонування та розвитку систем життєдіяльності суспільства, розв'язання соціальних проблем.

Демократична держава – держава, в якій носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює цю владу безпосередньо (через вибори чи референдум) та через органи державної влади й місцевого самоврядування; громадяни мають рівні конституційні права і свободи; створюються умови для соціальної активності громадян тощо.

Екзархат – окрема адміністративно-територіальна одиниця, зарубіжна по відношенню до основної церкви, чи спеціально створена для віруючих даного обряду в особливих умовах.

Етнополітика – наука, що вивчає відносини між етносами і державою, в складі якої вони проживають.

Європейський Союз (ЄС, інколи Європейська Унія, англ. European Union) – союз держав-членів Європейських Спільнот (ЄВС, ЄОВіС, Євратом), створений згідно з Договором про Європейський Союз (Маастрихтський Трактат), підписаним в лютому 1992 р. і чинним із листопада 1993 р. Сьогодні в об'єднання входять 28 європейських держав з населенням понад 507 млн людей. Загальний валовий внутрішній продукт Європейського Союзу становить понад 17,5 трлн. \$. (1-ше місце в світі). В ЄС запроваджується єдина валюта – євро. Де-факто столицею Європейського Союзу є Брюссель.

Інфляція – збільшення маси паперових грошей, що викликає їх знецінення, підвищення цін, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.

Інфраструктура – сукупність споруд, будівель, систем і служб, необхідних для функціонування галузей матеріального виробництва та забезпечення умов життєдіяльності суспільства.

Інформаційне суспільство (англ. Information society) – теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі.

Корупція – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Міграція населення – переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час.

Монетарна політика – процес встановлення державою обсягів випуску грошових знаків та їх наповнення реальними цінностями (золотом, дорогоцінним камінням, нерухомістю).

Надзвичайний стан – особливий правовий режим, який передбачає обмеження політичних свобод громадян та посилення повноважень органів державної влади.

Національний дохід – це сукупність усіх доходів в економіці домашніх господарств і підприємців незалежно від того, де вони використовують ресурси – у своїй країні чи за межами своєї країни

НАТО (Організація Північноатлантичного договору або Північноатлантичний Альянс, ПАА (англ. North Atlantic Treaty Organization – NATO, фр. L'Organisation du Traité de l'Atlantique Nord – OTAN)) – міжнародна політично-військова організація, створена 4 квітня 1949 р. Сьогодні 28 держав є членами НАТО. Головним принципом організації є система колективної оборони, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на атаку з боку зовнішньої сторони.

Парламентська фракція – організована група депутатів парламенту чи органів місцевого самоврядування, які належать до однієї або кількох споріднених політичних партій, мають спільні позиції, прагнуть проводити в колегіальному органі певну лінію, дотримуються дисципліни.

Приватизація – перехід власності (безкоштовно або за гроші) з державного чи муніципального підпорядкування у приватну власність.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Референдум – спосіб прийняття законів та вирішення найважливіших питань державного життя шляхом всенародного голосування.

Ринкова економіка – форма організації економіки, за якою продукт, що виробляється, стає товаром, тобто виробляється з метою продажу.

Сепаратизм – прагнення окремих груп населення чи організації до відокремлення, відособлення; рух за надання частині держави права автономії чи за її повне відокремлення й створення нової держави.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) – регіональна міжнародна організація, створена після розпаду СРСР 8 грудня 1991 р. (Білорусь, Росія, Україна). 21 грудня 1991 р. до СНД приєдналися Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан. У 1993 р. до них долучилася Грузія. У 1996 р. Росія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан підписали договір про поглиблення економічної інтеграції, а Росія і Білорусь створили Союз Незалежних Республік.

Стабілізація – стан стійкості, тривкості, незмінності якого-небудь стану або ж розвитку подій.

Унітарна держава – це єдина цілісна держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають статусу державних утворень і не володіють суверенними правами.

Федерація – форма державного устрою, за якої вищі територіальні одиниці держави мають певну юридично визначену політичну самостійність, чим відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць унітарної держави.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

РОБОЧА ПРОГРАМА

Передмова

Програма складена з урахуванням специфіки навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації на основі програм з історії України старшої школи та програми для вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, враховуючи інтеграцію предметів старшої школи в дисципліни освітньо-професійної програми вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації.

Вивчення предмета «Історія України» забезпечує також і реалізацію загальноосвітніх компетентностей: загальнонаукова, загальнокультурна, громадянська, уміння вчитися.

«Загальнонаукова» компетентність спрямована на вивчення вітчизняної історії, розуміння причини – наслідкових зв'язків розвитку суспільства і уміння їх використовувати у професійній діяльності та всебічно аналізувати історичні процеси, події та факти з наукових позицій їх тлумачення.

«Загальнокультурна» компетентність передбачає оволодіння студентами вітчизняною та світовою культурною спадщиною, високою історико-політичною культурою. Курс дає можливість студентам долучитися до скарбниці мудрості й досвіду, надбаних людством протягом тисячоліть.

Вивчення розвитку історії України, проблем і перспектив історичного процесу, проблем міжнаціональних відносин дозволяє формувати «громадянську» компетентність.

Компетентність «уміння вчитися» дає можливість студентам після вивчення курсу «Історія України» орієнтуватися в історичних процесах, подіях, фактах, застосовувати здобуті знання для прогнозування суспільних процесів, аналізувати й оцінювати явища політичного розвитку українського суспільства в контексті світової історії, зіставляти історичні процеси з епохами, вміти самостійно опрацювати матеріал, працювати з додатковою літературою, картою, першоджерелами і на основі цього висловлювати та обґрунтовувати власну думку.

Цей варіант програми хронологічно охоплює період від початку XX ст. до сьогодення; побудований так, щоб студенти, вивчаючи історію України, змогли оволодіти навчальним матеріалом вищої школи.

Враховуючи, що історія України є нормативною дисципліною, після вивчення курсу формою атестації є екзамен.

В навчальних планах підготовки молодших спеціалістів дисципліна «Історія України» відноситься як до циклу загальноосвітньої підготовки так і до циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки. Оцінювання знань студентів з історії України здійснюється за дванадцятибальною шкалою. За результатами роботи студента за рік виставляються підсумкові бали на підставі семестрових балів не-

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

залежно від результатів атестації. Бали за атестацію виставляються у додаток до атестату окремо.

Перелік основних умінь та понять

Вивчаючи курс «Історія України», студенти повинні вміти:

- порівнювати, аналізувати, узагальнювати і критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб;
- оцінювати події та діяльність людей в історичному процесі з позиції загальнолюдських цінностей;
- співставляти історичні події, процеси з періодами (епохами);
- розрізняти тенденційно подану інформацію;
- орієнтуватись у науковій періодизації історії України;
- вміти самостійно добувати історичну інформацію за темою, працювати з першоджерелами, літературою;
- аргументовано на основі історичних фактів відстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему;
- самостійно складати конспект, тези, готувати реферат, відповідь на конференцію, семінарське заняття;
- вміти диспутовати, писати наукові студентські роботи.

Вивчаючи курс «Історія України», студенти повинні знати:

- сутність основних проблем історії та сучасного буття народу України;
- основні закони та етапи розвитку людської спільності;
- суспільно-економічні, політичні та культурні процеси історичного розвитку українського народу;
- історичні події;
- розвиток української державності;
- процеси розбудови сучасної незалежної української держави;
- діяльність історичних осіб і політичних партій.

**Тематичний план
з курсу «Історія України»**

№ з/п	Перелік тем	Кількість годин				
		Всього	Лекції	Семінарські заняття	Індивідуальні заняття	Самостійна робота студента
1.	Вступ	2	2	-	-	-
2.	Україна на початку XX ст.	8	6	2	-	-
3.	Україна в роки першої світової війни	4	2	2	-	-
4.	Українська революція 1917-1920 рр.	8	6	2	-	-
5.	Культура і духовне життя в Україні в 1917-1920 рр.	2	-	-	-	2
6.	Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.)	4	2	2	-	-
7.	Радянська модернізація України (1928-1939 рр.)	4	2	2	-	-
8.	Західноукраїнські землі в 1921-1939 рр.	2	-	2	-	-
9.	Україна в роки Другої світової війни (1939-1945). Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)	6	4	2	-	-
10.	Україна в перші повоєнні роки (1945 – початок 50-х рр. XX ст.)	4	2	2	-	-
11.	Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964 рр.)	4	2	-	-	2
12.	Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60 – початок 80-х рр. XX ст.)	6	4	2	-	-
13.	Україна і процес перебудови в СРСР (квітень 1985 р. – серпень 1991 р.). Проголошення незалежності України	4	2	2	-	-
14.	Україна в умовах незалежності	6	4	2	-	-
15.	Етносоціальні та культурні процеси в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст.	4	-	-	-	4
16.	Україна в сучасному світі	6	4	2	-	-
17.	Наш край у другій половині XX – на початку XXI ст.	4	2	-	-	2
18.	Підсумкове заняття	2	2			
Всього з курсу		80	46	24	-	10

Зміст дисципліни

ТЕМА 1. Вступ

Ознайомлення учнів із завданнями і структурою курсу. Формування індустріального суспільства в українських землях. Суперечливі процеси модернізації суспільного та повсякденного життя.

Україна в роки загальноєвропейської стабілізації та світової економічної кризи. Особливості розвитку західноукраїнських земель у складі іноземних держав.

Друга світова війна і Україна. Особливості післявоєнного періоду в Україні.

Зміни у культурному, духовному та релігійному житті.

Україна в умовах біполярного світу у 50-х – першій половині 80-х років XX ст.

Україна в умовах загальносвітових та європейських інтеграційних процесів і розпаду СРСР (1985-1991). Процеси демократизації українського суспільства за часів перебудови.

Відновлення незалежності України. Основні тенденції розвитку держави.

План лекційного заняття

1. Структура та завдання курсу.
2. Періодизація предмету.
3. Джерела та література.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1-6, 12-14

Додаткова література: 18, 23, 26, 32, 35.

ТЕМА 2. Україна на початку XX ст.

Політичний і соціально-економічний розвиток України у складі Росії та Австро-Угорщини.

Проблеми становлення та консолідації української нації. Процес політизації українського суспільства та визвольного руху. Проблеми становлення та консолідації української нації.

Політичні партії та їх практична діяльність у створенні національної державності.

Розвиток культури на початку XX ст. Освіта. Наука. Видатні вчені. Українська преса та видавництва. Здобутки майстрів літератури та мистецтва. Духовні цінності українців. Церковне життя.

План лекційного заняття №1

Політичний і соціально-економічний розвиток України у складі Росії та Австро-Угорщини

1. Населення, площа і адміністративно-політичний статус українських земель.
2. Особливості світової економічної кризи 1900-1903 рр. в Україні.

3. Характерні риси та особливості промислового розвитку Наддніпрянської України. Стан сільського господарства України.
4. Стан економіки Західної України.
5. Поширення робітничого і селянського руху в Україні.
6. Зміни в соціальному складі населення України.

План лекційного заняття №2

Формування політичних партій в Наддніпрянській Україні

1. Утворення та діяльність Революційної української партії (РУП).
2. Реорганізаційні процеси в середовищі РУП.
3. Утворення Української демократично-радикальної партії.
4. Діяльність загальноросійських політичних партій у Наддніпрянській Україні.

План лекційного заняття №3

Революційні події в Україні 1905-1907 рр. Столипінська аграрна реформа

1. Революційні виступи в Україні у січні-серпні 1905 р.
2. Участь українських робітників, селян та службовців у Всеросійському жовтневому політичному страйку. Царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. та його вплив на подальший розвиток революційного руху.
3. Здобутки українського національного руху в роки першої російської революції.
4. «Третьочервнева монархія» і Україна. Період реакції.
5. Український національний рух у період реакції.
6. Столипінська аграрна реформа та її вплив на соціально-економічне життя України.

План семінарського заняття

Розвиток культури на початку XX ст.

1. Освітні процеси у Наддніпрянщині і Західній Україні. Розвиток науки і техніки.
2. Українська преса та видавництва.
3. Здобутки майстрів літератури та мистецтва.
4. Духовні цінності українців. Церковне життя.

Теми рефератів

1. Революційна українська партія – перша політична партія у Наддніпрянщині.
2. Український національний рух в роки першої російської революції.
3. Столипінська аграрна реформа і Україна.

Рекомендована література до теми

- Основна література: 1, 3, 4-7, 10-13
Додаткова література: 18, 20, 23, 26, 29, 31, 32, 33, 35, 36.

ТЕМА 3. Україна в роки першої світової війни

Україна в геополітичних планах країн Антанти і Троїстого союзу. Ставлення населення і політиків до війни. Формування легіону Українських січових стрільців.

Воєнні дії на території України у роки війни.

Вплив Першої світової війни на розвиток буржуазно-демократичної революції в Російській імперії.

План лекційного заняття

Україна в роки першої світової війни

1. Плани Антанти і Троїстого союзу щодо України.
2. Політика російського царизму в Галичині після її захоплення у 1914 р. Ставлення населення і політиків до війни.
3. Український національний рух у період Першої світової війни. Формування легіону Українських січових стрільців.
4. Лютнева революція і Україна.

План семінарського заняття

Воєнні дії на території України у роки війни

1. Основні воєнні дії на території України в 1914-1915 рр.
2. Політика Росії та Австро-Угорщини на західноукраїнських землях під час війни.
3. Брусиловський прорив і наступ російських військ.
4. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців.

Теми рефератів

1. О.Брусилов – головнокомандувач Південно-Західного фронту.
2. «Галицька битва» 1914 р.
3. Діяльність Головної Української Ради.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-7, 10-13

Додаткова література: 18, 20, 23, 26, 29, 31, 32, 35, 36.

ТЕМА 4. Українська революція 1917-1920 рр.

Початок Української революції. Політичні партії в підросійській Україні. Утворення Центральної Ради. Початок українізації армії.

Український національний Конгрес. I і II Універсали Центральної Ради. Зміни у політичних настроях, економічному та соціальному становищі населення. Загострення конфлікту Центральної Ради з Тимчасовим урядом Росії.

III Універсал. Проголошення УНР. Всеукраїнський з'їзд Рад. Боротьба більшовиків із УЦР. IV Універсал. Мирний договір у Брест-Литовську.

Гетьманський переворот. П. Скоропадський. Внутрішня та зовнішня політика Української Держави.

Утворення Директорії. Відновлення УНР. Отаманщина.
Проголошення ЗУНР. Злука УНР і ЗУНР.

План лекційного заняття №1
Початок Української революції

1. Створення Центральної Ради. М.С.Грушевський.
2. Початок українізації армії.
3. I і II Універсали Центральної Ради та їх значення.
4. Збройний виступ самостійників. «Тимчасова інструкція для Генерального секретаріату».
5. Боротьба за владу в Україні наприкінці жовтня – на початку листопада 1917 р.

План лекційного заняття №2
Проголошення Української Народної Республіки

1. III Універсал. Проголошення УНР.
2. Всеукраїнський з'їзд Рад. Перша українсько-радянська війна.
3. IV Універсал. Проголошення незалежності УНР.
4. Брест-Литовські мирні переговори. Підписання угоди між УНР і країнами Четвертного союзу.
5. Державно-політичне життя в Україні у березні-квітні 1918 р. Ліквідація Центральної Ради.

План лекційного заняття №3
Україна у 1918-1920 рр.

1. Прихід до влади гетьмана П.Скоропадського і його державотворчі плани.
2. Внутрішня та зовнішня політика Української Держави.
3. Утворення та діяльність Директорії УНР.
4. Політика радянської влади в Україні у 1919-1920 рр. Здійснення політики «воєнного комунізму».
5. Денікінський режим на території України.
6. Радянсько-польська війна 1920 р.

План семінарського заняття
Західноукраїнська Народна Республіка.

1. Проголошення ЗУНР.
2. Злука УНР і ЗУНР.
3. Польсько-український конфлікт. «Чортківська офензива».
4. Причини поразки ЗУНР. Поглинання Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття іноземними державами.

Теми рефератів

1. М.Грушевський – голова Центральної Ради.
2. Аграрна політика українських урядів у 1917-1920 рр.

3. «Кам'янецька доба» Директорії УНР.
4. Зимові походи армії УНР в історії боротьби за незалежність.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-7, 10-13

Додаткова література: 15-23, 25-27, 29, 31, 32, 34, 36.

**ТЕМА 5. Культура і духовне життя в Україні
в 1917-1920 рр.**

Нові тенденції та чинники розвитку культури в 1917-1920 рр. Культурні здобутки українських урядів в освітній політиці. Культурно-освітня діяльність громадських організацій. Подвижництво творців та діячів культури, їх внесок у вітчизняну й світову культуру.

Діяльність більшовиків у сфері культури.

Релігійне життя. Наш край у 1900-1920-х роках.

Самостійна робота студентів

1. Стан загальноосвітньої та вищої школи.
2. Стан науки. Утворення Української академії наук.
3. Літературний процес в Україні.
4. Театральне, музичне та хорове мистецтво.
5. Образотворче мистецтво.
6. Релігійне життя.
7. Наш край у 1900-1920-х роках.

Теми рефератів

1. Створення та діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету.
2. Українська автокефальна православна церква.
3. Український театр в добу Директорії УНР.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-7, 10-13

Додаткова література: 15-23, 25-27, 29, 31, 32, 34, 36.

**ТЕМА 6. Українська СРР в умовах нової економічної
політики (1921-1928 рр.)**

Політика «воєнного комунізму». Утворення СРСР. Статус України. Голод 1921-1923 рр. Впровадження непу в Україні. Економічне, соціальне та повсякденне життя населення в роки непу.

Політика влади у царині культури. Українізація (коренізація).

Релігійне життя в Україні.

План лекційного заняття
Утворення Радянського Союзу.

Остаточна втрата Україною незалежності.

1. Політика «воєнного комунізму». Голод 1921-1923 рр.
2. Зовнішньополітична діяльність УСРР на початку 20-х рр.
3. Перехід до НЕПу та її суть. Особливості впровадження НЕПу в Україні.
4. Утворення СРСР. Статус України.

План семінарського заняття

Національно-культурне відродження 1920-х рр.

1. Впровадження політики українізації.
2. Поширення в Україні національно-комуністичних ідей.
3. Освітнянський процес в період непу. Розвиток української науки.
4. Література та мистецтво України.
5. Релігійне життя в Україні.

Теми рефератів

1. Голод 1921-1923 рр.
2. Зовнішньополітична діяльність УСРР на початку 20-х рр. XX ст.
3. Головні тенденції економічного розвитку УСРР за умов непу.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-7, 10-12

Додаткова література: 18, 20, 23, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 36.

ТЕМА 7. Радянська модернізація України (1928-1939 рр.)

Перехід до форсованої індустріалізації. Директивне господарювання.

Хлібозаготівельні кризи 1927-1929 рр. Перехід до суцільної колективізації. Розкуркулення. Доля приватних сільських господарів та їхніх господарств. Зміни у житті, побуті й психології селян.

Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. «Закон про п'ять колосків». Хлібозаготівлі та їх суть. Масштаби та наслідки Голодомору. Демографічні втрати. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні».

Становище у галузі освіти. Досягнення науки та гальмівні чинники її розвитку. Література і мистецтво. «Розстріляне відродження». Політика держави щодо церкви та її наслідки. Ліквідація УАПЦ.

План лекційного заняття

Сталінська індустріалізація. Суспільно-політичне та культурне життя у 1930-х рр.

1. Згорання нової економічної політики і перехід до форсованої індустріалізації. Особливості процесу індустріалізації в Україні.
2. Прийняття Конституції УРСР 1937 р.
3. Сталінські репресії в Україні.

4. Згортання українізації. Система народної освіти та розвиток української науки.

5. Політичні репресії щодо української інтелігенції. «Розстріляне відродження».

План семінарського заняття

Колективізація сільського господарства. Голод 1932-1933 рр.

1. Колективізаційні процеси у 1920-х рр. «Уральсько-сибірський метод» хлібозаготівель.

2. Перехід до суцільної колективізації. Розкуркулення.

3. Доля приватних сільських господарів та їхніх господарств.

4. Діяльність комісії Молотова. Масштаби смертності.

5. Голодомор 1932-1933 рр. «Закон про п'ять колосків».

6. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні».

Теми рефератів

1. Голодомор 1932-1933 рр.

2. Згортання політики українізації у 1930-х рр.

3. Організація процесу над «Спілкою визволення України».

4. Система народної освіти у 1930-х рр.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-7, 10-12

Додаткова література: 18, 20, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 36.

ТЕМА 8. Західноукраїнські землі в 1921-1939 рр.

Правовий статус Східної Галичини та українських північно-західних земель у складі Польщі. Осадництво. Промисловість і сільське господарство. Українська кооперація. Економічне і соціальне становище населення.

Політична ситуація. «Пацифікація». Розгортання українського націоналістичного руху. Утворення Української військової організації та Організації українських націоналістів. Українські політичні партії. Культурне життя.

Українські землі у складі Румунії. Економічне і соціальне становище українського населення. Діяльність українських політичних партій і рухів. Культурне життя.

Становище Закарпаття у складі Чехословаччини. Економічне, соціальне та культурне життя. Течії у громадсько-політичному житті українців: русофільство, русинство, українофільство. Карпатська Україна. «Карпатська Січ». А. Волошин.

План семінарського заняття

1. Політичне, соціально-економічне та культурне становище Східної Галичини, Буковини, Закарпаття у 1921-1939 рр. у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини.

2. Розгортання українського національно-визвольного руху.

3. Утворення Української військової організації та Організації українських націоналістів.

4. Карпатська Україна. «Карпатська Січ». А. Волошин.

Теми рефератів

1. Режим «санації» Ю.Пілсудського і західноукраїнські землі.
2. Діяльність Українського національно-демократичного об'єднання.
3. Державність Карпатської України.
4. Створення ОУН. Є.Коновалець.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-7, 10-12

Додаткова література: 18, 20, 21, 23, 26, 28, 29, 32, 35, 36.

**ТЕМА 9. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945).
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)**

Україна в геополітичних планах СРСР і Німеччини. Радянсько-німецькі договори 1939 р. Початок Другої світової війни. Вступ Червоної армії на територію Західної України. Радянізація західних областей України. Депортації. Становище в Україні в 1939 – у першій половині 1941 р.

Напад Німеччини на Радянський Союз. Початок Великої Вітчизняної війни. Відступ Червоної армії. Мобілізаційні заходи та евакуація. Військові події 1941-1942 рр. Окупація України. Колабораціонізм.

Нацистський «новий порядок». Життя населення України в умовах окупації. Колабораціонізм. Концтабори та масове знищення людей. Голокост. Остарбайтери. Життя в евакуації.

Рух Опору та його течії. Розгортання радянського партизанського руху. Утворення УПА.

Початок визволення України. Бої на Лівобережжі. Звільнення Києва. Звільнення Правобережної та Південної України. Примусове виселення з Криму в східні регіони СРСР татар, греків, вірмен.

Завершення вигнання окупантів з України. Внесок українського народу у перемогу у Великій Вітчизняній війні. Становище в західних областях. Завершення Великої Вітчизняної війни. Героїзм українського народу. Ціна перемоги. Культура в роки війни.

План лекційного заняття №1

Початок Другої Світової війни

1. Україна в геополітичних планах СРСР і Німеччини.
2. Радянсько-німецькі договори 1939 р. Початок Другої світової війни.
3. Вступ Червоної армії на територію Західної України. Радянізація західних областей України.
4. Напад Німеччини на Радянський Союз. Відступ Червоної армії.
5. Оборонні бої Червоної армії у 1941-1942 рр. Окупація України.

План лекційного заняття №2

Україна на завершальному етапі війни

1. Визволення України від німецько-фашистських загарбників.

2. Завершення Другої світової війни. Внесок українського народу у перемогу над нацистською Німеччиною та її сателітами.
3. Депортації з Криму.
4. Становище в західних областях України.
5. Культура України в роки війни.

План семінарського заняття

Окупаційний режим і розгортання руху Опору в Україні

1. Німецький окупаційний режим на території України.
2. Розгортання радянського партизанського руху на окупованій території України.
3. Діяльність оунівців на початку війни. Відновлення Української держави.
4. Створення УПА.
5. Політична еволюція ОУН-УПА.

Теми рефератів

1. Радянсько-німецький пакт про ненапад і проблема соборності України.
2. Внесок вчених України в перемогу.
3. Повсякденне життя міського та сільського населення в умовах окупації.
4. Друга світова війна і процес формування модерної української нації.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 17, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 30-32, 34- 36.

ТЕМА 10. Україна в перші повоєнні роки (1945 – початок 50-х рр. ХХ ст.)

Адміністративно-територіальні зміни. Україна в ООН та міжнародних організаціях. Відбудовчі процеси у господарстві. Голод 1946-1947 рр. Зміни в житті та побуті населення.

Відновлення політики радянзації в західних областях України. Придушення визвольного руху 1944-1954 рр. Операція «Вісла».

Особливості суспільно-політичного життя. Освіта. Наука. Література і мистецтво.

План лекційного заняття

Україна в перші повоєнні роки (1945 – початок 50-х років)

1. Адміністративно-територіальні зміни.
2. Відновлення прав зовнішнього представництва УРСР. Україна в ООН та міжнародних організаціях.
3. Відбудовчі процеси у господарстві.
4. Голод 1946-1947 рр.
5. Зміни в житті та побуті населення.

План семінарського заняття

Західноукраїнські землі в 1945 – на початку 50-х рр. Культура України

1. Особливості повоєнних суспільних перетворень у західних областях України.
2. Стратегічні цілі і тактика боротьби ОУН-УПА у другій половині 40-х рр. – на початку 50-х рр.
3. Операція «Вісла».
4. Вплив історичних умов повоєнних років на розвиток освіти і науки в Україні.
5. Розвиток літератури і мистецтва.
6. Політичні нападки на українську культуру у повоєнні роки. «Ждановщина».

Теми рефератів

1. Евакуація і реєвакуація: економічний баланс для України.
2. Народ і влада в умовах голоду 1946-1947 рр.
3. «Діти війни» в перші роки після перемоги.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

ТЕМА 11. Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964)

Внутрішньополітичне становище України у середині 50-х рр. Стан промисловості та сільського господарства. Соціальне та економічне життя населення. Вхідження Кримської області до складу УРСР.

XX з'їзд КПРС і початок лібералізації. Реабілітація жертв сталінських репресій. Ставлення в суспільстві до діяльності М.Хрущова. Загострення боротьби серед вищого партійного керівництва України.

Зміни в управлінні господарством. Розвиток промисловості. Аграрна політика у другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. XX ст. Нові явища у соціальній сфері. Зрушення у повсякденному житті населення.

Науково-технічна революція. Реформи освіти. Здобутки науки. Посилення русифікації. «Відлига» в українській літературі та у мистецтві. «Шістдесятництво» в українській культурі.

Зародження дисидентського руху в Україні та його особливості. Релігійна політика.

План лекційного заняття

Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964).

1. Внутрішньополітичне становище України в середині 50-х років XX ст. Перші спроби десталінізації.
2. Вхідження Кримської області до складу УРСР.

3. XX з'їзд КПРС і початок лібералізації суспільного життя. М.Хрущов.
4. Здійснення реформ М.Хрущова в Україні. Стан промисловості та сільсько-го господарства.
5. Зміни у соціальній сфері.
6. Позиція вищого керівництва України при усуненні М.Хрущова від влади.

Самостійна робота студентів

Культура України 1953-1964 рр. Дисидентський рух

1. Розвиток народної освіти в Україні: здобутки і негативні риси цього процесу.
2. Науково-технічна революція. Здобутки науки.
3. Відлига в українській літературі та в мистецтві. Шістдесятництво в українській культурі.
4. Зародження дисидентського руху в Україні. Л.Лук'яненко, І.Кандиба, А.Горська, В.Чорновіл, І.Дзюба та ін.
5. Антирелігійна державна політика радянської влади.

Теми рефератів

1. «Кукурудзяна епопея» і причини її провалу.
2. Грошова реформа 1961 р. та її наслідки.
3. Особливості дисидентства в Україні.
4. Військово-промисловий комплекс СРСР і Україна.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

ТЕМА 12. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років XX ст.)

Політико-ідеологічна криза системи. Жовтневий пленум 1964 року та його рішення. Згорання демократичних процесів. Неосталінізм. Посилення централізованої командно-адміністративної системи управління і обмеження суверенітету республіки. Діяльність в Україні П.Шелеста і зміщення його з посади першого секретаря ЦК КП(б) Украни. Діяльність В.Щербицького. Русифікація.

Спроби реформування економіки в другій половині 60-х років XX ст. Посилення бюрократичного централізму. Економічне становище УРСР у 70-х – на початку 80-х років XX ст.

Зміни в соціальній та національній структурі населення.

Освіта. Здобутки і проблеми науки. Розвиток літератури. Суперечливі тенденції в розвитку українського мистецтва.

Активізація опозиційного руху в другій половині 60 – на початку 70-х років XX ст. Форми діяльності дисидентів, їхні політичні вимоги, боротьба за національне визволення.

План лекційного заняття №1

1. Економічна реформа 1965 р. Восьма («золота») п'ятирічка.
2. Стан народного господарства УРСР.
3. Зміни в соціальній та національній структурі населення.

План лекційного заняття №2

1. Ідеологічна криза радянського режиму. Неосталінізм.
2. Діяльність П.Шелеста.
3. В.Щербицький. Конституція УРСР 1978 року.

План семінарського заняття

Культура України. Наростання дисидентського руху

1. Досягнення і прорахунки у галузі освіти. Прискорення політики русифікації.
2. Здобутки і проблеми науки.
3. Досягнення української літератури і мистецтва. «Маланчуківщина».
4. Дисидентський рух в Україні: форми діяльності.

Теми рефератів

1. Косигінська реформа і Україна.
2. Радянські і релігійні свята в Україні.
3. Атомні електростанції в Україні: плюси і мінуси.
4. «Самвидав» в Україні.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

**ТЕМА 13. Україна і процес перебудови в СРСР
(квітень 1985 р. – серпень 1991 р.).**

Проголошення незалежності України

Перебудова та її особливості в Україні. Чорнобильська катастрофа.

Гласність, лібералізація. Пожвавлення громадської активності.

Стан економіки. Рівень життя населення. Розгортання страйкового руху. Гласність і лібералізація. Пожвавлення громадської активності.

Формування багатопартійної системи.

Формування національних громадських організацій і об'єднань. Релігійне відродження.

Вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад 1990 р. Декларація про державний суверенітет України. Загострення політичного протистояння.

Спроба державного перевороту в СРСР.

Проголошення незалежності України. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України. Розпад СРСР і створення СНД.

План лекційного заняття
Перебудова в СРСР і Україна

1. Перебудова та її особливості в Україні.
2. Аварія на Чорнобильській АЕС.
3. Стан економіки. Рівень життя населення.
4. Розгортання національно-визвольного руху у другій половині 80-х рр. XX ст.
4. Формування багатопартійності в Україні.

План семінарського заняття
Проголошення Україною незалежності.

1. Вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад 1990 р.
2. Декларація про державний суверенітет України.
3. Спроба державного перевороту в СРСР.
4. Проголошення незалежності України.
5. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України.

Теми рефератів

1. Перебудова і білі плями історії.
2. Виникнення і діяльність Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка.
3. Визвольна боротьба народів Прибалтики і Кавказу та події в Україні.
4. Леонід Кравчук: короткий життєпис.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

ТЕМА 14. Україна в умовах незалежності

Державотворчі процеси: особливості розбудови законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні. Участь населення у державотворчих процесах. Прийняття Конституції України (1996 р.). Становлення інституту президентства в Україні.

Стан господарства після розпаду СРСР. Спроби реформування економіки. Роздержавлення, приватизація та фінансова система України. Соціальне та економічне становище населення. Еміграція.

Основні тенденції розвитку економіки в другій половині 90-х років. Пошуки шляхів стабілізації на початку XXI ст. Здійснення аграрної реформи. Включення населення у ринкові відносини. Кроки до інтеграції української економіки у європейський та світовий економічний простір.

Демографічні зміни. Соціальна диференціація суспільства. Міжнародні відносини.

Основні чинники та особливості розвитку культури в Україні. Модернізація національної системи освіти. Основні тенденції розвитку науки. Здобутки української літератури і мистецтва. Фізична культура, спорт. Досягнення і проблеми української культури на початку XXI ст.

Стан навколишнього середовища та проблеми охорони довкілля. Подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля. Екологічні проблеми початку XXI ст. Основні чинники та особливості релігійного життя України в умовах незалежності. Взаємовідносини державної влади та релігійних конфесій.

Основні принципи зовнішньої політики незалежної України. Ядерне роззброєння. Україна в міжнародних організаціях. Пошуки зовнішньополітичних орієнтирів наприкінці XX – на початку XXI ст.

План лекційного заняття №1

Політичний розвиток України в умовах незалежності

1. Становлення владних структур у перші роки незалежності (1991 р. – перша половина 1994 р.).
2. Конституційний процес в Україні.
3. Характерні риси та особливості становлення багатопартійності в Україні.
4. Політичний розвиток України у 1994-1999 рр.
5. Політична боротьба в Україні у 1999-2004 рр.

План лекційного заняття №1

Економіка незалежної України.

1. Стан економіки після розпаду СРСР. Економічний розвиток України наприкінці 1991 – першій половині 1994 р.
2. Реформування економіки. Роздержавлення, приватизація.
3. Основні тенденції розвитку економіки в другій половині 90-х років XX ст.

План семінарського заняття

Зовнішня політика незалежної України.

1. Зовнішня політика України у перші роки незалежності:
 - а) Україна і загальноєвропейський процес;
 - б) Україна в системі СНД;
 - в) ядерне роззброєння і стосунки з США.
2. Зовнішньополітичні орієнтири у 1995-2014 рр.
 - а) Україна і євроінтеграційні процеси;
 - б) Україна і міждержавні об'єднання на пострадянському просторі;
 - в) відносини між Україною і Російською Федерацією;
 - г) українсько-румунські відносини.

Теми рефератів

1. Проблема Чорноморського флоту.
2. Входження в ринок: український варіант.
3. Історичні підстави європейського вибору України.
4. Історичне покликання Народного руху України.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

**ТЕМА 15. Етносоціальні та культурні процеси в Україні
наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.**

Демографічні зміни. Міжнаціональні відносини.

Особливості розвитку культури в Україні. Модернізація національної системи освіти. Основні тенденції розвитку науки. Здобутки української літератури і мистецтва. Фізична культура, спорт. Досягнення українських спортсменів. Досягнення і проблеми української культури на початку ХХІ ст.

Особливості релігійного життя України в умовах незалежності.

Стан навколишнього середовища та проблеми охорони довкілля. Міжнародне співробітництво в охороні довкілля. Екологічні проблеми початку ХХІ ст. Подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Самостійна робота студентів

1. Демографічні зміни. Міжнаціональні відносини.
2. Особливості розвитку культури в Україні.
3. Модернізація національної системи освіти.
4. Основні тенденції розвитку науки.
5. Здобутки української літератури і мистецтва.
6. Фізична культура, спорт. Досягнення українських спортсменів.
7. Досягнення і проблеми української культури на початку ХХІ ст.
8. Особливості релігійного життя України в умовах незалежності.
9. Стан навколишнього середовища та проблеми охорони довкілля. Екологічні проблеми початку ХХІ ст.

Теми рефератів

1. Культура і бізнес на початку незалежності.
2. Реформа вищої школи в Україні.
3. Фундаментальна наука в нових умовах.
4. Еміграція і імміграція в Україні: причини та наслідки.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

ТЕМА 16. Україна в сучасному світі

Україна в умовах глобалізації. Науково-технічний прогрес та економічне співробітництво. Розвиток засобів масової комунікації та інформації. Інтеграція України у світовий інформаційний простір. Україна в європейському і світовому гуманітарному і освітньому просторі. Участь України у міжнародних програмах

обміну та проектах співробітництва в галузі освіти, науки, культури та гуманітарної взаємодії.

Соціально-економічний та політичний розвиток України на початку XXI ст.

План лекційного заняття №1

1. Україна в умовах глобалізації.
2. Науково-технічний прогрес та економічне співробітництво.

План лекційного заняття №2

1. Розвиток засобів масової комунікації та інформації.
2. Інтеграція України у світовий інформаційний простір.
3. Україна в європейському і світовому гуманітарному і освітньому просторі.
4. Участь України у міжнародних програмах обміну та проектах співробітництва в галузі освіти, науки, культури та гуманітарної взаємодії.

План семінарського заняття

1. «Помаранчева революція» 2004 р.
2. Політична боротьба у 2005-2012 рр.
3. Європейська революція («Євромайдан»).
3. Економічний розвиток України у 1999-2014 рр.

Теми рефератів

1. Порівняльний аналіз ходу економічних реформ в Україні і посткомуністичних країнах Європи.
2. Чи буде Україна членом НАТО та Євросоюзу?
3. Сучасна Україна – єдність політичних різноманітностей.
4. Роль ЗМІ в житті українського суспільства.

Рекомендована література до теми

Основна література: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14

Додаткова література: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

ТЕМА 17. Наш край у другій половині XX – на початку XXI ст.

Особливості економічного і соціального розвитку краю в 50-70-х роках XX ст. Зміни в повсякденному житті населення. Політичне, духовне і культурне життя, звичаї, традиції, побут.

Особливості економічного, соціального і культурного розвитку краю в першій половині 80-х років XX ст. Проблеми та протиріччя процесу перетворень у другій половині 80-х років XX ст. Прояви соціальної активності населення. Зміни в повсякденному житті населення.

Соціально-економічне і політичне життя краю за незалежності. Особливості розвитку освіти, науки, культури.

План лекційного заняття

1. Особливості економічного і соціального розвитку краю в 50-70-х роках XX ст.
2. Політичне, духовне і культурне життя, звичаї, традиції, побут.
3. Особливості економічного, соціального і культурного розвитку краю в першій половині 80-х років XX ст.

Самостійна робота студентів

1. Проблеми та протиріччя процесу перетворень у другій половині 80-х років XX ст.
2. Соціально-економічне і політичне життя краю за незалежності.

Теми рефератів

1. Хмельницька АЕС: позитиви і негативи.
2. Участь жителів Хмельниччини в подіях, що сприяли суверенізації та проголошенню незалежності України.
3. Повсякденне життя мешканців Хмельниччини.

Методичні рекомендації до семінарських занять

Передмова

Дані методичні рекомендації використовуються для підготовки до семінарських занять та в процесі їх виконання. Під час вивчення дисципліни передбачається виконання 12 семінарських занять за такими темами:

1. Розвиток культури на початку XX ст.
2. Воєнні дії на території України у роки Першої світової війни.
3. Західноукраїнська Народна Республіка.
4. Національно-культурне відродження 1920-х рр.
5. Колективізація сільського господарства. Голод 1932-1933 рр.
6. Західноукраїнські землі в 1921-1939 рр.
7. Окупаційний режим і розгортання руху Опору в Україні.
8. Західноукраїнські землі в 1945 – на початку 50-х рр. Культура України.
9. Культура України. Наростання дисидентського руху.
10. Проголошення Україною незалежності.
11. Зовнішня політика незалежної України.
12. Україна в сучасному світі.

Попередня теоретична підготовка студентів є однією з основних умов успішного проведення семінарських занять. Студенти, користуючись методичними рекомендаціями, конспектом, роздатковим матеріалом, ґрунтовно та всебічно вивчають, систематизують, узагальнюють навчальний матеріал, розкривають теоретичні питання.

Оцінювання відбувається відповідно до критеріїв, визначених у робочій програмі з дисципліни.

**Методичні рекомендації
до семінарського заняття №1**

Тема: Розвиток культури на початку XX ст.

Мета: ознайомити студентів із станом освіти та науки, показати здобутки видатних вчених у різних галузях, розвиток українська преси та видавництва, охарактеризувати діяльність представників літератури та мистецтва, розглянути духовні цінності українців та церковне життя.

План

1. Освітні процеси у Наддніпрянщині і Західній Україні. Розвиток науки і техніки.
2. Українська преса та видавництва.
3. Здобутки майстрів літератури та мистецтва.
4. Духовні цінності українців. Церковне життя.

Література

Основна: 1, 3, 4-7, 10-13.

Додаткова: 18, 20, 23, 26, 29, 31, 32, 33, 35, 36.

Ключові терміни та поняття: університет, гімназія, товариство, опера, газета.

**Методичні рекомендації
до семінарського заняття №2**

Тема: Воєнні дії на території України у роки Першої світової війни.

Мета: показати місце України в геополітичних планах країн Антанти і Троїстого союзу, ставлення населення і політиків до війни, розглянути формування легіону Українських січових стрільців, зобразити хід воєнних дій на території України у роки війни.

План

1. Основні воєнні дії на території України в 1914-1915 рр.
2. Політика Росії та Австро-Угорщини на західноукраїнських землях під час війни.
3. Брусилівський прорив і наступ російських військ.
4. Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців.

Література

Основна: 1, 3, 4-7, 10-13.

Додаткова: 18, 20, 23, 26, 29, 31, 32, 35, 36.

Ключові терміни та поняття: блок, бій, легіон, армія, окупація.

**Методичні рекомендації
до семінарського заняття №3**

Тема: *Західноукраїнська Народна Республіка.*

Мета: показати активізацію визвольного руху на західноукраїнських землях, розповісти про повстання у Львові й утворення Західноукраїнської Народної Республіки, об'єднання УНР і ЗУНР, розглянути хід українсько-польської війни, показати бойовий шлях УГА.

План

1. Проголошення ЗУНР.
2. Злука УНР і ЗУНР.
3. Польсько-український конфлікт. «Чортківська офензива».
4. Причини поразки ЗУНР. Поглинання Північної Буковини, Бессарабії та Закарпаття іноземними державами.

Література

Основна: 1, 3, 4-7, 10-13.

Додаткова: 15-23, 25-27, 29, 31, 32, 34, 36.

Ключові терміни та поняття: повстання, республіка, злука, офензива, ізоляція.

**Методичні рекомендації
до семінарського заняття №4**

Тема: *Національно-культурне відродження 1920-х рр.*

Мета: ознайомити студентів з впровадженням радянської моделі освіти, процесом ліквідації неписьменності, діяльністю Всеукраїнської академії наук, здобутками вчених, показати діяльність самодіяльних літературних організацій, охарактеризувати діяльність митців, зобразити форми та методи українізаційних процесів, показати становище церкви в умовах більшовицького диктату.

План

1. Впровадження політики українізації.
2. Поширення в Україні національно-комуністичних ідей.
3. Освітнянський процес в період непу. Розвиток української науки.
4. Література та мистецтво України.
5. Релігійне життя в Україні.

Література

Основна: 1, 3, 4-7, 10-12.

Додаткова: 18, 20, 23, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 36.

Ключові терміни та поняття: лікнеп, інститут, робітфак, українізація, декрет.

Методичні рекомендації до семінарського заняття №5

Тема: Колективізація сільського господарства. Голод 1932-1933 рр.

Мета: показати хлібозаготівельні кризи 1927-1929 рр., з'ясувати причини та шляхи здійснення суцільної колективізації, розповісти про розкуркулення, голодомор 1932-1933 рр. в Україні, показати масштаби та наслідки голодомору.

План

1. Колективізаційні процеси у 1920-х рр. «Уральсько-сибірський метод» хлібозаготівель.
2. Перехід до суцільної колективізації. Розкуркулення.
3. Доля приватних сільських господарів та їхніх господарств.
4. Діяльність комісії Молотова. Масштаби смертності.
5. Голодомор 1932-1933 рр. «Закон про п'ять колосків».
6. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні».

Література

Основна: 1, 3, 4-7, 10-12.

Додаткова: 18, 20, 23, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 35, 36.

Ключові терміни та поняття: колгосп, куркуль, МТС, хлібоздача, голодомор.

Методичні рекомендації до семінарського заняття №6

Тема: Західноукраїнські землі в 1921-1939 рр.

Мета: показати правовий статус Східної Галичини, Буковини та Закарпаття у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини, ознайомити студентів з економічне і соціальним становищем українського населення, розгортанням українського націоналістичного руху, утворенням Української військової організації та Організації українських націоналістів, охарактеризувати діяльність українських політичних партій.

План

1. Політичне, соціально-економічне та культурне становище Східної Галичини, Буковини, Закарпаття у 1921-1939 рр. у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини.
2. Розгортання українського національно-визвольного руху.
3. Утворення Української військової організації та Організації українських націоналістів.
4. Карпатська Україна. «Карпатська Січ». А. Волошин.

Література

Основна: 1, 3, 4-7, 10-12.

Додаткова: 18, 20, 21, 23, 26, 28, 29, 32, 35, 36.

Ключові терміни та поняття: партія, пацифікація, воєводство, полонізація, інтегрований націоналізм.

***Методичні рекомендації
до семінарського заняття №7***

План: Окупаційний режим і розгортання руху Опору в Україні.

Мета: ознайомити студентів з процесами розчленування України, охарактеризувати нацистський окупаційний режим, з'ясувати причини колабораціонізму, показати економічне пограбування України і вивіз населення до Німеччини, охарактеризувати діяльність радянського та оонівського підпілля і партизанського руху.

План

1. Німецький окупаційний режим на території України.
2. Розгортання радянського партизанського руху на окупованій території України.
3. Діяльність оунівців на початку війни. Відновлення Української держави.
4. Створення УПА.
5. Політична еволюція ОУН-УПА.

Література

Основна: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14.

Додаткова: 17, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 30-32, 34- 36.

Ключові терміни та поняття: колабораціонізм, концтабір, депортація, диверсія, підпілля, партизани.

***Методичні рекомендації
до семінарського заняття №8***

Тема: західноукраїнські землі в 1945 – на початку 50-х рр. Культура України

Мета: показати відновлення радянського режиму в Західній Україні, хід колективізації та індустріалізації, репресивні заходи проти УГКЦ, боротьбу з ОУН-УПА, ознайомити студентів з труднощами відродження культури, здобутками у галузях освіти, науки, літератури та мистецтва, особливостями ідеологічного наступу на українську культуру.

План

1. Особливості повоєнних суспільних перетворень у західних областях України.
2. Стратегічні цілі і тактика боротьби ОУН-УПА у другій половині 40-х рр. – на початку 50-х рр.

3. Операція «Вісла».
4. Вплив історичних умов повоєнних років на розвиток освіти і науки в Україні.
5. Розвиток літератури і мистецтва.
6. Політичні нападки на українську культуру у повоєнні роки. «Ждановщина».

Література

Основна: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14.

Додаткова: 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

Ключові терміни та поняття: розкуркулення, церква, всеобуч, ждановщина, лисенківщина.

Методичні рекомендації до семінарського заняття №9

Тема: культура України. Наростання дисидентського руху

Мета: визначити причини формування антирадянської опозиції у другій половині 60-х – на початку 70-х рр., показати основні течії дисидентства (національна, правозахисна, релігійна), прослідкувати зміни в галузі освіти та науки, зацентрувавши увагу на посиленні процесу русифікації, ознайомити студентів із здобутками у галузях літератури та мистецтва.

План

1. Досягнення і прорахунки у галузі освіти. Прискорення політики русифікації.
2. Здобутки і проблеми науки.
3. Досягнення української літератури і мистецтва. «Маланчуківщина».
4. Дисидентський рух в Україні: форми діяльності.

Література

Основна: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14.

Додаткова: 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

Ключові терміни та поняття: дисидентство, опозиція, самвидав, русифікація, електрозварювання.

Методичні рекомендації до семінарського заняття №10

Тема: Проголошення Україною незалежності

Мета: визначити політичні передумови суверенізації, показати особливості виборчого процесу 1990 року, значення прийняття Декларації про державний суверенітет України, ознайомити студентів із спробою державного перевороту в СРСР,

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

з'ясувати значення проголошення незалежності України, показати державотворчу роботу у перші місяці функціонування Української держави.

План

1. Вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих рад 1990 р.
2. Декларація про державний суверенітет України.
3. Спроба державного перевороту в СРСР.
4. Проголошення незалежності України.
5. Референдум 1 грудня 1991 р. і вибори Президента України.

Література

Основна: 1-6, 8, 9, 11, 14.

Додаткова: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

Ключові терміни та поняття: вибори на альтернативній основі, декларація, незалежність, суверенітет, Президент.

Методичні рекомендації до семінарського заняття №11

Тема: Зовнішня політика незалежної України

Мета: показати вихід України на міжнародну арену у перші роки незалежності, ознайомити студентів із основними етапами інтеграції української економіки в європейський та світовий економічний простір, визначити місце України у програмах співробітництва в межах СНД, з'ясувати основні принципи зовнішньої політики незалежної України, розповісти про ядерне роззброєння, а також участь України в міжнародних організаціях.

План

1. Зовнішня політика України у перші роки незалежності:
 - а) Україна і загальноєвропейський процес;
 - б) Україна в системі СНД;
 - в) ядерне роззброєння і стосунки з США.
2. Зовнішньополітичні орієнтири у 1995-2014 рр.
 - а) Україна і євроінтеграційні процеси;
 - б) Україна і міждержавні об'єднання на пострадянському просторі;
 - в) відносини між Україною і Російською Федерацією;
 - г) українсько-румунські відносини.

Література

Основна: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14.

Додаткова: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

Ключові терміни та поняття: євроінтеграція, процес, Європейський Союз, НАТО, СНД, кордон.

**Методичні рекомендації
до семінарського заняття №12**

Тема: Україна в сучасному світі

Мета: оцінити спроби керівництва держави реформувати економіку, реалізувати різні соціальні програми, охарактеризувати основні етапи політичного розвитку України на початку XXI ст.

План

1. «Помаранчева революція» 2004 р.
2. Політична боротьба у 2005-2012 рр.
3. Європейська революція («Євромайдан»).
3. Економічний розвиток України у 1999-2014 рр.

Література

Основна: 1, 3, 4-6, 8, 9, 11, 14.

Додаткова: 15, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 31, 32, 34- 36.

Ключові терміни та поняття: Болонський процес, ринкова економіка, інфляція, гривня, реформа.

**Методичні рекомендації до тем, які винесені
на самостійне опрацювання**

Тема 1: Культура і духовне життя в Україні в 1917-1920 рр.

План

1. Стан загальноосвітньої та вищої школи.
2. Стан науки. Утворення Української академії наук.
3. Літературний процес в Україні.
4. Театральне, музичне та хорове мистецтво.
5. Образотворче мистецтво.
6. Релігійне життя.
7. Наш край у 1900-1921 роках.

Ключові поняття:

Університет, гетьманат, робітфак, стипендія, Українська академія наук, модернізм, театр, мистецтво, Українська академія мистецтв, Українська автокефальна православно-церква, радянська влада.

Література:

Турченко Ф.Г. Історія України. 10 клас: підручник для загальноосвіт. навч. закл.: профільний рівень/ Ф.Г.Турченко. – К.: Генеза, 2011. – С. 274-292.

Рибак І.В. Хмельниччина в історії України: навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2010. – С. 106-139.

Методичні рекомендації:

Зверніть увагу на таке:

- 1) підвищився чи знизився освітній рівень дітей;
- 2) відкриття перших державних українських університетів;
- 3) створення і діяльність Української академії наук, першим президентом якої став В.Вернадський;
- 4) обставини, що сприяли поширенню в тогочасній літературі і мистецтві модерністських тенденцій;
- 5) основні напрямки розвитку театрального, музичного, хорового і образотворчого мистецтва;
- 6) обставини створення УАПЦ.

Форми проведення самостійної роботи:

Законспектувати відповіді на питання, запропоновані у плані; підготувати реферати

Питання для самоконтролю:

1. Які процеси відбувалися у вищій і загальноосвітній школі?
2. Що було зроблено для ліквідації неписьменності дорослих?
3. Назвіть українських літераторів, що почали творити в 1917-1920 рр.
4. Коли і з якою метою було створено Українську академію мистецтва?
5. Що вам відомо про творчість Г.Нарбута?
6. Яку роль у революційних процесах відіграла УГКЦ?

Питання для контролю знань:

1. Зміни у вищій і загальноосвітній школі.
2. Стан науки. Утворення Української академії наук.
3. Літературний процес. Розвиток мистецтва.
4. Радянська влада і церква.

Тема 2: Культура України 1953-1964 рр. Дисидентський рух

План

1. Розвиток народної освіти в Україні: здобутки і негативні риси цього процесу.
2. Науково-технічна революція. Здобутки науки.
3. Відлига в українській літературі та в мистецтві. Шістдесятництво в українській культурі.
4. Зародження дисидентського руху в Україні. Л.Лук'яненко, І.Кандиба, А.Горська, В.Чорновіл, І.Дзюба та ін.
5. Антирелігійна державна політика радянської влади.

Ключові поняття:

Інститут, русифікація, цифрова машина, «шістдесятники», «хрущовська відлига», музичне мистецтво, дисидентство, антирелігійна кампанія.

Література:

Турченко Ф.Г. Історія України. 11 клас: підручник для загальноосвіт. навч. закл.: профільний рівень/ Ф.Г.Турченко. – К.: Генеза, 2011. – С. 156-170.

Методичні рекомендації:

Зверніть увагу на таке:

- 1) історичні умови розвитку культури;
- 2) особливості розвитку народної освіти, посилення русифікації;
- 3) здобутки в галузі наукових досліджень;
- 4) взаємини влади і творчої інтелігенції;
- 5) «шістдесятництво» в українській літературі та мистецтві;
- 6) причини виникнення та особливості дисидентського руху в Україні.

Форми проведення самостійної роботи:

Законспектувати відповіді на питання, запропоновані у плані; підготувати реферати

Питання для самоконтролю:

1. Які зміни відбулися в освіті України?
2. Чим була викликана й у чому проявлялася русифікація в Україні?
3. Що нового з'явилося в системі підготовки спеціалістів?
4. Кого з видатних вчених ви можете назвати?
5. Дайте характеристику поняттю «шістдесятництво».
6. Які ідеологічні принципи обстоювали дисиденти?

Питання для контролю знань:

1. Стан народної освіти. Русифікація.
2. Основні напрямки наукових досліджень.
3. Розвиток української літератури і мистецтва.
4. Зародження дисидентського руху в Україні.

Тема 3-4: Етносоціальні та культурні процеси в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст.

План

1. Демографічні зміни. Міжнаціональні відносини.
2. Особливості розвитку культури в Україні.
3. Модернізація національної системи освіти.
4. Основні тенденції розвитку науки.

5. Здобутки української літератури і мистецтва.
6. Фізична культура, спорт. Досягнення українських спортсменів.
7. Досягнення і проблеми української культури на початку ХХІ ст.
8. Особливості релігійного життя України в умовах незалежності.
9. Стан навколишнього середовища та проблеми охорони довкілля.. Екологічні проблеми початку ХХІ ст.

Ключові поняття:

Коледж, університет, акредитація, наука, Болонський процес, НДІ, роман, засоби масової інформації, масова культура, конфесії, розкол, УПЦ Московського патріархату, УПЦ Київського патріархату.

Література:

Турченко Ф.Г. Історія України. 11 клас: підручник для загальноосвіт. навч. закл.: профільний рівень/ Ф.Г.Турченко. – К.: Генеза, 2011. – С. 360-380.

Методичні рекомендації:

Зверніть увагу на таке:

- 1) зміну умов розвитку культури;
- 2) реформування загальноосвітньої школи, кількісні та якісні зміни у закладах вищої освіти;
- 3) основні напрямки та труднощі у проведенні наукових досліджень;
- 4) стан сучасної української літератури, книгодрукування, здобутки мистецтва;
- 5) відносини між владою і ЗМІ;
- 6) прояви масової культури;
- 7) розкол у православ'ї;
- 8) діяльність УГКЦ і римо-католицької церкви; нехристиянські конфесії.

Форми проведення самостійної роботи:

Законспектувати відповіді на питання, запропоновані у плані; підготувати реферати

Питання для самоконтролю:

1. Що позитивного зроблено і які проблеми існують у діяльності вищих та середніх шкіл?
2. У якому стані перебувають культосвітні заклади?
3. Охарактеризуйте суть Болонського процесу.
4. З чим пов'язана криза української науки? Яких галузей вона торкнулася особливо?
5. Назвіть відомих письменників і поетів сучасної України.
6. Що вам відомо про сучасний український театр?
7. Які особливості роботи ЗМІ України в умовах незалежності?

8. Назвіть видатні досягнення українських спортсменів на міжнародній арені.
9. Які православні конфесії існують в сучасній Україні?
10. В якій мірі в Україні реалізований принцип релігійної свободи?

Питання для контролю знань:

1. Стан загальноосвітньої школи. Заклади вищої освіти.
2. Наука і наукові дослідження.
3. Література і книгодрукування.
4. Здобутки мистецтва України. Засоби масової інформації.
5. Влада і поглиблення розколу у православ'ї.

Тема 5: Наш край у другій половині XX – на початку XXI ст.

План

1. Особливості економічного і соціального розвитку краю в 50-70-х роках XX ст.
2. Політичне, духовне і культурне життя, звичаї, традиції, побут.
3. Особливості економічного, соціального і культурного розвитку краю в першій половині 80-х років XX ст.
4. Проблеми та протиріччя процесу перетворень у другій половині 80-х років XX ст.
5. Соціально-економічне і політичне життя краю за незалежності.

Ключові поняття:

Завод, будівництво, колгосп, район, виробництво, інститут, літератори, театральне мистецтво, референдум, економічне життя, підприємництво, Помаранчева революція.

Література:

Рибак І.В. Хмельниччина в історії України: навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Сисин О.В., 2010. – С. 184-214.

Методичні рекомендації:

Зверніть увагу на таке:

- 1) післявоєнну відбудову економіки краю;
- 2) культурне життя у повоєнний період;
- 3) негативні явища у соціально-економічному розвитку краю в часи застою та перебудови;
- 4) передумови проголошення незалежності на Хмельниччині.

Форми проведення самостійної роботи:

Законспектувати відповіді на питання, запропоновані у плані; підготувати реферати

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте соціально-економічний розвиток краю, досягнення та не вирішені проблеми у повоєнний період.
2. Наведіть приклади наростання негативних явищ у народному господарстві області.
3. Виявіть головні тенденції суспільно-політичного життя краю в період перебудови.
4. Вкажіть на основні здобутки культури нинішньої Хмельниччини.

Питання для контролю знань:

1. Культурне життя краю у повоєнний період.
2. Соціально-економічний розвиток краю у 60-80-ті рр. XX ст.
3. Події Помаранчевої революції на Хмельниччині.

**Питання для виконання рубіжної контрольної роботи
з курсу «Історія України»**

1. Періодизація історії України XX ст.
2. Промисловість і сільське господарство України на початку XX ст.
3. Партиєне будівництво в Наддніпрянщині на початку XX ст.
4. Діяльність загальноросійських політичних партій у Наддніпрянській Україні на початку XX ст.
5. Російська революція 1905-1907 рр. на українських землях: січень-жовтень 1905 р.
6. Вплив царського маніфесту 17 жовтня 1905 р. на розгортання українського національного руху.
7. Український національний рух в роки Першої російської революції.
8. Боротьба у I і II Державних Думах за автономію України та українізації освіти.
9. «Третьочервнева монархія». Український національний рух в період реакції (1907-1909 рр.).
10. Століпінська аграрна реформа і Україна.
11. Розвиток освіти та науки на початку XX ст. Видатні вчені.
12. Здобутки майстрів літератури та мистецтва на початку XX ст.
13. Україна в геополітичних планах країн Антанти і Троїстого союзу.
14. Основні воєнні дії на території України в 1914-1915 рр. Брусиловський прорив.
15. Політика Росії та Австро-Угорщина на західноукраїнських землях під час Першої світової війни. Ставлення населення та політиків до війни.
16. Утворення Центральної Ради. М.С.Грушевський.
17. I і II Універсали та їх значення.

18. Передумови прийняття III Універсалу. Проголошення Української Народної Революції.
19. Війна радянської Росії з УНР. Проголошення IV Універсалом незалежності УНР.
20. Державно-політичне життя в Україні у лютому-квітні 1918 р.
21. Гетьманський переворот. П.Скоропадський
22. Утворення Директорії. Воєнно-політичне становище в Наддніпрянській Україні наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р.
23. Політика радянської влади в Україні 1919 р. Політика «воєнного комунізму».
24. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки та перші кроки діяльності її уряду.
25. Злука УНР і ЗУНР.
26. Денікінський та польський окупаційні режими на території України (1919-1920 рр.).
27. Голод 1921-1923 рр. в Україні.
28. Культура і духовне життя в Україні в 1917-1920 рр.
29. Політика радянської влади у царині культури у 1920-х рр.
30. Перехід до нової економічної політики та її суть. Особливості впровадження НЕПу в Україні.

Теми рефератів з курсу «Історія України»

1. Революційна українська партія – перша політична партія у Наддніпрянщині.
2. Український національний рух у роки першої російської революції.
3. О.Брусилов – головнокомандувач Південно-Західного фронту.
4. «Галицька битва» 1914 р.
5. Діяльність Головної Української Ради.
6. Столипінська аграрна реформа і Україна.
7. М.Грушевський – голова Центральної Ради.
8. Аграрна політика українських урядів у 1917-1920 рр.
9. «Кам'янецька доба» Директорії УНР.
10. Зимові походи армії УНР в історії боротьби за незалежність.
11. Створення та діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету.
12. Українська автокефальна православна церква.
13. Український театр в добу Директорії УНР.
14. Голод 1921-1923 рр.
15. Зовнішньополітична діяльність УСРР на початку 20-х рр. XX ст.
16. Головні тенденції економічного розвитку УСРР за умов непу.
17. Голодомор 1932-1933 рр.
18. Згорання політики українізації у 1930-х рр.
19. Організація процесу над «Спілкою визволення України».

20. Система народної освіти у 1930-х рр.
21. Режим «санакції» Ю.Пілсудського і західноукраїнські землі.
22. Діяльність Українського національно-демократичного об'єднання.
23. Державність Карпатської України.
24. Створення ОУН. Є.Коновалець.
25. Радянсько-німецький пакт про ненапад і проблема соборності України.
26. Внесок вчених України в перемогу.
27. Повсякденне життя міського та сільського населення в умовах окупації.
28. Друга світова війна і процес формування модерної української нації.
29. Евакуація і реєвакуація: економічний баланс для України.
30. Народ і влада в умовах голоду 1946-1947 рр.
31. «Діти війни» в перші роки після перемоги.
32. «Кукурудзяна епопея» і причини її провалу.
33. Грошова реформа 1961 р. та її наслідки.
34. Особливості дисидентства в Україні.
35. Військово-промисловий комплекс СРСР і Україна.
36. Косигінська реформа і Україна.
37. Радянські і релігійні свята в Україні.
38. Атомні електростанції в Україні: плюси і мінуси.
39. «Самвидав» в Україні.
40. Перебудова і білі плями історії.
41. Виникнення і діяльність Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка.
42. Визвольна боротьба народів Прибалтики і Кавказу та події в Україні.
43. Леонід Кравчук: короткий життєпис.
44. Проблема Чорноморського флоту.
45. Входження в ринок: український варіант.
46. Історичні підстави європейського вибору України.
47. Історичне покликання Народного руху України.
48. Культура і бізнес на початку незалежності.
49. Реформа вищої школи в Україні.
50. Фундаментальна наука в нових умовах.
51. Еміграція і імміграція в Україні: причини та наслідки.
52. Порівняльний аналіз ходу економічних реформ в Україні і посткомуністичних країнах Європи.
53. Чи буде Україна членом НАТО та Євросоюзу?
54. Сучасна Україна – єдність політичних різноманітностей.
55. Роль ЗМІ в житті українського суспільства.
56. Хмельницька АЕС: позитиви і негативи.
57. Участь жителів Хмельниччини в подіях, що сприяли суверенізації та проголошенню незалежності України.
58. Повсякденне життя мешканців Хмельниччини.

Тестові завдання з курсу «Історія України»

1. *Однією з провідних галузей промисловості на західноукраїнських землях на початку XX ст. була:*

- а) вугільна;
- б) хімічна;
- в) нафтодобувна;
- г) металургійна.

2. *Вкажіть головну причину міграційних процесів українців Наддніпрянської України до східних регіонів Російської імперії:*

- а) політичні утиски;
- б) аграрне перенаселення;
- в) національно-релігійний гніт;
- г) низький рівень промислового розвитку.

3. *Внаслідок проведення земельної реформи П.Столипіна в Україні:*

- а) остаточно зруйновано селянську общину;
- б) подолано селянське малоземелля та безземелля;
- в) утверджено приватне селянське землеволодіння;
- г) зупинено процес майнового розшарування селянства.

4. *В результаті Столипінської земельної реформи початку XX ст. вийшла з общини та закріпила в особисту приватну власність земельні наділи більшість селянських господарств:*

- а) Лівобережної України;
- б) Правобережної України;
- в) Слобідської України;
- г) Південної України.

5. *Як називалися індивідуальні селянські господарства, які були створені внаслідок століпінської аграрної реформи?*

- а) хутір або відруб;
- б) зимівник;
- г) слобідка;
- г) висілок.

6. *Першу українську політичну партію у Наддніпрянській Україні – Революційну українську партію було створено у:*

- а) Харкові;
- б) Львові;
- в) Києві;
- г) Полтаві.

7. Події 9 січня 1905 р. у Петербурзі, відомі під назвою «Кривава неділя», поклали початок:

- а) Першій російській революції;
- б) Першій світовій війні;
- в) повстанню декабристів;
- г) політичній партії – Революційна українська партія.

8. Внаслідок якої події в Російській імперії почала виходити перша українська газета «Хлібороб»?

- а) оприлюднення Валуєвського циркуляру 1863 р.;
- б) оприлюднення Емського указу 1876 р.;
- в) підписання Олександром II «Маніфесту...» від 19 лютого 1861 р.;
- г) підписання Миколою II «Маніфесту...» від 17 жовтня 1905 р.

9. Яка течія в українському русі в Східній Галичині стала домінуючою наприкінці XIX – на початку XX ст.?

- а) москвофільська;
- б) радикальна;
- в) народовська;
- г) старорусинська.

10. Встановіть послідовність подій суспільно-політичного життя початку XX ст.:

- а) створення української парламентської громади в I Державній Думі Російської імперії;
- б) повстання матросів на панцернику «Князь Потьомкін-Гаврійський»;
- в) видання Маніфесту царя Миколи II про «дарування» населенню громадянських прав і свобод;
- г) створення Революційної української партії (РУП).

11. Першим українцем, який став лауреатом Нобелівської премії був:

- а) І.Мечников;
- б) М.Гамалія;
- в) М.Грушевський;
- г) М.Пильчиков.

12. Про якого митця йдеться у цитованому документі?

«На початку XX ст. на оперних сценах світу царювали четверо чоловіків – Баттістіні, Карузо, Тітто Руффо, Шаляпін. І лише одна жінка спромоглася сягнути їхніх висот і стати врівень з ними. Найвимогливіші критики світу називали її «Незабутньою Аїдою», «Найчарівнішою Чіо-Чіо-Сан», «Вражаючою Валькірією»...»

- а) С.Крушельницьку;
- б) М.Стефанович;
- в) К.Воронець;
- г) М.Каллас.

13. Який із наступних архітектурних стилів використовувався на початку XX ст.?

- а) готика;
- б) класицизм;
- в) модерн;
- г) бароко.

14. Внаслідок яких подій стало можливе представництво українців у парламентах Австрійської та Російської імперій?

- а) польських повстань 1830-1931 та 1863-1864 рр.;
- б) реформ імператриці Марії-Терезії та імператора Олександра II;
- в) створення українських політичних партій у Галичині та Наддніпрянщині;
- г) європейської революції 1848-1849 рр. та революції 1905-1907 рр. у Росії.

15. Встановіть відповідність між іменами митців та їхніми характеристиками (фактами біографії):

1. С.Васильківський	а) мікробіолог, епідеміолог, організатор першої в Російській імперії кафедри бактеріології;
2. С.Гулак-Артемівський	б) оперний співак, композитор, драматург, автор опери «Запорожець за Дунаєм»;
3. М.Садівський	в) актор, режисер, громадський діяч, засновник першого українського стаціонарного театру;
4. А.Кримський	г) творець українського сходознавства, історик літератури, письменник, перекладач; д) український живописець, автор пейзажів («Дніпровські плавні»), творів на історичну тематику («Козаки в степу»).

16. Про яку операцію російський військ Південно-Західного фронту часів Першої світової війни йдеться в цитованому документі?

«У порівнянні з надіями, що покладалися на цей фронт навесні 1916 р., його наступ перевершив усі очікування. Він виконав поставлене завдання – врятувати Італію від розгрому... полегшив становище англійців і французів на фронті, змусив Румунію стати на наш бік і зіпсував усі плани австро-угорців і німців на цей рік»

- а) Галицьку битву;
- б) Горлицький прорив;
- в) Перемишльську битву;
- г) Брусиловський прорив.

17. Яким було ставлення російської влади до українського національного руху на Наддніпрянській Україні під час Першої світової війни?

- а) підтримувала його патріотичні настрої;
- б) не звертала увагу на його існування;
- в) посилювала репресії проти нього;
- г) надавала додаткові можливості для його розвитку.

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

18. *Головна українська рада в серпні 1914 р. закликала українців Галичини:*
- а) підтримати Австро-Угорщину, «...бо йдучи війною, Росія грозить загиною українському життю, яке знайшло охорону в австрійській державі...»;
 - б) бути нейтральними, тому що кожна з воюючих сторін «... не зможе викликати співчуття ні цілями, ні способами боротьби...»;
 - в) виступити проти Австро-Угорщини та Росії, щоб вибороти «...єдину, самостійну Україну від Карпатів аж по Кавказ...»;
 - г) підтримати Росії і чесно, «...не піддаючись до провокації, виконати свій обов'язок громадян Росії до кінця...».

19. *Політична організація емігрантів із Наддніпрянської України, створена у Львові на початку Першої світової війни, що проголосила метою своєї діяльності побудову самостійної соборної Української держави, – це:*

- а) Головна українська рада;
- б) Союз визволення України;
- в) Карпатсько-руський визвольний комітет;
- г) Товариство українських поступовців.

20. *Хто очолював перший курень Українських січових стрільців?*

- а) Д.Вітовський;
- б) М.Омелянович-Павленко;
- в) С.Микитка;
- г) О.Греков.

21. *Легіон Українських січових стрільців – це військова частина, створена за ініціативи:*

- а) Союзу визволення України у складі німецької армії, що діяла проти румунської армії в 1914-1916 рр.;
- б) Головної української ради у складі австрійської армії, що діяла проти російської армії в 1914-1918 рр.;
- в) Карпато-руського визвольного комітету в складі російської армії, що діяла проти австрійської армії в 1915-1917 рр.;
- г) Товариства українських поступовців, що діяла як проти російської, так і проти німецької армії у 1916-1918 рр.

22. *Центральна Рада створена в:*

- а) березні 1917 р.;
- б) червні 1917 р.;
- в) серпні 1917 р.;
- г) листопаді 1917 р.

23. *Про яку інституцію В.Винниченко писав:*

«... [його скликання] стало першим кроком відродження нації на шляху державності. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він

Історія України (XX ст. – 2014 р.)

став першим підготовчим етапом у творенні як ідеї Української держави, так і в частковому втіленні її в життя»?

- а) З'їзд народів Росії;
- б) Трудовий конгрес України;
- в) Всеукраїнський з'їзд хліборобів;
- г) Український національний конгрес.

24. Яку позицію займала Центральна Рада у відносинах з Тимчасовим урядом Росії?

- а) намагалася знайти компроміс щодо термінів реалізації національних прав українського народу;
- б) підбурювала неросійські народи до розвалу Російської імперії силовими методами;
- в) ігнорувала будь-яку спробу Тимчасового уряду налагодити переговорний процес;
- г) повністю підтримувала заходи Тимчасового уряду на придушення національних рухів.

25. Ухваливши Другий Універсал, Центральна Рада:

- а) відмовилася від самочинного проголошення автономії до скликання Всеросійських установчих зборів;
- б) включила до складу Генерального секретаріату представників Тимчасового уряду;
- в) призупинила конфіскацію та передання поміщицьких земель селянам;
- г) припинила українізацію військових частин російської армії.

26. Що стало безпосереднім наслідком оприлюднення цитованого документа?

«... визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана... ми [Центральна Рада] рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання...»

- а) призначення Генерального секретаріату;
- б) формування Вільного козацтва;
- в) скликання З'їзду народів Росії;
- г) збройний виступ самостійників.

27. Які документи, цитовані нижче, були оприлюднені в липні-серпні 1917 р.?

1) «На час до вирішення справи... Установчими Зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органам Тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, котрого призначає... уряд по пропозиціям Центральної Ради»;

2) «Неможливо одночасно визнавати право на самовизначення і водночас робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу, як це робить Рада Народних Комісарів Великої Росії щодо Народної Української Республіки»;

3) «... визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана... ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання»;

4) «У Петрограді зчинилися криваві події... Частина людності Петрограда за приводом більшовиків повстала озброєно проти Тимчасового правительства і хоче накинути свою волю всій Російській республіці»;

5) «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям».

Варіанти відповідей:

а) 1, 3;

б) 2, 4;

в) 1, 5;

г) 3, 4.

28. Які політичні сили наприкінці жовтня – на початку листопада 1917 р. вели збройну боротьбу за владу в Києві?

1) Центральна Рада, підтримана українізованими військовими частинами;

2) більшовики, що спиралися на ради робітничих і солдатських депутатів;

3) сердюцька дивізія гетьмана П.Скоропадського;

4) анархістські збройні загони Н.Махна;

5) прихильники Тимчасового уряду Росії, згуртовані навколо штабу Київського військового округу;

6) частини Добровольчої армії генерала А.Денікіна;

7) підрозділи Головного отамана Армії УНР.

29. Коли було ухвалено цитований документ?

«Однині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі...»

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони ї правити належить нам, Українській Центральній Раді...»

а) липень 1917 р.;

б) червень 1917 р.;

в) листопад 1917 р.;

г) грудень 1917 р.

30. Яке гасло українського національно-визвольного руху відповідає змісту Четвертого Універсалу Центральної Ради?

а) «Хай живе самостійна Україна!»;

б) «Україна для українців!»;

в) «Вся влада Радам!»;

г) «Геть Тимчасовий уряд!».

31. *Що з вказаного нижче було складовою політики більшовиків в Україні наприкінці 1917 р. – лютому 1918 р.?*

- 1) ліквідація приватної власності;
 - 2) введення на підприємствах відрядної оплати;
 - 3) проведення суцільної колективізації;
 - 4) створення сільськогосподарських комун;
 - 5) націоналізація промислових підприємства;
 - 6) проведення форсованої індустріалізації;
- а) 1, 2, 4;
б) 3, 5, 6;
в) 1, 4, 5;
г) 2, 3, 6.

32. *Листопад 1917 р. – квітень 1918 р., листопад 1918 р. – листопад 1920 р. – це періоди:*

- а) першої та другої воєн радянської Росії проти Української Народної Республіки;
- б) першого та другого Зимових походів Армії Української Народної Республіки;
- в) українсько-польської та радянсько-польської воєн;
- г) існування Української Народної Республіки за часів Центральної Ради та Директорії.

33. *Падіння Центральної Ради спричинено:*

- а) відкритою підтримкою ЦР селянських виступів і робітничих страйків;
- б) відмовою ЦР від виконання умов Брест-Литовського мирного договору;
- в) завершення ЦР аграрної реформи та передання землі в руки селян;
- г) загостренням відносин ЦР з німецьким і австро-угорським командуванням.

34. *Яка обставина відіграла вирішальну роль у втраті більшовиками весною 1918 р. контролю над Україною?*

- а) окупація території України німецькими та австро-угорськими військами;
- б) висадка військ Антанти на Півдні України;
- в) селянський повстанський рух проти політики «воєнного комунізму»;
- г) спільний наступ об'єднаних Армій УНР та УГА на Київ.

35. *Прочитайте уривок з історичного джерела та дайте відповідь на запитання: «Допомагаючи українському урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська [що вступили на територію України] не мають ніяких ворожих нам намірів, оскільки Німеччина та Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав лад і спокійна праця трудящого люду...»*

Яку «велику потребу» в Україні мали вказані вище країни?

- а) створити міцний, дієвий бар'єр проти проникнення більшовизму в Європу;
- б) включити молоду, незміцнілу державу Україну до складу Четвертного союзу;
- в) використати людські ресурси, щоб компенсувати власні людські втрати у війні;

г) забезпечити продовольчими й сировинними ресурсами власні виснажені економіки.

36. Чи правильне твердження?

Восени 1918 р. на Катеринославщині діяли повстанські загони Н.Махна проти:

- 1) гетьманських військ, німецьких та австрійських окупаційних військ;
- 2) військ Директорії УНР та наступаючих частин Червоної й Добровольчої армій.

- а) обидва варіанти правильні;
- б) тільки 1-й варіант правильний;
- в) тільки 2-й варіант правильний;
- г) обидва варіанти не правильні.

37. У яких містах у жовтні 1918 р. було створено два українських державних університети?

- а) Київ, Львів;
- б) Львів, Харків;
- в) Харків, Кам'янець-Подільський;
- г) Кам'янець-Подільський, Київ.

38. Про яку державу йдеться в уривку з історичного джерела?

«Тепер є сприятливі обставини в цьому питанні, завдання створення в Києві Української академії наук бере на себе держава. Завдання це – справа державної ваги і вирішити його не під силу приватному товариству. Участь держави у цій справі, створення Комісії для вироблення законопроекту про заснування Академії на чолі з В.І.Вернадським дасть можливість втілити думку про Академію скоро та найбільш повно...»

- а) Українську Народну Республіку доби Центральної Ради;
- б) Українську Державу гетьмана П.Скоропадського;
- в) Українську Народну Республіку доби Директорії;
- г) Українську Соціалістичну Радянську Республіку.

39. Установить хронологічну послідовність подій:

- а) заснування у Києві Української академії наук;
- б) проголошення Центральною Радою незалежності УНР;
- в) проголошення радянської влади в Україні Всеукраїнським з'їздом рад у Харкові;
- г) схвалення Центральною Радою проекту Конституції УНР.

40. Урочисте проголошення Директорією Універсалу про об'єднання Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки в єдину незалежну державу відбулося:

- а) 7 листопада 1917 р.;

- б) 9 січня 1918 р.;
- в) 13 листопада 1918 р.;
- г) 22 січня 1919 р.

41. *Що спричинило виголошення Ф.Швецем такої промови:*

«Віднині зливаються в одно віками відділені одна від одної частини України – Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпровська Україна – в одну Велику Україну... Віднині Український народ, звільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної незалежної Української Держави на добро і щастя українського народу...»?

- а) проголошення незалежності УНР;
- б) укладання Варшавської угоди;
- в) повалення більшовицького режиму в Україні;
- г) підписання акта Злуки УНР та ЗУНР.

42. *Що було спільним для політики гетьмана П.Скоропадського і генерала А.Денікіна на території України?*

- а) закриття українських шкіл, газет, журналів;
- б) відновлення поміщицького землеволодіння;
- в) налагодження діалогу з опозиційними партіями;
- г) ведення бойових дій проти військ Червоної армії.

43. *Одержавлення власності, згортання товарно-грошових відносин, впровадження карткової системи та загальної трудової повинності – це складові політики:*

- а) Генерального Секретаріату УНР;
- б) Ради Народних Комісарів УСРР;
- в) Ради Міністрів Української Держави;
- г) Директорії УНР.

44. *Установіть відповідність між назвами документів та цитатами з них:*

1. Третій Універсал Центральної ради	а) «... Українська Держава стала на краю загибелі. Спаслась вона, дякуючи могутньому підтриманню центральних держав...»;
2. Грамота П.Скоропадського «До всього українського народу»	б) «... Україна стає Українською Народною Республікою. Не віддаляючись від республіки Російської... ми твердо станемо на нашій землі...»;
3. Відозва Української Національної Ради	в) «... Воєдино зливаються ... частини Єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка і Наддніпрянська Україна. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка...»;
4. Універсал Директорії УНР	г) «Українська Соціалістична Радянська Республіка є організацією диктатури трудящих... Завданням цієї диктатури є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму...»;

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

д) «Український народ!... твоєю волею утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії Українська держава...»

45. Якими подіями завершилася громадянська війна в Україні?

- а) розгромом Червоною Армією військових частин Української Галицької Армії та укладанням Ризького мирного договору;
- б) розгромом Червоною Армією Армію Української Народної Республіки та польської армії маршала Ю.Пілсудського;
- в) розгромом Червоною Армією військ генерала П.Врангеля в Криму та основних сил повстанських загонів Н.Махна;
- г) розгромом Червоною Армією Збройних сил Півдня Росії генерала А.Денікіна та військ Директорії УНР.

46. Укладення якого міжнародного договору викликало такий коментар сучасника: «Польща та більшовицька Росія поділились українськими землями, як колись в Андрусіві в 1667 році...»?

- а) Брестського, 1918 р.;
- б) Варшавського, 1920 р.;
- в) Ризького, 1921 р.;
- г) Рапалльського, 1922 р.

47. У якому році Українська СРР стала складовою СРСР?

- а) 1919 р.;
- б) 1920 р.;
- в) 1921 р.;
- г) 1922 р.

48. Державно-політичний статус УСРР у 1921-1922 роках визначався:

- а) «договірною федерацією» з РСФРР та іншими радянськими республіками, посиленням її підпорядкування загальнофедеративним органам влади;
- б) юридичною незалежністю УСРР, яка не входила до складу жодної сусідньої держави й не перебувала з ними в союзно-договірних відносинах;
- в) «воєнно-політичним союзом» з РСФРР зі збереженням УСРР формального статусу та ознак незалежної держави;
- г) «військовим союзом» з РСФРР та перебуванням УСРР у її складі на правах автономного утворення.

49. Із якою метою ухвалено Постанову ВУЦВК і РНК УСРР, уривок з якої процитовано: «... Щоб усунути нерівність культур, що створилися внаслідок вікового утиску, Робіничо-Селянський уряд, дотримуючись рівноправності мов усіх національностей, які є на території України, вживає низку практичних заходів, що мають забезпечити українській мові місце, відповідне числу та питомій вазі українського народу на території УСРР...»?

- а) формування нової спільноти – радянський народ;

- б) ліквідації неписьменності дорослого населення;
- в) запровадження творчого методу – соціалістичний реалізм;
- г) реалізація політики коренізації.

50. Яку політику більшовиків С.Петлюра характеризував таким чином: «...У цьому напрямку нинішньої політики більшовиків я бачаю чергову їхню поступку стихійній силі українського національного руху, а водночас логічно послідовний і політичний захід з метою оволодіння силою цього руху й зміцнення своїх позицій в Україні...»?

- а) «воєнний комунізм»;
- б) неп;
- в) коренізацію;
- г) колективізацію.

51. У результаті здійснення в Україні в 1920-1930-х роках політики коренізації:

- а) реорганізовано національні адміністративні райони на території республіки в звичайні райони;
- б) замінено російську мову в діловодстві, освіті, засобах масової інформації державною українською мовою;
- в) збільшено питому вагу українців серед керівних кадрів республіканського партійно-державного апарату;
- г) розширено повноваження республіки у сфері зовнішньої політики для здійснення культурної роботи серед українців за кордоном.

52. Однією з причин впровадження в Україні непу, як нової моделі господарювання, було:

- а) продовження бойових дій, що ускладнювали відбудову народного господарства;
- б) невдоволення селянства продрозкладкою, що виливалося в збройні виступи проти влади;
- в) здійснення республікою дипломатичного прориву й виходу з дипломатичної ізоляції;
- г) піднесення європейського та світового революційного руху, здійснення світової революції.

53. Який захід більшовиків дав змогу голові Раднаркому РСФРР В.Леніну заявити: «Селянські повстання, які раніше, до 1921 року, були загальним явищем, майже цілковито зникли. Селянство задоволено своїм теперішнім становищем. ... Це досягнуто впродовж одного року?»

- а) заміна продрозкладки продовольчим податком;
- б) ухвалення плану ГОЕЛРО з електрифікації країни;
- в) початок розподілу поміщицьких земель серед селян;
- г) включення Української СРР до складу РСРСР.

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

54. У роки нової економічної політики у сфері трудових відносин:

- а) впроваджувалося прикріплення робітників до підприємств;
- б) здійснювалася примусова трудова мобілізація;
- в) застосовувався вільний найм робочої сили;
- г) масово створювалися трудові армії та трудові табори.

55. Вкажіть наслідки впровадження в Україні нової економічної політики (1921-1928 рр.):

- 1) зростання безробіття;
- 2) ліквідація економічних стимулів розвитку виробництва;
- 3) періодичні хлібозаготівельні кризи;
- 4) перетворення УРСР на могутню індустріальну республіку;
- 5) ліквідація куркульства;
- 6) розширення мережі селянських збутових, споживчих кооперативів і кредитних товариств.

56. Встановіть відповідність між суспільно-політичними подіями 1920-х рр. і їхніми наслідками:

1. Проголошення курсу на коренізацію в УСРР	а) запровадження трудової мобілізації, заборона товарно-грошових відносин і вільної торгівлі;
2. Утворення Союзу РСР	б) зростання питомої ваги українців серед службовців партійно-державного апарату республіки;
3. Утворення Всеукраїнської надзвичайної комісії по боротьбі з неписьменністю	в) швидка відбудова промисловості, зростання продуктивності праці та фізичного обсягу продукції
4. Проголошення курсу на нову економічну політику	г) половина сільського та дві третини міського дорослого населення освоїли грамоту та вміли читати д) затвердження нового тексту Конституції УСРР, де юридично закріплювалися повноваження республіки.

57. Які з наведених подій відбулися в період нової економічної політики?

- 1) відновлення діяльності університетів у Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську;
- 2) заснування М.Хвильовим Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ);
- 3) створення Державної української мандрівної капели (ДУМКА);
- 4) організація в Києві театру «Березіль» на чолі з Л.Курбасом;
- 5) заснування в м. Києві Української академії наук;
- 6) утворення Української автокефальної православної церкви;
- 7) заснування товариства «Геть неписьменність!»

Варіанти відповідей:

- а) 1, 2, 4, 5;
- б) 2, 4, 6, 7;

- в) 1, 3, 5, 6;
- г) 2, 4, 5, 7.

58. Яке завдання вирішувалося радянською владою в галузі культури в 1920-ті рр.?

- а) згортання політики «українізації»;
- б) створення системи університетської освіти;
- в) запровадження загальної середньої обов'язкової освіти;
- г) ліквідація неписьменності серед дорослого населення.

59. Фундатором національного кінематографа, автором шедеврів світового рівня «Звенигора», «Арсенал», «Земля» був:

- а) Г.Юра;
- б) Л.Курбас;
- в) М.Бойчук;
- г) О.Довженко.

60. Про якого діяча культури України 1920-х рр. йдеться в листі Й.Сталіна до Л.Кагановича?

«...Вимоги про «негайну дерусифікацію пролетаріату» на Україні, його думка про те, що «від російської літератури, від її стилю українська поезія повинна тікати якнайшвидше», його заява про те, що «ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва»... звучать тепер ... більш ніж дивно».

- а) М.Зерова;
- б) Л.Курбаса;
- в) М.Хвильового;
- г) О.Довженка.

61. *ВАПЛІТЕ* – це:

- а) об'єднання письменників і літераторів України в 1920-х рр.;
- б) спілка українських фото- й кінорежисерів при Київській кінофабриці;
- в) творчий союз українських художників-авангардистів 1920-1930-х рр.;
- г) мистецьке угруповання театральних діячів України, послідовників Леся Курбаса.

62. «Перекачування коштів із села в місто» наприкінці 1920-1930-х р. було одним із:

- а) шляхів стримування зростання цін на сільгосппродукцію;
- б) способів матеріального стимулювання селянства;
- в) джерел фінансування індустріалізації;
- б) інструментів проведення грошової реформи.

63. Результатом здійснення якої політики є подані нижче дані?

«Індекс фізичного обсягу промислової продукції в СРСР у 1937 р., порівняно з рівнем 1913 р., склав 820, у США – 154, Німеччині – 119, Великій Британії – 110,

Франції – 101. За обсягами виробництва СРСР із п'ятого місця в світі у 1928 р. перейшов на третє у 1932 р., у 1937 р. – на друге...»

- а) технічна перебудова;
- б) форсована індустріалізація;
- в) промисловий переворот;
- г) технологічна реконструкція.

64. Вкажіть особливості процесу індустріалізації, здійснюваної в Україні в другій половині 1920-1930-х рр.:

- 1) децентралізація управління галузями промисловості та будівництва;
- 2) побудова та реконструкція великих промислових об'єктів;
- 3) розширення прав підприємств у виробництві та збуті готової продукції;
- 4) нерівномірність процесу модернізації промислового потенціалу республіки;
- 5) пріоритетний розвиток галузей легкої промисловості;
- 6) поява в промисловому комплексі республіки нових галузей.

65. Який висновок можна зробити, аналізуючи цитований документ?

«Кампанія щодо виселення куркулів і їхніх родин проводиться передусім у таких районах СРСР: з України – 30000-35000 родин; з Білорусії – 6000-7000 родин; з Середньоволзького краю – 8000-10000 родин; з Уралу – 10000-15000 родин»

- а) активний опір, який чинило селянство колективізації, спонукав радянську владу здійснювати репресивні заходи;
- б) нестача вільних сільськогосподарських земель спричинило масове переселення селян у малозаселені регіони СРСР;
- в) наявність цілих земель спонукала радянський уряд залучати їх до освоєння найбільш активних селян;
- г) відведення земель під новобудови перших п'ятирічок спонукало владу до масового переселення селян.

66. Вкажіть наслідки суцільної колективізації, здійснюваної в Україні в 1930-х рр.:

- 1) утворення державної власності на засоби виробництва в сільському господарстві;
- 2) стрімке зростання сільськогосподарського виробництва та матеріального добробуту колгоспного селянства;
- 3) запровадження госпрозрахунку, товарно-грошових відносин між державою та колгоспами і радгоспами;
- 4) «прикріплення» селян до сільської місцевості (колгоспів) безпаспортним статусом;
- 5) багатомільйонні демографічні втрати, підризи і деградація продуктивних сил села;
- 6) розширення мережі селянських збутових, споживчих, кредитних спілок і товариств.

Історія України (XX ст. – 2014 р.)

67. У яких уривках з історичних джерел відображено особливості життя українського суспільства в 1930-х рр.?

1) «Загальні збори бідноти ... виносили постанови про відібрання у куркулів усіх засобів виробництва. Намічали день розкуркулення й розподіляли актив бідняків по господарствам куркулів. В зазначений термін актив приходив до куркуля та описував усе його майно».

2) «Опір набув великого поширення. Зброя, яка залишалася з воєнних часів, стала умовою для розгортання партизанської війни. Партизанські загони швидко розгорталися в лісовій та лісостеповій зонах суцільної колективізації».

3) «Адміністрування, перегини по відношенню до середняка, штучне насадження колгоспів, методи насильства не тільки щодо середняка, а й бідноти набули характеру системи...»

- а) 1, 2;
- б) 1, 3;
- в) 2, 3;
- г) 1, 2, 3.

68. Встановіть відповідність між визначеннями та поняттями, що характеризують соціально-економічне життя УСРР в 1920-1930-х рр.:

1) об'єднання селянських господарств у великі підприємства шляхом примусового усуспільнення землі, реманенту та худоби;	а) «госпрозрахунок»
2) створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства, насамперед у промисловості;	б) «індустріалізація»
3) тверда норма обсягів натурального відрахування державі частки продукції, виробленої селянськими господарствами;	в) «денационалізація»
4) форма господарювання в державних підприємствах на основі фінансової самостійності в умовах збереження централізованого керівництва.	г) «продподаток»

д) «колективізація»

69. У 1932 р. кількість членів КП(б)У становила понад 500 тис. осіб, а в 1938 р. – близько 260 тис. осіб. Що зумовило скорочення чисельності Компартії України?

- а) зневіра в можливості побудови соціалізму;
- б) здійснення масових репресій у республіці;
- в) наростання загрози Другої світової війни;
- г) згорання політики «українізації».

70. Яке з поданих понять є зайвим в цьому ланцюжку: «Союз визволення України», «Шахтинська справа», «Спілка визволення України», «Український національний центр»?

- а) «Союз визволення України»;
- б) «Шахтинська справа»;

- в) «Спілка визволення України»;
- г) «Український національний центр».

71. *Жертвою якої репресованої акції став С.Єфремов?*

- а) справи «Спілки визволення України»;
- б) «Шахтинської справа»;
- в) голодомору;
- г) «Закону про п'ять колосків».

72. *Конституція Української РСР 1937 р. законодавчо закріплювала:*

- а) входження республіки до складу СРСР без права виходу з його складу, функції її органів державної влади та управління;
- б) перемогу соціалізму та побудову основ соціалістичного суспільства;
- в) диктатуру трудящих мас, завдання якої є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму шляхом проведення соціалістичних перетворень;
- г) побудову розвиненого соціалістичного суспільства та керівну роль комуністичної партії в суспільному і державному житті.

73. *Що стало результатом державної політики в галузі культури в СРСР та УРСР наприкінці 1930-х рр.?*

- а) розвиток авангардного мистецтва;
- б) утвердження ідейного різноманіття в мистецтві;
- в) скасування цензури засобів масової інформації;
- г) ліквідація масової неписьменності дорослих.

74. *«Розстріляне відродження» – умовна назва:*

- а) покоління українських політичних діячів часів Української революції, знищених під час Великого терору 1930-х років;
- б) групи українських «буржуазних спеціалістів», розстріляних у ході боротьби з «шкідництвом» у 1920-1930-х роках;
- в) літературно-мистецької генерації України 1920-1930-х років, репресованої сталінським режимом;
- г) плеяди видатних українських учених, засуджених у 1930-х роках у справі «Спілки визволення України».

75. *Який перелік назв і термінів стосується суспільного життя України 1930-х рр.?*

- а) лікнеп, непман, «Плуг»;
- б) «Інтегральний націоналізм», русофільство, румунізація;
- в) соціалістичний реалізм, Великий терор, «стаханівський рух»;
- г) Українська академія наук, Українська автокефальна православна церква, «Молодий театр» Леся Курбаса.

76. *Встановіть відповідність між поняттями та їхніми визначеннями:*

Історія України (XX ст. – 2014 р.)

1) осадництво	а) заходи з адміністративної уніфікації українських земель, здійснювані урядом Румунії в 1920 – першій половині 1930-х рр.;
2) пацифікація	б) адміністративно-репресивна поліцейська акція проти українського населення Східної Галичини, здійснена польською владою восени 1930 р.;
3) «новий порядок»	в) політика насадження в західних областях України норм суспільно-політичного, економічного та культурного життя, утверджених в СРСР;
4) «радянізація»	г) режим, установлений нацистами на окупованих територіях у роки Другої світової війни, спрямований на експлуатацію людських і матеріальних ресурсів в інтересах Німеччини;
	д) політика планомірного заселення українських земель військовими та цивільними колоністами, здійснювана урядом Польщі в 1920-х рр.

77. На початку 1920-х рр. польський уряд поділив територію країни на дві господарські зони: Польщу «А» та Польщу «Б». Що стало одним із наслідків такого кроку для соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель?

- а) штучне стримування промислового будівництва та розвитку;
- б) скорочення трудової еміграції до країн Північної Америки;
- в) суттєве зростання заробітної плати та подолання безробіття;
- г) ліквідація аграрного перенаселення та селянського безземелля.

78. У складі якої держави українські землі мали назву «східні креси»?

- а) Польщі;
- б) Чехословаччини;
- в) Румунії;
- г) Угорщини.

79. Визначте заходи, що характеризують політику польського уряду щодо українських земель у 1927-1937 рр.:

- 1) конституційне закріплення прав українців на власну мову й отримання початкової освіти українською мовою, надання Східній Галичині автономних прав;
- 2) пошук порозуміння з українством шляхом створення двомовних шкіл на Волині, призначення українців на високі державні посади;
- 3) заборона використовувати термін «Україна» й «українці», передання українських земель польським осадникам;
- 4) запровадження політики «пацифікації», створення табору політв'язнів у Березі-Картузькій.

- а) 1, 3;
- б) 2, 4;
- в) 1, 4;
- г) 2, 3.

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

80. У якому уривку історичного джерела відображено один із заходів, спрямованих на асиміляцію українців у 1920-1930-х роках?

а) «Міністерство освіти категорично відхилило прохання відкрити школи з викладанням українською мовою, наголосивши, що громадяни зобов'язані давати своїм дітям освіту тільки в ... школах з румунською мовою викладання»;

б) «На Волині та Поліссі осуджено понад 8 тисяч родин військових. Дано їм за урядовим розпорядженням землі від 20 до 80 га, деревину на будівництво, грошей чимало»;

в) «Країна русинів на південь від Карпат буде мати окремих сойм. Цей сойм буде виконувати владу в усіх мовних, шкільних, релігійних питаннях краю»;

г) «Відновлюються культурні товариства, театральні трупи, студентські гуртки та органи преси. За таких обставин можна було думати про відродження українського життя в обмежених рамках».

81. Яка подія спонукала до ухвалення цитованого документа?

а) Карпатська Україна є Незалежна Держава

б) Назва Держави є: Карпатська Україна

в) Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, вибраним Сеймом Карпатської України

г) Державної мовою Карпатської України є українська мова

д) Барвами державного прапора Карпатської України є синя і жовта...»

а) розчленування та ліквідація Чехо-Словаччини;

б) початок Другої світової війни;

в) напад Німеччини на Радянський Союз;

г) «визвольний похід» Червоної армії в Західну Україну.

82. У якому році було проголошено незалежність Карпатської України?

а) 1923 р.;

б) 1939 р.;

в) 1941 р.;

г) 1945 р.

83. Встановіть послідовність укладення міжнародних договорів (угод):

а) Варшавська угода між Директорією УНР і урядом Польської Республіки;

б) Московський договір між СРСР і Німеччиною про ненапад («пакт Молотова – Ріббентропа»);

в) Ризький мирний договір між РСФФР, УСРР і Польською Республікою;

г) Брест-Литовський мирний договір між УНР і Німеччиною та її союзниками.

84. Напередодні нападу на СРСР Гітлер заявив: «Що стосується війни на Сході, то, звичайно, вона буде сувора. Але ні на мить не сумніваюсь в успіху. Передусім я сподіваюсь, що ми зможемо надовго забезпечити собі базу продовольства в Україні. Вона постачатиме ресурси, які нам будуть потрібні...». У якому стратегічному плані було конкретизовано такі заяви нацистського лідера?

- а) «Барбаросса»;
- б) «Ост»;
- в) «Цитадель»;
- г) «Вісла».

85. Коли було підписано цитований нижче документ?

«...При підписанні договору між Німеччиною та Союзом Радянських Соціалістичних Республік ... уповноважені обох сторін обговорили у суворо конфіденційному порядку питання про розмежування сфер обопільних інтересів у Центрально-Східній Європі...»

- а) 23 серпня 1939 р.;
- б) 1 вересня 1939 р.;
- в) 17 вересня 1939 р.;
- г) 22 червня 1941 р.

86. Назву якого історико-географічного регіону пропущено у витязі з документа?

«Уряд СРСР вважає, що повернення Бессарабії органічно пов'язане з питанням передання Радянського Союзу тієї частини _____, переважаюча більшість населення якої пов'язана з Радянською Україною спільністю історичної долі, мовою і національним складом».

- а) Галичини;
- б) Волині;
- в) Закарпаття;
- г) Буковини.

87. 1 вересня 1939 р., 22 червня 1941 р. – це дати:

- а) початку Другої світової війни та Великої Вітчизняної війни;
- б) укладення Мюнхенської угоди та пакту «Молотова – Ріббентропа»;
- в) включення Західної України, Бессарабії та Північної Буковини до складу УРСР;
- г) проголошення незалежності Карпатської України та Акта про відновлення Української держави.

88. Вкажіть характерні риси нацистського окупаційного режиму в Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.):

- 1) ліквідація колгоспно-радгоспної системи, зрівняльний розподіл землі між селянами за трудовими нормами;
- 2) проведення примусових мобілізацій до Української національної армії;
- 3) жорстка експлуатація населення та економічне пограбування (вивіз сировини, продовольства, матеріальних цінностей);
- 4) відновлення та легалізація діяльності українських політичних партій;
- 5) тотальний терор, масове знищення місцевого цивільного населення та військовополонених;

б) денационалізація великої промисловості, створення спільних українсько-німецьких підприємств;

7) примусове вивезення на господарські роботи до Німеччини місцевого празького населення.

89. Терміном «Голокост» світова історіографія позначає геноцид, здійснюваний нацистами в роки Другої світової війни, проти:

- а) польського народу;
- б) українського народу;
- в) російського народу;
- г) єврейського народу.

90. Який чинник, на думку вчених, сприяв «... переходу радянського партизанського руху на якісно вищий щабель і перетворенню його на важливий фактор війни, на справжній другий фронт у тилу ворога...»?

а) розконсервування створеної напередодні війни розгалуженої мережі схованок і баз для ведення партизанської боротьби;

б) встановлення тісної взаємодії радянських партизан із загонами УПА та польською Армією Крайовою в боротьбі проти окупантів;

в) наказ Верховного Головнокомандувача частинам Червоної Армії, що опинилися в оточенні, переходити до партизанської боротьби;

г) створення координаційного центру, підтримка партизанських загонів боеприпасами, зброєю, медикаментами з «Великої землі».

91. Спільною метою всіх течій руху Опору в Україні в роки Другої світової війни було:

- а) відновлення радянської влади;
- б) здобуття незалежності Україною;
- в) відновлення Української Народної Республіки;
- г) вигнання нацистських окупантів із території України.

92. Рейди партизанських з'єднань на Правобережну Україну в 1943 р., окрім воєнних цілей передбачали:

- а) нейтралізації впливу на цій території ОУН та її збройних формувань;
- б) постачання продовольства населенню окупованих територій;
- в) відновлення в регіоні радянської влади;
- г) мобілізацію до лав Червоної Армії.

93. Чи правильне твердження?

Економіка СРСР часів Великої Вітчизняної війни базувалася:

1) на праці евакуйованих та місцевих жителів східних районів;

2) на експлуатації сотень тисячі в'язнів ГУЛАГу.

- а) обидва варіанти правильні;
- б) тільки 1-й варіант правильний;

Історія України (XX ст. – 2014 р.)

- в) тільки 2-й варіант правильний;
- г) обидва варіанти не правильні.

94. Які події Великої Вітчизняної війни відбулися в 1943 р.?

1) остаточна окупація території України військами Німеччини та її союзниками;

2) проведення радянськими військами Кримської наступальної операції;

3) визволення Києва;

4) створення Українського штабу партизанського руху;

5) «Битва за Дніпро»;

б) публікація кіноповісті О.Довженка «Україна в огні».

а) 1, 2, 4;

б) 3, 5, 6;

в) 1, 4, 5;

г) 2, 3, 6.

95. Початком визволення території України від нацистської окупації стан контрнаступ радянських військ у ході:

а) битви під Москвою;

б) Сталінградської битви;

в) Курської битви;

г) «Битви за Дніпро».

96. Коли з'явився цитований наказ Верховного Головнокомандувача Збройних Сил Радянського Союзу:

«Війська 1-го Українського фронту в результаті стрімко проведеної операції... штурмом оволоділи столицею Радянської України містом Києвом... Зі взяттям Києва нашими військами захоплено... плацдарм на правому березі Дніпра, важливий для вигнання німців з Правобережної України?»

а) серпень 1941 р.;

б) вересень 1942 р.;

в) листопад 1943 р.;

г) жовтень 1944 р.

97. Визволення всієї території України від німецьких окупантів та їхніх союзників відбулося:

а) 6 листопада 1943 р.;

б) 17 лютого 1944 р.;

в) 28 жовтня 1944 р.;

г) 9 травня 1945 р.

98. Встановіть послідовність воєнних операцій Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.):

а) Кримська наступальна операція;

б) «Битва за Дніпро»;

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

- в) Карпатсько-Ужгородська операція;
- г) Львівсько-Сандомирська операція.

99. *Встановіть відповідність між подіями Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) та їхніми результатами та наслідками:*

1) Київська оборонна операція	а) завершення визволення території УРСР, створення передумов для наступу радянських військ на будапештському напрямку;
2) Битва за Дніпро	б) оточення та розгром угруповання німецьких військ, створення передумов для остаточного визволення Правобережної України;
3) Корсунь-Шевченківська операція	в) зрив плану блискавичної війни Німеччини проти СРСР, затримка наступу ворога на московському стратегічному напрямку;
4) Карпатсько-Ужгородська операція	г) прорив оборони противника на Перекопському й Сиваському напрямках, визволення Кримського та Керченського півостровів; д) завершення визволення Лівобережної України та Донбасу, створення сприятливих умов для визволення Правобережної та Південної України.

100. *Внаслідок Другої світової війни до складу УРСР ввійшли українські землі, що у міжвоєнний період (1921-1938 рр.) перебували у складі:*

- а) Польщі, Румунії, Чехословаччини;
- б) Чехословаччини, Литви, Румунії;
- в) Німеччини, Польщі, Угорщини;
- г) Литви, Німеччини, Угорщини.

101. *Утворення наркомату закордонних справ УРСР (1944 р.), вступ республіки до Організації Об'єднаних Націй (1945 р.) – це факти, що свідчать про:*

- а) відновлення зовнішньополітичної діяльності України;
- б) приєднання України до Антигітлерівської коаліції;
- в) відкриття посольств України в країнах Європи;
- г) вихід України з Другої світової війни.

102. *Що було однією з особливостей післявоєнної відбудови Української РСР (1945 – початок 1950-х рр.)?*

- а) широкомасштабне залучення висококваліфікованих європейських спеціалістів;
- б) першочергова відбудова галузей важкої промисловості, транспорту, енергетики;
- в) використання західної фінансової та технічної допомоги за «планом Маршала»;
- г) спрямування основних капіталовкладень у сільське господарство, соціальну сферу.

103. *Вкажіть перелік ключових термінів і понять, які використовуються для характеристики процесу радянзації західних областей України після Другої світової війни:*

- а) індустріалізація, колективізація, «культурна революція», депортація, репресії;
- б) індустріалізація, кооперація, волонтаризм, «культурна революція», депортація;
- в) раднаргоспи, колективізація, депортація, прискорення, політична реабілітація;
- г) операція «Вісла», розкуркулювання, мобілізація, голодомор, «саморозпуск» УГКЦ.

104. *Що стало однією із причин проведення операції «Вісла»?*

- а) активна діяльність підпілля ОУН і загонів УПА на Закарпатті;
- б) прагнення радянського керівництва приєднати Закарпаття до УРСР;
- в) переселення у західні області УРСР спеціалістів з Наддніпрянщини;
- г) намагання забезпечувати відбудову Донбасу робочою силою.

105. *Листівки такого змісту:*

«Переселення є наслідком дії УПА. Це важке, але необхідне рішення, яке забезпечить населенню спокійне життя в нових умовах, створених владою на інших територіях Речі Посполитої. Ті, хто не підкоряється наказу і залишається в околицях, охоплених переселенською акцією, вважатимуться бандитами»

поширювалися:

- а) урядом Української РСР;
- б) адміністрацією рейхскомісаріату «Україна»;
- в) Українською головною визвольною радою;
- г) урядом Польської Народної Республіки.

106. *Суть політики радянзації західних областей України в період післявоєнної відбудови (1945 – початок 1950-х років) полягала в:*

- а) переселенні українців західних областей до центральних і східних областей УРСР;
- б) уніфікації всіх сфер життя відповідно до норм, утверджених у СРСР;
- в) репресіях проти священників Української греко-католицької церкви;
- г) придушенні збройної боротьби підпілля ОУН і загонів УПА.

107. *За що партійним керівництвом УРСР було засуджено оперу К.Данькевича «Богдан Хмельницький»?*

- а) «Вона недостатньо показувала прогресивну роль у житті українського народу російського царя та бояр...»;
- б) «У ній перебільшена роль Московського царства у визвольній боротьбі українського народу...»;
- в) «При написанні лібрето опери автором були знехтувані історичні факти...»;

г) «У ній перебільшена роль керівника Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. ...»

108. *Практика «політичної реабілітації» вперше увійшла в життя радянського суспільства в період:*

- а) «відбудови»;
- б) «відлиги»;
- в) «застою»;
- г) «перебудови».

109. *Процес лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР у період «відлиги»:*

- а) не змінив суті радянської тоталітарної моделі розвитку;
- б) забезпечив повну реабілітацію жертв сталінських репресій;
- в) створив передумови відновлення збройної боротьби УПА;
- г) сприяв переходу до ринкових методів господарювання.

110. *Яке з поданих нижче тверджень є правильним?*

а) XX з'їзд КПРС започаткував процес реабілітації необгрунтовано репресованих осіб, але через опір сталіністів він не відзначався масштабністю й системністю проведення;

б) в УРСР до кінця 1959 р. реабілітували 58% загальної кількості засуджених, при цьому реабілітації не підлягали жертви політичних репресій до 1 грудня 1934 р.;

в) 1954 р. став першим роком десталінізації – Президія Верховної Ради СРСР ухвалила рішення про повернення на батьківщину незаконно депортованих кримських татар;

г) впродовж другої половини 1950-х рр. в Україні влада водночас із реабілітацією жертв політичних репресій продовжувала боротьбу з «безрідним космополітизмом».

111. *Встановіть відповідність між назвами періодів в історії України та поняттями й термінами, які потрібно використовувати, характеризуючи їх:*

1. Радянська модернізація (1929-1938)	а) реформа, радгоспи, культ особи, демократизація, реабілітація, «шістдесятники»;
2. Велика Вітчизняна війна (1941-1945)	б) холодна війна, голод, «ждановщина», радянська, «безрідний космополітизм», операція «Вісла»;
3. Післявоєнна відбудова (1945 – початок 1950-х)	в) п'ятирічка, колективізація, «закон про п'ять колосків», Голодомор, масові репресії, «розстріляне відродження»;
4. Десталінізація (1953-1964)	г) «розвинутий соціалізм», номенклатура, дефіцит, правозахисники, «самвидав», неосталінізм; д) мобілізація, евакуація, Голокост, «новий порядок», рух Опору, депортація.

Історія України (XX ст. – 2014 р.)

112. *Вкажіть прізвище лідера Радянського Союзу на момент ухвалення указу Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР»:*

- а) Й.Сталін;
- б) М.Хрущов;
- в) Л.Брежнев;
- г) М.Горбачов.

113. *Встановіть послідовність суспільно-політичних подій 1940 – першої половини 1950-х рр.:*

- а) проведення урядом Польщі депортації українців із Закароння до західних і північних областей Польщі (операція «Вісла»);
- б) участь делегації УРСР у роботі установчої конференції Організації Об'єднаних Націй у Сан-Франциско;
- в) прийняття Президією Верховної Ради СРСР указу «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР»;
- г) ухвалення I-им з'їздом Народних комітетів Закарпатської України Маніфесту про возз'єднання Закарпаття з УРСР.

114. *Чи відображено в уривках з історичних джерел окремі аспекти життя українського суспільства в період десталінізації (1953-1964 рр.)?*

1. «...У рік, коли було одержано найбільший урожай, на ціліні працювало понад 75 тисяч юнаків і дівчат з України. Сотні тисяч механізаторів і фахівців, мобілізованих у сільському господарстві багатьох регіонів, приїхали на ціліну й організували радгоспи. ...Українські механізатори організували 54 цілинних радгоспи...»

2. «Збирання кукурудзи важко піддавалося механізації й тому постійно доводилося мобілізувати з міст сотні тисяч чоловік. Строки навчання у вузах пересувалися, а обсяг навчального матеріалу скорочувався, тому студенти тепер мали ще один «кукурудзяний» семестр...».

- а) відображено в обох уривках;
- б) тільки в першому;
- в) тільки в другому;
- г) не відображено в жодному з уривків.

115. *Запровадження в 1957 р. в Українській РСР системи раднаргоспів призвело до:*

- а) передавання підприємств республіки в союзне підпорядкування;
- б) стрімкого розвитку підприємств військово-промислового комплексу;
- в) підпорядкування більшості підприємств Раді міністрів республіки;
- г) відновлення командно-адміністративної системи управління.

116. *Які з вказаних нижче заходів партійно-державного керівництва в 1950 – середні 1960-х років вплинули на життєвий рівень населення України?*

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

- 1) заборона робітникам і службовцям самочинно змінювати місце своєї роботи;
 - 2) впровадження державних позик і збільшення присадибного господарства колгоспників;
 - 3) ведення широкомасштабного індивідуального житлового будівництва;
 - 4) створення сфери побутових послуг і системи громадського харчування;
 - 5) встановлення щомісячного авансування та пенсій за віком для колгоспників;
 - 6) підвищення рівня оплати праці, впровадження п'ятиденного робочого тижня.
- а) 1, 4, 5;
 - б) 2, 3, 6;
 - в) 1, 2, 4;
 - г) 3, 5, 6.

117. *Встановіть відповідність між поняттями, що використовують для характеристики періоду політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964 рр.) та їхніми відображеннями в уривках з історичних джерел:*

1. «лібералізація»	а) «...Зняти з обліку спецпоселення і звільнити з-під адміністративного нагляду органів МВС греків, болгар, вірмен та членів їх сімей, виселених з Криму в 1944 р.»;
2. «дисидентство»	б) «Затвердити... передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки...»;
3. «шістдесятники»	в) «...Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді, за шуканням істини замість ідеї, спущеної зверху для оспівування, ...за опір, протистояння офіційній літературі та всьому апаратів будівничих казарм...»;
4. «реабілітація»	г) «...Завдання полягає в підготовці народу до нового масового руху за національну свободу. Для такої праці потрібні не скоростріл з багнетом, а натхненне слово з вірою в перемогу...»; д) «...Для цього необхідно: по-більшовицькому засудити і викоринити як несумісний з принципами партійного керівництва і нормами партійного життя культ особистості, вести боротьбу проти спроб відродити його в тій іншій формі...»

118. *Що було притаманне духовному життю України в період десталінізації (1953-1964 рр.)?*

- а) відмова держави від антицерковної політики та атеїстичної пропаганди;
- б) ліквідація політико-ідеологічного контролю та цензури в галузі культури;

в) вихід на літературний і суспільний обрії плеяди талановитої творчої молоді;

г) припинення політики русифікації та ідеологізації системи народної освіти.

119. *Вкажіть прізвища «шістдесятників» в українській літературі:*

1) *О.Гончар;*

2) *В.Симоненко;*

3) *А.Малишко;*

4) *Л.Костенко;*

5) *А.Горська;*

6) *І.Драч;*

7) *І.Світличний.*

Варіанти відповіді:

а) 1, 2, 4, 5;

б) 2, 4, 5, 7;

в) 1, 2, 3, 6;

г) 2, 4, 6, 7.

120. *Виникнення в Україні руху «шістдесятників» зумовлено:*

а) лібералізацією суспільно-політичного та духовного життя;

б) збільшенням фінансування культури та народної творчості;

в) долученням до європейської та світової культурної спадщини;

г) поверненням в українську культуру забутих і репресованих імен.

121. *Наприкінці 1950-х рр. у СРСР розпочалася реформа шкільної освіти, одне з положень якої передбачило вибір батьками мови навчання дітей. Українська інтелігенція виступила проти цього положення, тому що воно:*

а) сприяло русифікації системи освіти в УРСР;

б) суперечило Закону «Про мови в Українській РСР»;

в) створювало умови для дискримінації російської мови;

г) відновлювало практику політики «українізації» 1920-х рр.

122. *Встановіть хронологічну послідовність подій, які відображено в цитованих документах:*

а) «Необхідно підтримати ініціативну групу по переходу до православ'я, підтримати священиків, які переходять від уніатства до православної віри»;

б) «Засідання рекомендує, щоб Українська РСР та Білоруська РСР були запрошені стати членами-засновниками пропонованої Міжнародної Організації»;

в) «Своїм головним завданням Група вважає ознайомлення світової громадськості з фактами порушень на терені України Загальної Декларації прав людини...»;

г) «... ліквідувати Українську Раду народного господарства. Визнати за необхідне ліквідувати Ради народного господарства економічних районів УРСР».

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

123. Прочитайте уривок із книги М.Горбачова «Життя і реформи» та виконайте завдання.

«...Реформа була для свого часу досить сміливою, перш за все в плані розширення самостійності підприємств і товарно-грошових відносин між ними. Добре пам'ятаю, яке пошвавлення вона викликала в суспільстві, які породила надії, надавши позитивний вплив на розвиток економіки у восьмій п'ятирічці, мабуть, найбільш успішній у післявоєнні роки».

Описана реформа проводилася під керівництвом:

- а) М.Хрущова;
- б) П.Шелеста;
- в) М.Підгорного;
- г) О.Косигіна.

124. Яка особливість економічного розвитку України 1970 – початку 1980-х рр. підтверджується поданими нижче даними?

«У республіці, на яку припадало 2,6% території СРСР, було побудовано майже 40% атомних енергоблоків, продукувалося близько 40% усієї радянської сталі, 34% вугілля, 51% чавуну. ...частка промисловості, що працювала на споживчий ринок, становила 29%, а в розвинутих країнах цей показник сягав 50-60%...»

- а) посилення економічної самостійності;
- б) деформованість структури економіки;
- в) зростання конкурентоспроможності продукції;
- г) зниження матеріало- та енергомісткості виробництва.

125. У якому році В.Щербицький став Першим секретарем ЦК КПУ?

- а) 1965 р.;
- б) 1972 р.;
- в) 1976 р.;
- г) 1982 р.

126. Конституція УРСР, ухвалена 20 квітня 1978 р., втратила чинність:

- а) 1985 р.;
- б) 1991 р.;
- в) 1996 р.;
- г) 2004 р.

127. Вкажіть ключові положення Конституції УРСР 1978 р.:

- 1) УРСР є організацією диктатури трудящих і експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства;
- 2) державною мовою УРСР є українська мова, УРСР забезпечує її функціонування в усіх сферах суспільного життя;
- 3) вся влада в УРСР належить народові, який здійснює державну владу через Ради народних депутатів, що становлять політичну основу УРСР;
- 4) УРСР складається із семи областей і Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки;

5) керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи є Комуністична партія Радянського Союзу;

6) найвищим законодавчим і розпорядчим органом державної влади УРСР є Рада Народних Комісарів УРСР;

7) основу економічної системи УРСР становить соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної та колгоспно-кооперативної власності.

128. *Поява в середині 1970-х концепції «розвиненого соціалізму» стала одним із проявів:*

- а) політико-ідеологічної кризи радянської моделі розвитку;
- б) утвердження принципів політичного плюралізму;
- в) активізації дисидентського правозахисного руху;
- г) становлення багатопартійності в суспільстві.

129. *Чи правильне твердження?*

Піднесення опозиційного руху в Україні в другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. було передусім спричинено:

1) подіями в Чехословаччині, які отримали назву «Празька весна»;

2) інтервенцією СРСР в Афганістан та згортанням міжнародної політики «розрядки».

- а) обидва варіанти правильні;
- б) тільки 1-й варіант правильний;
- в) тільки 2-й варіант правильний;
- г) обидва варіанти неправильні.

130. *Що було однією з ознак дисидентського руху в Україні в другій половині 1960 – першій половині 1980-х років?*

- а) мирний, ненасильницький характер боротьби;
- б) поширення руху лише в західних областях України;
- в) координація масових антиурядових акцій з московськими групами;
- г) домінування релігійної течії, її підтримка з боку православної церкви.

131. *Встановіть відповідність між поняттями та їхнім основним змістом:*

1. Волюнтаризм	а) теорія і практика, основою яких є ставлення до людини як до найвищої цінності, захист її права на свободу, розвиток її здібностей;
2. Консерватизм	б) практика, згідно з якою головним чином досягнення мети є суб'єктивні бажання та довільні рішення осіб, які її здійснюють;
3. Дисидентство	в) морально-політична опозиція до існуючого державного (політичного) ладу, панівних у суспільстві ідеологій та цінностей;
4. Космополітизм	г) теорія і практика, основою яких є теза про пріоритетність загальнолюдських цінностей над цінностями окремої нації;

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

д) теорія і практика, що орієнтуються на збереження та підтримання традиційних суспільних цінностей і морально-правових норм.

132. *Встановіть послідовність суспільно-політичних подій 1950-1970-х років:*

- а) виступ на XX з'їзді КПРС М.Хрушова з доповіддю «Про культ особи та його наслідки»;
- б) поява праці І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»;
- в) утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод;
- г) суд у Львові над членами Української робітничо-селянської спілки – Л.Лук'яненком, І.Кандибою та іншими.

133. *Прочитайте уривок зі спогадів режисера Ю.Ілленка та дайте відповідь на запитання.*

«Увечері 4 вересня 1965 року у кінотеатрі «Україна» зібралася вся еліта Києва. Фільм був розкручений... тому його й використали організатори акції протесту. ... Із зали піднімається _____ з букетом. Говорить теплі слова, вручає квіти, раптом повертається і звертається до зали: «Почалися арешти, повторюється 37-й рік...»...Вскакує _____ і кричить українською крізь гул запущеної чекістами сирени: «Хто проти тиранії – встаньте!»

Прізвища яких громадських діячів пропущено в уривку?

- а) І.Дзюба, В.Стус;
- б) В.Стус, Л.Лук'яненко;
- в) Л.Лук'яненко, В.Чорновіл;
- г) В.Чорновіл, М.Руденко.

134. *Які завдання ставила перед собою Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод?*

- 1) домагатися внесення до Конституції УРСР положень Заключного акта На ради з питань безпеки та співробітництва в Європі;
- 2) знайомити світову громадськість з фактами порушень на теренах України Загальної Декларації прав людини;
- 3) домагатися ліквідації монополії КПРС на владу, передання влади З'їзду народних депутатів;
- 4) сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості із Загальною Декларацією прав людини;
- 5) залучити європейське співтовариство до реалізації Україною конституційного права на вихід зі складу СРСР;
- 6) домагатися, з метою вільного обміну інформацією та ідеями, акредитування в Україні представників зарубіжної преси.

135. *Особливість розвитку освіти України середини 1960 – початку 1980-х рр. – це:*

- а) збільшення кількості шкіл з українською мовою викладання;

- б) завершення переходу до обов'язкової загальної середньої освіти;
- в) поява навчальних закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів;
- г) переорієнтація профтехосвіти на підготовку фахівців сфери обслуговування, бізнесу.

136. *Встановіть послідовність подій суспільно-культурного життя, що відображені в цитованих документах:*

а) «...Репресії показали, що в дискусії з українськими «дисидентами» влада не знайшла більш переконливих аргументів, ніж застосування сили, а умови в таборах переконали мене у тім, що простір застосування цієї сили не знає кінця...»;

б) «Комуністи у своїх виступах піддали критиці новий роман О.Гончара «Собор». Висловлюючи жаль, що зрілий майстер художнього слова як у кривому дзеркалі показав працю, побут, духовний світ металургів і колгоспників Подніпров'я...»;

в) «Зворотною стороною буржуазного націоналізму є безрідний космополітизм, який проявляється в плазуванні та низькопоклонстві перед іноземщиною. Безрідний космополітизм є зброєю в боротьбі проти соціалізму...»;

г) «Низька технічна оснащеність наукових лабораторій, різке зниження життєвого рівня і соціальна незахищеність призвели до масового виїзду багатьох вчених за кордон, переходу їх до комерційних структур...».

137. *У яких роках в українській науці відбулися описані нижче зрушення?*

«В Інституті надтвердих матеріалів виготовлено перші штучні алмази, у Фізико-технічному інституті побудовано найбільший у світі на той час прискорювач електронів, в Інституті фізики розгорнулися дослідження в галузі фізики атомного ядра завдяки введенню в дію ядерного реактора».

а) 1950-х рр.;

б) 1960-х рр.;

в) 1970-х рр.;

г) 1980-х рр.

138. *Встановіть відповідність між прізвищами митців і фактами їхньої творчої біографії:*

1) О.Гончар	а) кінорежисер, автор фільмів «Земля», «Поема про море», кіноповістей «Україна в огні», «Зачарована Десна»;
2) О.Довженко	б) письменник, громадський діяч, автор трилогії «Прапорносці», романів «Тронка», «Собор», «Берег любові»;
3) С.Параджанов	в) поет, автор збірок «Протуберанці серця», «Корінь і корона», сценаріїв до фільмів «Криниця для спраглих», «Камінний хрест»;
4) П.Загребельний	г) кінорежисер, автор фільмів «Українська рапсодія», «Квітка на камені», «Тіні забутих предків», «Колір граната»;
	д) письменник, журналіст, автор романів «Первоміст», «Роксолана», «Я, Богдан», сценарію до фільму «Ярослав Мудрий».

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

139. *Встановіть відповідність між назвами періодів і висловлюваннями, що були характерними для них:*

1) «післявоєнна відбудова»	а) «Той, хто оволодіє кукурудзою, той зможе добитися піднесення у товаристві. Той, хто займатиме щодо цієї культури консервативну позицію, буде викинутий життям з сідла»;
2) «відлига»	б) «Прискорення, гласність та «очищення» соціалізму від негативних нашарувань минулого. Ось головні завдання. Так вимагає час і іншої альтернативи для нас немає»;
3) «застій»	в) «Зворотний бік буржуазного націоналізму – безрідний космополітизм, який проявляється в плазуванні перед буржуазною культурою і в низькопоклонстві перед іноземщиною»;
4) «перебудова»	г) «Замість цивілізованого переходу до ринку варварськими методами відбувається первісне нагромадження капіталу. Відбувається тотальна криміналізація суспільного життя»;
	д) «Основою партійного підходу до розв'язання економічних проблем розвинутого соціалізму є незмінна вимога – все в ім'я людини, все для блага людини».

140. *У якому уривку з історичних джерел охарактеризовано окремі аспекти соціально-економічного розвитку України в період «перебудови»?*

а) «В Україні... понад мільйон осіб, винних у порушенні антиалкогольного законодавства, зазнали адміністративних стягнень. У Закарпатті та в Криму знищили виноградники унікальних сортів...»;

б) «Характерним для цього періоду було суттєве зниження плану заготівель зерна, підвищення у 1,5-2 рази цін на сільськогосподарську продукцію, збільшення капіталовкладень у сільське господарство...»;

в) «За оцінками експертів у вітчизняному виробництві частка тіншового сектора фактично зрівнялась з часткою офіційною. Це явище супроводжувалося зростанням обсягів нелегального вивозу капіталу...»;

г) «Продукція соціалістичної індустрії України зросла вдвоє. Почали діяти нові підприємства (Запорізький комбінат, Новокраматорський машинобудівний завод, Криворізький металургійний завод)...».

141. *Прочитайте уривок з історичного джерела та виконайте завдання.*

«У зараженому радіацією Чорнобилі влаштовували «показушні» весілля, фальшиві гуляння, паради. У дні всенародної жалоби було влаштовано першоштрафну демонстрацію на Хрещатику в Києві, де оголені діти, нічого не підозрюючи, танцювали перед трибунами, потішаючи тих, котрі знали – зобов'язані були знати! – весь трагізм ситуації, що склалася...»

Зазначені вище заходи проводилися партійно-державним керівництвом з метою:

- а) продемонструвати світові зростаючу єдність Комуністичної партії Радянського Союзу й народу в умовах надзвичайної ситуації на Чорнобильській АЕС;
- б) засвідчити непохитність радянської традиції святкування міжнародного дня солідарності трудящих за будь-яких обставин;
- в) приховати факт вибуху на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС і реальні масштаби та наслідки катастрофи;
- г) переконатися у всенародній підтримці «перебудови» та «прискорення», незважаючи на аварію на Чорнобильській АЕС.

142. Встановіть послідовність суспільно-політичних подій 1950 – 1980-х років:

- а) заснування Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод;
- б) засудження культу особи Й.Сталіна на XX з'їзді КПРС;
- в) проведення Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову;
- г) створення Л.Лук'яненком Української робітничо-селянської спілки.

143. Важливим кроком до об'єднання національно-демократичних сил наприкінці 1980-х років було:

- а) падіння авторитету Комуністичної партії України в суспільстві;
- б) проведення перших альтернативних виборів до Верховної Ради УРСР;
- в) проведення акції «Українська хвиля» – утворення «живого ланцюга» від Львова до Києва;
- г) формування всеукраїнської організації – Народного руху України за перебудову.

144. У якому році в СРСР, завдяки активності церкви та віруючих, відбулося святкування тисячоліття хрещення Русі?

- а) 1980 р.;
- б) 1985 р.;
- в) 1988 р.;
- г) 1990 р.

145. Вибори до Верховної Ради УРСР, «...які вперше за радянських часів були альтернативними (на 450 мандатів у Верховну Раду УРСР претендувало майже 3 тис. кандидатів)», відбулися в:

- а) квітні 1985 р.;
- б) вересні 1989 р.;
- в) березні 1990 р.;
- г) грудні 1991 р.

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

146. Витяг з якого документа подано нижче?

«Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах...

...Українська РСР має право на власні Збройні Сили...».

- а) Декларація про державний суверенітет України;
- б) Акт проголошення незалежності України;
- в) Декларація прав національностей України;
- г) Закон «Про економічну самостійність Української РСР».

147. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про економічну самостійність Української РСР» з метою:

- а) втілення положень Декларації про державний суверенітет України;
- б) реалізації рішень Всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р.;
- в) впровадження в Україні основних засад політики «перебудови»;
- г) подолання наслідків державного перевороту 19-24 серпня 1991 р.

148. Які обставини спричинили появу цитованої нижче постанови?

«Розглянувши висновки Тимчасової комісії Президії Верховної Ради України по перевірці діяльності... посадових осіб органів влади, управління, громадських об'єднань... Президія Верховної Ради України постановляє: 1. Відповідно до частини другої статті 7 та керуючись пунктом 6 статті 106 Конституції України, заборонити діяльність Компартії України».

а) бойкот і саботаж Компартією України другого туру виборів до Верховної Ради України у березні 1990 р.;

б) підтримка керівництвом Компартії України спроби державного перевороту 19-21 серпня 1991 р. та сприяння його здійсненню в Україні;

в) засудження вищим партійним керівництвом республіки Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.;

г) блокування місцевими партійними органами республіки підготовки до всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.

149. 6 грудня 1991 р. – це дата:

- а) набуття Україною членства в Раді Європи;
- б) обрання першого Президента України;
- в) ухвалення Конституції України;
- г) заснування Збройних Сил України.

150. Яка подія дала поштовх процесу міжнародного визнання України як незалежної держави?

- а) прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.);
- б) схвалення Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.);

Історія України (XX ст. – 2014 р.)

- в) проведення Всеукраїнського референдуму (1 грудня 1991 р.);
- г) утворення Співдружності Незалежних Держав (8 грудня 1991 р.).

151. Які завдання державотворення в Україні було вирішено на початку 1990-х років?

- 1) побудовано соціально орієнтовану ринкову економіку;
 - 2) встановлено недоторканність кордонів, регламентовано порядок і режим їх охорони;
 - 3) інтегровано українську економіку в європейські та світові економічні структури;
 - 4) створено власні Збройні сили, організовано органи безпеки та правопорядку;
 - 5) сформовано інститут громадянства, національну символіку визнано державною;
 - б) прийнято нову Конституцію незалежної України.
- а) 2, 4, 5;
 - б) 1, 4, 6;
 - в) 2, 3, 6;
 - г) 1, 3, 5.

152. Встановіть відповідність між періодами історії України та описаними подіями:

1. «Відлига» (1953-1964 рр.)	а) «...Засідання рекомендує, щоб Українська Радянська Соціалістична Республіка і Білоруська Радянська Соціалістична Республіка були запрошені стати членами-засновниками пропонуваної Міжнародної Організації...»;
2. «Застій» (середина 1960 – початок 1980-х рр.)	б) «Понад мільйон осіб, винних у порушенні антиалкогольного законодавства, зазнали адміністративних стягнень. У Закарпатті та в Криму знищили виноградники унікальних сортів. Цукор став гостродефіцитним продуктом...»;
3. «Перебудова» (1985-1991 рр.)	в) «В оголошенні про утворення Української Гельсінської групи її засновники підписалися справжніми прізвищами і навіть вказали свої адреси. Вони мали намір діяти виключно на легальних засадах...»;
4. «Незалежність» (1991 – початок XXI ст.)	г) «Нарешті ми сіли за стіл переговорів. Єльцин представляв на зустрічі Росію, Фокін – Україну, Шушкевич – Білорусь... На зустрічі було сформовано принципи майбутньої співдружності...»;
	д) «У рік святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією Президія Верховної Ради СРСР прийняла Постанову «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР».

153. Який фактор відіграв вирішальну роль у проведенні в Україні позачергових президентських виборів 1994 р.?

- а) оголошення імпічменту діючому президенту;
- б) загострення політичної та економічної кризи;
- в) ухвалення нової Конституції незалежної України;
- г) добровільна відставка глави держави.

154. У липні 1994 р. Президентом України обрано:

- а) В.Чорновола;
- б) Л.Кравчука;
- в) О.Мороза;
- г) Л.Кучму.

155. «Тіньова» економіка, яка в другій половині 1990-х рр., за оцінками фахівців, «...гальмувала не тільки ринкові реформи, а й вкладання іноземними інвесторами капіталів в Україну», – це сфера вияву економічної активності, спрямованої на:

- а) отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від державного контролю та сплати податків;
- б) перерозподіл національного доходу в інтересах окремих класів, соціальних (найбідніших або найбагатших) верств населення;
- в) законодавче закріплення повного або часткового звільнення певного виду підприємницької діяльності від сплати податків;
- г) заохочення суб'єктів господарювання до розвитку виробництва, підвищення його ефективності та економічного зростання.

156. Про яке явище йдеться в уривку з історичного джерела?

«На початку 1990-х років перевищення показників смертності над показниками народжуваності стало характерним для всієї республіки – на кожну 1000 мешканців народжувалося в середньому 8,5 дітей, а помирало 16 осіб. Якщо у 1989 р. в Україні проживало 51,7 млн. чол., то у 2003 р. всього 47,7 млн.»

- а) денаціоналізацію;
- б) асиміляцію;
- в) депопуляцію;
- г) дискримінацію.

157. Встановіть послідовність ухвалення цитованих документів:

а) «...вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків... Верховна Рада України приймає цей Закон. Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу...»;

б) «Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР... продовжуючи тисячолітню історію державо-

творення в Україні... Верховна Рада Української РСР урочисто проголошує незалежність України...»;

в) «...Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. ...Україна є унітарною державою. ...Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю...»;

г) «Ми, Республіка Білорусь, Російська Федерація (РРФСР), Україна, як держави-засновники Союзу РСР, що підписали Союзний договір 1922 року... констатуємо, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування...».

158. Яка із зазначених нижче подій відбулася того ж року що і прийняття Верховною Радою Конституції незалежної України?

- а) вступ України до Ради Європи;
- б) запровадження національної валюти – гривні;
- в) політ у космос першого космонавта України Л.Каденюка;
- г) отримання Україною статусу країни з ринковою економікою.

159. Встановіть відповідність між датами та подіями:

1) 16 липня 1990 р.	а) прийняття Конституції України;
2) 24 серпня 1991 р.	б) схвалення Декларації про державний суверенітет України;
3) 28 червня 1996 р.	в) прийняття Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні»;
4) 28 листопада 2006 р.	г) прийняття Акта проголошення державної незалежності України;
	д) підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією.

Ключ до тестових завдань

1.в	28. 1, 2, 5	55. 1, 3, 6	82. б	109. а	136. в, б, а, г
2.б	29. в	56. 1б, 2д, 3г, 4в	83. г, а, в, б	110. б	137. б
3.а	30. а	57. б	84. б	111. 1в, 2д, 3б, 4а	138. 1б, 2а, 3г, 4д
4.б	31. в	58. г	85. а	112. б	139. 1в, 2а, 3д, 4б
5.а	32. г	59. г	86. г	113. г, б, а, в	140. а
6.а	33. г	60. в	87. а	114. а	141. в
7.а	34. а	61. а	88. 3, 5, 7	115. в	142. б, г, а, в
8.г	35. г	62. в	89. г	116. г	143. г
9.в	36. б	63. б	90. г	117. 1д, 2г, 3в, 4а	144. в
10. г, б, в, а	37. г	64. 2, 4, 6	91. г	118. в	145. в
11. а	38. б	65. а	92. а	119. г	146. а
12. а	39. в, б, г, а	66. 1, 4, 5	93. а	120. а	147. а
13. в	40. г	67. б	94. б	121. а	148. б
14. г	41. г	68. 1д, 2б, 3г, 4а	95. б	122. б, а, г, в	149. г
15. 1д, 2б, 3в, 4г	42. б	69. б	96. в	123. г	150. в
16. г	43. б	70. а	97. в	124. б	151. а
17. в	44. 1б, 2а, 3д, 4в	71. а	98. б, а, г, в	125. б	152. 1д, 2в, 3б, 4г
18. а	45. в	72. б	99. 1в, 2д, 3б, 4а	126. в	153. б
19. б	46. в	73. г	100. а	127. 3, 5, 7	154. г
20. б	47. г	74. в	101. а	128. а	155. а
21. б	48. а	75. в	102. б	129. г	156. в
22. а	49. г	76. 1д, 2б, 3г, 4в	103. а	130. а	157. б, г, в, а
23. г	50. в	77. а	104. а	131. 1б, 2д, 3в, 4г	158. б
24. а	51. в	78. а	105. г	132. а, г, б, в	159. 1б, 2г, 3а, 4в
25. а	52. б	79. б	106. б	133. а	
26. г	53. а	80. а	107. а	134. 2, 4, 6	
27. а	54. в	81. а	108. б	135. б	

Перелік питань до екзамену з навчальної дисципліни «Історія України»

1. Суспільно-політичний рух в Україні на початку XX століття.
2. Революційні події в Україні 1905-1907 рр.
3. Початок Першої світової війни і Україна. Воєнні дії в 1914 р.
4. Вплив Першої світової війни на формування українського національного руху в Галичині та Наддніпрянській Україні.
5. Культура України на початку XX століття.
6. Початок Української революції, утворення Центральної Ради. М.Грушевський, В.Винниченко.
7. І Універсал Центральної Ради та його історичне значення.
8. Проголошення Української Народної Республіки. ІІІ Універсал Центральної Ради.
9. Війна радянської Росії проти УНР (кінець 1917 – початок 1918 рр.).
10. Проголошення незалежності УНР.
11. Внутрішня і зовнішня політика Української держави. П. Скоропадський.
12. Радянсько-польська війна і Україна. Варшавська угода.
13. Політика радянського уряду в Україні в 1919-1920 рр.
14. «Воєнний комунізм».
15. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Є. Петрушевич.
16. Злука УНР і ЗУНР.
17. Внутрішня і зовнішня політика Директорії УНР. С.Петлюра.
18. Голод 1921-1923 рр. в Україні.
19. Зовнішньополітична діяльність УСРР на початку 20-х рр.
20. Нова економічна політика і особливості її впровадження в Україні.
21. Політика «українізації» (коренізації), її наслідки. О.Шумський.
22. Утворення СРСР і Україна.
23. Культура і духовне життя України в 20-х рр. XX ст.
24. Політика більшовиків щодо релігії і церкви в Україні у 20-30-ті рр. XXст.
25. Особливості та наслідки радянської індустріалізації в Україні.
26. Політика суцільної колективізації та розселення в Україні, її соціально-економічні наслідки.
27. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки.
28. Розвиток культури в 1930-ті рр. «Розстріляне відродження».
29. Громадсько-політичне життя в Україні в 1930-х рр. Масові репресії.
30. Суспільно-політичне життя українських земель у складі Польщі, Румунії,
31. Чехо-Словаччини в 20-30-х рр. XX ст.
32. Карпатська Україна.
33. Пакт Молотова-Ріббентропа і Україна.
34. Возз'єднання Західної України з УРСР. Радянізація західних областей України в 1939-1941 рр.
35. Початок Великої Вітчизняної війни. Воєнні дії на території України у 1941-1942 рр.
36. Нацистський «новий порядок» в Україні в 1941-1944 рр. Голокост.
37. Рух Опору та його течії в Україні в роки Другої світової війни.

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

38. Україна на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни.
39. Внесок українського народу у перемогу над нацистською Німеччиною.
40. Відбудова економіки України після Великої Вітчизняної війни.
41. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 50-х рр.
42. Голод 1946-1947 рр. в Україні.
43. Спроби та наслідки реформування економіки України наприкінці 50-х – у першій половині 60-х рр. XX ст. М. Хрущов.
44. Пожвавлення літературно-мистецького життя України в умовах десталінізації. «Шістдесятники».
45. «Косигінські реформи» та їхні наслідки для України.
46. Повсякденне життя українців в 1964-1985 рр.
47. Прихід до влади М.Горбачова. Розгортання національно-демократичного руху в Україні.
48. Наростання кризових явищ в освіті, науці, культурі України в 70-80-х рр. XX ст.
49. Загострення екологічних проблем в Україні в 70-80-х рр. XX ст. Чорнобильська катастрофа та її наслідки.
50. Загострення кризи радянського ладу в 1985-1991 рр.
51. Результати та історичне значення Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.
52. Проголошення державної незалежності України.
53. Формування багатопартійності в Україні у 90-х – на початку XXI ст.
54. Державотворчі процеси в незалежній Україні (1991-2014 рр.).
55. Прийняття Конституції України 1996 р. та її історичне значення.
56. Соціально-економічний розвиток України у роки державної незалежності.
57. Здобутки і проблеми сучасної України у сфері науки та освіти.
58. Політичне життя в Україні. Вибори до Верховної ради у 90-х – на початку XXI ст. Вибори Президента України з 2004, 2010 рр.
59. Кроки України на шляху до європейської інтеграції.

Перелік термінів до іспиту з навчальної дисципліни «Історія України»

1. Монополія.	15. Пацифікація.
2. Община.	16. Асиміляція.
3. Депортація.	17. Націоналізм.
4. Автономія.	18. Геноцид.
5. Декрет.	19. Анексія.
6. Націоналізація.	20. Атеїзм.
7. Ультиматум.	21. Комунізм.
8. Авторитаризм.	22. Реабілітація.
9. Артіль.	23. Екстенсивний розвиток господарства.
10. Інтервенція.	24. Депопуляція.
11. Федерація.	25. Адміністративно-командна система.
12. Унітарна держава.	26. Альтернативні вибори.
13. Політехнізм.	27. Ринкова економіка.
14. Колабораціонізм.	28. Парламентська фракція.

Критерії оцінювання знань студентів

Об'єктами контролю є діяльність студентів на семінарських заняттях, а також результати виконання студентами самостійних робіт:

- * вивчення окремих тем;
- * виконання індивідуальної роботи;
- * написання контрольних робіт.

До контрольних заходів входять поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських занять та виконання рубіжної контрольної роботи і має на меті перевірку рівня засвоєння студентами навчального матеріалу дисципліни.

Під час семінарських занять застосовуються такі засоби контролю: письмове опитування, тестові завдання, а також обговорення студентами завдань індивідуальної та самостійної роботи.

Як засіб поточного контролю застосовується рубіжна контрольна робота, яка виконується письмово.

Форма підсумкового контролю – екзамен, який проводиться в усній формі.

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні».
	2	Студент мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні»; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	3	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом.

Навчально-методичне забезпечення курсу «Історія України»

Середній	4	Студент володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його, провести за зразком розрахунки; орієнтується у поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі.
	5	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацювати частину навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але окремі висновки не логічні, не послідовні.
	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами.
Достатній	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; скласти таблиці, схеми.
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки, відповідь повна, логічна, обгрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обгунтувати його положення.
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацювати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.

Високий	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси.
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію.
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид, виправл., доповн. – К. : Академвидав, 2010. – 688 с.
2. Бойко О. Д. Нариси новітньої історії України (1985-1991 рр.) : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К.: Кондор, 2008. – 357 с.
3. Бонь О. І. Історія України : курс лекцій : навч. посіб. / О. І. Бонь, О. Л. Іванюк. – К.: Вища шк., 2008. – 463 с.
4. Історія України: навч. посіб. / Ю. А. Мицик, О. Г. Бажан, В. С. Власов. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 595 с.
5. Гарін В. Б. Історія України: навч. посіб. / В. Б. Гарін, І. А. Кіпцар, О. В. Кондратенко. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 240 с.
6. Комарніцький О.Б. Історія України: навч. посіб. / О.Б.Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Буйницький О.А., 2007. – 456 с.
7. Кульчицький С. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень / С. Кульчицький, Ю. Лебедева. – К.: Генеза, 2010. – 304 с.
8. Кульчицький С. Історія України (1939-2001): підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. Кульчицький, Ю. Шаповал. – К.: Генеза, 2005. – 320 с.
9. Пометун О. І. Історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл.: рівень стандарту, академічний рівень / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. – К.: Освіта, 2011. – 336 с.
10. Реєнт О. П. Історія України: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. Рівень стандарту, академічний рівень / О. Реєнт, О. Малій. – К.: Генеза, 2010. – 240 с.
11. Струкевич О. К. Історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень) / О. К. Струкевич, І. М. Романюк, С. І. Дровозюк. – К.: Грамота, 2011. – 320 с.
12. Турченко Ф. Г. Історія України: 10 кл. підруч. для загальноосвіт. навч. закл. / Ф. Г. Турченко. – К.: Генеза, 1998. – Ч.1. 1917-1945. – 384 с.
13. Турченко Ф. Г. Історія України: 10 кл. підруч. для загальноосвіт. навч. закл. : профільний рівень / Ф. Г. Турченко. – К.: Генеза, 2011. – 304 с.
14. Турченко Ф. Г. Новітня історія України: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : профільний рівень / Ф. Г. Турченко. – К.: Генеза, 2011. – 400 с.

Допоміжна

15. Голуб Н. В. Україна та міжнародні організації : інформ.-довід. вид. / Н. В. Голуб, П. А. Клімкін. – К.: Кондор, 2010. – 212 с.
16. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.
17. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський: історія і сучасність / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – 136 с.

18. Задорожнюк А. Б. Історія України: навч.-метод. посіб. для студ. неісторич. спеціальностей вищих закладів освіти / А. Б. Задорожнюк. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – 110 с.
19. Комарницький О. Б. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917-1920 рр. / О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 312 с.
20. Крупник Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності : навч. посіб. / Л. О. Крупник. – К.: «Центр учбової літератури», 2009. – 213 с.
21. Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності / О. Муравський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 268 с.
22. Західно-Українська народна республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. – Львів, 2009. – 350 с.
23. Історія української культури : навч. посіб. / За ред. О. Ю. Павлової. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 325 с.
24. Кульчицький С. В. Голод в Україні 1932-33 рр. як геноцид: мовою документів, очима свідків / С. В. Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – 239 с.
25. Лозовий В. С. Правосвідомість селянства в період Української революції 1917-1920 рр.: історичний аспект / В. Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – 112 с.
26. Олійник С. В. Історія України: конспект лекцій для студ. неісторич. ф-тів ВНЗ України / С. В. Олійник, С. А. Сидорук. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2011. – 172 с.
27. Олійник С. В. Поділля в добу Центральної Ради: метод. поради / С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: ПП Цвігайло М. М., 2010. – 36 с.
28. Олійник С. В. Україна в період між двома світовими війнами: курс лекцій / С. В. Олійник, С. В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2010. – 194 с.
29. Петровський В. В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – [вид. 2-ге, випр. та доп.]. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2008. – 608 с.
30. Проскурівсько-Чернівецька операція – видатна подія Другої світової війни: зб. док. і матер. / упоряд.: Вавринчук М. П., Завальнюк О. М., Слободянюк П. Я. – Хмельницький, 2009. – 385 с.
31. Реєнт О. П. Україна XIX-XX століть. Роздуми та студії історика / О. П. Реєнт. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Майданченко І. С., 2009. – 486 с.
32. Уривалкін О. М. Довідник з історії України / О. М. Уривалкін. – К.: Дакор, КНТ, 2009. – 1008 с.
33. Федьков О. М. Селянству – влада і земля!»: Всеросійський селянський союз в Україні у 1905-1907 рр. / О. М. Федьков, В. О. Магась. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011 – 320 с.
34. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підруч. / Л. Д. Чекаленко. – К.: Кондор, 2011. – 290 с.

35. Хрестоматія з історії України / Упоряд. та авт. комент. О. М. Уривалкін. – К.: КНТ, 2007. – 520 с.
36. Шейко В. М. Історія української культури: навч. посіб. / В. М. Шейко, В.Я. Білоцерківський. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2010. – 271 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://testportal.gov.ua/> – сайт Українського центру оцінювання якості освіти.
2. <http://vintest.org.ua/> – сайт Вінницького регіонального центру оцінювання якості освіти.
3. <http://ukrayinarus.cjb.net> – (Україна-Rus) на веб-сайті U K R A I N A R U S` висвітлено маловідомі, проте актуальні проблеми стародавньої історії України-Руси на широкому тлі історії Європи. Пропонуються сучасні наукові аналізи ключових моментів української історії.
4. <http://www.i.com.ua/~zhistory> – (Z-Історія) «Білі плями» («чорні дірки») історії СРСР 1939-1953 рр. (в т.ч. книга «День-М-2») та всесвітньої стародавньої).
5. <http://historical-club.org.ua> – (Історія очима істориків) Сайт Всеукраїнського клубу з історії.
6. <http://teher.ucoz.com> – (Історія України від найдавніших часів і до сьогодні) На сайті розміщено статті, що мають відношення до історії України, її культури.
7. <http://ordgeorg.boom.ru> – сайт присвячений історії українського війська (Країна: Україна | Мови: uk).
8. <http://cossackdom.com> – (Казачество / Козацтво) Очень насыщенный ресурс, содержащий материалы по истории казачества XV-XXI вв. в Украине и России, статьи, документы, монографии, карты, иллюстрации, геральдику. Отличительной чертой сайта является научный подход к теме. (Країна: Україна | Мови: en, ru, uk).
9. <http://historyua.ruhostinga.net> – (Сайт для викладачів та любителів історії HistoryUA) На сайті розміщуються матеріали з історії України, всесвітньої історії та правознавства корисні для учнів, абітурієнтів, студентів, викладачів та всіх любителів історії та права. Доступні архіви аудіо- та відеофайлів, портретів історичних діячів, плакатів, фотографій, методичних розробок, є власна бібліотека і список корисних посилань.
10. <http://www.holocaust.kiev.ua> – Украинский центр изучения истории Холокоста (Країна: Україна | Мови: en,ru,uk).
11. <http://www.heraldry.com.ua> – Українська геральдика (Країна: Україна Мови: en, ru, uk).

**Перелік основних термінів та понять,
вміщених після розділів та параграфів**

- Автокефальна церква 59
Автономія 51
Авторитаризм 59
Агропромисловий комплекс 237
Адміністративно-командна система 175
Аероплан 31
Акредитація вищого навчального закладу 237
Акція 14
Альтернативні вибори 185
Амністія 23
Анексія 136
Антанта 37
Артіль 79
Асиміляція 116
Атеїзм 163
Бартер 237
Батальний 31
Блок 37
Бригада 79
Броненосець 23
Бюджет 237
Варта 59
Вермахт 136
Вето 237
Виборчий блок 238
Відбудова 149
«Відлига» 163
Відозва 51
Відруб 23
Відставка 79
Гвардія 51
Генетика 149
Геноцид 136
Гестапо 136
Гетто 136
Гіперінфляція 37
Главк 94
Гласність 185
Голод 94
Деградація 37
Декрет 51
Делегат 51
Демократична держава 238
Демократія 51
Демонстрація 51
Депопуляція 175
Депортація 37
Депортувати 149
Держава правова 238
Державна політика 238
Диверсія 136
Диктатура 51
Директива 79
Дисидентство 163
Дискримінація 116
Добровольча армія 79
Домна 31
Евакуація 136
Еволюція 23
Екзархат 238
Екзекуція 59
Екстенсивний розвиток господарства 163
Еміграція 23
Етнополітика 238
Європейський Союз 238
Застій 175
Зелений клин 23
Злука 79
Змичка 94
Імпресіонізм 31
Інвестиція 14
Індустріалізація 108
Інспірувати 51
Інтервенція 79
Інфляція 238
Інформаційне суспільство 238
Інфраструктура 238
Канібалізм 108
Кібернетика 163
Колабораціонізм 136
Колгосп 79
Колективізація 108
Комісар 51
Комуна 79
Комунізм 163

Перелік основних термінів та понять, вміщених після розділів та параграфів

Конгрес 51	Погром 79
Консульство 149	Політехнізм 108
Конфесія 116	Полонізація 116
Концентрація виробництва 14	Президент 52
Кооперація 94	Приватизація 239
Корупція 238	Прожитковий мінімум 239
Космополітизм 149	Профспілки 24
Криза 14	Рада 24
Культ 163	Рада Європи 150
Легіон 23	Радгосп 79
Лікнеп 94	Реабілітація 163
Маріонетка 59	Ревком 52
Меліорація 175	Резолюція 52
Міграція населення 238	Репарація 150
Міліція 51	Репресія 24
Місія 94	Референдум 239
Мобілізація 37	Ринкова економіка 239
Монетарна політика 238	Румунізація 116
Надзвичайний стан 239	Русифікація 108
НАТО 239	Саботаж 150
Націоналізація 51	Санация 116
Націоналізм 116	Сепаратизм 239
Національний дохід 239	Сесія 137
Національний район 95	Сигуранца 116
Нігілізм 95	Собівартість 175
Новела 31	Співдружність Незалежних Держав 239
Номенклатура 175	Стабілізація 239
Облігація 163	Староста 59
Община 23	Стаханівський рух 108
Окупаційні війська 52	Страйк 14
Окупація 136	Суверенітет 185
Операція 137	Тоталітарна держава 108
Організація Об'єднаних Націй (ООН) 149	Ударник 108
Отаманщина 79	Українізація 95
Пакт 137	Ультиматум 52
Парламент 185	Універсал 52
Парламентська фракція 239	Унітарна держава 239
Парцела 116	Ухил 108
Пацифікація 116	Фашизм 137
Перебудова 185	Федерація 95
Переворот 52	Фронт 37
Перманентний 175	«Холодна війна» 175
Петиція 23	Хутір 24
Підпілля 149	Четвертний союз 52
Плацдарм 137	Чехізація 116
Пленум 163	Шістдесятники 175
	Юрисдикція 52

**Перелік біографічних довідок,
вміщених після розділів та параграфів**

Азаров Микола Янович 232
Андрієвський Панас Михайлович 58
Андропов Юрій Володимирович 183
Антонович Дмитро Володимирович 22
Антонов-Овсієнко Володимир Олександрович 49
Аркас Микола Миколайович 27
Багалій Дмитро Іванович 27
Бандера Степан Андрійович 133
Бачинський Юліан Олександрович 22
Богомолець Олександр Олександрович 106
Бойчук Михайло Львович 106
Боровець Тарас Дмитрович 133
Брежнєв Леонід Ілліч 173
Бродій Андрій Іванович 115
Бурмістренко Михайло Олексійович 133
Бучма Амвросій Максиміліанович 160
Василенко Микола Прокопович 13
Васильківський Сергій Іванович 27
Вагутін Микола Федорович 133
Ватченко Олексій Феодосійович 174
Вернадський Володимир Іванович 27
Верьовка Григорій Гурійович 91
Винниченко Володимир Кирилович 49
Вишня Остап (Губенко Павло Миколайович) 106
Вітовський Дмитро Дмитрович 35
Вітренко Наталія Михайлівна 232
Волобуєв (Артемів) Михайло Симонович 91
Волошин Августин Іванович 115
Врангель Петро Миколайович 77
Гермайзе Йосип Юлійович 106
Голубович Всеволод Олександрович 49
Гончар Олесь (Олександр) Терентійович 147
Горбачов Михайло Сергійович 184
Григор'єв (Григоріїв) Микола Олександрович 78
Грінченко Борис Дмитрович 22
Грушевський Михайло Сергійович 28
Гуренко Станіслав Іванович 184
Гуслистий Кость Григорович 147
Данькевич Костянтин Федорович 147
Денікін Антон Іванович 78
Дзюба Іван Михайлович 174
Довженко Олександр Петрович 91
Донцов Дмитро Іванович 35
Дорошенко Дмитро Іванович 36
Драй-Хмара Михайло Панасович 91
Драч Іван Федорович 160
Єрьоменко Андрій Іванович 134

Перелік біографічних довідок, вміщених після розділів та параграфів

Єфіменко Олександра Яківна 28
Єфремов Сергій Олександрович 50
Єхануров Юрій Іванович 232
Жданов Андрій Олександрович 148
Жуков Георгій Костянтинович 134
Жулинський Микола Григорович 233
Заболотний Данило Кнрилович 28
Загребельний Павло Архипович 174
Заньковецька Марія Костянтинівна 28
Затонський Володимир Петрович 78
Звягільський Юхим Леонідович 233
Зеров Микола Костянтинович 92
Івашко Володимир Антонович 184
Іжакевич Іван Сидорович 92
Каганович Лазар Мойсейович 106
Карпенко-Карий (Тобілевич) Іван Карпович 29
Квірінг Емануїл Йіононович 92
Кириченко Олексій Іларіонович 160
Кирпонос Михайло Петрович 134
Кінах Анатолій Кирилович 233
Кобилянська Ольга Юліанівна 29
Ковпак Сидір Артемович 134
Кожедуб Іван Микитович 134
Колесса Філарет Михайлович 115
Кондратюк Юрій Васильович 92
Конєв Іван Степанович 134
Коновалець Євген Михайлович 115
Корольов Сергій Павлович 148
Коротченко Дем'ян Сергійович 161
Кос-Анатольський Анатолій Йосипович 161
Костенко Ліна Василівна 161
Коцюбинський Михайло Михайлович 29
Кравчук Леонід Макарович 184
Кримський Агатангел Юхимович 29
Крип'якевич Іван Петрович 116
Крушельницька Соломія Амвросіївна 29
Кубійович Володимир Михайлович 134
Куїнджі Архип Іванович 29
Курбас Лесь (Олександр Степанович) 92
Кучма Леонід Данилович 233
Лазаренко Павло Іванович 233
Левицький Кость Антонович 36
Лизогуб Федір Андрійович 58
Липківський Василь Костянтинович 58
Лисенко Микола Віталійович 30
Литвин Володимир Михайлович 234
Лотоцький Олександр Гнатович 22
Лук'яненко Левко Григорович 161
Луценко Юрій Віталійович 234
Луцицький Іван Васильович 13
Мазепа Ісаак Прохорович 78

Макаренко Андрій Гаврилович 58
Макаренко Антон Семенович 92
Малиновський Родіон Якович 135
Мануїльський Дмитро Захарович 148
Мартос Борис Миколайович 50
Марчук Євген Кирилович 234
Масол Віталій Андрійович 234
Махно Нестор Іванович 58
Медведев Юхим Григорович 50
Меленевський Маркіян Мар'янович 13
Мельник Андрій Атанасович 135
Мельников Леонід Георгійович 161
Микола II, імператор 22
Мирний Панас (Рудченко Панас Якович) 30
Міхновський Микола Іванович 23
Молотов (Скрябін) В'ячеслав Михайлович 107
Мороз Олександр Олександрович 234
Нарбут Георгій (Юрій) Іванович 92
Нечуй-Левицький Іван Семенович 30
Ніковський Андрій Васильович 36
Олійник Борис Ілліч 161
Омелянович-Павленко Михайло Володимирович 78
Остапенко Сергій Степанович 78
Павличко Дмитро Васильович 162
Параджанов Сергій Йосипович 174
Патон Борис Євгенович 162
Патон Євген Оскарович 107
Петлора Симон Васильович 50
Петров Іван Юхимович 135
Петровський Григорій Іванович 13
Петрушевич Євген Омелянович 78
Підгорний Микола Вікторович 162
Плющ Іван Степанович 235
Порш Микола Володимирович 13
Постишев Павло Петрович 107
Пустовойтенко Валерій Павлович 235
Пятаков Георгій Леонідович 58
Раковський Християн Георгійович 93
Рибалко Павло Семенович 135
Рильський Максим Тадейович 93
Садовський (Тобілевич) Микола Карпович 30
Самокиш Микола Семенович 30
Сверстюк Євген Олександрович 184
Світличний Іван Олексійович 174
Сергєєв Федір Андрійович (Артем) 50
Симоненко Василь Андрійович 162
Симоненко Петро Миколайович 235
Скоропадський Павло Петрович 59
Скоропис-Йолтуховський Олександр Філаретович 13
Скрипник Микола Олексійович 107
Сліпий Йосип 148

Перелік біографічних довідок, вміщених після розділів та параграфів

- Сосюра Володимир Миколайович 93
Сталін (Джугашвілі) Йосиф Віссаріонович 107
Стельмах Михайло Панасович 148
Стефаник Василь Семенович 30
Стеценко Кирило Григорович 30
Стецько Ярослав Семенович 135
Столипін Петро Аркадійович 23
Строкач Тимофій Амвросійович 135
Стус Василь Семенович 162
Супруненко Микола Іванович 148
Тимошенко Семен Костянтинівич 135
Тимошенко Юлія Володимирівна 235
Тичина Павло Григорович 93
Ткаченко Олександр Миколайович 235
Томашівський Степан Теодорович 116
Туган-Барановський Михайло Іванович 31
Турчинов Олександр Валентинович 235
Тютюнник Юрій Йосипович 93
Удовенко Геннадій Йосипович 236
Ужвій Наталія Михайлівна 149
Українка Леся (Косач-Квітка Лариса Петрівна) 31
Ульянов-Ленін Володимир Ілліч 50
Федоров Олексій Федорович 136
Фокін Вітольд Павлович 184
Франко Іван Якович 31
Хвильовий (Фітільов) Микола Григорович 93
Хмара Степан Ількович 236
Христюк Павло Оникійович 51
Хрущов Микита Сергійович 149
Черняхівський Іван Данилович 136
Чехівський Володимир Мусійович 79
Чикаленко Євген Харлампійович 14
Чорновіл В'ячеслав Максимович 174
Чубар Влас Якович 94
Шаповал Микита Юхимович 51
Швець Федір Петрович 59
Шелест Петро Юхимович 175
Шептицький Андрей 36
Шумський Олександр Якович 94
Шухевич Роман (Тарас Чупринка) 136
Щербицький Володимир Васильович 175
Щорс Микола Олександрович 59
Юхновський Ігор Рафаїлович 236
Ющенко Віктор Андрійович 236
Яворівський Володимир Олександрович 237
Яворницький Дмитро Іванович 31
Яворський Матвій Іванович 94
Якір Йона Еммануїлович 108
Янукович Віктор Федорович 237
Яценюк Арсеній Петрович 237

ЗМІСТ

Вступ	3
ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ З КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»	
Вступ до курсу.....	5
Тема I. Україна на початку XX ст.	7
1. Соціально-економічний розвиток і суспільно-політичний рух в Україні на початку XX ст.	7
2. Революційні події в Україні 1905-1907 рр. Українські землі напередодні Першої світової війни.....	14
3. Культура України на початку XX ст.	24
Тема II. Україна в роки Першої світової війни.	
Українська революція 1917-1920 рр.	32
1. Українські землі в роки Першої світової війни.....	32
2. Лютнева революція в Росії та її вплив на Україну. Центральна Рада.....	37
3. Українська держава за часів гетьмана П. Скоропадського.....	52
4. Україна наприкінці 1918 – у 1920 рр.....	60
5. Культура і духовне життя в Україні у 1917-1920 рр.	71
Тема III. Україна в 20-30-ті рр. XX ст.	80
1. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.).....	80
2. Радянська модернізація України (1928-1939 рр.).....	95
3. Західноукраїнські землі у 1921-1939 рр.....	108
Тема IV. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.).	
Велика Вітчизняна війна (1941-1945 рр.)	117
Тема V. Українська РСР у другій половині 40-х – на початку 90-х рр. XX ст.	137
1. Україна в перші повоєнні роки.....	137
2. Українська РСР в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (1953-1964 рр.).....	150
3. УРСР в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – перша половина 80-х рр.).....	163
4. Україна і процес перебудови в СРСР (квітень 1985 р. – серпень 1991 р.).....	176
Тема VI. Україна в умовах незалежності	185

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»**

Робоча програма	240
Передмова	240
Тематичний план з курсу «Історія України»	242
Зміст дисципліни	243
Методичні рекомендації до семінарських занять	259
Методичні рекомендації до тем, які винесені на самостійне опрацювання.....	266
Питання для виконання рубіжної контрольної роботи з курсу «Історія України»	271
Теми рефератів з курсу «Історія України».....	272
Тестові завдання з курсу «Історія України»	274
Ключ до тестових завдань	311
Перелік питань до екзамену з навчальної дисципліни «Історія України»	312
Перелік термінів до іспиту з навчальної дисципліни «Історія України».....	313
Критерії оцінювання знань студентів	314
Список рекомендованої літератури	317
Перелік основних термінів та понять, вміщених після розділів та параграфів	320
Перелік біографічних довідок, вміщених після розділів та параграфів	322

Навчальне видання

Олександр Борисович Комарніцький

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (XX ст. – 2014 р.)

*Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
України I-II рівнів акредитації*

Оригінал-макет – Грозний А. Б.
Дизайн обкладинки – Зарицька У. М.

Підписано до друку 15.04.2014. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 19,13.
Наклад 150 прим. Зам. № 173.

Підготовлено до друку у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс (03849) 9-09-45.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3025 від 09.11.2007 р.
www.medobory2006.com.ua, e-mail: medobory@i.ua

Надруковано у друкарні ПП Мошак М. І.
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2. Тел./факс (03849) 2-72-01.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №867 від 22.03.2002 р.